XI ONZENES

Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona

Girona, 15 i 16 de juny de 2012

SEGUIMENT I EXCAVACIÓ AL CASTELL DE BELLCAIRE D'EMPORDÀ (BAIX EMPORDÀ)

Joaquim GRAU SALVÀ, Elisenda MOIX EZQUERRA
Àtics, s.l.

INTRODUCCIÓ

Entre el 27 de setembre i el 30 d'octubre de 2010 tingué lloc una intervenció de seguiment i excavació al castell de Bellcaire (Fig. 1). Aquesta era motiu d'una reforma que duia a terme l'Ajuntament de Bellcaire, amb l'execució de l'empresa Construccions Narcís Matas, S.L. L'obra, inicialment, preveia l'execució de dos rebaixos importants, un a tocar l'entrada, per a fer-hi l'ascensor, i el segon a un àmbit al nord de l'entrada a la capella del castell, per a situar-hi l'aparell de climatització (Fig. 2).

El castell de Bellcaire el tenim molt ben documentat, doncs es construeix de nou, segons les fonts, en el context de les lluites entre Ponç Hug IV d'Empúries (?-1313) i Jaume II (1267-1327), que acabà amb el comtat d'Empúries. Aquesta fortalesa fou construïda just al límit sud del comtat, el més proper possible a la vila reial de Torroella de Montgrí. Com a contrapartida reial en queda el testimoni inamovible del castell de Montgrí que, a causa de la fi de les hostilitats entre les dues parts, quedà inacabat.

DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS

Els treballs s'iniciaren el 27 de setembre, amb el seguiment del rebaix per a fer el forat d'ascensor. Aquest va ser anomenat sondeig 1 i corresponia a una cala de 2,20 m per 2,30 m de superfície. De seguida començaren a aparèixer restes arqueològiques. Es tractava d'un mur, orientat nord-sud, que presentava unes mides de 0,80 m d'amplada per 6,40 m de llargada. Estava fet amb pedres de grans dimensions lligades amb morter de calç blanca. Aquest recolzava sobre una banqueta construïda amb pedres sense treballar que sobresortia 0,15 m per cada banda. Per

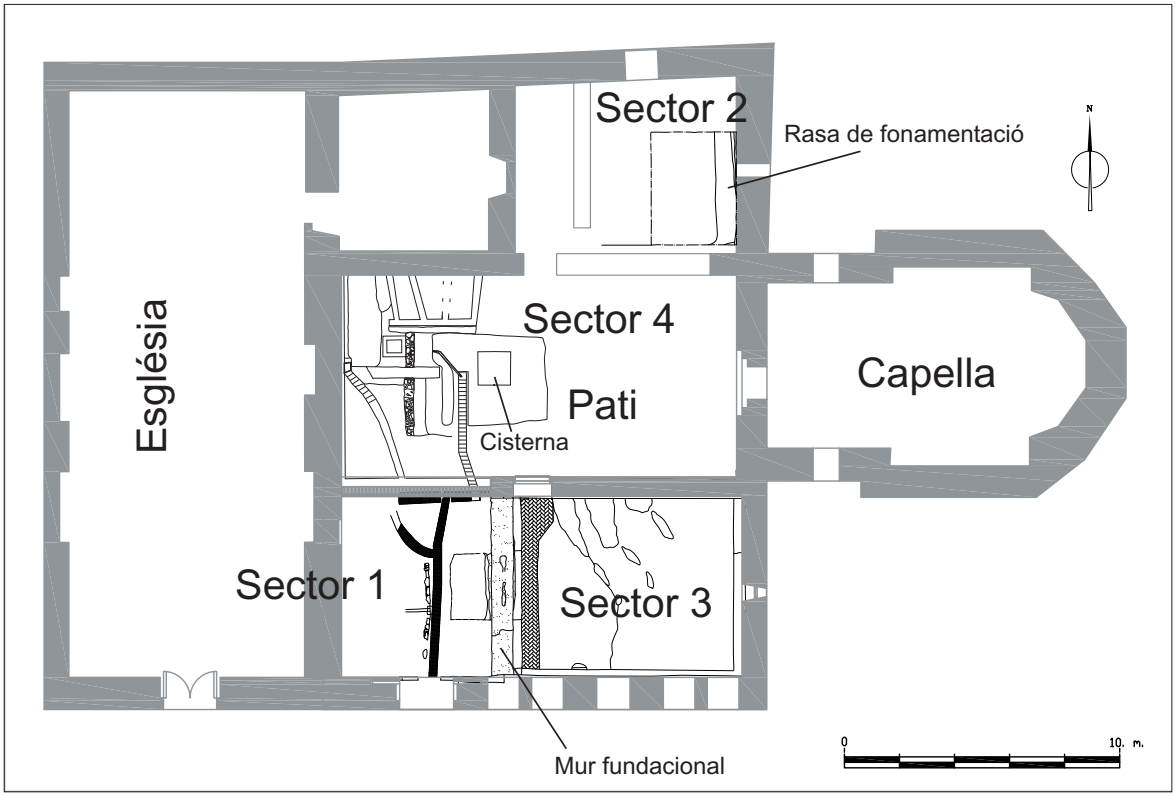

Figura 1. Planta general del jaciment amb indicació dels sectors.

Figura 2. Vista del mur fundacional del castell descobert durant la intervenció.

les dimensions i parament, comparant aquest mur amb la resta de llenços del castell, es pot determinar que es tracta d'un dels murs fundacionals de la fortalesa.

El segon sondatge el realitzàrem a tocar del mur de tancament est, just al nord de la capella del castell (sector 2). Aquest fou un sondatge que amidava 4,10 m de llarg per 3,10 m d'ample. Quan arribàrem a la cota d'1 m de profunditat poguérem distingir la banqueta de fonamentació: es tractava d'una rasa de 0,80 m d'amplada just a tocar el mur est. Aquesta rasa ens va proporcionar la suficient quantitat de material ceràmic per a aconseguir datar la construcció del castell en el moment en què ens n'informen les fonts, a final de segle XII i principi de segle XIII.

Seguidament, passàrem a fer el control del rebaix general que s'havia de fer als àmbits sud i al pati del castell. Tot i que, en primer moment no estaven projectats, la presència d'evidències anteriors a la construcció del castell en les proximitats ho va aconsellar (a pocs metres a l'est trobem l'era de can Llapart, jaciment romanorepublicà). El seguiment dels rebaixos, però, posà de manifest el remogut del sòl durant els segles XIX i XX.

En l'àmbit anomenat sector 1, l'immediatament a tocar de l'entrada, es pogueren localitzar una sèrie de canalitzacions de desguàs, que convergien totes en una que evacuava les aigües brutes fora del castell, per la porta. Aquesta canalització estava feta amb rajol, presentant les característiques de les canalitzacions utilitzades des de mitjan segle XIX fins a mitjan segle XX. Un cop enretirada la canalització, poguérem documentar una filada de pedres carejades cap al que seria una canal més antiga. Aquesta podria tractar-se, tot i que no en tenim proves en el material aparegut, de la canal de desguàs original

Figura 3. Rasa de fonamentació que ha facilitat els materials per datar l'edificació del castell.

de la construcció, doncs el seu mètode constructiu, feta amb una filada de pedres posades verticals, ens recorda les canalitzacions de desguàs medievals. No es va recuperar, però, material que confirmi aquesta teoria; de tota manera, un cop enretirada, no aparegué cap altra canalització.

El sector 3, a llevant de la porta d'entrada, separat del sector 1 pel mur fundacional anteriorment descrit, havia de patir un rebaix de 0,49 m. El seguiment arqueològic d'aquest rebaix va permetre la documentació d'un nivell de circulació -paviment fet de morter de calç blanca- que cobria un nivell de terraplenament en el que es localitzaren diversos forats i retalls destinats a la col·locació de bastides.

El sector del pati (sector 4) va presentar més complexitat d'estructures. En primer lloc cal remarcar que aquest estava presidit per un brocal de cisterna. De forma quadrada i fet amb pedra lligada amb morter de calç, era el colofó a una cisterna de forma rectangular, que es marcava al sòl amb un paviment d'*opus signinum*. La perillositat de l'operació va impedir baixar per veure el parament intern de dita cisterna i així poder aventurar una datació.

Al seu voltant una sèrie d'altres petits dipòsits, voltats amb rajol, dels que sortien una sèrie de canalitzacions fetes amb rajol, configuraven un complex entramat de clavegueram i xarxa de captació d'aigües que hem de datar de mitjan de segle XIX.

CONCLUSIONS

El castell de Bellcaire presenta una seqüència estratigràfica complexa, sobretot en les zones que quedaren a l'aire lliure en el seu primer moment. Aquestes patiren una sèrie de reformes al llarg dels anys que hem anat documentant amb la nostra intervenció. De tota manera, cal remarcar que la major part d'aquestes reformes tingué lloc a partir de la segona meitat del segle XIX. Aixecament de parets, canvis en els sistemes d'evacuació d'aigües... com a conseqüència de l'ús d'aquest edifici per part de la societat civil, al convertir-se en un edifici de titularitat municipal, aprofitant, també, per a fer-hi les escoles, a més de servir, més tard, com a seu de l'Ajuntament, funció que tindrà un cop acabades les obres.

El més interessant d'aquesta intervenció, però, ha estat la possibilitat de poder datar la construcció i confirmar les notícies que ens havien arribat per escrit, que ens el situaven just a l'inici del segle XIV. El sondatge que ha deixat al descobert la rasa de fundació ha estat molt il·lustratiu, ja que ens ha permès recuperar una bona quantitat de material de l'època (sobretot diversos fragments de verd-i-manganès).

En les zones en què s'ha arribat fins a tocar la roca natural (sector 2), no s'han documentat restes d'estructures o material que ens facin pensar en una ocupació anterior del lloc que ocupa el castell.

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J. **1989**, *Catalunya Romànica VIII, L'Empordà* 1, 58.

CODINA, F. 2002, Intervenció arqueològica a l'Era de Can Llapart (Bellcaire d'Empordà, Baix Empordà), *VI Jornades d'Arqueologia de les comarques gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 243-246.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL MONESTIR DE SANT MIQUEL DE FLUVIÀ (ALT EMPORDÀ). CAMPANYES DE 2010 I 2011

Andrea FERRER WELSCH

Les campanyes d'excavacions arqueològiques a l'entorn de l'església de Sant Miquel s'han desenvolupat durant els mesos de juny i setembre de 2010 i durant el mes de setembre de 2011. Aquestes intervencions són preventives i s'emmarquen dins un avantprojecte de repavimentació, arranjament i millora de l'entorn d'aquest edifici, projecte que s'inicià l'any 2003 i que es va acomplint en diferents fases.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA I NOTÍCIES HISTÒRIQUES

La vila de Sant Miquel de Fluvià se situa a la comarca de l'Alt Empordà, en el límit oest d'aquesta i a uns 200 m de distància de la riba esquerra del riu Fluvià.
Les primeres evidències històriques que es coneixen, remunten a l'època romana. A pocs metres del monestir es troba el forn romà de Clos Miquel que es va descobrir l'any 1974 fent els rebaixos per a la pavimentació del carrer del forn.
Durant l'edat mitjana Sant Miquel de Fluvià formava part del comtat d'Empúries. Quan la conquesta franca de Barcelona va ser assolida i quan es va estabilitzar la frontera meridional en temps de Lluís el Piadós els religiosos van poder establir-se amb comoditat amb l'objectiu de repoblar i organitzar eclesiàsticament zones marginals deshabitades i ermes. En aquell temps, l'església regular tenia com a promotor espiritual a Benet d'Anià. El darrer moment on el benedictisme exerceix el monopoli de les construccions monacals és a la primera meitat del segle XI.
És en aquest moment que es construeix el conjunt monàstic de Sant Miquel de Fluvià. El dia 26 de juliol de l'any 1045 es consagrà el solar pel nou cenobi i el 15 d'octubre de l'any 1066 es va consagrar l'església. Aquesta és de planta basilical de tres naus i transsepte, amb una torre-campanar de gran alçada i exempta. En l'acta es reafirmà la dependència respecte el monestir de Sant Miquel de Cuixà i es definiren els límits jurisdiccionals del monestir.
El segle XV va ser un segle de conflictes socials i polítics. Per una banda, hi hagué una guerra civil entre la Diputació del General i la monarquia de Joan II i, per altra banda, esclatà la Guerra Civil al 1462 entre les institucions catalanes. Després del setge de la força de Girona, alguns episodis es van viure a l'Empordà. L'any 1477, Sant Miquel de Fluvià va estar afectat per les incursions de les tropes franceses ja que aquestes tropes restaren a l'Empordà fins al 1478.
Sabem, per una disposició del papa Climent VIII, que el monestir restà agregat al monestir gironí de Sant Pere de Galligants. No és, però, fins l'any 1613 que consta la seva annexió.
El segle XIX es caracteritzà pels canvis de governs entre liberals i conservadors. Va ser un segle de convulsions, revoltes socials i guerres carlines. L'any 1835 amb la desamortització eclesiàstica, es van expropiar i vendre les propietats del monestir.
La història del cenobi es presenta força desconeguda ja que el seu arxiu es va extraviar, juntament amb el de Sant Pere de Galligants.
L'església de Sant Miquel de Fluvià va ser declarada Monument Nacional l'any 1931.

ELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS

L'any 2003 s'iniciaren les tasques de renovació i arranjament dels voltants de l'església. Els treballs arqueològics s'efectuaren en forma de rases i cales. Davant la façana de l'església es localitzà una ocupació de l'espai com a cementiri des d'almenys el segle XV fins ben entrat el segle XX. Sota d'aquest, es localitzà una estructura de grans dimensions. Es tractava d'un mur que transcorre paral·lel a la façana oest de l'església i que gira fins a perdre's a l'angle nord-est del campanar, que té una llargada total de 30 m i una alçada de 3,5 m. Aquest mur s'interpretà com a estructura defensiva, que té la seva raó d'ésser en la Guerra Civil catalana. A la banda de migdia de l'església, s'hi realitzà una rasa

i tres sondejos que detectaren diferents estructures muràries, que no s'excavaren. A la capçalera de l'església s'hi localitzaren un total de 7 enterraments en fosses simples excavades al sòl, cobertes amb lloses de pedra sorrenca, que daten del segle XII o XIII. Després de la intervenció, la zona s'adequà com es tenia previst, però es consolidà i es restaurà el mur defensiu que rodeja l'església per la seva banda nord i oest.

L'any 2008 es va dur a terme una segona campanya d'excavacions a la banda de migdia de l'església per a assegurar l'existència de l'antic cenobi. Aquests treballs documentaren diferents estructures modernes i una àrea cementirial en el qual s'hi exhumaren 8 individus, 5 dels quals eren infantils. Per altra banda, es localitzà una escala de cargol que potser donava un accés exterior cap a la zona alta del transsepte. Es localitzà un mur, paral·lel a la façana sud del temple, que es relacionà amb la construcció medieval del cenobi. I es documentà un mur de dimensions considerables, que es relacionà amb el tancament de la zona monacal.

Les campanyes dels anys 2010 i 2011 s'han concentrat a la banda de migdia de l'església, on se situava el claustre i les dependència monacals. Es tracta d'una excavació arqueològica en extensió que es desenvolupa en dues zones, separades per un mur modern (Fig. 1).

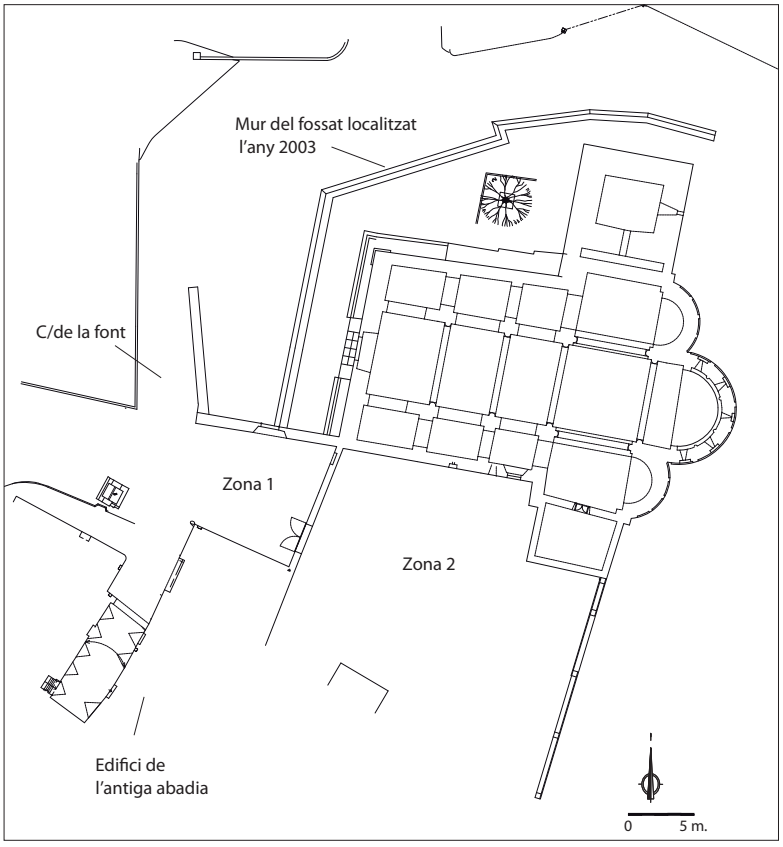

Figura 1. Planta general de l'església amb la identificació de les dues zones.

LA ZONA 1

Se situa a la banda sud de l'àrea de davant de la façana de l'església. Presenta una forma més aviat quadrangular i ocupa un espai d'uns 72 m².

A part de la localització de diferents estructures d'època moderna, com un tram de paviment de còdols o una cubeta de calç, destaca la presència del mur atalussat que ja s'havia localitzat durant les excavacions de l'any 2003. En aquesta zona, el mur atalussat presenta angle i es dirigeix cap a l'est, de forma paral·lela a la nau de l'església. Aquest mur és format per còdols i fragments de teules units amb morter. El límit de la vall del fossat el forma un retall que li dóna una amplada de 2,5 m. De manera perpendicular al mur del fossat, tot cobrint i adaptant-se a la forma del retall, es fonamenta un mur format per carreus tallats de pedra calcària i de sorrenca, alternats amb còdols, i units amb morter. En coneixem una alçada de 1,91 m. En aquest mur es recolzen els dos murs del fossat, per una banda el mur localitzat l'any 2003 davant la façana de l'església i per altra banda el mur localitzat en aquesta campanya, tots dos en una mateixa línia. L'única explicació que, de moment, sabem donar al comportament d'aquest mur és que el fossat no es van construir en un mateix moment, sinó que hi van haver unes reformes que van modificar els traçats de la línia defensiva.

Enllaçant amb el que ja es va documentar durant la campanya del 2003, una vegada el fossat entra en desús, aquest es rebleix amb diferents sediments. La cronologia dels estrats és de la segona meitat del segle XVI.

Una bona part del parament del mur atalussat va ser espoliat una vegada el mur ja no es trobava en funcionament i la vall del fossat era colgada.

La construcció del mur atalussat

va destruir i arrasar totes les estructures que s'hi trobaven i és per aquest motiu que es documenten tota una sèrie de murs i estructures que són de difícil interpretació.

LA ZONA 2

Se situa a la banda de migdia de l'església, en un solar propietat de l'Ajuntament des de l'any 2006. Aquest solar es divideix en dues terrasses quadrangulars de diferents nivells. Els treballs s'han desenvolupat a la terrassa més immediata de la nau de l'església i es presenta delimitada per l'església al nord, a l'est per un mur de contenció que salva un fort desnivell respecte al carrer Nou, a sud pel canvi de nivell respecte la segona terrassa i a l'oest pel mur modern que el delimita de la zona 1. Aquesta terrassa presenta una ocupació que conserva restes des de l'edat mitjana fins als nostres dies i és on s'ha centrat el gruix de les tasques arqueològiques. Les principals evidències dels resultats arqueològics els presentem en diversos apartats històrics.

El monestir benedictí

Després de les tres campanyes d'excavacions arqueològiques, podem definir en extensió i en planta, la major part de l'espai monacal. El monestir s'articula a l'entorn d'un pati de forma trapezial. Al voltant d'aquest s'hi situaven les galeries porticades que conformen el claustre i, més enllà de les galeries, s'hi trobaven les estances del monestir (Fig. 2).

La galeria nord del claustre

Es troba entre la nau de l'església i el mur nord del pati. La distància entre aquests és de 2,5 m i correspon a l'ample de la galeria. El mur del pati és format per un parament exterior de carreus regulars de pedra sorrenca que es presenten units amb morter, pedretes i fragments de teules. Es conserva bona part del paviment d'aquesta galeria que és de calç, compactat, molt fi i fràgil, i es presenta retallat per vàries fosses d'inhumació practicades durant l'edat moderna. A la banda est de la nau de l'església, es troba la porta que comunicava l'església amb el claustre del monestir. Aquesta és d'un sol arc de mig punt, fet amb dovelles de mida reduïda, ben tallades, i té una petita llinda monolítica. L'espai del timpà és decorat amb aparell d'*opus reticulatum* de pedra sorrenca.

La galeria est del claustre

Es troba delimitada pel mur del pati i per un mur

Figura 2. Planta general amb els elements del monestir i els elements que es relacionen amb el fossat baixmedieval.

potent que separava aquesta galeria de la zona de les estances. El mur del pati és format per un parament exterior de carreus regulars de pedra calcària que es presenten units amb morter, petits rierencs i teules en el seu interior. Diferents retalls en malmeten la seva conservació i només es conserva en una llargada de 5 m, tot i que podem deduir que aquest assolia 11,10 m. A la banda est de la galeria es troba el límit que proporcionava un mur que separava la galeria de les estances. Per la banda situada a nord trobem les restes d'aquest mur, tot i que el trobem parcialment ja que la sagristia moderna es construeix al seu damunt. Per la banda situada a sud, es troba espoliat i desaparegut, però se'n conserva la seva evidència per la rasa de fonamentació. El retall assoleix una alçada de 1,70 m i les seves dimensions fan pensar que es tracta d'un mur molt potent que sostenia dues cobertes, per una banda, la teulada de la galeria est, i per l'altra banda, la teulada de les estances situades més a l'est. Aquesta galeria també té una amplada de 2,5 m però, en aquest cas, el paviment no es troba conservat.

La galeria sud del claustre

Es delimita pel mur sud del pati i el mur que separa aquesta galeria d'una probable zona d'estances que encara ens és desconeguda. El mur sud del pati és format per un parament exterior de carreus regulars de pedra calcària que es presenten units per morter, petits rierencs i teules en el seu interior. Aquest té una llargada de 12,5 m i una amplada de 0,60 m. Diferents retalls en malmeten la seva conservació però és l'únic mur del pati que conserva en alguns trams els carreus on se situaven les bases de les columnes que sustentaven les galeries d'arcades. En el seu damunt s'hi documenten empremtes de calç que corresponen a les traces de les bases de les columnes. L'empremta situada més a l'oest és quadrada (0,42 m per 0,42 m) i se situa a 1,20 m d'una segona empremta que presenta les mateixes dimensions que la primera. La tercera empremta se situa a 2,86 m de la segona. El fet que entre les dues primeres hi hagi una distància d'1,20 m, ens permet afirmar que entre la segona i la tercera se'n situava una altra que no s'ha conservat. La presència d'aquestes traces permet determinar l'espai del intercolumnis del claustre. Del mur que separa la galeria de les suposades estances de sud, de moment només en coneixem una llargada de 2,83 m. La distància entre aquests dos murs que delimiten la galeria, és també de 2,5 m d'amplada. En aquesta galeria, l'estat de l'excavació és encara a nivells superficials i per tant no sabem si es conserva el nivell de circulació.

La galeria oest del claustre

És la més desconeguda ja que se situa sota el mur modern que separa les dues zones. En coneixem només el mur que separa el pati del claustre de la galeria. Aquest és format per un parament exterior de carreus regulars que es presenten units amb morter, petits rierencs i teules en el seu interior. Es presenta tallat en el seu extrem nord i així només es conserva en una llargada de 2,64 m. Podem deduir. però, que aquest hauria tingut una llargada total de 7,5 m aproximadament.

El pati del claustre

Es troba rodejat per aquestes quatre galeries. Les llargades dels murs del pati són diferents i fan que aquest tingui una planta de forma trapezial. Al seu interior, a l'angle que formen els murs nord i est del pati, s'hi troba una estructura que és de pedra unida amb morter i que té una llargada de 2,80 m. Sembla tractar-se d'una cisterna que recollia les aigües procedents de les teulades de les galeries nord i est. En el seu interior es conserva, a trams, un folre de morter que ajudava a impermeabilitzar l'estructura. Aquesta es presenta escapçada per un retall i per tant no sabem si tenia una forma quadrada o rectangular ni quines dimensions tenia.

Les estances del monestir

Se situaven a l'est de l'espai que formen les galeries i el pati del claustre. No sabem, encara, si aquestes també es disposaven a la banda sud. Aquesta zona, on es desenvolupaven les estances de l'est, es presenta delimitada pel mur espoliat que tancava la galeria est i per un potent mur de clausura. Aquest mur és de grans dimensions i se situa a l'extrem est del jaciment. Se'n coneix una llargada de 13,20 m i una amplada de 1,5 m. El seu parament exterior és de carreus regulars de pedra sorrenca d'entre 30 i 50 cm d'amplada i el rebliment interior és de còdols i teula lligats amb morter. Se n'ha pogut documentar una potència de 1,80 m ja que es troba fins al fons del sondeig 2 realitzat l'any 2008. Aquests dos murs potents permeten una estança de 4 m d'amplada. S'ha localitzat el nivell de circulació de la sala: es tracta d'un paviment de carreus regulars de forma rectangular d'entre 64 cm per 33 cm el més gran

fins a 28 cm per 12 cm el més petit. La major part d'aquests carreus són de pedra grisa calcària tot i que alguns són de pedra sorrenca. El paviment presenta alguns forats, potser fruit d'un ús posterior. Sobre el paviment, i recolzant-se al mur de clausura, es troba una estructura rectangular que s'interpreta com a solera d'una llar de foc ja que els carreus del mur es troben rubefactats i es localitza una capa de cendres a l'oest de l'estructura de la llar. El presumptuós paviment de llambordes acuradament tallades i ben disposades, juntament amb la solera de la llar, ens fan plantejar que potser ens trobem davant la sala capitular del monestir de Sant Miquel.

Com hem vist abans, les evidències documentals permeten afirmar que l'església de Sant Miquel de Fluvià es va construir entre l'any 1045, quan es va consagrar el solar, i l'any 1066, quan es va consagrar l'església. No sabem, però, si la resta dels espais del monestir ja es trobaven construïts l'any 1066 o varen ser construïts els anys que seguiren. Sabem que la construcció del conjunt va continuar en dates més avançades, com el fet que la torre campanar sigui una obra del segle XII. Per altra banda, Francesc Montsalvatge va fer un abaciologi del monestir. El primer abat que va poder documentar es deia Pere i va ser abat des de l'any 1113 fins a l'any 1163. Així, doncs, sabem que el monestir funcionava com a tal de ben segur a partir de l'any 1113.

El fossat de la baixa edat mitjana

Seguint aquesta línia de la documentació i de l'anàlisi artístic del monument, destaquem que el monument de l'església ha anat patint diferents reformes i afegitons al llarg dels segles. Aquestes reformes les podem relacionar, en algunes ocasions, amb les evidències arqueològiques. Sembla que els murs del campanar, els merlets i els matacans són d'origen baix medieval. Aquests tres elements tenen una funció defensiva. La seva cronologia permet relacionar-los amb un moment bèl·lic i conflictiu, segurament de Guerra Civil Catalana, que ja es va detectar arqueològicament l'any 2003 amb la descoberta del mur del fossat per la banda de tramuntana i ponent de la nau de l'església. Com hem vist també, aquest es documenta a la zona 1 de la intervenció de l'any 2010, i la trajectòria del mur continua cap a la zona 2, paral·lel a la nau de l'església. En aquesta banda el mur va a buscar la línia que forma el mur nord del pati del claustre. D'aquesta manera, la distància que hi ha entre la nau de l'església i el mur del fossat és la mateixa que la de la galeria nord del claustre, és a dir, de 2,5 m. Quan el mur nord del pati fa angle amb el mur est, es construeix un nou mur que continua la línia defensiva, tot seguint la paral·lela de la nau de l'església, i que salva l'absència murària que feia la galeria est del claustre. Aquest és irregular i no presenta cap parament acurat. És formada per còdols units amb molt de morter i es troba en una llargada de 2,60 m i una amplada de 0,70 m. No sabem com continua aquesta línia defensiva ja que la sagristia, construïda als anys 60, impedeix veure la seva continuació.

El fossat es caracteritza per ser una vall o excavació que circumda una fortalesa. La vall del fossat la documentem a partir d'un retall que talla tot el llarg del jaciment d'est a oest i discorre paral·lel a la línia defensiva. Per a la construcció d'aquesta vall es va destruir tot el que hi havia en el seu ample. D'aquesta manera, una gran part de les estructures del monestir es van veure destruïdes i tallades, així com els murs oest i est del pati del claustre, el mur que conformava la galeria est, el mur de clausura de l'espai monacal i els diferents paviments documentats de les galeries.

La línia defensiva de la vall, per la banda sud, es veu reforçada a l'espai on es trobava el pati del claustre, per un mur format per còdols, conglomerats de riu i pedres reaprofitades (dovelles, pedres cantoneres) que procedien del monestir. Es documenta en una llargada de 7,27 m i té una alçada de 0,70 m. Segurament es troba tan sols en aquest espai per a contenir les terres del pati on hi mancaven estructures construïdes que donessin una cohesió al terreny (Fig. 3).

Relacionem amb aquest moment l'estructura que ja es va excavar l'any 2003 i 2008, que s'interpretà com a una escala de cargol que donava un accés des

Figura 3. Vista general de la vall del fossat.

Figura 4. Vista dels elements arquitectònics trobats a l'interior del fossat.

de l'interior de l'església i passant per la porta del claustre, a la zona alta del transsepte, per així poder defensar l'església amb els merlets i els matacans.

És, doncs, en un moment baix medieval quan es basteix l'església com a una fortificació i es construeix un fossat al seu voltant que destrueix, en tota la seva llargada, els elements del cenobi benedictí. Passa a ser un moment determinant per l'arquitectura i la preservació del monestir, tot i que sabem que el monestir, com a tal, continua funcionant almenys fins l'any 1603, quan Josep Codina n'és abat.

Com hem vist, una vegada es va voler inutilitzar el fossat aquest es va cobrir de sediments. La cronologia dels materials se situen en la segona meitat del segle XVI. Durant l'excavació d'aquest rebliment es va trobar part del mur nord del pati del claustre caigut cap a l'interior de la vall, formant un enderroc de pedres angulars i ben treballades.

La caiguda es va produir de manera ordenada i ha permès la conservació de bona part dels carreus del mur on s'hi assentaven les columnes i, fins i tot, una base de columna encaixada en els carreus. Aquesta base és de pedra grisa calcària i fa 40 cm per 37 cm i una alçada de 23 cm. Seguint la caiguda del mur, s'hi trobà l'enderroc d'un altre mur caigut a l'interior del fossat. Aquest era format per morter, dovelles, teules, còdols, toves..., i, en el seu extrem sud, fragments de pedra pissarra de fins a 1 m per 0,40 m, com si es tractés de la teulada, també caiguda. Aquest enderroc, provenia d'un mur construït sobre el mur nord del pati. Possiblement aquest mur es va construir per a donar més protecció a l'església i una major força a la poca potència que tenia la vall del fossat en aquesta banda.

Per la banda sud de la vall del fossat, el mur de contenció del pati també es trobà enderrocat en la seva banda est. L'enderroc era format per còdols i

Figura 5. Vista de l'enterrament juvenil.

un capitell que procedeix del claustre del monestir (Fig. 4).

Tots els elements caiguts a l'interior del fossat eren coberts per un estrat de rebliment molt potent que reblia al mateix temps la vall. Aquest estrat era molt poc compacte i tenia molta presència de teules, còdols, fragments de pedra pissarra, estucs, plaques de revestiment, morter de calç..., i arribava a assolir 1,5 m de potència.

Aquest moment d'inutilització del fossat i de nou arranjament de l'entorn immediat de l'església, el relacionem amb la transformació de les estructures romàniques que es dugueren a terme durant el segle XVI. L'obra més important d'aquest moment va ser la modificació de la façana de ponent. Allí on se situava l'antiga porta romànica, s'hi va construir una portalada d'estil gòtico-renaixentista amb arquivoltes apuntades en gradació. A la llinda trobem una inscripció que data de 1532. Va ser també en aquest moment, segurament, que es va construir el cor d'estil gòtic i es va fer una important reparació de la volta de la nau central.

És segurament també en aquest moment que es decideix tapiar la porta d'accés al claustre del monestir des de l'interior de l'església.

La necròpolis

D'aquesta manera, arranjada l'església davant les destruccions que havia patit, l'espai que es desenvolupava a l'entorn passà a tenir funcions de necròpolis com s'evidencia en les intervencions dutes a terme l'any 2003 i 2008. Durant les campanyes del 2010 s'han localitzat un total de 13 enterraments més, entre els quals hi ha 6 adults, 1 juvenil, 5 infantils i 1 perinatal. S'ha dut a terme un estudi antropològic dels

enterraments a càrrec de Neus Coromina i Bujons en el qual s'ha determinat les patologies i les possibles causes de mort. Per exemple, un dels enterraments correspon a un juvenil masculí d'entre 14 i 16 anys. És l'únic que presentava una fossa ben delimitada. S'hi han pogut detectar diverses patologies, algunes no gaire corrents tenint en compte l'edat de l'individu. En primer lloc, s'hi troba la *criba orbitalia* en un estadi poc avançat, però també ho detectem a l'epífisi proximal de l'húmer i sobretot a l'epífisi proximal del fèmur. Aquest tipus de patologies se solen relacionar amb malnutrició o anèmia. A la careta articular dreta de l'axis s'hi pot apreciar osteòfits, de la mateixa manera que en trobem a la part anterior de les tíbies, a l'alçada del tubercle, sense poder-ne determinar amb seguretat les causes (Fig. 5).

Les desamortitzacions

Abans de les desamortitzacions, des del moment que el monestir es va trobar destruït pel fossat i va entrar en desús, la recuperació dels blocs i pedres per a les noves construccions va ser constant. Per aquesta raó es troben nombroses trinxeres d'espoli en tot el jaciment. Un darrer canvi en la història del monestir i l'àrea que ens ocupa es va produir al 1835 quan es varen produir les desamortitzacions eclesiàstiques i els terrenys que ocupen la zona 2 varen passar a ser de mans privades. Aquest fet va permetre una nova reconsideració de l'espai i un nou ús. Es documenten una sèrie de murs pràcticament arrasats que es relacionen amb tancats per a bestiar. També es documenten 10 enterraments d'ovicaprins i 2 canins, tots ells enterrats en fosses circulars o ovalades, de forma individualitzada.

BIBLIOGRAFIA

AA. VV. 1990, *Catalunya Romànica, IX. L'Empordà II,* Enciclopèdia catalana, Barcelona.

AA. VV. 2000, *Història de l'Alt Empordà*. Diputació de Girona, Girona.

BADIA, J. 1981, *L'arquitectura medieval de l'Empordà,* vol. 2-B (Alt Empordà), Diputació de Girona, Girona.

ILLA, I., ROIG, M., SERNA, E. 2009, *El baix Fluvià. Sant Miquel de Fluvià, Torroella de Fluvià, Ventalló,* Diputació de Girona, Girona.

MONTALBÁN, C., FUERTES, M. 2004, Intervenció arqueològica al voltant de l'església de Sant Miquel de Fluvià (Alt Empordà), *VII Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* La Bisbal d'Empordà, 517-522.

MONTALBÁN, C. 2010, Excavació al claustre de Sant Miquel de Fluvià (Sant Miquel de Fluvià, Alt Empordà), *X Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* Arbúcies, 525-528.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL MONESTIR DEL SANT SEPULCRE DE PALERA (BEUDA, LA GARROTXA)

Jordi GUÀRDIA
Arqueociència s.c., s.l.

Atesa la seva importància des del punt de vista històric i cultural, l'any 2011 es va efectuar una intervenció arqueològica al monestir del Sant Sepulcre de Palera, consistent en el seguiment de les obres de rehabilitació realitzades per part l'Ajuntament de Beuda i el Bisbat de Girona, amb la intenció de recuperar l'ús del recinte com a hostatgeria. El conjunt es troba a la falda meridional del massís de la Mare de Déu del Mont, a 300 m per sobre del nivell del mar, i dins el terme municipal de Beuda, a la comarca de la Garrotxa.

A l'edifici religiós, consagrat el 1085, se li concedí el privilegi d'immunitat dins l'espai comprès en trenta passos al seu entorn, i s'atorgà als seus visitants els mateixos privilegis que als qui pelegrinaven al Sant Sepulcre de Jerusalem. El 1107 es confià l'administració de l'església a l'abat del monestir occità de la Grassa, consolidant-se des de llavors com un petit centre de peregrinació, amb rellevància social i econòmica. A final del segle XIV la comunitat inicià una llarga decadència, culminada a mitjan del segle XV amb els terratrèmols que afectaren la zona de la Garrotxa. Al segle XVI el priorat del Sant Sepulcre trencà la subjecció al monestir de la Grassa i des d'aleshores els priors foren monjos de cenobis del país, com Banyoles o Ripoll. Tanmateix, el monestir resultà afectat per les guerres que van tenir lloc a la segona meitat del segle XVII. A final del segle XVIII, el priorat patí noves destruccions durant la Guerra Gran i la del Francès.

Figura 1. Resultats del seguiment arqueològic a la planta soterrani.

L'edifici més destacat del conjunt és l'església, de planta basilical de tres naus, absis semicirculars, sense transepte i amb voltes de canó. La resta del conjunt es troba a migdia, conservant-se avui dia part de l'ala de llevant, migjorn i el mur que tancava el clos per ponent. El monestir devia estructurar-se al voltant d'un pati o claustre, que feia d'eix organitzador del conjunt, del qual hi ha restes de les ales de llevant i tramuntana. A prop d'aquesta part del monestir destaquen també les restes de l'aula capitular.

Els terratrèmols del segle XV van ensorrar el claustre, les dependències annexes i la sala capitular, i en la cantonada de llevant i migdia trobem una torre gòtica, bastida sobre les restes de la sala capitular. Amb les lleis de desamortització del segle XIX, els elements arquitectònics del conjunt visqueren una evolució diferent, i a la primera meitat del segle XX alguns foren reformats com a hostatgeria. El anys seixanta hi va haver una restauració a l'església, en què es va enderrocar un atri existent a la façana.

Els anys noranta es varen començar obres de consolidació, i el 2004 va tenir lloc una intervenció arqueològica en la qual es documentaren estructures d'una fase posterior a l'església, i també una cisterna. A partir d'aquestes dades, podria ser que el pati estigués originàriament tancat pels quatre costats i adossat al cantó sud de l'església en els segles XII i XIII, la qual cosa significaria l'existència d'un claustre (Martín 2004).

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Planta soterrani

S'ubica a l'extrem sud, on s'hi inclouen dos àmbits paral·lels, amb coberta de volta de canó i paret mitjera (habitacions 1 i 2), annexes al soterrani de la torre gòtica i comunicats per una porta (UE 61). El terra de les dues habitacions era cobert per una capa de formigó (UE 14). A part, es va intervenir a les restes de la sala capitular i al pati d'accés a la sala capitular i a les habitacions, a la part més meridional del conjunt.

L'habitació 1 tenía dos murs originaris del segle XV que formaven part de la torre (murs 4 i 7), on es podíen apreciar les diferències de parament vers la resta. Les altres parets (murs 5, 6 i 69), van ser afegides entre els segles XVII i XIX. Tot i les diferències al parament, aquesta habitació tenia com a característiques comunes els carreus lligats amb morter i restes d'arrebossat. Una vegada enretirat el paviment, es va efectuar un rebaix de 80 cm, i es va documentar com els murs 5, 6, 7 i 69 es fonamentaven directament sobre el substrat natural, format per blocs de roca sorrenca de color marró clar (UE 1), o per un estrat argilós, textura compacte i color vermell (UE 2). En canvi, el mur 4 s'assentava sobre una preparació de blocs de pedra irregulars (UE 3), bastida sobre la roca. Entre el formigó i el nivell natural es va identificar un sediment de textura flonja i color gris, de potència variable i sense presència de material arqueològic (UE 8).

L'habitació 2, de la mateixa tipologia constructiva, era originària, també, dels segles XVII i XIX, a partir de l'aprofitament com a paret d'algunes estructures conservades de les fases romànica i gòtica (murs 10 i 7, respectivament), a les que s'afegia un mur de tancament (UE 12) i una porta (UE 62), pel sector de ponent. Efectuat el rebaix, d'uns 45 cm, els resultats van ser els mateixos, verificant-se com la paret 10 (d'origen romànic i que era un dels murs que delimitaven externament la sala capitular), la paret 7 (d'origen gòtic) i les parets 11 i 12 (d'origen modern), es fonamentaven totes en el substrat natural (UE 1 i 2). L'estratigrafia també es mostrà idèntica, i tampoc aparegué material.

La sala capitular es troba a l'extrem sud del monestir, i a ponent de la torre gòtica del segle XV, i es tracta de les restes d'un gran àmbit de planta rectangular al descobert, delimitat per quatre murs originaris dels segles XI i XII, que havien mantingut una gran solidesa. La paret de la banda est (UE 15) és la que conservava una major alçada, per què en aquest lloc s'hi adossà la torre del segle XV. Els altres murs del perímetre (UE 10, 16, 17, 37 i 43), tenien una menor alçada, especialment el de la banda meridional (UE 43). Abans d'iniciar els rebaixos previstos per pavimentar aquest espai, el seu nivell superficial era cobert per un nivell de formigó (UE19), que cobría un estrat de runa (UE 24), amb presència de ceràmica vidrada monocroma típica del segle XIX.

A la part d'aquesta sala més propera a la torre del segle XV, i després d'efectuar-se la retirada de la UE 24, es va poder apreciar la fonamentació d'aquestes parets en el substrat natural (UE 1 i 2). Es va documentar un estrat argilós de probable formació antiga (UE 36), de color ataronjat i textura compacte, i sense presència de material arqueològic, que s'adossava en part a la base d'alguns dels murs. En aquesta mateixa zona, a uns 20 cm per sota del nivell inicial, es va descobrir un petit tram de paret de pedra escapçada (UE 18), de 70 cm d'amplada i 60 cm d'alçada, que s'adossava al mur 16 i sense continuïtat en sentit nord, s'assentava directament sobre el substrat natural i tallava la UE 36.

A l'altre extrem de la sala van aparèixer les restes d'un paviment de lloses (UE 21), de 20 cm de gruix. Per datar aquesta estructura s'efectuà una cala al costat del paviment, i va aparèixer, per sota, un altre nivell d'enderroc (UE 58), amb material idèntic al de la UE 24. Aquest nivell cobria un tram de paret de pedra (UE

53), adossat al mur 43, que devia creuar de manera transversal l'amplada de la sala en una orientació nord-sud. Presentava un paredat fet amb blocs treballats de forma quadrada, i tenia una amplada de 60 cm. Es tractava d'una estructura també moderna, però anterior al paviment. Aquesta paret s'assentava sobre un estrat de terra argilosa, amb presència de pedres petites i restes de morter, d'uns 15 cm de potència, similar a la UE 36 documentada en altres indrets de la sala.

El pati d'accés a les habitacions i a la sala capitular se situa en l'espai rectangular ubicat entre la sala capitular i el claustre. L'objectiu de les obres era enretirar un enllosat molt rudimentari (UE 34), i substituir-lo per un de nou. La part del paviment més propera a la sala capitular presentava una factura més treballada (UE 35).

Per sota hi havia un estrat de terra vegetal (UE 20), amb presència de blocs de pedra de mida variable, alguns treballats, i que podrien haver format part anteriorment d'algun indret de l'edifici. Superposat al substrat natural, en aquest estrat es recuperà el material més interessant, amb una cronologia del segle XVII al XIX, que era precisament el temps transcorregut a partir de la construcció del mur 23 al segle XVII, que creava i delimitava aquest espai. Destacava la presència de dues vores de bol de ceràmica vidrada amb reflexos metàl·lics, amb decoració feta a base de pinzell-pinta, la mateixa ceràmica vidrada monocroma de les UE 24 i 58, i ceràmica grisa de cronologia entre els segles XVII i XIX.

La UE 20 s'adossava als fonaments i a les primeres filades de tots els murs que definien aquest espai, assentats sobre la roca. Al cantó sud del pati, el mur 10, perimetral de la sala capitular romànica, s'assentava directament sobre la roca natural, de vegades mitjançant una banqueta de fonamentació. El mur 33, d'aparença recent per què el seu paredat era fet de pedra seca, s'assentava en una única filada de blocs romànics que li servia de fonament. Pel que fa al mur 25, que formava part de la façana oest del monestir, era també originari dels segles XI-XII, i es fonamentava seguint la mateixa tècnica que el mur 10.

Planta baixa

Aquesta part se situa a la banda de llevant, on s'ha efectuat el seguiment sobre els rebaixos fets en dues habitacions annexes, una d'elles sense coberta, originàries dels segles XVII i XIX, a partir d'una paret comuna d'origen romànic que abans delimitava

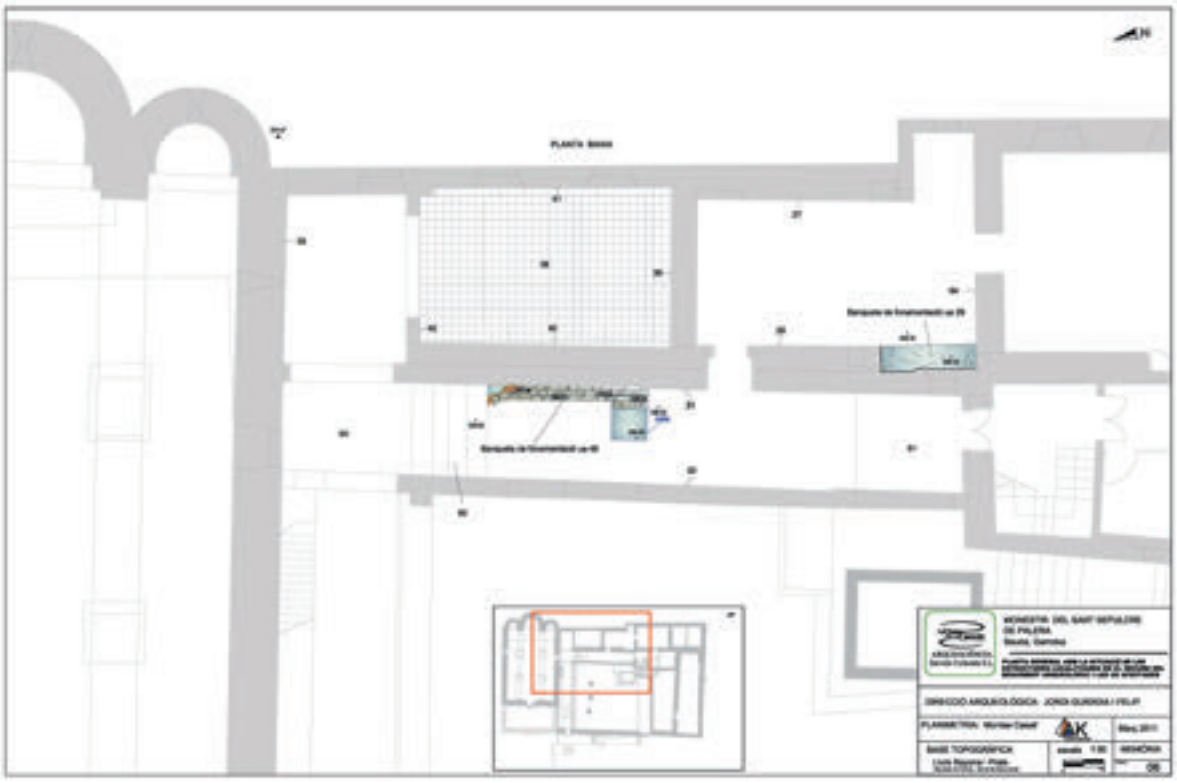

Figura 2. Resultats del seguiment arqueològic a la planta baixa.

exteriorment l'edifici. Al segle XV s'aixecà un nou mur paral·lel a la paret interna del mur romànic. Avui dia, aquest mur gòtic és el que delimita el passadís a cel obert situat al costat de les habitacions, objecte també de seguiment arqueològic.

En l'habitació descoberta es va efectuar un rebaix de 30 cm, i es va documentar un nivell de terra remoguda de color marró i textura solta (UE 26). Enretirat aquest sediment, es va poder apreciar la fonamentació de les parets que delimitaven l'àmbit en el substrat natural, tant les d'origen modern (UE 27, 39 i 64), com pel que feia al tram de mur romànic conservat a l'interior de l'habitació (UE 28), del qual es va identificar la continuïtat de la seva banqueta de fonamentació (UE 29), localitzada en l'angle sud-oest de l'habitació. Es tractava de la pròpia roca natural treballada i allisada per suportar les filades. El tram posat al descobert feia 80 cm d'ample i tenia una llargada de més de 2 m, amb el que es confirma la continuïtat de la trajectòria del mur originari del segles XI i XII en sentit sud.

El passadís era l'indret ubicat al costat de les dues habitacions, a la zona on hipotèticament hauria existit el claustre o el pati central del conjunt de Palera. Es tractava del lloc més proper a la majoria de sondejos realitzats el 2004. Als rebaixos realitzats entre els murs 31 i 32, que eren els que delimitaven el passadís, es va arribar fins els 50 cm de fondària.

És en aquest lloc on es va poder documentar, a la base del mur de carreus rectangulars bastit al segle XV (UE 31), l'existència d'una banqueta de fonamentació de molt bona factura (UE 48), amb quatre graons de carreus de pedra rectangular lligats amb morter. Mitjançant una cala vam comprovar com l'estructura s'assentava sobre la roca natural, o bé aquesta havia estat rebaixada per encabir-hi la banqueta. Aquesta tenia una alçada de 70 cm, mentre l'alçada dels graons era d'entre 15 i 20 cm, aproximadament. Presumiblement, la banqueta s'estenia en planta seguint la trajectòria del mur al que donava suport.

S'entregava a la banqueta una capa de terra vegetal (UE 47), amb presència de ceràmica vidrada amb reflexos metàl·lics, vidrada monocroma, i ceràmica a torn reduït i oxidat. Per sota es documentava un estrat (UE 30), de 45 cm de potència, format per terra argilosa i compacte, de tonalitats vermelloses i ataronjades, amb presència també de blocs de pedra, fragments de teules i restes de morter de calç, molt similar al nivell identificat a la sala capitular en relació als murs 18 i 53 (UE 36). La posició de la UE 30 feia pensar en un estrat de formació antiga que amortitzava la banqueta de fonamentació tot creant un nivell de circulació. En últim terme, per sobre de la roca natural s'identificà un nivell (UE 60), format per terra argilosa i originàriament compacta, assimilable als estrats naturals documentats a l'interior de les habitacions cobertes i a la sala capitular (UE 2). Tanmateix, al cas de la UE 60, es tractava d'una capa remoguda amb presència de morter de calç, per la qual cosa vam pensar que podria tractar-se del reompliment d'una possible rasa per assentar la banqueta.

Pel que fa al mur present a l'altra banda del passadís, aixecat als segles XVII i XIX (UE 32), vam comprovar com s'assentava sobre la UE 30, prova evident de la seva factura posterior.

A l'habitació coberta, després de retirar-se el paviment que cobria el terra (UE 38), es rebaixà uns 5 cm, i es documentà una capa de terra remoguda de color marró (UE 59), que s'adossava a totes les parets, tant a les d'origen modern (UE 39, 41 i 42) com a la romànica (UE 40). No s'apreciaven totalment les base de les fonamentacions de la majoria dels murs, encara que la roca natural era visible en alguns punts. Sí, en canvi, es va poder verificar la fonamentació de la paret de l'església en aquesta zona, que era sobre la base de roca mitjançant una preparació intermèdia de blocs de pedra irregulars (UE 56).

CONCLUSIONS

La totalitat dels murs d'origen medieval s'assenten directament sobre el substrat geològic, tant al soterrani com a la planta baixa. Ara bé, els murs originaris de la primera fase del monestir (segles XI-XII), recolzen la seva primera filada sobre la roca (mur 10 de la sala capitular), sobre una filada més gruixuda (mur 17 de la sala capitular), o sobre una banqueta composta per un graó pla i allisat, que en el cas de la UE 29, localitzada a l'habitació descoberta de la planta baixa, es troba retallat al substrat natural. Tanmateix, dos murs posteriors del segle XV també es fonamenten a la roca (murs 4 i 7). Pel contrari, l'excavació del passadís ubicat a la zona de l'actual pati central va posar al descobert una estructura de fonamentació en forma de banqueta (UE 48), més complexa i de factura acurada, que correspon a un mur originari del segle XV, adossat a un altre de romànic que formava part de la paret perimetral del conjunt monàstic, i al qual substituiria.

Donem una cronologia moderna per l'enllosat aparegut a la sala capitular, però les característiques dels mur 18 i 53 no permet cap precisió cronològica (els podríem situar entre els segles XV i XIX). Funcionalment, es tractaria de divisions internes d'aquest espai.

Estratigràficament destaquen dos nivells (UE 30 i 60), documentats al passadís de la planta baixa i adossats a la banqueta de fonamentació del mur del segle XV. La semblança de la UE 30 amb la UE 36 de la sala capitular, reforça la hipòtesi de l'existència en diversos llocs d'un mateix nivell d'època baixmedieval. L'absència de ceràmica medieval es justifica per la constant ocupació que ha tingut lloc al conjunt, que hauria amortitzat nivells de circulació i estrats anteriors. Tot i així, a la zona excavada el 2004 es va recuperar ceràmica del segle XV. En canvi, sí es documenten nivells més tardans amb ceràmica del segle XIX, recolzats en les fonamentacions de determinats murs, i fan evident com les transformacions del monestir i la seva ocupació es van perllongar. Al costat d'aquest material es mantenen, en alguns indrets, elements ceràmics del segle XVII, encara que de manera residual.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1990, La Garrotxa, *Catalunya Romànica*, vol. 4, 231-239.

BUIXEDA, J. 1996, La basílica del Sant Sepulcre de Palera, nou-cents anys d'història, *VIII Assemblea d'estudis del Comtat de Besalú*, 49-67.

FUMANAL, M.A. 1996, El Sant Sepulcre de Palera en l'època medieval: algunes consideracions històriques, *VIII Assemblea d'estudis del Comtat de Besalú*, 213-221.

MARTÍN, P. 2004, Intervenció arqueològica al Sant Sepulcre de Palera, *VII Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* vol. 2, La Bisbal d'Empordà, 529-534.

DARRERA INTERVENCIÓ AL MONESTIR DE SANT MIQUEL DE CRUÏLLES (CRUÏLLES, MONELLS I SANT SADURNÍ DE L'HEURA, BAIX EMPORDÀ)

Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ
Janus, s.l.

Des de l'any 2008 s'estan portant a terme les obres de rehabilitació del monestir de Sant Miquel de Cruïlles. Aquestes obres han comportat diverses intervencions arqueològiques. La primera va tenir lloc l'any 2008 i va consistir en la realització de diversos sondejos a l'interior del temple. La segona campanya va tenir lloc l'any següent, el 2009, i va comportar l'excavació en extensió de bona part de l'interior de l'edifici, fet que va permetre ampliar molt els coneixements sobre l'evolució històrica i arquitectònica de l'església.

Els darrers espais que quedaven pendents d'excavació eren la zona corresponent a la primera crugia del temple i el sector de l'entrada, entre l'escala que hi dóna accés i la façana principal. De l'11 d'abril al 3 de maig de 2011 es va dur a terme aquesta intervenció, intentant aconseguir el coneixement més complet de l'evolució de l'edifici i de la seva transformació i reformes al llarg del temps.

El temple de Sant Miquel de Cruïlles era l'edifici central del monestir benedictí que ocupava el cim d'aquest turó, i és l'única estructura que actualment es conserva en un estat acceptable. Es tracta d'un edifici romànic de planta basilical de tres naus, consagrat el 904, que el 1057 ja acollia una comunitat de monjos benedictins.

Segurament és una església edificada sobre les restes d'una estructura anterior (a la zona s'hi han localitzat alguns materials d'època romana), que es va mantenir durant tota l'edat mitjana i part de l'època moderna, promoguda pels senyors de Cruïlles, una nissaga de gran influència a la comarca. El lloc de Cruïlles ja apareix esmentat en un document del 991 (*Crucilias)*, i en ell s'ha de buscar l'origen del llinatge del Cruïlles i el centre de la baronia del mateix nom.

Com ja s'ha comentat, del monestir només es conserva l'església i alguns murs que corresponen a les dependències que envoltaven el claustre. El temple és romànic amb tres absis semicirculars i cúpula sobre el creuer. La decoració exterior està feta d'arcuacions llombardes entre lesenes sobre petxines, excepte en la zona del transsepte.

La part occidental de l'edifici (les tres naus i el frontis) s'esfondrà en un moment indeterminat i es va refer al segle XVI. Aleshores es va aixecar una nova façana a nivell del primer arc toral. El mur nord, molt malmès per l'ensorrament, es va protegir amb quatre grans contraforts i el de migjorn amb dos. El campanar actual, d'una torre quadrada a l'extrem nord-oriental de l'església, data del segle XVI-XVII, tot i que també es conserva l'antic campanar inacabat (segle XII-XIII): una torre quadrada a l'angle que es forma entre el mur sud i el del transsepte.

L'església ha patit altres reformes al llarg del temps, com la que va cegar els arcs torals de les naus per fer-hi capelles, o la que va tancar el braç sud del transsepte per fer-hi la sagristia.

Durant els anys 30 del segle XX, en unes obres que afectaven la zona del presbiteri, es descobriren pintures murals romàniques a la zona de l'absis central. Es varen localitzar dos pisos superposats de lleons de color blanc enfrontats i col·locats per parelles, sobre un fons de color vermell que els feia ressaltar molt. Per damunt apareixia una faixa horitzontal de draperies i una greca geomètrica que estava força treballada, a més d'una inscripció de lletres blanques sobre fons blau a l'inici de la volta absidal. Tot això havia estat tapat per un retaule gòtic que va servir per preservar la decoració, i no va sortir a la llum fins al segle XX. La cronologia donada a aquesta representació pictòrica va des del segle XI fins al XIII, però l'opinió més ferma és que cal situar-la vers la segona meitat del segle XI.

Posteriorment, durant els anys 70, es va dur a terme una restauració a la zona del presbiteri, i també es va efectuar una excavació que va incidir al subsòl de la capçalera. En aquesta intervenció sembla que es varen descobrir les grades de l'antic presbiteri i els fonaments d'algunes estructures d'època anterior a la construcció de l'església.

INTERVENCIONS ANTERIORS

Pel que fa a les excavacions efectuades entre el 2008 i 2009, cal dir que ens mostraren el canvi d'aspecte de l'església a partir del segle XVI, tant a nivell de pavimentació com d'elements estructurals.

Els problemes d'estabilitat que comportaren la construcció de la nova façana i el reforç dels murs perimetrals amb contraforts quedaren reflectits en l'interior, amb uns pilars que mostraven uns marcats desnivells entre les cotes dels seus basaments, així com la baixada del nivell de circulació fins a una cota inferior.

També serien d'època moderna totes les tombes excavades durant aquestes campanyes, així com una canalització que travessava tota l'església i que s'hauria de relacionar amb el fet que les humitats han afectat des de sempre l'interior de l'església. Amb aquesta canalització s'hauria volgut reconduir les aigües que afectarien el sòl del temple i fer-les sortir cap a l'est, una solució que no és gens habitual, i que s'ha de situar vers el segle XVIII o XIX.

Per concloure, s'hauria de fer esment d'un retall de grans dimensions que es va poder observar en tota la banda sud de l'església, i que correspondria a la rasa per a la fonamentació del temple original, que s'hauria iniciat quan es plantejava una construcció d'una sola nau. En quedar obsoleta aquesta idea, la rasa ja iniciada s'hauria utilitzat per encabir les fonamentacions dels pilars que separaven la nau central de la nau de migjorn.

D'aquesta forma es va confirmar la concepció inicial de l'església com un edifici d'una sola nau amb un gran transsepte, però que abans que s'acabés l'obra es va decidir dur a terme un canvi important i passar a tres naus. Aquesta seria l'estructura que encara avui es pot contemplar.

La campanya del 2011

En la darrera campanya d'excavació es va intervenir a l'espai de la primera crugia de l'església i la zona d'accés al temple, just davant de l'escala que salva el desnivell entre el camí i l'entrada a l'edifici.

Els resultats van ser irregulars. A nivell estructural no s'ha avançat en el coneixement dels antecedents i de l'aspecte original de l'església en els seus inicis, però sí que es va localitzar el que de forma lògica calia imaginar en la zona de l'entrada al conjunt: el cementiri que envoltava el temple.

A la zona 1, l'espai que comprèn l'accés actual, dins de la primera crugia de la nau original, es va trobar una estructura construïda formada per dos murs que semblaven funcionar de forma conjunta. Aquests, que mostrarien la part de la fonamentació, estaven situats de forma que feien pensar en alguna solució posterior a l'esfondrament de la façana del segle XVI.

S'hauria de pensar en ells a partir del moment en què aquest indret ja no estava inclòs dins l'església, quan es va tancar la façana a nivell del segon pilar. Aleshores es va aixecar una estança tancada a l'entrada de l'edifici, simètrica i bessona a l'espai que ocupava el campanar.

També es varen documentar dos enterraments just a l'accés del temple, sense aixovars ni restes que ajudessin a la seva datació, així com diferents forats de pal, que amb tota seguretat correspondrien a les bastides utilitzades en la construcció original (dins del temple n'apareixien una gran quantitat).

La manca total i absoluta de materials arqueològics no va permetre donar una datació acurada de les restes localitzades, i tan sols el fet que els enterraments localitzats mostressin restes de claus de ferro ens

Figura 1. L'excavació de la primera crugia.

Figura 2. Àrea de cementiri a l'entrada de l'església.

donava una cronologia aproximada d'a partir del segle XV, però sense poder afinar més.

Pel que fa a la zona 2, el lloc d'accés, va permetre veure de forma més amplia la necròpolis moderna i medieval. Es van excavar 11 enterraments, als quals cal afegir un mínim de 4 més, que es varen localitzar de forma parcial.

Cal dir que aquesta zona havia estat objecte de diferents intervencions al llarg del temps, que afectaren de forma més o menys important la necròpolis. Com a mínim s'han de tenir en compte dues obres: la construcció de l'esgraonat d'accés en època moderna, però de cronologia indeterminada, i el soterrament de serveis en una època molt més recent. Tant en un cas com en l'altre, les restes humanes que ocupaven aquesta zona es van veure afectades, amb el resultat d'uns enterraments destruïts total o parcialment i una gran quantitat d'ossos dispersos arreu.

Els enterraments que es conservaven en bon estat mostraven en la seva major part una estructura construïda formada per una caixa de pedra on es col·locava el difunt, tot i que, en alguns casos la tomba estava formada per una fossa simple amb l'individu dipositat a dins. La cronologia per a algunes d'aquestes tombes podria ser molt semblant a la que es donava per a la zona 1, però el fet que les restes apareguessin soles, sense cap mena d'acompanyament, dificultà la seva datació. En qualsevol cas, un estudi més acurat de les restes així com alguna anàlisi de radiocarboni podrien aclarir datacions i esbrinar qüestions relaciones amb la població i la mortalitat de la zona.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1989, *Catalunya Romànica,* vol. 8, Barcelona.

BADIA, J. 1977, L'arquitectura medieval de l'Empordà, vol. 1, Girona.

BOTET, J. 1905, *Geografia general de Catalunya. Província de Girona*, Barcelona.

MALLORQUÍ, E. 2000, *El monestir de Sant Miquel de Cruïlles a l'edat mitjana. Estudi i edició dels documents (1035-1300),* La Bisbal d'Empordà.

MONTALBAN, C. 2010, Darrera intervenció a l'església de Sant Miquel de Cruïlles (Cruïlles, Baix Empordà), *X Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Arbúcies, 521-524.

NOLLA, J.M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Girona.

PELLA, J. 1883, *Historia del Ampurdán*, Barcelona.

SUTRÀ, J. 1959, El monestir de Sant Miquel de Cruïlles, *Anales del Instituto de Estudios Ampurdaneses* 1, Figueres, 115-142.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL MONESTIR DE SANT ESTEVE DE BANYOLES (PLA DE L'ESTANY) A L'ANY 2010

Almudena GARCÍA ORDÓÑEZ
Arqueolític Terra-Sub, s.l.

El *Pla Especial Urbanístic* (PEU) per a la ordenació de l'àmbit del Monestir de Banyoles defineix l'ordenació del sistema d'equipaments del Monestir per situar un nou edifici destinat a allotjaments col·lectius protegits per a persones majors de 65 anys, en règim de lloguer.

El fet que l'edifici projectat SE situï dins d'una àrea d'alta expectativa arqueològica va propiciar que es realitzés una intervenciÓ per tal de detectar possibles estructures arqueològiques.

La primera intervenció arqueològica, realitzada per Rafael Rosillo, el mes de juliol, va constar de la realització d'unes rases de prospecció que van donar com a resultat la localització de diverses estructures arqueològiques, entre les quals destacava un fossat, possiblement defensiu.

Per tal de poder obtenir més elements que contribuïssin a establir la funcionalitat d'aquesta estructura i detectar altres elements defensius, com la muralla, es decidí realitzar una ampliació de l'excavació per tal de conèixer la seva funció.

LOCALITZACIÓ

La intervenció s'ha dut a terme a l'entorn del monestir de Sant Esteve de Banyoles, a la comarca del Pla de l'Estany. Les vies que donen accés al Monestir són la C-66 de Girona a Banyoles i la GIV-5136 des de Vilavenut (Fig. 1).

ANTECEDENTS HISTÒRICS. FUNDACIÓ I DESENVOLUPAMENT DEL MONESTIR DE SANT ESTEVE I LA VILA DE BANYOLES

El monestir de Sant Esteve de Banyoles va ser fundat cap al 812 per l'abat Bonitus i va ser un dels primers monestirs benedictins de Catalunya, o si més no, dels primers dels quals se'n té notícia documental. Aquest primer document data del 822 i es tracta de l'autorització del comte Odiló a l'abat Bonitus per iniciar la vida cenobítica a l'indret anomenat Baniolas (Moner/Torres 2005).

Aquest indret, però, ja havia estat ocupat amb anterioritat, tal i com demostren les tombes antropomorfes del segle VIII localitzades a Santa Maria dels Turers, i es creu que l'església que manà construir Bonitus s'assentava sobre d'una altra d'anterior.

El monestir va gaudir de distinció baronial i tenia jurisdicció sobre la població que s'anava establint al voltant del recinte monacal, de la qual rebia les seves rendes.

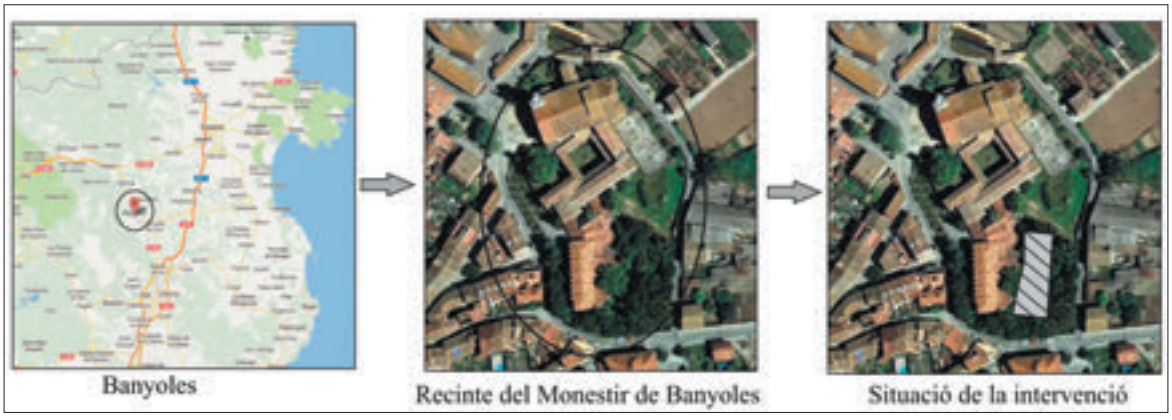

Figura 1. Localització de la intervenció

Durant el segle X el creixement va ser important. El monestir incorporà altres propietats i béns que augmentaren la seva influència al territori, cosa que provocà que un segle després, cap a mitjan del segle XI, els comtes d'Empúries i Besalú el despossessin de tot el que havia adquirit i el recinte quedés abandonat.

A final del segle XI, però, es consagrava un nou temple amb tres naus, un absis semicircular i dues absidioles amb un important creuer. S'iniciava, així, una època esplendorosa que es perllongà fins al segle XIII.

Paral·lelament, la vila de Banyoles s'anà desenvolupant al voltant del monestir, del qual en depenia fins el 1303, quan adquirí autonomia i es limità el control feudal per part del monestir.

El segle XIV i XV Banyoles, en general, i el monestir, en particular, van patir alts i baixos en el seu desenvolupament, a causa de la pesta de 1348 que despoblà la zona i, ja al 1427 i 1428, pels terratrèmols ocorreguts, que van deixar nombroses edificacions molt malmeses que, en el cas del monestir, es van haver de reconstruir poc després.

Al segle XVI el monestir gairebé havia perdut totes les seves prerrogatives baronials i es va veure obligat a atorgar una nova exempció d'impostos a la vila, que durant aquest període va experimentar un augment de població i, fins i tot, va encunyar la seva pròpia moneda, utilitzada per pagar les reparacions de la seva muralla.

Durant el segle XVII el monestir era el punt més fortificat de Banyoles, ja que durant segles es va utilitzar com a fort en les diverses guerres que se succeïren, i per aquest motiu va haver de ser reconstruït es nombroses ocasions. Diverses fonts parlen de la muralla, el fossat i les torres de que disposava el recinte per a la seva defensa.

El 1655, arran les guerres contra els francesos, es va volar el campanar i es destruïren part de l'església i les dependències del recinte. No va ser fins el 1715, després de la guerra de Successió, que també va tenir els seus efectes sobre l'edificació monacal, quan s'emprèn una reforma important i s'afegeixen nous elements d'estil barroc.

El 1778 s'inicia un nou claustre que no s'inaugurarà fins al 1833, a causa de l'ocupació per part dels francesos durant la guerra del Francès. Poc van gaudir els monjos d'aquest nou claustre, ja que al 1835, amb la desamortització de Mendizábal, va finalitzar establiment benedictí a Banyoles. El monestir, ja abandonat, passà a mans de l'Ajuntament el 1843 fins que el 1863 aquest en cedeix la propietat al bisbat de Girona i des del 1867 ha estat regentat per la Casa Missió.

Pel que fa al desenvolupament de la vila de Banyoles, com hem dit, es va anar formant al voltant del monestir de Sant Esteve i es desenvolupà paral·lelament a aquest.

La vila va anar creixent sobretot a partir dels segles XIV i XV. La situació vora l'Estany i la construcció dels recs facilitaren la instal·lació d'una industria manufacturera en auge. Durant el regnat de Pere III el Cerimoniós, al segle XIV, s'inicià una nova fase d'emmurallament que tingué com a objectius tant reforçar la muralla existent de la vila vella com tancar tot el perímetre urbà, incloent els nous ravals comercials i artesanals que s'anaren formant fora muralles (Palmada 2008).

De la mateixa manera que el monestir, la vila i, en conseqüència, el seu sistema defensiu va patir els embats de les diverses guerres que se succeïren al llarg de l'època moderna. Per citar les més importants, al segle XV amb els enfrontaments de la guerra Civil catalana es va destruir bona part de la muralla, que al segle XVI es va tornar a reconstruir, en bona mesura. Al segle XVII, però, amb la guerra dels Segadors la muralla torna a quedar molt malmesa. Tot i això, va ser durant la guerra dels Nou Anys (1689-1697), contra els francesos, que a l'estiu de 1695 es va dur a terme la voladura de la muralla per part del rei espanyol per tal d'impedir que es convertís en una plaça forta per a les tropes franceses.

Ja al segle XVIII comença el declivi de la muralla i tot el sistema defensiu, tot i que encara es tenen notícies d'alguns elements, com la situació d'algunes torres, que a partir de mitjan de segle comencen a entrar en desús i es cobreixen els valls per tal que fossin cultivats[1].

No és fins al primer terç del segle XIX, amb les guerres carlines, quan es tornaren a fortificar alguns punts de la vila. Malgrat això, un cop finalitzades les guerres carlines, a mitjan del segle XIX, es començà a enderrocar la muralla en diferents punts on encara s'hi conservava o s'havia fortificat de nou durant els últims episodis bèl·lics.

Respecte a la morfologia de la vila, sabem que hi va haver un primer assentament anomenat vila vella al voltant immediat del monestir, que al segle XIII ja tenia el seu propi sistema defensiu format per una muralla, un fossat i diverses torres. La muralla de la

vila enllaçava amb la del monestir, per la qual cosa és possible que en un primer moment la pròpia fortificació del monestir fes de tancament nord de la vila.

El traçat hipotètic de la vila s'inicia al monestir de Sant Esteve de Banyoles, a partir de l'antic cementiri, i continuava en direcció a l'antic hospital del monestir, on se situa actualment el Síndic Agrícola. En aquest punt, la muralla i els seus valls discorrien paral·lels al rec de Sant Miquel. Més endavant, la muralla feia un gir cap a l'oest, cap al portal de Sant Benet, que havia tingut un pont d'accés, i continuava cap a Santa Maria dels Turers, passant davant de la porta nord de l'església gòtica, dins el carrer del Mercadal.

Entre la muralla i l'actual carrer de la Canal hi havia els valls, identificats durant les obres de l'Ateneu, però a partir del carrer de l'Abeurador el traçat no és tant clar. Sembla que la muralla girava cap al portal dels Turers però no està clar si el traçat del rec Major era dins o fora del recinte. La muralla continuava paral·lela a les cases del carrer del Born fins a l'actual plaça d'en Perpinyà, on tornava a girar cap a llevant fins al carrer de Girona. Sembla que més endavant, les cases del carrer de Sant Pere estarien assentades sobre els fonaments de la muralla i que aquesta continuava fins l'actual parc de la muralla i el portal del forn, paral·lela a les cases i hortes del carrer de Baix. A partir d'aquí continuaria fins a enllaçar amb la del monestir. En aquesta zona no es té clar el traçat que seguirien cap de les dues muralles, ni la de la vila ni la del monestir.

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Els resultats de la intervenció van ser positius, tant a nivell de localització d'estructures arqueològiques com a nivell de coneixement de les que ja se'n tenia constància amb la realització de les rases. Malauradament, no es realitzà l'excavació de les estructures aparegudes, ja que la quantitat i l'entitat d'aquestes van fer que es replantegés el projecte de construcció de l'edifici i encara avui resta pendent.

Seguint un ordre cronològic aproximatiu, en primer lloc hauríem de parlar de la localització d'una sitja (UE 1010) i un forat de pal (UE 1019) excavats al subsòl de travertí, que possiblement siguin d'època tardo antiga o si més no anterior a la fundació del monestir.

En segon lloc, corresponents a època medieval, s'ha pogut determinar el caràcter defensiu del fossat localitzat (UE 1006). També s'han localitzat diverses estructures al seu interior, UE 1023 i UE 1024, dos murs indeterminats en funció i cronologia, i un mur que funcionaria com a reforç del terreny, la UE 1025. També relacionat amb el fossat trobem les estructures UE 1011 i UE 1020, la primera de les quals podria ser un reforç del terreny a la seva part superior, que per la seva secció atalussada recorda una contraescarpa.

També dins l'època medieval hem pogut determinar l'existència de la muralla (UE 1002) i un mur adossat a aquesta en el tram sud-oest (UE 1003).

La resta d'estructures defensives localitzades són els murs UE 1016 i UE 1017 que per les seves característiques semblen correspondre als murs d'una torre defensiva, en aquest cas posterior a l'època medieval. Possiblement, pertanyin a l'edifici barroc que es va enderrocar i que també estaria fortificat.

Adossades a aquesta torre hem localitzat les estructures UE 1027, UE 1022 i UE 1028, que semblarien posteriors i no defensives, tot i que aquesta informació encara està per determinar.

A l'extrem nord-oest de la muralla s'han localitzat un canal de desaigua (UE 1015) i un mur adossat (UE 1029) de cronologia contemporània (segle XIX). També s'han localitzat en aquest sector diverses estructures, tipus mur (UE 1013, 1014, 1030 i 1031), de funcionalitat i cronologia per determinar, i un enllosat de pedres (UE 1032) i dos retalls al subsòl (UE 1033 i 1018).

D'època plenament contemporània (mitjan segle XIX-XX), hem localitzat tota l'extensió conservada d'un camí delimitat pels murs UE 1007 i 1008, i un dipòsit UE 1009.

Per últim, citar la localització d'una fossa retallada al subsòl (UE 1034), situada al costat del mur UE 1003, de la qual només podem veure una part i que, per la seva morfologia, recorda a una fossa d'enterrament. I, finalment, l'UE 1021, que sembla correspondre a l'extracció de blocs del travertí del terreny natural.

La muralla

Es tracta d'un mur construït amb la tècnica de doble parament exterior amb pedres ben escairades i lligades amb morter de calç i terra, i farcit a l'interior. L'interior està reblert amb pedres i argiles de color marró ocre. La mida de les pedres és mitjana i gran (>0,30 m) a l'exterior i petita a l'interior. La litologia de les pedres és majoritàriament de travertí, amb presència d'alguna sorrenca.

S'han trobat dos trams amb orientació diferent,

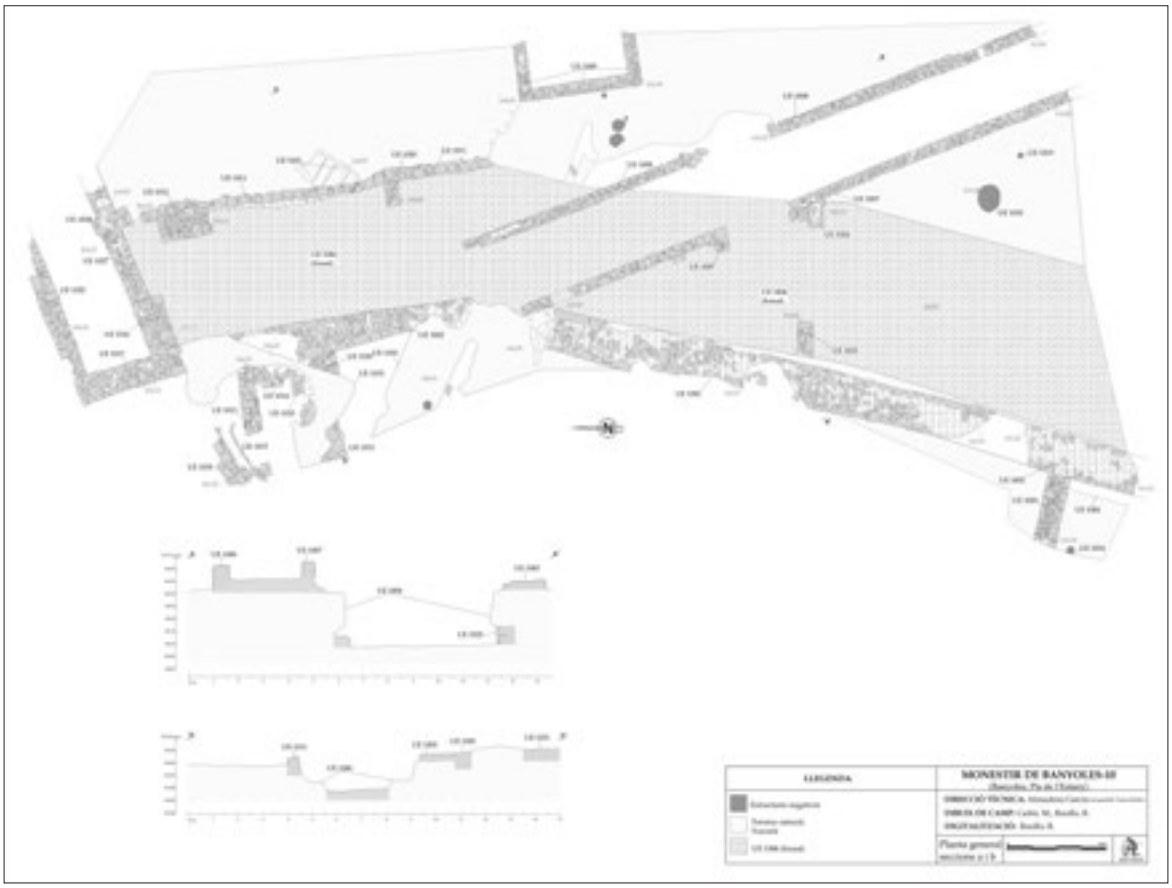

Figura 2. Planta general del jaciment.

formant un angle. Un primer tram amb orientació nord-est/sud-oest i un segon tram amb orientació nord-sud. El parament s'assenta directament sobre el terreny natural de travertí i a l'extrem sud del primer tram s'ha localitzat la seva rasa de fonamentació (UE 1004) per la cara interior (oest). A l'exterior, s'observa el parament de la muralla uns centímetres enretirat del retall del fossat (UE 1006).

Les mesures d'aquesta estructura documentades fins ara són de 25,45 m de llargada, 1,60 m d'amplada màxima i 0,30 m d'alçada conservada, per al tram nord-est/sud-oest; i 10 m de llargada, 1,50 m d'amplada màxima i 0,30 m d'alçada conservada per al tram nord-sud.

Li atribuïm una cronologia medieval tenint en compte la documentació disponible, sense que per ara haguem pogut localitzar materials que ens permetin precisar més.

La muralla, juntament amb el fossat i les torres, de les quals en tenim constància documental, constituïen el sistema defensiu de la vila o potser del monestir, ja que segons la informació proporcionada per historiadors locals, seria possible que aquest tram localitzat pertanyi a les defenses de la vila i no del monestir, com s'havia pensat des d'un primer moment. Malgrat això, aquesta informació s'hauria de contrastar mitjançant una excavació arqueològica i la consulta de la documentació disponible.

L'estat de conservació de la muralla és força precari, encara que desigual en tota l'extensió localitzada; es conserven d'una a tres filades de pedres.

La documentació disponible ens informa que al 1819 encara era visible el fossat i la muralla del monestir, però al plànol realitzat pels francesos el 1823 ja no hi consta (Batllem 2010).

El fossat

El fossat està excavat al subsòl natural, amb secció en U, parets rectes i fons pla. La seva orientació és de nord-est/sud-oest, al seu extrem sud, i al centre de la seva extensió localitzada gira cap a nord/sud. Se situa al costat est de la muralla.

La longitud localitzada és de 50 m, aproximadament, 6 m d'amplada màxima i 2,5 m d'alçada, en la zona on es realitzà el sondeig.

El seu estat de conservació és molt bo i al seu

interior s'observen diverses estructures, algunes per determinar i d'altres, com el mur UE 1025, que funcionaven de reforç al retall.
Aquesta estructura estava reblerta amb diferents paquets de runa i material ceràmic de diferents èpoques, des del segle XIV fins el segle XIX.

CONCLUSIONS

La intervenció que s'ha dut a terme a la zona est del monestir de Sant Esteve de Banyoles ha posat al descobert nombroses restes arqueològiques de diferent funcionalitat i cronologia.
Malgrat que únicament podem oferir una visió parcial de les restes, a causa de que no s'ha realitzat una excavació arqueològica, tenim prous elements com per poder establir la funcionalitat de la majoria de les estructures localitzades, sobretot d'aquelles que presenten major entitat.
Així, podem afirmar que s'ha localitzat un tram de la muralla medieval (UE 1002) i del seu fossat defensiu (UE 1006), que correspondrien a la part de llevant del traçat. Per altra banda, s'han localitzat dues estructures que podrien correspondre a una torre defensiva de planta quadrada (UE 1016 i UE 1017), i altres estructures relacionades amb el sistema defensiu, com són un reforç de la paret del fossat (UE 1011 i UE 1025).
Tot sembla indicar que tant la muralla com el fossat serien d'època medieval i que la torre quadrada seria posterior. Aquesta informació hauria de ser contrastada amb una excavació arqueològica adient que, a més d'aportar-nos dades sobre la seva funcionalitat i cronologia, ens permetés arribar a conèixer si es tractava de la muralla de la vila o la del monestir. Seria molt interessant per poder arribar a conèixer aquesta dada ja que, segons les fonts historiogràfiques de que disposem fins ara, seria possible que aquest tram localitzat no formés part de la fortificació del monestir, com s'havia pensat inicialment, si no que fos de la vila medieval. Aquest fet que ens permetria afirmar que el recinte del monestir, abans del segle XIX, era més petit del que es pensava i, per altra banda, ens permetria establir, amb seguretat, els límits de la vila en aquesta zona. Pel que fa a la resta d'estructures no defensives, la seva excavació pot oferir-nos una informació molt valuosa sobre l'ocupació i l'ús d'aquesta zona en èpoques precedents.

BIBLIOGRAFIA

MONER, J., TORRES, A. 2005, *Pla director per a la patrimonialització de l'antic Monestir de Sant Esteve de Banyoles*. Inèdit.
PLA, A. 2010, *Pla especial urbanístic per a la ordenació de l'àmbit del Monestir de Banyoles*. Inèdit.
BATLLEM, N. 2010, *Catàleg de l'exposició: La vida a Sant Esteve de Banyoles fa 300 anys*, Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany, Dept. de Cultura i Consell Comarcal del Pla de l'Estany i Ajuntament de Banyoles.
PALMADA, G. 2008, La muralla de Banyoles, *Quaderns de Banyoles 10,* Ajuntament de Banyoles, Diputació de Girona.

NOTES

[1)] Ja en època medieval i moderna s'atorgaven llicències per terraplenar els valls, per ampliar hortes o terrenys de les cases per altres usos, a canvi del pagament d'impostos a la Universitat o consistori (Palmada 2008).

INTERVENCIÓ A L'ESGLÉSIA DE SANT BENET (TOSSA DE MAR, LA SELVA)

Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ
Janus, s.l.

Entre els dies 5 i 12 de juliol de 2010 es va portar a terme una intervenció arqueològica al costat nord de l'església de Sant Benet, al terme municipal de Tossa de Mar.

Aquesta església es troba al pla de Sant Benet, molt propera al torrent del mateix nom (que queda al sud-est del terme), al costat d'un mas construït en època moderna que domina les terres de conreu d'aquesta zona. S'hi arriba per un trencall a poca distància del punt quilomètric 12 de la carretera que porta de Llagostera a Tossa de Mar (GI-681).

Les obreries de Sant Benet i Sant Isidre de la capella de Sant Benet de Tossa de Mar són les que tenen cura del temple i hi organitzen actes al llarg de l'any, i coincidint amb la renovació d'alguns dels seus membres van decidir iniciar actuacions per a la conservació de l'edifici. La construcció estava afectada des de feia temps per humitats localitzades, bàsicament, al paviment intern de la capella i a la paret nord, i les obreries sol·licitaren a la Diputació de Girona l'elaboració del projecte de restauració i condicionament. Aleshores, van procedir a la neteja i el desbrossament de tota la banda nord, deixant al descobert unes restes humanes que indicaven la presència d'enterraments i que varen propiciar la intervenció.

Amb l'excavació es varen localitzar restes de 4 fases diferents: ibèrica, tardoromana, altmedieval i baixmedieval, que complementen el coneixement que es tenia de la història de la vila i la seva evolució.

Figura 1. Situació del jaciment.

ELS PRECEDENTS

Des de l'antiguitat i a causa de, en bona part. a la dificultat de comunicació amb les terres de l'interior, el poblament de la vall de Tossa ha mirat sobretot cap el mar. D'època ibèrica es coneixen alguns hàbitats a tocar de la mateixa línia de la costa, com Montguardí o la Punta de Pola, mentre que d'altres estaven situats més a l'interior, relativament a prop de Sant Benet, com Puig Pollastres, Serra des Rei o el Puig dels Brucs de Sant Benet (Figueras/Llinàs coord. 2011, 120-122). En la nostra intervenció no varen aparèixer restes construïdes d'aquest moment però sí ceràmica ibèrica. Aquests materials no constituïen un percentatge massa elevat ni eren de massa qualitat, però resultaven suficients per a poder establir un jaciment ibèric en aquest indret. Per les característiques de la ceràmica, exclusivament ceràmica ibèrica, situem aquest hipotètic jaciment entre els segles IV i II aC, sense majors precisions.

Seguint la seqüència cronològica, i ja dins del període romà, cal recordar que a la vall de Tossa s'establiren tot un seguit d'explotacions agrícoles rurals destinades al conreu i l'elaboració d'un producte de primer ordre: la vinya. Es plantaren les vinyes prop de la costa, en llocs que semblaven estranys per situar els vinyers, ateses la seva orografia i les peculiaritats de la zona. A més, al costat dels vinyers es va construir tota la infraestructura necessària per a dur a terme el procés d'elaboració del vi. D'aquesta manera s'elaborava el vi en una sola instal·lació i després es transportava a un lloc no massa allunyat per preparar la seva sortida cap els mercats.

A Tossa la primera fase del procés es desenvolupava en establiments com ses Alzines o mas Carbotí, i el lloc on se centralitzava la producció per a la seva comercialització era la vil·la dels Ametllers, la gran instal·lació situada a la plana més propera al mar.

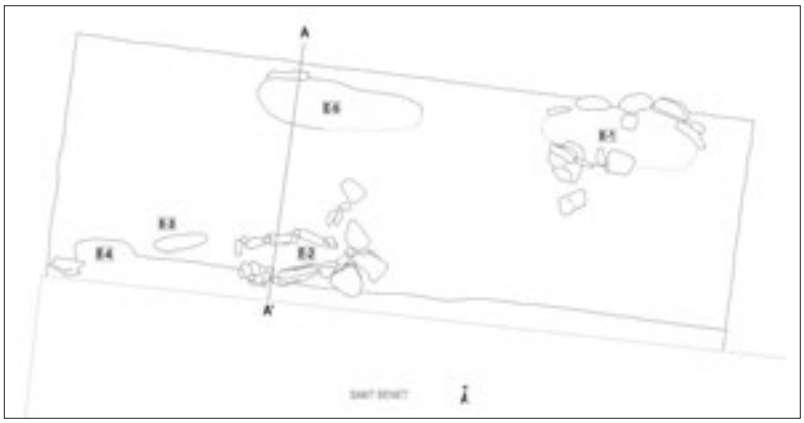

Figura 2. Planta de l'excavació.

Després de la implantació d'aquests models d'explotació agrària, de la seva expansió i decadència a partir de la fi del segle I o inici del II dC, la vida continuà a la part més propera a la costa. Però semblava que a partir del segle V i ja a la tardoantiguitat el nucli i el poblament de Tossa queia en l'oblit, i no tornava a aparèixer fins cap al segle IX.

Ara, amb l'excavació realitzada a Sant Benet, s'hauria de pensar en un canvi d'hipòtesi. No s'hi han localitzat estructures construïdes, però alguns materials ceràmics recuperats a la intervenció (encara que no representin un percentatge molt elevat) ens apropen a un moment de la baixa antiguitat, entre els segles IV i VI dC, i ajudarien a omplir el buit que sempre s'havia imaginat. Podria ser que, paral·lelament al fet que la vil·la dels Ametllers anés perdent importància i fos abandonada a poc a poc al llarg del baix imperi romà, la població s'hagués traslladat cap a l'interior, a terres més amagades, allunyades de la costa per evitar assalts i saquejos provinents del mar, i properes als cursos d'aigua. Aquest establiment de la població a l'interior s'hauria relacionar amb l'aparició de la primitiva església de Sant Vicenç, que no és altra que l'actual església de Sant Benet.

LA PRIMITIVA PARRÒQUIA

És probable, doncs, que aquesta petita església ocupés un indret que ja estava habitat anteriorment i, per tant, amb una tradició d'ocupació i potser també de culte que ja venia d'antic. El temple, dedicat inicialment a Sant Vicenç, podria haver centrat la parròquia destinada al poblament disseminat assentat en aquesta zona i distribuït per la vall de la riera de Tossa. En principi, però, fou una església privada, feta per la pietat popular dels propis habitants del lloc (ja en l'acta de consagració del segle X quedà palès). Estigué en mans laiques des del 966 fins al 1097, quan passà a ser domini del monestir de Santa Maria de Ripoll, senyor feudal de la vall de Tossa.

L'excavació va permetre localitzar diversos enterraments. De tots és sabut que els cementiris se situaven al voltant de les esglésies parroquials durant tota l'edat mitjana, per tant, no resulta estrany localitzar les tombes dels pobladors d'aquest indret a redós del temple. En el nostre cas, varen aparèixer individus de molt curta edat enterrats en la zona més propera al mur de l'església; potser es tractava de l'espai reservat pels albats, nadons i infants d'ànima pura que havien mort poc després del seu naixement o en el moment de néixer. Es varen poder documentar 4 enterraments infantils i 2 adults, amb els individus enterrats de forma molt senzilla, en fossa simple i sense cap mena d'acompanyament.

La parroquialitat de l'església està confirmada també per diferents documents que en parlen. Un d'ells explica que aquesta va ser una de les esglésies afectades pels terratrèmols de la sèrie olotina i s'informa del seu estatus anterior de parròquia; en un altre es diu que durant el segle XVII el dia de Sant Benet s'anava fins a l'antiga església a pregar pels difunts, tot i que feia molt temps que no s'hi enterrava. Aquest fet deixa constància de la importància que tenia l'església en temps passats i també de la seva qualitat de parròquia, recordada d'aquesta peculiar manera.

Un altre fet que indicaria l'antiguitat i avalaria la parroquialitat de la capella en èpoques passades és el fet de la seva advocació inicial. Estava dedicada a un sant de tradició antiga, un màrtir de la persecució de Dioclecià (303-304) relacionat amb la litúrgia visigòtica, amb devoció des de final del segle IV. Sant Vicenç estava inclòs dins dels antics santorals hispànics i, en aquest cas, venerat en un lloc amb una certa tradició d'ocupació humana i qui sap si potser al damunt mateix o molt proper a algun temple o lloc sagrat anterior.

En tot cas, el 1079 l'església de Sant Vicenç ja apareix esmentada com a parròquia, la qual cosa fa pensar que el nostre edifici podria haver funcionat com a

tal a partir d'un moment incert del segle X i fins al segle XIII, quan ja es trobava dins la xarxa parroquial episcopal i quan la pròpia parròquia abandonà aquest lloc i passà al nucli de la costa. Malgrat ser la primera parròquia de Tossa i aglutinar tota la població propera, no es formà mai un hàbitat al seu voltant i així, amb la construcció del castell a la costa i la impossibilitat de formar la vila a l'interior, la vella església i els masos aïllats que hi estaven vinculats van esdevenir, simplement, un veïnat.

Amb la construcció del nou temple de Sant Vicenç, a la Vila Vella, l'antiga església quedà sense la seva primitiva advocació, i fou aleshores quan es dedicà a Sant Benet, fundador de l'orde dels monjos de Santa Maria de Ripoll, que no oblidem que eren els senyors feudals de Tossa.

DARRERES REFORMES

Pel que fa a la darrera fase documentada en la intervenció, hi havia unes importants reformes de l'edifici que es veien ja a simple vista i que amb l'excavació es van rectificar.

Que Sant Benet va ser una de les esglésies afectades pels terratrèmols del 1427 ja s'ha dit anteriorment, i -com a possible indici- en la paret de tramuntana s'hi veien dues construccions diferents. Es pot dir que l'actual capella està formada per una part de l'església més antiga, localitzada en un fragment de la façana oest i part del mur nord, i per una part d'un edifici més modern, segurament aixecat després dels terratrèmols del segle XV. Amb la nova construcció es va fer tot el mur sud, la capçalera i part del mur de tramuntana, juntament amb les cobertes, que havien desaparegut. Per a la reforma de la capella cal pensar, doncs, en una data no massa allunyada del segon terç del segle XV.

Totes aquetes troballes aporten una visió força completa de la seqüència cronològica de Sant Benet i la seva àrea d'influència, i poden dur a revisar les diferents hipòtesis que expliquen l'evolució de Tossa de Mar des de l'antiguitat i al llarg de tota l'edat mitjana.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1983, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. La Garrotxa, el Gironès, la Selva*, vol. 3, Editorial Enciclopèdia catalana, Barcelona.

AA.VV. 1991, *Catalunya Romànica. El Gironès, la Selva, el Pla de l'Estany,* vol. 5, Editorial Enciclopèdia catalana, Barcelona.

BURCH, J.M., *et al*. 2005, *El fundus de Turissa entre el segle I aC i l'I dC. Arqueologia de dos establiments rurals: Mas Carbotí i Ses Alzines*, Estudis Arqueològics 6, Girona.

FIGUERAS, N., LLINÀS, J. 2011, *Història de les Comarques Gironines. Història de la* Selva, vol. 6, Diputació de Girona, Girona.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, Consell Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners.

SUREDA, M., *et al*. 2007, *L'església vella de Sant Vicenç (Tossa de Mar, la Selva)*, Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona - Fundació Caixa Catalunya, Girona.

ZUCCHITELLO, M. 1998, *Tossa: La formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII),* Quaderns d'Estudis Tossencs, Tossa de Mar.

L'ESGLÉSIA VELLA DE SANT MATEU DE VALL-LLOBREGA (BAIX EMPORDÀ)

Maria José CAJA BRIASCO

Dintre del projecte de restauració de l'església vella de Sant Mateu de Vall-llobrega (primera fase), projectat i finançat pel Servei de Monuments de la Diputació de Girona, i promogut per l'Ajuntament de Vall-llobrega, es va procedir a la intervenció arqueològica en l'església, intervenció que es va desenvolupar del 28 de novembre al 15 de desembre de 2011, portada per l'empresa Lagraña Bravo SL Construccions, i sota la direcció de l'arqueòloga Maria José Caja Briasco i la supervisió de l'arqueòloga dels Serveis Territorials de Girona.

SITUACIÓ I DESCRIPCIÓ

L'església vella de sant Mateu de Vall-llobrega es troba passat el raval de Dall (Ses Portes), a 123 m d'altitud sobre el nivell del mar, dominant una petita vall, al vessant sud-est del altiplà de Fitor. Als voltants d'aquest lloc hi havia el primer nucli de població de Vall-llobrega.

L'església vella de sant Mateu pertany al romànic II (segles X-XI). És d'una sola nau capçada a llevant per un absis semicircular, coberta amb volta de canó i sustentada per dos arcs torals (actualment desapareguts) i amb una teulada de doble vessant, en un primer moment recoberta amb lloses de pissarra i més tard amb teules. L'edifici presenta tres finestres de doble esqueixada a la façana sud i una a l'absis. En aquesta façana és on es van fer els contraforts per a reforçar la construcció, ja que l'any 1374 el sagristà es va queixar que l'edifici amenaçava ruïna.

A l'interior de la façana nord hi ha tres fornícules idèntiques, disposades a distàncies regulars. També hi ha una finestra, feta després de l'abandonament de l'església per donar ventilació al segon pis de l'habitatge.

Pel que fa a la façana principal, situada a ponent, on hi ha la porta d'accés, hi ha altra finestra d'una esqueixada, que es va desamortitzar durant aquesta campanya.

PROJECTE D'INTERVENCIÓ

La intervenció ha consistit, principalment, en buidar de runes l'interior de l'església fins a nivell de pavimentació. Primerament s'ha procedit a fer sondejos per a detectar el volum dels estrats d'aportació i abandonament, abans d'arribar a l'estrat de pavimentació.

L'extracció s'ha fet, segons el casos, de forma manual o amb una petita retroexcavadora, que es va posar i es va retirar de l'interior de l'església amb l'ajuda d'un camió grua.

S'ha portat un registre estratigràfic amb el mètode Harris, així com el cartogràfic i el fotogràfic; també s'ha fet l' inventari de les restes d'interès arqueològiques.

Figura 1. La nau de l'església durant el procés d'excavació.

LA HISTÒRIA

La primera dada documental que tenim respecte de l'existència d'un establiment en aquest sector procedeix d'un precepte del rei Lotari del any 968 i parla d'un alou de Vall-llobrega al monestir de Sant Feliu de Guíxols.

Però la primera dada de restes properes a la església, des de el punt de vista arqueològic, prové d'una excavació arqueològica que es va a fer abans de posar el dipòsit d'aigües proper, durant la qual es va trobar un camp de sitges ibèriques (*Tribuna d'Arqueologia* 2006).

La primera referència de l'existència d'una església és de 1280 en la que s'esmenta que aquesta és una de les esglésies que contribueixen amb la dècima per les creuades.

El 1387 es reforça la paret sud amb un "*reraspatlle sive cantonada*".

El 1401, en les visites pastorals dels bisbes, trobem que a l'església hi ha dos altars[1], el major dedicat a Sant Mateu i un lateral dedicat a Sant Vicenç. El 1440 el bisbe inspecciona per primera vegada un altre altar dedicat a Santa Maria. Aquests tres altars hi van a ser fins el trasllat d'aquesta església.

El 1470 es construeix un cor de fusta i un segle més tard es fan dos retaules, un amb l'imatge de Sant Mateu i altre amb l'imatge de la Verge, del mestre Juan Mates de Girona (Trijueque 1990).

El 1657 fou saquejada pels francesos, segons afirma el rector mossèn Salvador Bralla, per la qual cosa es van haver d'administrar els sagraments a l'església de Santa Eugenia de Vila-romà (Trijueque 2003).

El 27 de gener de 1669 se celebrà una assemblea al cementiri de Sant Mateu, on es va decidir construir una nova església; el bisbe va donar llicència el 20 de febrer de 1669 i el 1671 es va beneir la nova església al raval de baix.

No tenim cap document que ens pugui permetre situar amb seguretat la fundació de l'església vella, que és anterior al segle XIII. És possible que la data més ajustada sigui el segle XI (Badia 1977)[2], que és el moment d'ordenació i consolidació de les parròquies en la societat rural.

L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA

La intervenció arqueològica es va realitzar a l'interior de l'església. Va començar amb el buidat manual de les cantonades sud-oest i nord-oest, en les quals es podia apreciar un nivell d'acumulació de runes (UE 1) als costats interiors de la porta d'accés. Aquesta unitat estratigràfica, composta de terra fosca, pedres caigudes, restos d'ossos humans i rebuigs de freqüentació, com ara ceràmiques, llaunes de conserves, restes de fogueres. És a dir, es tracta d'una acumulació de runa de freqüentació del lloc, la qual, segons la zona pot arribar a 1 m d'alçada, barrejada amb restes arquitectòniques i humanes tretes de context i amuntegades, que no ens donen informació cronològica fiable, atès que és un nivell contemporani.

Per sota de la UE 1 apareix la UE 2, que és un estrat superficial d'abandonament de l'església i que cobreix l'UE 6, que és el paviment de rajol de la nau -aparegut en la cantonada sud-oest-, i a l'UE 3, que són els murs en angle recte que hi ha a l'entrada de la nau, fets després de l'abandonament de l'església.

Al mateix temps es posà una bastida per desmuntar els murs de l'habitatge (UE 7) que són per sobre el presbiteri. Una vegada desmuntats es va procedir a posar a l'interior de l'església una retroexcavadora, amb l'ajuda d'una grua, per a fer un primer sondeig a la cantonada nord-est de l'absis, i determinar la profunditat del superficial (UE 2), que és de 50 cm a 30 cm fins arribar a l'estrat UE 6, que és una preparació de paviment amb petites taques de calç, el qual recolza directament en l'UE 9, estrat d'argila natural de color ataronjat, en el qual s'inserta la fonamentació de l'absis, que arriba en aquest sector a 50 cm.

En acabar de desmuntar els murs de l'habitatge varen aparèixer els nivells de pavimentació del presbiteri i de la nau (UE 4), formats per rajols ceràmics de 30,5 cm per 15,5 cm, situats en dos nivells d'alçada diferents, a 64 cm l'un de l'altre. Per a sortejar aquest desnivell s'han trobat restes d'una escala (tres esglaons) d'obra (UE 13) al centre del presbiteri.

La nau s'ha dividit en quatre sectors en planta: el primer va des de la porta d'accés fins a les restes de fonamentació del primer arc toral; el segon contempla la zona entre les dos arcs torals; el tercer des del segon arc toral fins al començament del presbiteri; i el quart, el presbiteri i l'absis.

Es va posar una bastida en els murs nord i sud de l'interior de l'església per posar tres tirants d'acer que consoliden i estabilitzen la desviació del mur sud.

En el sector 2 s'ha trobat part d'un esquelet (UE 14) del qual sols es conserven part dels ossos de la pelvis i els ossos de les cames, disposat de oest a

est i decúbit supí. L'enterrament era incomplert, en un estrat totalment remogut, amb restes caigudes. Ens han informat que es van fer a l'església campanyes de la *Operación Rescate*, això explicaria la remoció de terres del sector 2 i els dipòsits del superficial UE 1. També s'han trobat restes d'una foguera contemporània al mig de la nau (UE 16), que ha foradat i alterat els estrats preexistents del sector 2.

Les estructures desmuntades

Una vegada desmuntats els tres murs de l'habitatge que hi havia sobre el presbiteri es van trobar dues estructures contemporànies, que passo a descriure seguidament.

Uns murs en angle recte a l'entrada de l'església, en direcció est-oest, de 3 m de llargada per 50 cm d'amplada, i nord-sud de 1,97 m de llargada per 48 cm d'amplada (Fig. 1). Aquests estaven fets amb pedra seca (UE 3), amb pedres caigudes i reutilitzades de les runes de Sant Mateu, dels quals es conserva tan sols una filada de pedres construïdes per sobre el nivell superficial (UE 2) i que correspon a l'abandonament de l'església.

La menjadora (UE 8) és una plataforma de totxo, de 47 cm per 98 cm, també construïda per sobre el nivell superficial.

Aquestes estructures es van construir per les noves utilitats que es van donar a l'edifici com a corts i ha bitatge.

CONCLUSIÓ

L'excavació ha posat de manifest que l'església ha tingut una llarga pervivència com a ruïna, i que ha estat modificada amb el temps per adequar l'espai com a corts i com a habitatge. A més s'han produït remocions sense validesa científica (*Operación Rescate*), que han malmenat la zona d'enterraments de l'interior de l'església.

La ceràmica trobada procedeix de la freqüentació posterior a l'abandonament de Sant Mateu. El fet que l'església es traslladés fins la nova seu, va buidar l'església vella.

Quant al paviment de rajoles del presbiteri i del sector 3 de la nau, no han aparegut més restes de pavimentacions, que es troben directament per sobre l'estrat d'argila natural i anivellat. El pendent del terreny és als sectors 1 i 2; en aquest sectors els estrats són més remoguts i desordenats, i tenen deformacions que semblen produïdes per fenòmens sísmics, sense oblidar, la remoció desordenada que va suposar l'*Operación Rescate*.

També sembla evident que les rajoles del paviment es van desmuntar per a ser reutilitzades, ja que les trobades *in situ* eren protegides pels murs de l'habitatge que es va fer per sobre el presbiteri, i la resta no hi eren.

S'ha trobat la fonamentació (UE 11) d'una de les pilastres que sustentaven els arcs torals.

Al presbiteri ha aparegut la impromta d'un dels blocs d'obra que sustentaven l'altar (UE 15) per sota del nivell de pavimentació trobat, associat a una taca de morter de calç que podria correspondre a restes d'una antiga pavimentació del presbiteri o a restes d'una activitat constructiva, en qualsevol cas anterior al paviment de rajoles.

Quant a la fonamentació, presenta una particularitat a causa de la forta pendent en la que s'ubica l'església. Els dos murs nord i sud es recolzen en els fonaments (de més d'1 mde profunditat) de forma recte pel nord i deixant una franja de 20 cm a 25 cm en la cara sud d'ambdós murs; això produeix un desviament en el centre del semicercle del absis.

Quant als contraforts que es van fer l'any 1338, hem trobat que, equidistant dels dos contraforts que reforcen en la seva totalitat la paret sud, n'hi ha un altre que tan sols reforça el mur a l'alçada de la fonamentació, i que els tres es recolzen en un mur paral·lel a la façana sud (Fig. 1).

BIBLIOGRAFIA

J Badia i Homs " L'Arquitectura Medieval de l'Empordà I" 1977.

P Trijueque "Retaules del segle XVI a Palamós i Vall-llobrega" Estudis del Baix Empordà,1990.

P Trijueque "Breu Història de Vall-llobrega",col. Guspires nùm 11,2003.

NOTES

[1] Arxiu Diocesà de Girona, *Visites pastorals Vall-llobrega*, 1314-1760.

[2] Badia ens dóna la cronologia a partir del segle X.

L'ERA D'EN SERRALTA (SANT JOAN DE LES ABADESSES, RIPOLLÈS)

Didier JOLY, Montserrat FREIXA VILA, Sergio IBÁÑEZ MANCEBO
Àtics, s.l.

Entre els mesos de desembre de 2009 i juliol de 2010 es va dur a terme una intervenció arqueològica a l'Era i el Pati d'en Serralta, amb motiu de la redacció del projecte i futura execució de les obres de *Pavimentació i Il·luminació de l'Era d'en Serralta*, a càrrec de l'Ajuntament de Sant Joan de les Abadesses.

L'Era d'en Serralta es localitza a la part occidental de la vila vella de Sant Joan de les Abadesses, constituïda per l'espai situat entre el carrer d'accés al poble pel portal de la font d'en Roca i el mur de tancament de la vila construït sobre el barranc del riu Arçamala.

Els treballs es van desenvolupar dins de l'Era així com també en el pati i van permetre treure a la llum un seguit d'estructures relacionades amb els elements defensius del poble des de mitjan del segle XIII i al llarg de diferents moments històrics, i que actualment s'intuïen a partir de la construcció del cobert de l'Era que n'aprofità la seva fonamentació .

LES RESTES LOCALITZADES

Un cop retirat el paviment contemporani, es va documentar un nivell d'abocament de runes i dues estructures construïdes.

La primera estructura es tractava d'un mur d'1,20 m d'amplada, de doble parament fet amb còdols i morter blanc amb rebliment intern de mateixa naturalesa, de traçat circular, interpretat com a torre, on de fet es recolzen una part dels murs actuals. El diàmetre intern és de 3,20 m. La torre es va construir en un punt de ruptura de pendent del barranc de l'Arçamala, dominant el portal de la font d'en Roca. Aquesta torre es recolzava en la seva part sud en un mur del mateix tipus de construcció, orientat en direcció nord-est/sud-oest, que se segueix fins la cantonada de l'entrada oriental de l'Era, interpretat com la muralla del poble.

A la zona del pati es va documentar un mur similar a la muralla, d'orientació est-nord-est/oest-sud-oest, només conservat sobre una llargada de 1,20 m, aproximament, que, amb tota seguretat, formava cantonada amb aquesta en la seva extremitat oriental. No es va poder determinar si va ser arrasada per la construcció del mur d'entrada de l'Era o si aquest s'hi assola. Cap al sud, la muralla va ser arrasada per complet, però es va poder observar el retall de fonamentació així com alguns negatius d'arrencament de pedres sobre mig metre aproximament.

Associats a aquests elements estructurals es va documentar una sèrie d'unitats que ens va permetre establir la seqüència estratigràfica i diferents fases de funcionament d'aquest sector que han proporcionat un seguit d'informacions sobre el sistema defensiu

Figura 1. Carrer de la torre Saltant, muralla (esquerra), portal de la font d'en Roca i Era d'en Serralta (al fons).

Figura 2. Era d'en Serralta, interior.

Figura 3. Torre i muralla medievals.

Figura 4. Fonamentacions de la torre.

del poble i l'evolució arquitectònica d'aquest lloc concret.

FASES CRONOLÒGIQUES

Fase 1: construcció de la muralla
A nivell estrictament arqueològic no tenim cap informació de caire cronològic relativa a la construcció d'aquesta. La historiografia accepta generalment la data de 1244 per la conclusió de les obres de tancament del poble, proposada a final del segle XIX per l'historiador Pau Parassols, però sense poder contrastar-les amb documentació real.

Fase 2: construcció de la torre adossada a la muralla
El relleu natural on s'aixeca la torre és força irregular i accidentat, i necessita fonamentacions de 1,80 m en les seves parts nord, est i oest, reforçades amb morter. La ceràmica comuna grisa recollida en el rebliment de la torre no permet donar una cronologia afinada, ja que la seva producció es dóna al llarg de gairebé tota l'edat mitjana. L'únic fragment en verd-i-manganès documentat ens proporciona un TPQ, definit per la seva època de producció, entre final del segle XIII i final del segle XIV. La construcció de la torre dins del projecte general de Pere el Cerimoniós de fortificació dels pobles de Catalunya sembla una hipòtesi plausible ja que les fonts escrites esmenten la fortificació de les absidioles del monestir, la construcció de la torre del reliquier (1362), la reparació i l'aïllament de les defenses dels portals (1372), reparació de las muralles i excavació de fossars (1381) (Junyent 1976, 133-134).

Fase 3: arrasament de la torre i de la muralla
No tenim cap informació arqueològica que ens pugui indicar una cronologia relativament precisa pel que fa a l'arrasament de la torre i de la muralla.

Fase 4: construcció de l'Era
Possiblement es féu en un primer moment amb la funció de bastió i de lloc de vigilància. La part arrodonida d'aquesta s'edifica a sobre de la torre, utilitzada com fonamentació. El mur occidental segueix el traçat natural del barranc, fonamentant-s'hi en la seva part baixa, per la qual cosa necessita reomplir l'espai buit entre el conjunt torre/muralla i el mur de l'Era. La construcció del bastió situat a l'Era, amb el perímetre actual de l'Era, sembla poder datar-se del segle XVIII, com ho indica la ceràmica recollida en les UE relacionades a la seva construcció. Històricament, l'ús d'aquestes estructures es generalitza en aquest mateix segle XVIII.

Fase 5: construcció del mur perimetral del pati / mur de contenció / nova muralla

Fase 6: anivellament de la zona del pati
El material arqueològic recollit (material de construcció, bàsicament teules, morter, ceràmica comuna vidrada i decorada), ens indica una cronologia força contemporània, segurament de principi del segle XX.

Fase 7: construcció dels murs d'entrada de l'Era
Tot i que estratigràficament posterior, la construcció dels murs d'entrada de l'Era haurien de situar-se segurament a la mateixa època que l'anivellament del pati.

CONCLUSIONS

La intervenció arqueològica ha permès observar el traçat original de la muralla del poble a la zona del portal de la Font d'en Roca, tant a l'interior de l'actual Era com en el Pati d'aquesta.

S'ha confirmat la presència d'una torre rodona, adossada a la muralla, controlant aquest portal. Sembla que la construcció d'aquesta torre pot ésser posterior a la de la muralla, al menys de mig segle.

S'ha constatat l'arrasament d'aquestes estructures, possiblement per la construcció d'un bastió al segle XVIII, més adaptat a les tècniques de setge de l'època. Segurament en aquesta època el mur perimetral del poble va adoptar el traçat actual, la qual cosa va permetre guanyar espai sobre el barranc.

Ja en el segle XX i passades les guerres Carlines, el lloc es va convertir en una era; un cop anivellada tota la zona, tant de l'Era com del Pati, i s'hi va afegir el mur d'entrada amb porta arcada.

BIBLIOGRAFIA

JUNYENT, E. 1976, *El monestir de Sant Joan de les Abadesses,* Ed. Junta el Monestir de Sant Joan de les Abadesses, Barcelona.

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES A L'ENTORN DE LA MURALLA DE LLAGOSTERA (EL GIRONÈS)

Joan LLINÀS POL, Jordi MERINO SERRA, Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ, Albert RONCERO IGLESIAS
Janus, s.l.

En el bienni 2010-2011 s'han efectuat petites intervencions arqueològiques a l'entorn de dos sectors concrets del recinte emmurallat baixmedieval de Llagostera, a Can Caciques i al carrer del Fred (Fig. 1), que han permès obtenir noves dades entorn de l'evolució històrica i les característiques d'aquesta fortificació, així com dels habitatges que es construïren al seu entorn immediat.

CAN CACIQUES (Fig. 2)

L'edifici de can Caciques es troba al carrer Olivareta 28, davant per davant de la Baixada de Caldes. Es tracta d'una casa de dues plantes afrontada al carrer Olivareta, situat a l'oest, que té a la part posterior un extens pati que limita, a l'extrem de llevant, amb el carrer de la Processó. L'edifici, de titularitat municipal, fou integrament excavat els anys 2008 i 2010, amb uns resultats excel·lents, que van permetre certificar com la casa, construïda a partir del segle XVI, englobava una part de la muralla (molt malmesa), un petit segment del fossat i una de les torres, la torre Gemma, conservada quasi en la seva totalitat (Llinàs 2010a, 2010b).

El maig de 2011 es va efectuar una nova intervenció arqueològica a la finca, arran de l'inici de les obres destinades a convertir l'immoble en centre d'interpretació històrica de Llagostera. La campanya fou encomanada per l'Ajuntament de Llagostera a l'empresa Janus SL i dirigida per l'arqueòloga Carme Montalbán, de la mateixa empresa.

Llagostera tenia un doble recinte emmurallat, que ha

Figura 1. Plànol del nucli antic de Llagostera, amb la situació de les dues intervencions. A l'esquerra, en un cercle, la intervenció de 2011 a Can Caciques. A dalt, encerclat, el tram estudiat de fortificació del carrer del Fred.

Figura 2. Vista general de la intervenció de 2011 a Can Caciques. La part inferior de la paret del fons, sota el forat i l'antiga porta, és la muralla medieval, a la qual se li superposa un mur modern. El mur de la dreta és la paret sud de Can Caciques, del segle XVI.

condicionat l'estructura urbana del seu nucli antic, que mostra, per això, un doble cercle de carrers perimetrals al voltant de la part més alta del turó, on es troben el castell (actual Ajuntament) i l'església parroquial de Sant Feliu. Can Caciques s'ubica, concretament, a l'extrem de ponent del segon recinte, on hi havia també l'esmentada torre Gemma. L'origen de la casa l'hem de dur a final del segle XVI, quan Antoni Collell va comprar aquest solar, amb la torre inclosa (Cantó/Mascort 1999, 43). La casa surt esmentada l'any 1689 com a "casa o torre dita de la Gemma".

Les excavacions dels anys 2008 i 2010 van deixar enllestida la totalitat de l'excavació de l'interior de l'immoble. Tanmateix, al pati (sector 5) tan sols s'hi havia realitzat un sondeig a l'extrem sud-oest, a tocar de la muralla. En aquest punt del costat de ponent d'aquesta àrea oberta, les obres de rehabilitació, tot just començades, preveien efectuar un rebaix per adequar un accés des del pati cap a l'estança que hi ha a ponent (sector 4 de l'excavació de 2008-2010). Aquest rebaix afectava una àrea que englobava no tan sols el sondeig efectuat en les campanyes anteriors sinó també una àrea al nord que arribava fins al mur UE 1004, de façana de la casa, i un espai que ampliava 2 m cap a llevant la superfície del sondeig esmentat.

Els objectius de l'excavació de 2011 eren excavar aquest sector del pati afectat per les obres per tal de continuar documentant la muralla i els diversos estrats associats per seu costat est, intramurs. S'amplià cap al nord i cap a l'est el sondeig realitzat a l'extrem sud-oest del sector 5 durant les campanyes de 2008 i 2010, de tal manera que la zona excavada en total va acabar mesurant 3,70 m d'amplada (nord-sud) per 4,50 m de llarg (est-oest).

Els resultats de la intervenció van posar de manifest que, ja des de la primera meitat del segle XV, tot aquest sector sembla ser objecte d'importants remodelacions. Així, al colgament del fossat, esdevingut en aquest moment segons revelaren les excavacions de l'any 2010, cal afegir-hi ara la certesa que el mur sud de can Caciques fou construït en part retallant i en part assentant-se sobre un estrat datat també a la primeria del segle XV (UE 2033), que recolzava contra la part interna de la muralla. En l'estrat de rebliment del retall efectuat per construir aquest mur (UE 2035) hi va aparèixer material arqueològic que en cap cas sembla posterior a les dècades centrals del segle XV.

Així i tot, mantenim una cronologia de segle XVI per a la construcció de can Caciques i per a la destrucció definitiva del tram de muralla que connectava el sector documentat amb la Torre Gemma, dins l'edifici actual, atès que el material aparegut a la rasa UE 2034, a banda de ser escàs, sembla procedir del mateix estrat UE 2033, al qual la rasa retalla i que hauria estat aprofitat per reblir el retall un cop construït el mur.

El que sí delata l'existència de l'estrat UE 2033 és el fet que a la primeria del segle XV es produeix una aportació de terres intramurs que eleva el nivell de circulació d'aquella zona. No s'ha pogut documentar, en canvi, l'existència de construccions (cases, nivells d'ocupació), anteriors a can Caciques, que haguessin pogut ocupar aquest indret mentre va funcionar la muralla, al llarg dels darrers segles de l'edat mitjana.

Els estrats superiors es van trobar molt alterats per remocions modernes (rebaixos, rases...) i no van aportar dades rellevants. S'ha de dir, tanmateix, que roman encara per excavar la resta d'aquest extens espai obert, que s'enfila pel vessant del turó fins assolir el carrer de la Processó, a l'est, als mateixos peus de la muralla del primer recinte fortificat de la vila. Cal tenir en compte, malgrat la migradesa de les restes arqueològiques descobertes el 2011, que aquest espai es troba entre les dues muralles de Llagostera i, per tant, dins de l'espai urbà medieval tancat pel recinte inferior, en un indret on almenys als segles XVII i XVIII se sap que hi havia un camí públic en direcció est-oest, diversos horts i patis i fins i tot una casa. Es tracta de la "via estreta i pública per a transeünts" que trobem documentada l'any 1646 (Cantó/Mascort 1999, 40-41), que baixava des

Figura 3. El mur de fortificació del carrer del Fred. S'aprecien perfectament els tres llenços, diferenciats a causa de la seva orientació. D'esquerra a dreta, els murs 3, 2 i 1. Al fons s'entreveu la torre de la Central i el mur 4 queda darrere el cartell de l'esquerra.

de l'actual carrer Processó -a l'extrem oposat de l'actual pati de Can Caciques- i que devia connectar amb l'actual carrer Olivareta, salvant l'obstacle d'una aleshores ja força derruïda muralla en aquest tram concret. La construcció, vers el segle XVIII, de l'edifici que nosaltres hem denominat sector 4 va convertir aquesta via pública en un cul de sac, i va quedar definitivament convertida en pati interior quan més tard fou tancada, també, pel costat del carrer de la Processó.

CARRER DEL FRED (Fig. 3)

El carrer del Fred discorre paral·lel, a tocar i a l'exterior, del tram nord del segon recinte emmurallat de Llagostera, al llarg d'uns 50 m, on la fortificació, conservada en una alçada propera als 10 m, és totalment visible. Més o menys al centre del recorregut d'aquesta tramada de muralla s'hi dreça una torre de planta circular, la torre de la Central.

L'any 2010 l'Ajuntament de Llagostera va dur a terme l'arranjament, la urbanització i l'enjardinament del tram del carrer del Fred on, després de l'enderroc de diversos edificis en els darrers anys, havia quedat a la vista un tram de l'antiga muralla de la vila. El sector arranjat estava situat als peus i a tocar de la muralla, en un indret on es van efectuar, prèvia prospecció arqueològica, diversos rebaixos per a l'anivellament general de la zona. Aquests treballs arqueològics foren realitzats per Albert Roncero, de Janus SL, entre els dies 8 i 10 de març de 2010.

Com a resultat, es va poder constatar, a grans trets, que llevat de la torre de la Central, la resta de la fortificació estava composada, en realitat, per les parets posteriors de les cases que s'obrien a l'interior del recinte. Aquestes parets, adossades i sense cap obertura, feien a l'edat moderna les funcions de muralla. Es va tractar d'una veritable sorpresa, ja que sempre s'havia considerat -sense proves arqueològiques, això sí- que aquella construcció era la mateixa muralla medieval, que s'havia conservat fins als nostres dies.

Davant d'aquesta circumstància, l'Ajuntament de Llagostera va voler documentar detalladament aquestes diverses estructures per tal de poder-hi aplicar una normativa de protecció específica, ja que es troben formant part de diversos habitatges. Aquesta intervenció s'efectuà els dies 17 i 18 de març de 2010 i fou duta a terme per Jordi Merino i Joan Llinàs, també de Janus SL.

Els murs objecte d'estudi foren quatre estructures diferenciades, orientades de nord-oest a sud-est i unides formant una única paret cega de poc més de 30 m de llarg. Aquesta llarga paret, que de fet feia les funcions de muralla, s'estén entre la torre de la Central, de cronologia medieval, al nord-oest, i la primera casa del costat sud del carrer del Fred (adossada a aquest recinte per la seva part posterior) al sud-est.

En tots quatre casos (de nord-oest a sud-est, murs 1, 2, 3 i 4) es tracta d'estructures construïdes a base de pedres de mida petita i mitjana lligades amb un morter de calç de considerable consistència. Disposades sense formar filades clares, moltes de les pedres estan desbastades per la cara vista, bàsicament les de mida més gran. No és rar trobar algun fragment de material constructiu (teules i rajols) en els intersticis, però la seva presència és considerablement reduïda. Més que diferències en la tècnica constructiva, que són molt poques, el que permet diferenciar els quatre murs és, bàsicament, la presència de les juntes, els edificis diferenciats dels quals formen part i lleugeríssimes variants en les orientacions.

El mur 1 s'estén entre la torre de la Central al nord-oest i el mur 2 al sud-est. D'una longitud de 10,60 m, es conserva en una alçada que volta els 5 m. Actualment no forma part de cap edificació, atès que l'antiga casa que hi havia a l'altra banda fou enderrocada.

El mur 2 mesura 8,95 m de longitud, i s'estén entre els murs 1 i 3. Es conserva en una alçada de prop de 6 m, i la seva obra, semblant a la dels altres tres murs, va quedar al descobert durant la rehabilitació, previ

repicat de l'emblanquinat modern que l'ocultava. La seva orientació, lleugerament inclinada cap al sud-est, el diferencia clarament dels seus murs veïns i, al punt de contacte amb el mur 3, s'aprecien clarament diverses pedres cantoneres.

El mur 3 s'estén entre els murs 2 i 4. De 6,70 m de longitud, es conserva en una alçada de 7,25 m. Igual que els dos murs veïns, aquesta paret pertany a una edificació que s'estén a l'altra banda, a l'interior de l'antic recinte. Pel que fa a la seva orientació, recupera a grans trets el sentit que duia el mur 1.

Finalment, el mur 4 està ubicat a l'extrem sud-est de l'àrea estudiada, a continuació del mur 3. Aquest mur el veiem en una longitud i una alçada de 4 m, i sembla que continua més enllà, darrere l'edifici que se li adossa a la seva cara externa i que constitueix la primera casa d'aquest costat del carrer del Fred. A diferència dels altres tres murs, segons es veia en una rasa preexistent (posteriorment tapada), aquest mur no s'assentava directament sobre el talús, com els altres tres, sinó que tenia una profunditat almenys dos metres superior als altres. Aquesta circumstància fa pensar que ens podríem trobar davant d'una tramada encara conservada de la muralla original, però, amb les dades de què actualment disposem, no podem afirmar-ho amb total seguretat.

Així, com dèiem, i amb el dubte del mur 4, que sí que podria ser part de la fortificació medieval (igual que la torre de la Central i el llenç que s'estén al NW, a l'altra banda de la torre), els murs 1, 2 i 3 són, en realitat, les parets posteriors de les cases que es van construir intramurs, afrontades a la plaça del Castell i a la paret lateral nord de l'església.

Malgrat tot, és evident que aquestes estructures van realitzar funcions de muralla i de fortificació. Es tracta de parets altes, que el mateix pendent del turó i el fort desnivell existent entre el carrer del Fred i la plaça del Castell realçava encara més, i que no disposaven de cap obertura. Unides formaven, doncs, una respectable paret cega que feia les mateixes funcions que una muralla.

Desconeixem què va passar amb la muralla medieval original. És quasi segur que almenys fins a principi del segle XVIII aquesta muralla -més o menys ben conservada- encara existia. A la seva cara interna, posteriorment ocupada per cases, encara pels volts del 1700 no hi havia cases sinó una zona d'horts, que aleshores pertanyia a Bartomeu Font i que, prèviament, al segle XVII, havia estat de Jaume Noguera. El carrer que passava als seus peus pel costat exterior, l'actual carrer del Fred, s'anomenava aleshores significativament "carrer de darrere mur" (Cantó/Mascort 1999, 58 i 84-86).

Així, doncs, no hi hagué cases a la part interior del mur almenys fins ben entrat el segle XVIII. És massa temps perquè aquesta muralla d'orígens medievals romangués incòlume i perquè pogués servir amb eficàcia com a mur posterior de les noves cases. En conseqüència, és del tot lògic que hom decidís acabar d'enrunar el mur antic i construir les noves cases amb un mur cec posterior que exercís també com a mur defensiu, en substitució i millora d'una antiga fortificació que, probablement, devia tenir en aquests moments considerables punts dèbils.

El tipus d'obra d'aquests murs s'avé força amb la tipologia constructiva de final de l'edat moderna o principi de la contemporània (segles XVIII-primera meitat del XIX), i cal pensar que les diferències cronològiques entre ells no són massa importants. Això no impedeix que aquest conjunt de quatre murs units conformi, de fet, un llenç de la fortificació de la vila de Llagostera que, a final de l'edat moderna, va substituir un vell tram de muralla medieval que, presumiblement, es trobava molt malmès i que era inservible com a defensa.

BIBLIOGRAFIA

CANTÓ, J., MASCORT, A. 1999, *Les muralles de Llagostera*, Col·lecció Els llibres de Crònica 2, Ajuntament de Llagostera, Llagostera.

CANTÓ, J., MASCORT, A. 2003, *Episodis de la història de Llagostera. Segles XVI-XVII*, Col·lecció Beca Esteve Fa Tolsanas 1, Ajuntament de Llagostera, Llagostera.

CANTÓ, J., MASCORT, A. 2006, *Episodis de la història de Llagostera. Segle XVIII*, col·lecció "els llibres de Crònica", 4, Ajuntament de Llagostera, Llagostera.

GRAU, D. 1987, *Llagostera,* Quaderns de la Revista de Girona 10, Diputació de Girona, Girona.

LLINÀS, J. 2010a, El castell i les muralles de Llagostera. Història i evolució del nucli antic de la població, *in* ALBÀ, M., MALLORQUÍ, E. (Coord.), 2010, *Història de Llagostera. Les claus del passat,* Ajuntament de Llagostera, 165-190.

LLINÀS, J. 2010b, Noves dades sobre el recinte emmurallat de Llagostera (Gironès). L'excavació arqueològica de can Caciques, *X Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* Arbúcies, 425-429.

ANTIC RECINTE EMMURALLAT DE LA JONQUERA (ALT EMPORDÀ)

Elisenda MOIX i EZQUERRA, Ester HORNO i COMAS
Àtics, s.l.

Entre els mesos d'abril i juny de 2010 es van estar realitzant els treballs de control arqueològic a l'obra de *Reurbanització de l'antic recinte emmurallat de la vila*, amb la finalitat, entre d'altres, de localitzar les restes de l'antiga muralla de la vila, així com també els fonaments d'una antiga torre d'aquesta muralla.

La vila de la Jonquera constitueix un típic poble-camí, amb les cases arrenglerades a banda i banda de l'antic camí francès medieval i modern (pel coll del Portús) que seguia el traçat de l'antiga via romana.

En època medieval el nucli de la Jonquera devia estar format per l'església, algun hostal i diverses cases de pagès, edificacions situades vora el camí i arredossades al voltant del temple. Del 1453 data la carta de poblament. En aquells moments la Jonquera estava formada per dues unitats urbanístiques ben diferenciades que eren la Força (o recinte fortificat) i un barri extramurs enganxat a la Força.

DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS REALITZATS

El control arqueològic als carrers de la Torre i al carrer de l'Església

Els treballs, que estaven emmarcats dins el *Pla d'Ordenació Urbanística Municipal*, van permetre posar al descobert part de l'absis semicircular de l'església parroquial de Santa Maria de la Jonquera i les restes de la fonamentació d'un edifici anterior a aquesta.

L'església parroquial va patir diverses ampliacions des que es va iniciar la seva construcció, l'ultima d'elles finalitzà el 1791. L'eixamplament del temple es portà a terme per la banda de solixent, ocupà una part de l'antic carrer Vell i consistí en la construcció

Figura 1. Emplaçament.

d'un nou creuer, les dues naus laterals i capçalera. Poc a poc, l'església va quedar envoltada per la part sud d'edificis, tant d'habitatges (carrer Major) com per un antic escorxador (carrer de la Torre) que se li adossava a la paret sud i a una part de l'absis semicircular, situat a l'est.

Al llarg dels treballs d'obra es va procedir al desmuntatge de la paret est de l'escorxador per tal de que l'absis es pogués contemplar a simple vista. Aquests treballs van permetre localitzar part d'una fonamentació (UE 41) d'algun edifici o construcció indeterminada i anterior a la construcció de l'absis.

Aquesta fonamentació (UE 41) pertanyia a una estructura construïda amb blocs de pedra lligats entre ells amb morter de calç. El mur semicircular que configurava l'absis es recolzava en aquesta estructura i part del mur sud de l'escorxador també s'hi recolzava al damunt. Estava tallat pels dos baixants d'aigua relacionats amb l'escorxador i estava cobert pel terra ceràmic de l'escorxador. Aquesta estructura mesurava 1,4 m per 1,4 m per 0,15 m de profunditat. A aquesta estructura no se li va poder associar cap tipus de material ceràmic per a poder-la datar, tot i que si el mur de l'absis s'hi recolzava seria anterior a final del segle XVIII, que és quan es va ampliar aquesta part de l'església parroquial.

Al carrer de l'Església es va excavar una rasa, en la que es van localitzar dues estructures construïdes (UE 10 i UE 20) que també semblaven formar part de la fonamentació d'un edifici, o similar, anterior a la construcció de l'ultima ampliació de l'església de Santa Maria.

La UE 10 era una estructura construïda amb grans blocs de pedra, mitjans i petits, i algun fragment de teula moderna, lligada amb morter de color marró. Estava coberta per un paquet d'argila remoguda i runa i també se li recolzava la paret nord de l'església parroquial. Es recolzava també sobre el mur UE 20. La funció era la de fonamentar una antiga construcció indeterminada i que en el moment d'ampliar l'església fou reaprofitada, en una part, també, com a fonamentació per a recolzar-hi la paret nord de Santa Maria de la Jonquera.

La UE 20 la formava la fonamentació d'un mur de forma indeterminada, fet amb pedres mitjanes lligades amb morter de calç. Se li recolzava l'estructura UE 10. La funció d'aquesta fonamentació de mur també sembla indeterminada, és probable que funcionés amb la UE 10 i que formés part d'una construcció anterior a l'ampliació de l'església.

Figura 2. Vista inicial de la Torre.

Com a resultats finals s'observa que és difícil fer un definició clara de la funcionalitat de cadascuna de les estructures trobades, atesa la poca àrea d'afectació de les obres i el fet de no trobar material ceràmic associat. Tot i així, el que sí que es va observar és que aquestes fonamentacions (UE 41, UE 10 i UE 20) ja existien en el moment de l'eixamplament del temple que es portà a terme per la banda de solixent, ocupant una part de l'antic carrer Vell, i que consistí en la construcció d'un nou creuer, cobert per una elegant i voluminosa cúpula, les dues naus laterals i l'absis semicircular. Així, es pot certificar que són anteriors a l'ampliació de l'església, el darrer quart del segle XVIII.

La intervenció a la torre de la muralla

Pel que fa a la muralla de la Força, es tracta d'un recinte emmurallat d'època medieval / moderna, que segueix un traçat ovalat, que envolta l'antic centre urbà de la Força, d'uns 900 m^2 de superfície aproximada. Entre els paraments de les muralles sobresurten algunes torres, una de les quals ha estat motiu d'una intervenció arqueològica en el marc dels treballs de reurbanització. Es tracta de la situada al carrer de la Torre 20.

Així, es va dur a terme una petita intervenció a l'interior d'aquesta torre circular de la muralla

Figura 3. Pou i estructura en forma d'L situades a l'interior de la torre.

medieval. Els treballs es van iniciar amb l'obertura de diverses rases i una posterior excavació en extensió del seu interior.

Una vegada rebaixat el nivell superficial format per una capa de terra i runes provinents de les darreres ocupacions de la torre, es va obrir una cala a la zona nord per tal d'intentar delimitar els fonaments. Fou en aquest moment quan es van començar a localitzar diversos elements.

D'entrada es va poder observar el mur/muralla que resseguia la torre per la seva cara exterior est (paret que delimitava el carrer de la Torre), la qual acabava amb la torre circular (UE 101) i un altre mur/muralla a la banda oest, continuació de la muralla per aquesta banda. Els dos murs que s'adossaven a la torre per la seva cara externa sembla que podrien correspondre a un moment posterior al de funcionament de la torre medieval, ja que l'englobaven en part al seu interior.

La cara interna de la torre presentava el mur amb forma circular i dimensions més reduïdes, el qual es corresponia amb l'antiga torre de la muralla.

Entre la vegetació i la runa es podia entreveure d'entrada una estructura circular, que es va identificar posteriorment com un pou, situat a la zona sud-est de la torre, el qual es recolzava sobre la muralla. Aquest pou presentava un reompliment que no es va excavar per motius de seguretat.

Al costat nord es va poder observar com la paret de la muralla estava construïda sobre la roca natural que presentava un pendent direcció nord-sud. Aquest desnivell s'anava fent cada cop més pronunciat fins arribar a la meitat de la zona delimitada, aproximadament quan es va poder observar un retall a la roca natural. Aquest retall presentava un reompliment format per deixalles d'època contemporània.

A la zona situada més al nord, seguint el recorregut de la muralla, s'hi va poder observar una estructura en forma de L formada per pedres de grans dimensions lligades amb morter. Aquesta UE es recolzava sobre la roca natural i el pou. Cal dir que aquestes pedres, en un punt determinat, estaven col·locades i retallades seguint una forma circular (possiblement seguint l'estructura circular de l'antiga torre, tot i que no s'ha pogut anar més enllà), ateses les reformes posteriors en aquesta zona que ho emmascaren.

Finalment, tancant aquesta zona per l'oest, es va poder observar un mur que anava de banda a banda de la torre i la tancava per l'interior, d'un moment posterior al del funcionament de la torre medieval.

Així, es van localitzar diverses fases constructives i d'ocupació. En un primer moment cal situar la torre circular de la muralla medieval. En un moment posterior se li adossaren dos murs que l'englobaren en part en el seu interior. D'aquest moment o d'un moment posterior és l'estructura que es va construir en forma de L en el seu interior i que s'adossava a la paret de la torre rodona UE 101, al qual li seguia un tancament de banda a banda de la torre.

BIBLIOGRAFIA

BADIA I HOMS, J. 1985, *L'arquitectura Medieval de l'Empordà,* Diputació de Girona, Girona.

PI I SUNYER, C. 1967, *La vida a la frontera durant les guerres amb França*.

INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES PREVENTIVES AL NUCLI HISTÒRIC DEL POBLE D'ULLASTRET (BAIX EMPORDÀ)

Ferran CODINA, Aurora MARTIN, Gabriel de PRADO

INTRODUCCIÓ

Entre els anys 2010 i 2011 l'Ajuntament d'Ullastret ha realitzat dues intervencions de remodelació d'espais urbans a l'interior del nucli històric del poble. Concretament en un solar anomenat el vell tranformador i al consultori mèdic. Atès que ambdós espais es troben emplaçats al conjunt històric d'Ullastret (incoat BCIN i publicat en el BOE d'11 d'abril de 1981) es varen realitzar sengles intervencions arqueològiques preventives seguint les indicacions dictades per la Comissió Territorial del Patrimoni Cultural de Girona.

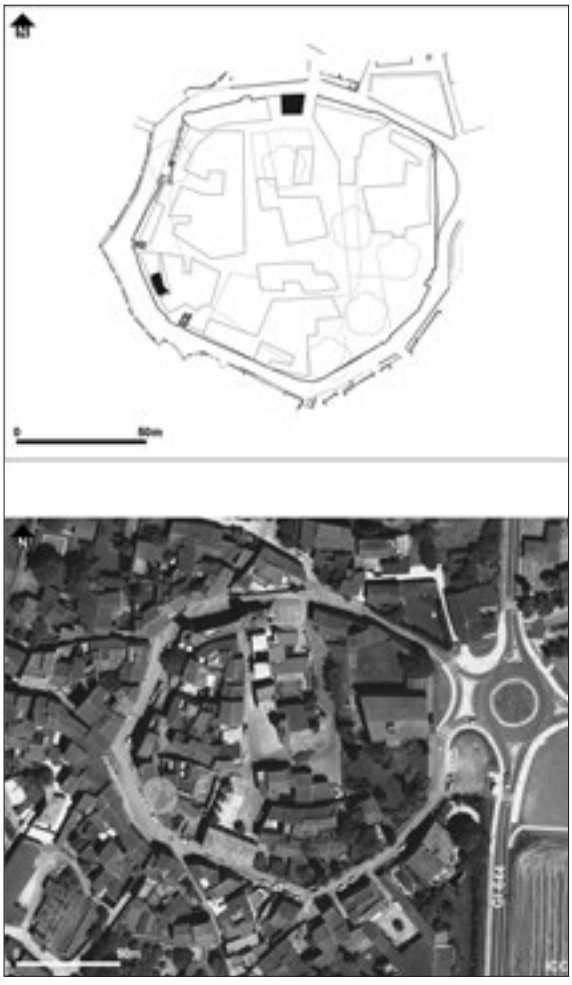

Figura 1. Plànol i ortofotomapa del nucli històric del poble d'Ullastret amb la localització dels espais on s'han efectuat intervencions arqueològiques preventives.

EL VELL TRANSFORMADOR

Durant l'any 2010 l'Ajuntament havia previst realitzar una actuació de pavimentació i adequació d'un espai públic situat al carrer del Fort d'Ullastret, fins fa uns anys ocupat per un transformador elèctric de grans dimensions. Aquesta actuació s'emmarcava i estava subvencionada pel *Fondo Estatal para el Empleo y la Sostenibilidad* 2010, aportat pel govern estatal. El solar on es realitzà la intervenció arqueològica consta d'una superfície aproximada de 47 m² i està situat al quadrant sud-oest del nucli antic de la població (Fig. 1), a tocar de la muralla que circumda el nucli històric. Concretament es situa al número 4 del carrer del Fort, en un lloc conegut com l'espai del "vell transformador".

La intervenció arqueològica preventiva es desenvolupà entre els dies 28 de juny i 2 de juliol de 2010. Aquesta va consistir en l'excavació de tota la superfície del solar fins arribar a la cota necessària per poder instal·lar un paviment de rajol disposat de cantell, donant continuïtat al paviment del carrer. Això va comportar un rebaix del terreny que va oscil·lar entre 15 i 70 cm, en funció del desnivell inicial.

A la meitat sud del solar el primer estrat excavat fou una capa superficial sorrosa de molt poca potència que cobria parcialment un altre nivell de terra flonja i de coloració marró clara que presentava una potència desigual, essent d'uns 40 cm a la banda oest mentre que al costat est no superava els 5-10 cm.

L'excavació d'aquests nivells superficials va deixar al descobert, a la franja oest, un tram de la muralla (M-100) que data del segle XIII (Badia 1977, 439). Aquesta envolta el nucli històric de la població i, en aquest punt, no es conserva en la seva alçada original, a diferència del que succeeix a les finques veïnes. D'altra banda, a l'angle sud-est va aparèixer una estructura d'època moderna/contemporània

(ES-114) que, aparentment, correspon a un dipòsit d'aigües brutes de l'habitatge situat immediatament al sud del solar i que actualment no està en ús.

A la mateixa banda sud del solar es va continuar amb l'excavació del nivell identificat immediatament per sota de l'estrat superficial. Aquest estava format per una terra més compacta i de coloració ataronjada i presentava una potència d'uns 16-20 cm. Per sota d'aquest estrat va aparèixer un nivell de terres negres i de textura cendrosa que va ser excavat molt parcialment (2-6 cm de potència). No era necessari continuar excavant en profunditat atès que ja s'havia assolit la cota necessària per a la realització de la futura pavimentació.

La intervenció va prosseguir a la meitat nord del solar, que havia estat ocupat fins fa uns deu anys per un transformador que proporcionava subministrament elèctric a la població. L'excavació d'aquesta àrea només va permetre documentar un únic estrat que, aparentment, corresponia a un nivell resultant de la instal·lació i el posterior desmuntatge del transformador. Aquest estrat estava format per una terra flonja de coloració marró clar, amb abundants restes de pedres i fragments de morter procedents de l'enderrocament de l'alçat de la muralla M-100 i M-115. Així mateix apareixien abundants restes de deixalles i runes d'època contemporània. Aquest nivell va ser excavat parcialment (38-52 cm de potència), atès que ja s'havia assolit la cota necessària per a la realització de la futura pavimentació i, per tant, no era necessari continuar excavant en profunditat. De la mateixa manera que a la meitat sud, en aquest costat l'excavació d'aquest nivell va deixar al descobert la muralla M-100.

Figura 2. Planta general de l'àrea excavada del solar anomenat el "vell transformador".

Figura 3. Vista general del solar "vell transformador" amb les diferents fases de la muralla que circumda el nucli històric.

En relació a aquesta muralla M-100, coberta pels estrats superficials, es va descobrir en un tram de 10,80 m de llargada, amb una amplada que oscil·la entre 0,90 i 1 m. En aquest tram es varen identificar 12 espitlleres disposades de manera regular, aproximadament cada 60 cm (Fig. 2). Majoritàriament, només es conserva la base de les mateixes, amb una amplada interior de 20 cm. A partir de l'única que s'ha conservat sencera (l'espitllera ESP-112 situada a l'extrem nord), podem deduir que tindrien una alçada interior aproximada de 90 cm. El sòl interior de les espitlleres presenta una inclinació descendent que oscil·la entre 40 i 50º, permetent defensar de manera eficaç la base de la muralla. Corresponen a aquest mateix moment constructiu les espitlleres que es poden observar, per exemple, a la torre nord-oest del recinte, on s'alternen a diferents alçades per cobrir diferents punts de tir.

En la construcció de la muralla es va emprar, majoritàriament, el gres procedent de la zona, sense que hi hagi un treball acurat de la pedra. Excepcionalment, s'utilitzen blocs cairejats per definir l'estructura de les espitlleres i del paraments externs i interns (Fig. 3). La pedra està unida amb una argamassa molt compacta, que presenta un àrid format majoritàriament per una sorra gruixuda.

La part inferior de les espitlleres estava reomplert per sengles nivells que les amortitzaven, de característiques idèntiques però, malgrat tot, van ser individualitzats. Aquests nivells estaven formats per una terra flonja de coloració marró-gris que en alguns casos van proporcionar materials arqueològics. Malgrat no ser molt abundants, permeten proposar una cronologia per a la inutilització d'aquestes espitlleres a finals del segle XIII o més probablement al segle XIV. La seva inutilització s'ha de relacionar amb la construcció d'un mur atalussat (M-115) amb un fort pendent (aproximadament 70º), que s'adossa

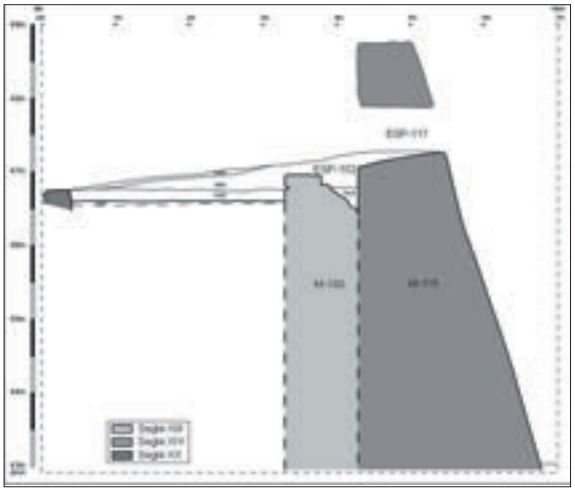

Figura 4. Secció de la meitat sud del solar el "vell transformador" on es poden apreciar les diferents fases de la muralla del poble.

Figura 5. Vista de la secció de l'alçat de la muralla M-100 on es pot apreciar el pas de ronda situat a un nivell superior.

a l'exterior de la muralla, a mode d'escarpa, reforçant la muralla primigènia (Fig. 4). D'aquesta manera, aquest mur de reforç tapia la línia d'espitlleres que es troba en aquesta alçada. Per aquest motiu, encara que restava una segona línia d'espitlleres a una cota superior (uns 3 m aproximadament), es van obrir algunes espitlleres en un nivell lleugerament superior que presenten unes característiques diferents a les anteriors. En primer lloc, el nombre és notablement menor, car en el mateix tram excavat només se'n documenten dues (ESP-116 i ESP-117). D'altra banda, la seva orientació i encarament és diferent, car la inclinació és ascendent i, per tant, presenten una disposició de tir concebuda per disparar a una major distància amb un tir parabòlic.

La secció del mur que es pot observar tant a la casa situada immediatament al sud com en una altra situada al nord, permeten intuir l'existència d'un pas de ronda, amb una línia d'espitlleres (a mode de merlets), que aparentment constitueixen el coronament de l'estructura defensiva (Fig. 5). Aquesta estructura també és visible en altres punts del traçat de la muralla, com per exemple a la part sud.

En una fotografia conservada a l'arxiu del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret, que data molt probablement del primer quart del segle XX, es pot observar com el fragment de muralla ara descobert es conservava gairebé en la seva totalitat. D'altra banda, en una fotografia realitzada per Miquel Oliva i datada de l'any 1947, es pot observar com aquest tram de muralla aparentment ja havia estat enderrocat.

No s'ha pogut establir una relació directa entre la construcció del transformador que havia ocupat aquest solar i l'enderrocament i desmuntatge de la muralla, no obstant aquesta és la hipòtesis més plausible. Encara que no tenim constància documental d'aquest fet, les informacions orals recollides així ho indiquen.

Els materials recollits en els nivells de reompliment de les espitlleres documentades en aquest tram de muralla estan formats per un total de 49 fragments ceràmics. Entre ells trobem ceràmica reduïda de cuina, ceràmica vidrada, ceràmica esmaltada en verd i manganès i un únic fragment de ceràmica oxidada. Aquest conjunt ens permet datar amb molta probabilitat la formació d'aquests estrats entre final dels segle XIII i inici del segle XIV, car no apareixen fragments ceràmics de produccions valencianes decorats en blau i en blau i daurat. No obstant això, cal insistir en el fet que el conjunt de material recuperat és molt escàs. Consegüentment aquest conjunt ceràmic ens situa al segle XIV la construcció del mur atalussat que es va aixecar per reforçar la muralla. Aquesta obra defensiva va comportar el tapiat d'aquesta línia inferior d'espitlleres i l'obertura d'una nova línia a una cota lleugerament superior, amb una disposició

i angle de tir molt diferents. Aquestes modificacions van venir condicionades, molt probablement, per la voluntat de reforçar les defenses de la fortificació amb la construcció d'aquest mateix mur atalussat conjuntament amb un fossat que devia envoltar el recinte. Aquest fossat tenia una amplada aproximada de 5 m i va ser documentat, molt parcialment, en una intervenció arqueològica preventiva realitzada a la part oriental de la fortificació (Joly 2010, 455).

EL CONSULTORI MÈDIC

L'Ajuntament d'Ullastret va promoure una actuació de reforma i adequació del consultori mèdic municipal, situat entre els carrers Rectoria, Hospital i Presó (on té actualment l'accés) (Fig. 1). Entre les intervencions previstes, a banda de la reforma i millora de la distribució interior de les instal·lacions, hi havia la construcció d'una nova rampa i escala d'accés al pati exterior de l'edifici.

Les tasques de control arqueològic de les obres al consultori mèdic d'Ullastret es van desenvolupar els dies 29 i 30 d'agost de 2011. Aquestes van consistir en un control visual permanent dels moviments i rebaixos de terres realitzats amb mitjans mecànics.

Primerament es va retirar una llosa de formigó (P-119) que constituïa el paviment de la rampa i de l'escala d'accés al consultori mèdic d'Ullastret. Seguidament, es va procedir a rebaixar un nivell de terra marró relativament flonja que consistia en un nivell antròpic format per terraplenar i preparar el terreny pel paviment de formigó abans esmentat. Aquest nivell de terra, amb una potència molt irregular en funció de la zona, cobria directament la roca natural. Ambdós nivells, paviment i estrat de terra de preparació, corresponien a unes obres realitzades al consultori durant el darrer quart del segle XX. Posteriorment es va rebaixar la roca natural fins arribar a la cota necessària per a la construcció d'una nova rampa d'accés.

D'altra banda, a l'extrem nord del pati d'accés al consultori va aparèixer, tal com se'ns havia comunicat oralment per part d'alguns veïns del poble, una cisterna o dipòsit d'aigua (CIS-120) que s'havia construït a mitjans del segle XX per abastir d'aigua potable l'edifici, que inicialment havia estat la residència de la mestra de l'escola d'Ullastret. Aquesta cisterna tenia unes mides aproximades de 2 m de llargada en sentit est-oest, 1,50 m d'amplada en sentit nord-sud i una profunditat d'1,30 m. Actualment, i després de la construcció de la rampa i escala d'accés al consultori realitzats al darrer quart del segle XX, aquesta cisterna estava coberta i en desús.

Com s'ha pogut constatar el control arqueològic de la fase d'obres al consultori mèdic municipal d'Ullastret que afectava el subsòl i, potencialment, la muralla que circumda el nucli històric, va donar resultats negatius. Durant aquest control, doncs, no es va documentar cap tipus de resta o nivell arqueològic.

BIBLIOGRAFIA

BADIA, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà, I. El Baix Empordà*, Diputació de Girona, Girona.

BADIA, J. 1989, Ullastret, *Catalunya Romànica, VIII. L'Empordà. I*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 332-340.

JOLY, D. 2010, Ordenació d'accessos a la carretera GI-644. El fossat medieval d'Ullastret (Baix Empordà), *X Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Arbúcies-Museu Etnològic del Montseny, Girona, 455.

SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC AL CENTRE HISTÒRIC DE NAVATA (ALT EMPORDÀ)

Xènia BERTA ARGELÉS, Anna Maria PUIG GRIESSENBERGER

El seguiment arqueològic dels treballs de reurbanització d'una part del centre històric de Navata ha posat al descobert les restes d'unes estructures que hem associat a la muralla medieval del municipi. Es tracta de troballes molt puntuals, fetes al carrer de la Presó i en un racó de la placeta del carrer de sant Antoni.

SITUACIÓ I MOTIVACIÓ DE LA INTERVENCIÓ

El seguiment arqueològic s'ha dut a terme entre els mesos d'abril i desembre de 2011, i ha tingut lloc als carrers Sant Antoni, Sant Pere, del Pont, de la Presó, de l'Empordà i dels Parolers (Fig. 1). La intervenció ha vingut motivada per l'execució dels projectes d'urbanització del centre històric, de l'arquitecte Marc Manzano: *Projecte bàsic i executiu d'urbanització dels carrers del Pont, Sant Pere, Sant Antoni i del Carme del Centre Històric de Navata* (juliol 2010) i *Projecte bàsic i executiu d'urbanització dels carrers Perolers i Empordà* (maig 2010). Les obres d'ambdós projectes han estat adjudicades a l'empresa Obycall S.L. Pel que fa als promotors, la primera part de l'obra ha estat cofinançada entre l'Institut Català del Sòl, la Direcció General d'Arquitectura i Paisatge i la Direcció General del Patrimoni Cultural. El segon projecte l'ha promogut el mateix Ajuntament de Navata.

L'interès de la intervenció radicava en el fet que els carrers del nucli històric es troben en una zona d'expectativa arqueològica. Els treballs de control han consistit en la supervisió de les rases per a la substitució del clavegueram, pluvials i la instal·lació del nou cablejat elèctric, així com la renovació de la pavimentació. Tenint en compte els treballs duts a terme al municipi anteriorment (Puig 2003), el seguiment ha permès corroborar, a grans trets, que la seqüència estratigràfica en la major part dels carrers es limita al paviment i, immediatament per sota, a l'argila natural del subsòl, sense altres restes d'interès, a excepció de les esmentades i que descrivim a continuació.

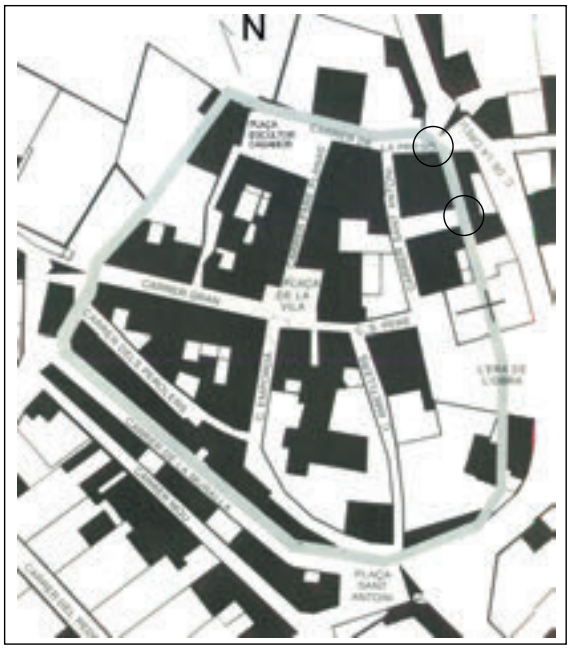

Figura 1. Centre històric de Navata en el qual es dibuixen els trams coneguts de muralla i les restes descobertes durant la campanya de l'any 2011.

LES ESTRUCTURES DEL CARRER DE LA PRESÓ

Aquestes restes varen aparèixer a l'extrem est del carrer, a l'embocadura de la placeta que es forma al creuament amb el carrer de la Creu, just per sota del paviment d'asfalt de quitrà i l'antic paviment de còdols, força malmeses pel pas de les canonades de

Figura 2. Detall de les estructures descobertes en el carrer de la Presó.

clavegueram i gas (Fig. 1 i 2). La seva conservació es reduïa a l'última filada del mur i al fonament, el qual es disposava per sobre del nivell d'argila del subsòl, que és a uns 0,70 m del carrer. Tanmateix, fou possible observar la presència de rases de fonamentació en algun tram no malmès pel pas de les canonades.

Malgrat l'estat de conservació, podem establir una clara relació del conjunt d'estructures entre si, i identificar-les amb la muralla que s'ha suposat travessava el carrer en aquest punt (Fig. 1 i 3). En primer terme hem d'esmentar la UE 101/110 (tallada per la rasa del gas: UE 108), un ample mur orientat en sentit est-oest, del qual només fou possible reconèixer el límit oest, atès que l'est es perdia per sota de l'espai excavat, en direcció a la placeta[1]; no obstant això, va quedar a la vista en una llargada màxima de poc més de 3 m. Tampoc es va determinar l'amplada, pel fet de quedar parcialment per sota de la tapia del jardí de la casa Casamor. La cara sud del mur es presentava ben acabada, a l'estil d'un folre de petits carreus.

La segona de les estructures és la UE 102 (tallada per la rasa del clavegueram: UE 106), també de dimensions notables, amb una amplada de 2,25 m, traçada en sentit nord-sud. També només es va poder veure en 2,5 m de llargada màxima, atès que continua cap al sud, per sota de la casa veïna. Aquesta amplada i direcció la posen en relació directa amb el llenç de llevant de la muralla, de la qual n'hem trobat un testimoni a la placeta del carrer Sant Antoni, que descriurem més endavant.

Finalment, esmentar els murets UE 103 i UE 104, paral·lels, d'1,60 m de llargada per una amplada desconeguda, atès que ambdós, descoberts ran de les façanes nord i sud del carrer, respectivament, es perden per sota el fonament de les cases. Ambdós estaven construïts, almenys a les cares vistes, amb un carreuat petit, ben disposat, i es lliuraven contra la cara oest de les estructures UE 102 i UE 101/110 (Fig. 3), això és a l'espai intramurs de la fortificació. No descartem la possibilitat que fessin les funcions de fonament d'alguna mena de porxo pel portal d'entrada del recinte emmurallat; cal tenir en compte que entre ambdós queda un espai de 2,5 m d'amplada.

Tot aquest conjunt d'estructures recolzava sobre una capa de morter de calç, d'entre 15 i 20 cm de gruix, barrejada amb graves grans, de poca consistència i que s'engrunava fàcilment, el qual formaria part del fonament.

Figura 3. Planimetria de les restes de la muralla del carrer de la Presó.

Figura 4. Detall de les restes descobertes a la placeta de sant Antoni.

L'ESTRUCTURA DE LA PLACETA DEL CARRER DE SANT ANTONI

A l'extrem sud-est de la placeta, per sota del paviment, es van identificar les restes d'una altra estructura, orientada nord-sud, lligada amb abundant morter de calç i sorra de gra gruixut, d'entre 15 i 17 cm d'alçada conservada, dipositada directament sobre l'argila del sòl natural. Tampoc fou possible veure-la bé, atès que quedava per sota de la façana de la casa que delimita aquesta placeta a l'est (Fig. 1 i 4). Corrobora la seva identificació amb la muralla el fet que coincideix amb un fragment, conservat en major alçada, en el límit sud de la façana d'aquesta mateixa casa.

La superfície descoberta fou només de 0,70 m d'amplada per 0,90 m de llargada i es presentava afectada per uns desguassos antics. Se suposa que continuaria per sota del pou públic que hi ha a l'angle oposat de la placeta, al nord-est, avui catalogat com a element d'interès en el llistat de béns locals del centre històric de Navata. No obstant això, fou possible observar el negatiu dels blocs de pedra que formarien part de la muralla.

CONCLUSIONS

Les restes localitzades aporten noves dades al recinte emmurallat baixmedieval de la vila, fortificació que englobaria i protegiria el nucli de població que s'hauria format al voltant de l'antic hospital de pobres, emplaçat al costat del camí de Figueres a Besalú, el qual s'ha relacionat amb l'origen de Navata i que ja existia l'any 1283. Es tenen diverses dades sobre el paper que va jugar la muralla en la defensa de la població al llarg dels segles XIV i XV. Se sap, també, que encara estava en ús al segle XVI, però que a la primera meitat del XVII ja hauria quedat obsoleta. Això es fa palès quan la nova parroquial s'hi construeix al damunt, l'any 1638. És interessant, al respecte, el document que es conserva, de principi del segle XVIII, relatiu a la crida que el sots-veguer de Besalú fa als jurats de diferents pobles de la contrada, per tal que hi acudís gent bona "per treballar en las morallas de Navata y algun mestra de casas si ni ha y alguna barrina per fer barrinades en dita moralla y aportarán també la pólvora se haura de menester per fer ditas barrinadas..." (Vilanova 2011, 9-11).

A partir de les dades que es tenen, s'ha suggerit que la muralla tindria un perímetre irregular, de planta trapezoïdal, amb els costats més llargs a l'est i al sud. No se sap quin seria l'emplaçament de les torres ni dels portals; s'ha suposat, però, l'existència de torres angulars, relacionades amb la defensa dels portals d'entrada, potser quatre, al final de les vies principals que creuen el nucli: el carrer Gran, a ponent; el carrer de Sant Antoni o bé el de la Presó, a tramuntana (a nivell de Can Casamor); els carrers de l'Empordà i dels Ametllers, a migdia; i a l'indret on es construí l'església, seguint el traçat del carrer de Sant Pere, a llevant (Vilanova 2011, 11). Al respecte, considerem que l'estructura que hem trobat al centre del carrer de la Presó podria correspondre al suposat portal i torre de la muralla, a l'angle NE del recinte.

BIBLIOGRAFIA

PUIG, A.M. 2003, *Seguiment arqueològic de les obres de remodelació de la plaça Escultor Casamor, Navata (Alt Empordà)*. *Memòria d'Excavació*, Servei d'Arqueologia, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

PUIG, A.M. 2007a, *Seguiment del projecte d'enllumenat al nucli antic de Navata (Alt Empordà)*. *Memòria d'Excavació*, Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

PUIG, A.M. 2007b, *Control arqueològic al carrer*

Gran, carrer Pare Planes i a la plaça de la Vila, Navata (Alt Empordà). Memòria d'Excavació, Àrea de Coneixement i Recerca del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Memòria inèdita.

VILANOVA, J. 2001, *Pla especial del catàleg del patrimoni arquitectònic i elements d'interès històric i artístic de Navata*, Ajuntament de Navata.

NOTES

1) Apuntem la possibilitat que aquesta estructura pugui relacionar-se amb una torre, la que suposadament protegiria l'angle nord-est del recinte emmurallat. Només es podrà resoldre quan s'excavi la placeta; al mateix temps, això permetrà comprovar en quina mesura es posa sota el jardí de la casa Casamor.

CAL FERRER DE LA PLAÇA (CALDES DE MALAVELLA, LA SELVA)

Anna AUGÉ SANTEUGINI, Joan LLINÀS POL, Jordi MERINO SERRA
Janus, s.l.

Cal Ferrer de la Plaça és una casa situada al nucli antic de Caldes de Malavella. Es tracta d'una construcció de dues plantes, amb portal adovellat i finestrals gòtics i amb la façana principal encarada a llevant, a la plaça de l'Ajuntament. Pel costat nord-oest, una ala de construccions s'allargassa fins a la carretera de Llagostera i delimita per ponent un pati rectangular que al nord queda separat de l'esmentada carretera per un pany molt ben conservat de la muralla medieval de la vila. Una tanca moderna, a l'est, separa aquest pati de la plaça de l'Ajuntament.

Cal Ferrer de la Plaça és un edifici d'origen medieval, amb notables modificacions i afegits que amb el pas del temps han alterat la construcció primigènia. El nom li ve donat perquè en un passat recent hi havia hagut una ferreria. L'edifici, però, també és conegut amb el nom de Casa Perella, que probablement ve de la família Perella, que als segles XII i XIII ostentaren en nom del rei la vegueria de Caldes i Llagostera. El personatge més conegut d'aquesta nissaga fou Arnau de Perella, que va ser denunciat pels pagesos a Ramon Berenguer IV per usurpar rendes i manipular la justícia a favor seu. La situació no es va solucionar fins a temps de Jaume I, el 1241, quan es va atorgar a Caldes un privilegi que regulava els drets i els deures dels habitants de la vegueria.

La casa pertany avui a l'Ajuntament de Caldes, que n'ha promogut les obres de rehabilitació per tal d'ubicar-hi dependències municipals, com a equipament complementari de la nova casa de la vila, inaugurada l'any 2008 i situada a ponent i a tocar de cal Ferrer de la Plaça. Aquestes obres, efectuades en diverses fases els anys 2010 i 2011 (i encara avui pendents de finalització) requeriren els pertinents controls i els estudis arqueològics, que foren encarregats a Janus S.L.

LA CASA

Una primera intervenció va tenir lloc entre els dies 2 d'agost i 10 de setembre de 2010 sota la direcció d'Anna Augé Santeugini, i va consistir en el control arqueològic de les obres: excavació de rases de reforç de les fonamentacions, buidatge de les voltes del pis superior, repicatge de parets i enderroc d'algunes estructures.

El control de les rases va proporcionar molt poca informació i va resultar negatiu en la major part dels casos, mentre que el buidatge de les voltes del pis superior va proporcionar alguns materials d'època moderna (segles XVIII-XIX).

Hem de remarcar el seguiment de les obres a l'estança central del pis superior, que s'obre a la façana de llevant mitjançant un finestral gòtic geminat, trevolat i amb festejadors. En aquesta sala es van repicar els arrebossats de les parets i es van

Figura 1. Situació de cal Ferrer de la Plaça en el nucli de Caldes de Malavella

Figura 2. Vista general de cal Ferrer de la Plaça des del nord-est. En primer terme es veu el pany de muralla medieval. La casa es troba a l'esquerra de la imatge. Mig oculta per la muralla, s'aprecia l'ampliació de la casa cap al nord-oest, de l'edat moderna.

Figura 3. La llar de foc descoberta a la planta noble de la casa.

Figura 4. Detall de la decoració d'una de les impostes de la llar.

buidar les voltes del pis.

El repicat de la paret de migdia de l'estança va permetre la descoberta d'una antiga llar de foc, que quedava amagada per l'arrebossat posterior. Conservada parcialment, en destaca l'arc rebaixat de dovelles de pedra de la part superior, rematat amb dues impostes decorades amb sengles figures animals (un lleó i una que no s'ha pogut determinar). Cronològicament, podem relacionar la llar amb la mateixa finestra gòtica de la paret de llevant, que donen a l'estança un innegable to de sala noble i que podem datar a la baixa edat mitjana.

Pel que fa al buidatge de les voltes del pis, va proporcionar ceràmica diversa que provava que aquestes voltes havien estat construïdes entre la segona meitat del segle XVIII i el segle XIX. En aquest sentit, cal assenyalar que tant el pedrís de la finestra com la solera de la llar de foc no estarien funcionat amb aquestes voltes, ja que sobrepassen les pròpies estructures; per tant, entenem que anteriorment hauria existit un altre tipus de coberta de la sala del pis inferior, que hauria estat substituïda per les voltes entre els segles XVIII i XIX.

L'altre element destacable que vam documentar va ser un forn, conservat íntegrament al costat sud de la cuina, a la planta baixa. Es tracta d'un forn domèstic, de la tipologia habitual que es troben a la major part de masos i cases del país. És una estructura feta interiorment amb volta de rajol i exteriorment amb un mur de planta de quart de cercle, amb una boca d'entrada a la cuina i inserida dins del conjunt de la llar de foc. Per la seva tipologia, té una antiguitat que hem de dur al segle XIX (preferentment primera meitat) com a data més probable per a la seva construcció.

LA MURALLA

El mur nord de l'estança més septentrional del cos que allargassa l'edifici fins a tocar de la carretera de Llagostera (UE 1023) fou també objecte d'una profunda neteja en aquesta campanya. Aquesta circumstància va permetre-hi el descobriment de tres espitlleres, que fins aleshores estaven paredades. Igualment, el control arqueològic d'una rasa realitzada a tocar de l'estructura va permetre documentar-ne part de la fonamentació, que sobresortia 12 cm respecte a la paret vista.

Aquesta estructura lliura al seu extrem de llevant contra el pany conservat de muralla medieval, abans esmentat, que tanca pel nord el pati de la casa i que duu exactament la mateixa orientació. Els dos murs, però, són clarament construccions diferenciades.

De fet, originalment la muralla en aquest punt canviava d'orientació per dirigir-se, en un angle molt obert, cap al sud-oest. D'aquest pany de muralla se'n van documentar dues tramades més en una excavació al solar annex a la casa de Cal Ferrer (on ara hi ha l'edifici de l'Ajuntament), situat a ponent i que s'allargaven en un tram rectilini d'uns 25 m de recorregut, en direcció nord-est/sud-oest (Llinàs 2008).

El mur UE 1023 ens documenta que l'expansió de cal Ferrer de la Plaça cap al nord va fer-se després de l'enderroc del tram original de la muralla en aquell punt, i que el mur, a banda d'exercir de paret perimetral de l'edifici, féu també les funcions de fortificació, tal com documenten les tres espitlleres descobertes, tot substituint el tram enderrocat de muralla.

Pel que fa al llenç original conservat de la muralla medieval, les obres van comportar-hi dues noves intervencions. En primer lloc, un estudi de paraments pel costat extern (nord), efectuat el desembre de 2010 per Jordi Merino, va evidenciar que una bona part de l'estructura, des del nivell del carrer fins a 4,40 m d'alçada (als quals cal sumar uns 100 cm més que estan soterrats, però que es veuen per la part interna), correspon a la fortificació original. Se

Figura 5. Cara sud de la muralla, després de la seva neteja.

Figura 6. Polleguera del portal de Girona, descoberta el 2011.

li superposa un realçament, d'obra més descurada i clarament d'època posterior, que es pot posar en relació amb el mur UE 1023 i amb algunes obertures amb brancals i ampit de pedra treballada, datables, tipològicament, als segles XVII o XVIII. Sembla, doncs, que l'enderroc del tram de muralla que no conservem i l'ampliació de la casa cap al nord els hem de situar a l'edat moderna.

Una segona intervenció sobre el tram de muralla medieval es va efectuar el desembre de 2011, sota la direcció de Joan Llinàs. En aquest cas, es van repicar els recobriments posteriors que ocultaven l'estructura pel seu costat intern (sud) i es va efectuar un rebaix de la seva base, també per aquest costat. Aquests treballs van permetre'n una documentació completa.

Es tracta d'un pany de muralla de 10,20 m de longitud, 5,50 d'alçada màxima conservada i 0,90 m de gruix, fet a base de carreus de pedra sorrenca de dimensions petites/mitjanes, força ben escairats i disposats en filades regulars, amb algunes reparacions posteriors de poca entitat i amb els escassos intersticis reblerts amb pedres petites. La muralla presenta sis filades de forats de bastida i, a la part inferior, una filada de cinc espitlleres de defensa.

Els rebaixos efectuats al peu d'aquesta muralla per la seva cara sud van evidenciar un seguit d'estructures modernes que s'hi recolzaven: un fornet modern, potser relacionat amb la ferreria (UE 2009); les restes d'un paviment de rajoles (UE 2012) i diversos rebliments (UE 2003, 2008 i 2017) que ocultaven la part més baixa de la muralla i la seva fonamentació, lleugerament atalussada.

A l'extrem est, l'extracció de les restes d'un mur modern perpendicular va permetre documentar un engruiximent de la muralla per la seva cara interna que cal posar en relació amb l'existència en aquest punt del brancal oest de l'antiga porta de Girona, sortida nord del recinte emmurallat de Caldes de Malavella. Aquesta dada va ser refermada per la troballa de la polleguera d'aquest mateix portal (UE 2018).

Finalment, el pas de diversos serveis a l'extrem nord de la plaça de l'Ajuntament va permetre la documentació d'un petit tram, molt malmès, de la muralla que s'iniciava a l'altra banda del portal de Girona i que, girant després cap al sud-est, seguint l'actual carrer Reramuralla, delimitava pel costat de llevant la vila medieval de Caldes.

BIBLIOGRAFIA

LLINÀS, J. 2008, Un tram de muralla medieval de Caldes de Malavella a l'Hort de Cal Ferrer de la Plaça, *IX Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* L'Escala-Empúries, 603-606.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, *El patrimoni de la Selva. Fitxer 1,* Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca, Consell Comarcal de la Selva, fitxa 15.

UN TRAM DE MURALLA MEDIEVAL AL CARRER GESSAMÍ 2 DE CRUÏLLES (BAIX EMPORDÀ)

Jordi MERINO SERRA, Joan LLINÀS POL
Janus s.l.

L'agost de 2011 es va efectuar una intervenció arqueològica al carrer Gessamí 2, a la part de llevant de l'interior del nucli antic de la vila de Cruïlles, en el terme municipal de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura (Baix Empordà). El promotor de la intervenció volia portar a terme les obres de rehabilitació de l'antic habitatge entre mitgeres que ocupava aquesta finca.

La vila de Cruïlles està situada sobre un turonet, vora dels darrers contraforts septentrionals de les Gavarres. El lloc és esmentat el 991 ("*strata que discurrit de Crucilias per fossas usque ad Sanctam Mariam*") i la seva església parroquial està documentada des del 1035. La vila, que amb el seu castell fou origen del llinatge dels Cruïlles i centre de la baronia de Cruïlles, esdevingué vila reial el 1442 i obtingué el privilegi de ser carrer de Barcelona.

La vila medieval era envoltada de muralles, que es conserven parcialment, i en el centre s'aixecaven el castell i l'església. Del castell només es conserva una alta torre romànica dels segles XI-XII que actualment es troba aïllada al mig d'una plaça.

L'habitatge del carrer Gessamí 2 (Fig. 1) es troba en una zona qualificada com a zona urbana de Nucli Històric, clau 1, d'acord amb la normativa vigent. Segons la normativa urbanística municipal, el solar objecte d'estudi limitaria amb la muralla en el seu extrem sud-est, on un petit retranqueig, causat per la pròpia presència de la muralla, trenca la uniformitat de la planta rectangular de la finca. La planimetria ens mostrava que el mur mitger est coincidia amb la traça de la muralla.

Atès que la muralla de Cruïlles està protegida i catalogada com a Bé Cultural d'Interès Nacional (R-I-51-0005881), la Comissió Territorial de Patrimoni de Girona va considerar que calia efectuar un estudi arqueològic previ per determinar si el parament corresponia efectivament a la muralla i, a partir d'aquí, avaluar la viabilitat del projecte.

La nostra intervenció consistí en la documentació de la muralla a l'interior de la finca, un solar de poc més de 80 m^2 de superfície situat al costat de llevant de l'antic recinte emmurallat de la vila. En una primera fase, els treballs es varen limitar a l'estudi visual i a la documentació planimètrica del parament de la muralla a la planta baixa de l'edifici, allà on es trobava repicat i lliure de recobriments que poguessin dificultar-ne la visió.

A primer cop d'ull, ja es va poder veure com la muralla no es limitava al petit xamfrà a l'angle sud-est de la finca sinó que corresponia a la totalitat del mur que la delimita pel costat de llevant (Fig. 2 i 3).

És un obra feta amb pedres de mida mitjana desbastades per la cara vista, lligades amb morter de calç i disposades formant filades relativament

Figura 1. Plànol del nucli antic de Cruïlles, amb la situació de la finca estudiada. La muralla es troba just al costat dret del rectangle marcat, delimitant la finca per l'est.

Figura 2. Vista de la part de muralla visible a la planta baixa. S'aprecien a l'esquerra quatre espitlleres, i al centre la porta tapiada.

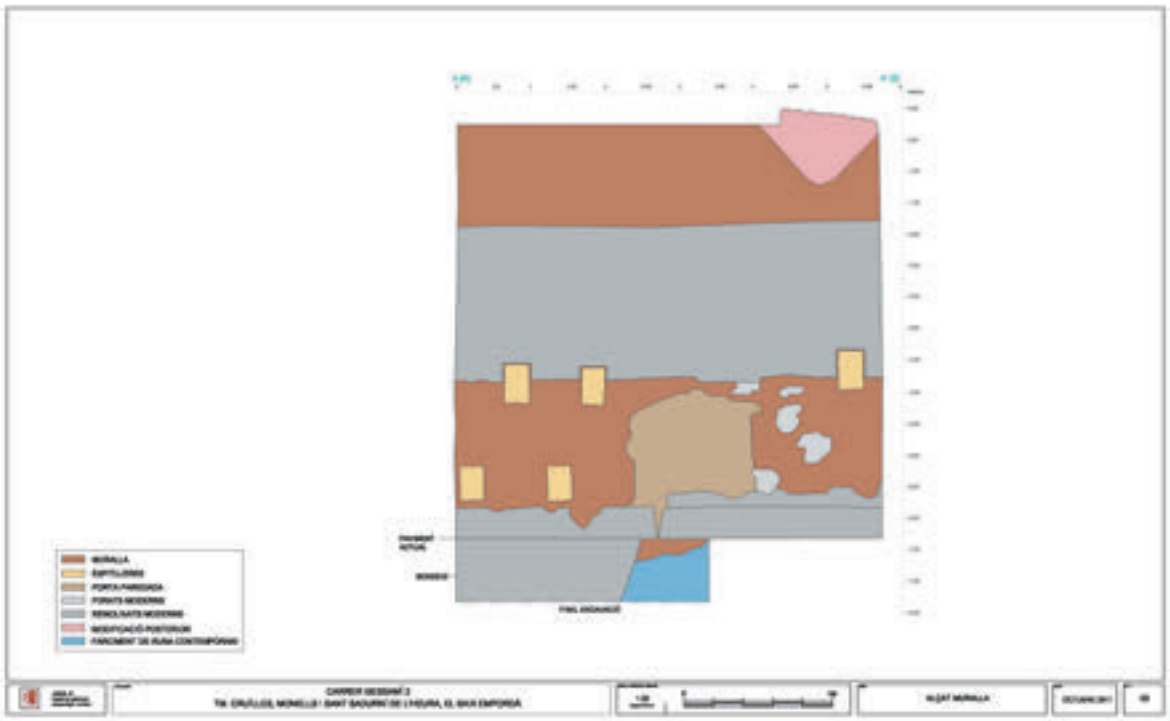

Figura 3. Alçat de la muralla, amb les diferents actuacions que l'afecten.

regulars, amb els intersticis coberts amb pedra més petita. L'estat de conservació de la muralla resulta desigual, però és considerablement bo a la meitat nord, on no presenta refeccions ni actuacions posteriors que la malmetin o alterin significativament. En aquesta banda es conserven quatre espitlleres, rectangulars i de factura similar, i que permeteren conèixer l'amplada total de la muralla, que arriba als 110 cm.

A la part central de la paret hi ha una porta amb un arc de mig punt, posteriorment paredada, que la malmet. Aquesta porta fou oberta amb posterioritat a la inutilització de la fortificació, amb la finalitat de comunicar aquesta finca amb l'edifici veí, adossat a la cara externa de la muralla.

Malgrat aconseguir detallar tota aquesta informació, es va considerar que era insuficient i es va plantejar una segona intervenció que no es limités a la documentació sinó que inclogués un petit sondeig.

Aquesta segona intervenció es va efectuar l'octubre de 2011, i tenia com a objectiu principal completar la informació proporcionada pel primer estudi. Es va centrar en tres punts:

En primer lloc, calia establir la potència que tenia la muralla, arribant a la seva fonamentació, per sota de l'actual nivell de circulació, atès que el projecte constructiu contemplava el rebaix general de tota la finca per a la construcció d'una nova planta. L'excavació va documentar una rasa contemporània reblerta de runa i escombraries. La paret de la muralla estava totalment coberta amb una capa de formigó, probablement per arreglar problemes d'humitats de la casa veïna. Tanmateix, a partir del poc parament que es podia veure i gràcies també a la secció que és visible des del carrer, es va poder afirmar que el tram inferior del mur, per sota del nivell de circulació actual i que avui no és visible, és la muralla.

En segon lloc, es va procedir a l'anàlisi del parament superior del mur, per damunt de la part que estava arrebossada, que es va identificar també com a muralla, encara que presentava algunes modificacions posteriors, com uns forats d'embigat, que es van paredar posteriorment i una refecció a l'extrem sud de la part superior de l'estructura.

Finalment, es va realitzar una anàlisi de la façana principal de l'edifici, que dóna al carrer Gessamí, on la muralla és visible en secció a l'extrem est de la finca, dividida en dos trams, un de superior i un d'inferior, separats per un tram més malmès, on el mur de façana modern oculta la secció de la muralla. En el tram inferior s'observen unes poques filades, pràcticament a nivell de sòl, que coincideixen amb la part inferior del sondeig realitzat a l'interior de l'edifici (Fig. 4). A la part superior se'n conserva un tram de més alçada, coincidint amb la part superior de la paret interior. Els dos trams, que estan totalment alineats

Figura 4. Secció de la muralla visible des del carrer Gessamí. La línia vertical indica la cara oest (interna) de la fortificació. S'aprecien els dos trams visibles i, al centre, com el mur modern n'oculta la resta.

per la cara de ponent, s'identifiquen sens dubte com a muralla.

Com a conclusió general de la intervenció, es pot afirmar que el mur que limita per l'est la finca situada al carrer Gessamí 2 correspon a la muralla d'època medieval que envoltava la vila de Cruïlles, tot i el seu estat de conservació irregular, a causa de les alteracions que ha patit al llarg del temps: obertura i posterior paredat d'una porta, obertura de forats per a l'embigat de la casa, (alguns paredats), paredat de les espitlleres i modificació a la part superior, entre d'altres de menor entitat.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1982, *Gran Geografia comarcal de Catalunya, L'Empordà*, vol.4, Enciclopèdia catalana, Barcelona.

AA.VV. 1989, *Catalunya Romànica. L'Empordà,* vol. 8, Ed. Enciclopèdia catalana, Barcelona.

BADIA, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà. L'Alt Empordà*, vol. 2A, Diputació de Girona, Girona.

LA TORRE MORA DE PALS (BAIX EMPORDÀ)

María José CAJA BRIASCO

Del 8 al 16 de juny de 2011 es va dur a terme l'excavació arqueològica de la torre Mora de la platja de Pals (Baix Empordà). La iniciativa la va promoure l'àrea de Cultura de l'Ajuntament de Pals i el Cercle Català d'Història (CCH), per la qual cosa es van posar en contacte amb l'arqueòloga Maria José Caja que va donar avís a l'empresa Janus S.L. per dur a terme aquesta intervenció.

Assabentats que s'havia fet un altre intervenció arqueològica durant el període que va de desembre de 2002 a gener de 2003, portada per l'empresa Àtics S.L., la qual va fer la intervenció a l'interior de la torre i dos sondejos a les botigues nord i sud, la nostra intervenció es va centrar al voltant de la torre en la zona on afloraven dos murs de considerable llargada, que emmarcaven la torre.

També es va fer una visita a l'interior del recinte on havien estat les instal·lacions de Radio Liberty. Actualment la zona està vallada i pertany a l'estat Espanyol; en elles hi han restes de 4 botigues més i, possiblement, les restes d'altres dues; també hi ha indicis d'una pedrera.

SITUACIÓ

La platja de Pals comprèn la zona costanera del poble de Pals i va des de la desembocadura del Daró fins a la punta Espinada, on comença el terme municipal de Begur. Al nord de la punta Espinada i a 200 m del mar, sobre una petita elevació de terreny, es troba la torre Mora.

La zona baixa estava coberta fins a època recent

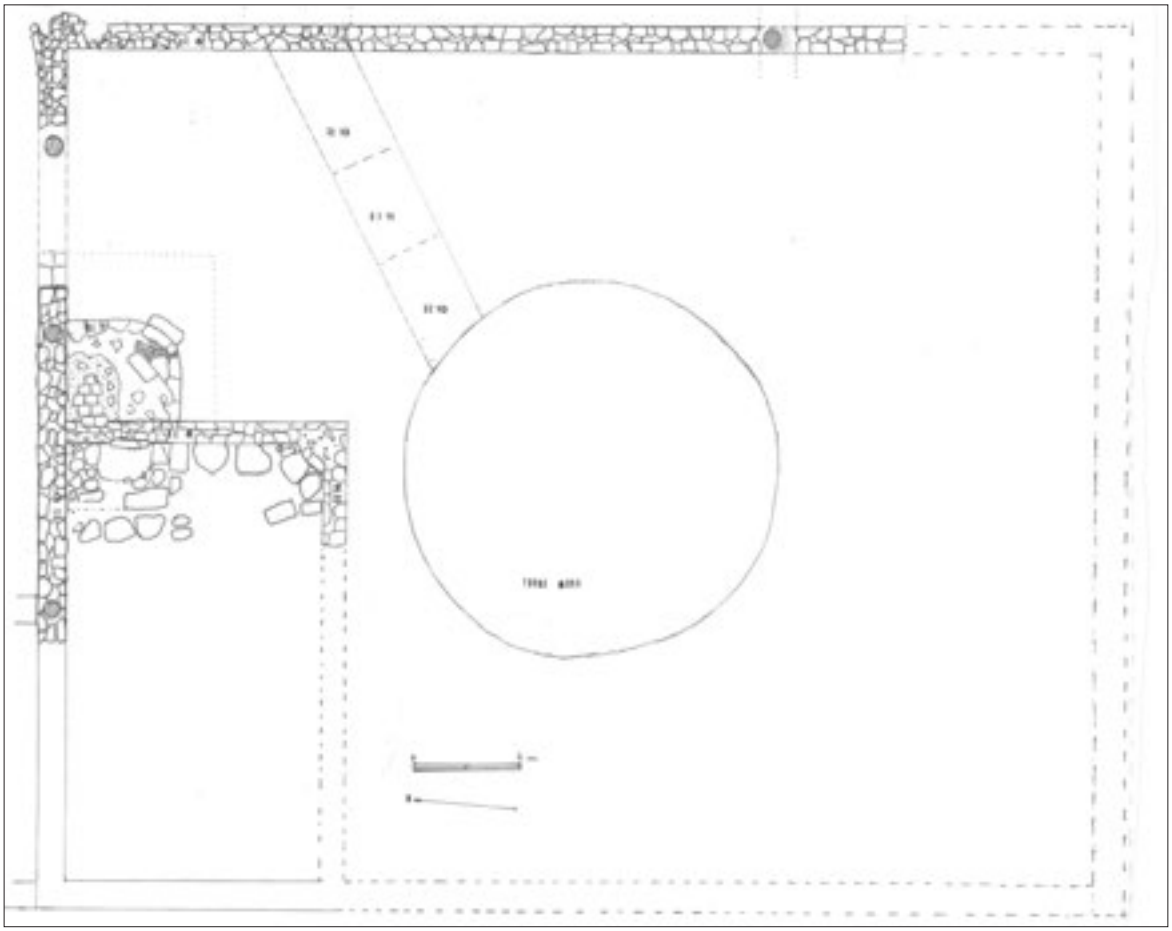

Figura 1. Planta de les estructures excavades.

per estanys, aiguamolls i gran quantitat de terres d'al·luvió cobertes per dunes marítimes.

DESCRIPCIÓ DE LES ESTRUCTURES

Sector 1

El mur UE 5 està fet en pedra i morter de calç, i té 16,5 m d'allargada, 55 cm d'ample i 2 m d'alçada conservades. Fa cantonada amb el mur UE 6, que conserva una alçada màxima de 1,66 m. Els murs que es recolzen en la UE 5 són posteriors, ja que parteixen d'ell per la seva construcció, és a dir, que aquet mur és preexistent a les construccions que l'envolten i coetani del mur UE 6.

El mur UE 8 es recolza sobre el mur UE 5 i divideix el sector 1 en dos àmbits: un interior que és una habitació de 4,80 m per 8 m, i que té una llar de foc; l'exterior, que és un forn dintre del pati format pels murs UE 5 i UE 6, i que té una finestreta de càrrega de la cambra de cocció en la paret de la llar de foc, com ens indiquen les rajoles del sòl de la cambra trobades *in situ*, per sobre del mur UE 8. Per fora del forn hi ha la cambra de combustió, que també té una finestreta de càrrega que es troba al pati.

El forn ha perdut la volta de la cambra de cocció i el sostre, però la cambra de combustió conserva el seu volum inicial. Aquest sector té una data d'abandonament del segle XVII.

Sector 2

Està format pel mur UE 6. L'actuació en aquest sector ha consistit en la retirada del superficial sorrenc que cobria el mur i s'ha deixat al descobert dit mur, que té una amplada de 55 cm i està feta amb pedra i morter de calç. S'ha resseguit en una llargada de 16,50 m perquè després existia el perill d'ensorrament de l'estrat de sorra, ja que correspon a l'elevació del nivell de la duna.

També s'ha fet una petita cala a l'exterior, que coincideix amb un desguàs del mur, cosa que ens ha permès veure que l'alçada d'aquest mur és de 73 cm i que dóna a l'exterior del patí.

Sector 3

És una rasa de 1,50 m d'amplada que va des del mur UE 6 fins a la base de la torre, i que ens ha donat 3 unitats estratigràfiques clarament diferenciades. La primera (UE 10), que es troba sota el superficial, és un estrat amb gran quantitat de cendra, ceràmica, restes d'ossos i malacològics. Sembla un abocador de restes de la llar, ja sigui del forn o de la petita llar que hi ha a l'interior de la torre. La segona, la UE 11, és un anivellament de sorra compactada per sobre de la roca natural, que correspon al nivell de circulació. La tercera (UE 13) es troba directament per sobre de la roca natural i ens dóna una cronologia d'abandonament del segle XVI (UE 13).

CONCLUSIONS

Aquesta campanya d'excavació ha posat de manifest noves estructures, que donen nous significats a les preexistents. La principal és la troballa d'uns murs que emmarcaven la torre i que deixaven inscrita en un rectangle, els quals pertanyen, cronològicament, al mateix moment de la construcció de la torre, per la qual cosa tindria una muralla que actuaria com a primera contenció abans d'arribar a la torre. Més tard es reutilitzaria, en part, com a recolzament per a la construcció de la botiga nord i de les estructures trobades a l'interior del pati.

AMPLIACIÓ DE L'AJUNTAMENT DE MADREMANYA (EL GIRONÈS)

Josep FRIGOLA TRIOLA, Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ
Janus, s.l.

L'ampliació de les dependències de l'Ajuntament de Madremanya amb la incorporació d'un edifici situat al bell mig de la part més antiga del nucli del poble, va comportar la realització d'una petita intervenció abans del inici de les obres per reformar i condicionar el consistori. La intervenció, efectuada davant mateix de la façana de tramuntana de l'església, volia relacionar els resultats obtinguts l'any 2006 arran d'una primera intervenció arqueològica, desenvolupada a l'entorn de l'antiga església parroquial de Sant Esteve, amb altres restes i indicis antics i/o moderns, i conèixer de forma més concreta les restes medievals relacionades amb la sagrera i la vila.

Sempre s'ha cregut en l'existència d'una ocupació romana en aquest indret, atesa, bàsicament, la troballa de fragments de ceràmica romana, així com a l'etimologia del nom i l'estudi que el posa en relació amb el camí d'Empúries, però mai s'ha aconseguit verificar aquest possible assentament. El que sí està clar és que ja al segle IX s'esmenta per primera vegada l'indret més antic de l'actual terme de Madremanya, Millàs, i el nucli de Madremanya ja està documentat el 1053. Es tracta d'un poble de sagrera, amb un urbanisme que es desenvolupà al voltant de l'església parroquial dedicada a Sant Esteve, que ocupa una posició elevada i més o menys central dins del nucli urbà. A Madremanya l'espai de la sagrera és avui la plaça Major del poble, fet que ha mantingut aquest espai sense gaires canvis, i l'ha conservat en forma de planta rectangular.

LA INTERVENCIÓ

La intervenció del 2011 afectava un edifici situat a l'extrem nord-oest de la plaça i, per tant, ubicat dins del radi de les trenta passes que havia de tenir una sagrera, comptades a partir de les parets de l'església. Això feia pensar en la troballa d'alguna resta que es pogués relacionar directament amb la sagrera medieval (enterraments, zones d'emmagatzematge...), com va passar el 2006, però a l'inici de l'excavació no es va localitzar cap resta anterior a la pròpia construcció de la casa afectada. Es va observar un petit rebaix per anivellar la zona i poder construir la casa, sense fonamentació, ja que el subsòl apareixia a una cota molt elevada i no calia fer grans obres per aixecar-la.

Es documentaren dos murs d'època moderna conservats de forma molt precària. Un estava situat a l'oest de l'espai excavat, i es conservava en una filada. L'altre, a l'est, encara estava en pitjors condicions, i conservava una sola filada que acabava marcant una taca que es podia seguir cap al sud i que era l'empremta del mur desaparegut.

Segurament, eren murs relacionats amb l'habitatge, la qual cosa ens posaria sobre la pista d'una estructura d'època moderna o, fins i tot, contemporània que potser tindria unes mides una mica inferiors a la construcció que es conservava en el moment de la intervenció, amb un envà que compartimentava l'habitatge i dividia l'espai intern en diferents àmbits.

A més, es va veure com les diferents infraestructures relacionades, primer amb l'habitatge i amb el consistori després, s'havien anat apropiant de l'espai fins a deixar una zona plena de tubs, canalitzacions i cables. Alguns d'ells fora de servei i d'altres encara en funcionament, només feien que acotar i impedir l'excavació total de l'àrea, i complicaven el desenvolupament de la nostra intervenció.

Figura 1. Imatge de la cisterna al final de l'excavació.

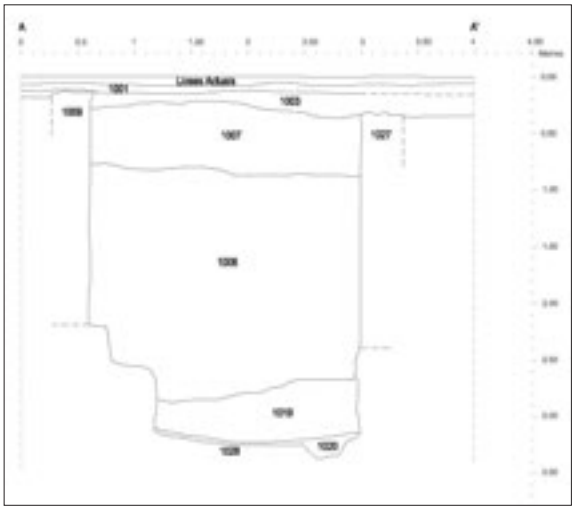

Figura 2. Secció de la cisterna.

Però en un petit racó, al sud-est de l'habitatge, es va localitzar una zona que semblava mostrar unes parets revestides amb morter de color rosat i un mur de dimensions considerables que podia formar part d'un edifici anterior.

En observar aquestes restes, i davant del fet que eren les úniques estructures amb una certa entitat que havien aparegut, es va decidir que calia seguir-les i esbrinar de què es tractava. Es va poder deixar al descobert una cisterna de dimensions gens menyspreables, situada just al pas de la porta d'accés a aquest habitatge, i que va obligar a ampliar la zona d'excavació fins arribar a la part exterior de l'edifici, a la plaça de l'Església, per poder localitzar-ne els límits cap al sud i cap a l'est.

La cisterna era una construcció feta amb pedres de mida mitjana i petita i fragments de teules, unides amb molt morter de calç de color blanc, formant filades ben dibuixades. Conservada en uns 2 m d'alçada, per la cara interna estava recoberta amb un morter de color rosat intens, una mena de recobriment impermeabilitzant que permetia mantenir en perfecte estat el dipòsit i el seu contingut.

Al nord, est i sud el morter de color rosat havia desaparegut a la part final de la paret, on es recolzava al subsòl; d'aquesta forma quedaven entre dues i tres filades totalment al descobert, i, fins i tot, en algun punt s'havien perdut algunes pedres. A la seva part final, on recolzava directament sobre la roca del subsòl, es podia veure com la seva construcció (al nord i est) s'ajustava a les irregularitats del terreny, amb una primera filada que seguia i s'adaptava a la cota del subsòl. També es podia veure clarament a la paret nord, on i com començava la volta que tancava la cisterna, observant l'arrencament del sostre del dipòsit.

El mur sud, a més, mostrava una peculiaritat respecte a la resta de parets que formaven aquesta estructura per emmagatzemar líquids: no era recte sinó que marcava una corba important girant a dreta i esquerra. Aquesta curiosa forma es pot explicar pel fet que marca la zona on segurament s'ubicava l'obertura per pouar l'aigua cap a l'exterior. Tal com es pot comprovar al fons del dipòsit, aquest lloc estava marcat per un retall circular que ens indicaria aquesta funció.

A més, a la zona oest de la cisterna es va poder seguir la fonamentació de l'habitatge modern, formada per una paret que marcava de forma clara els angles d'aquest habitatge amb pedres de mides més grans i amb un reble intern de pedruscall més petit i fragments de teules. Aquesta fonamentació es va construir per salvar l'acusat desnivell que marcava el forat del dipòsit, que estava ubicat en aquest indret i que en el moment de la nova construcció resultava impossible d'obviar ni de salvar de cap altra manera. Es va aixecar una paret de molta alçada per evitar problemes d'estabilitat, però només a l'espai destinat a la pròpia paret de l'habitatge, sense ocupar l'espai destinat a l'obertura de la porta (queda tallat just sota el brancal). Gràcies a aquest fet s'ha conservat, de forma immillorable, la cisterna, i es pot veure com la fonamentació es recolzà en ella, sense necessitat de destruir-la ni de realitzar cap altra obra per bastir l'habitatge modern.

CONCLUSIONS

A la zona interna de l'habitatge on es va intervenir el subsòl estava retallat i marcava un nivell planer on s'havien anat construint i ubicant totes les estructures, tant els murs com els diferents nivells de circulació. La cota que mostrava el subsòl era força elevada, ja que no va caldre realitzar grans rebaixos per construir un habitatge de petites dimensions que, a més, s'adossava a la finca del carrer Processó.

En canvi, on es va localitzar el dipòsit el subsòl havia estat retallat i condicionat per poder construir-lo, i, fins i tot, al fons del dipòsit el subsòl marcava unes parets arrodonides, amb acabats suaus.

Aquest dipòsit podria tractar-se d'una de les cisternes que recollien l'aigua per al consum humà dins de la sagrera, tot i que no es pot afirmar amb seguretat. En qualsevol cas era d'un dipòsit soterrani que

proporcionava aigua de boca als habitants del nucli, davant les necessitats que es podien anar presentant i potser per la dificultat de tenir algun pou a l'abast de la població en aquesta zona propera a l'església.

Cronològicament, no es pot descartar que fos una cisterna realitzada en època moderna, ja que va ser construïda en un moment incert entre l'època medieval i el segle XVIII, quan es va bastir l'habitatge que servirà per ampliar les dependències municipals.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1991, *Catalunya Romànica. Volum V. El Gironès, La Selva, i El Pla de l'Estany*, Enciclopèdia catalana, Barcelona.

AUGÉ, A. 2008, Intervencions arqueològiques al poble de Madremanya (Gironès), *IX Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, L'Escala-Empúries, 589-592.

BORRELL, M., MARQUÈS, N. 2004, *Madremanya,* Els pobles del Gironès, Ajuntament de Madremanya, Àrea de Cultura, Consell Comarcal del Gironès, Diputació de Girona.

CASAS, J., SANMARTÍ, E. 1980, *El camí d'Empúries. Aproximació a la xarxa viària del Baix Empordà*, Institut de Prehistòria i Arqueologia, Informació arqueològica, 33-34.

FARÍAS, V., MARTÍ, R., CATAFAU, A. 2000, *Les sagreres a la Catalunya medieval*, Jornada d'estudi organitzada per l'associació d'història rural de les comarques gironines, Col·lecció Estudis 10, Biblioteca d'Història Rural.

MARQUÉS, J. 1974, *Millars*.

NOLLA, J.M. CASAS, J. 1984, *Carta Arqueològica de les Comarques de Girona. El poblament d'època romana al nord est de Catalunya,* Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona, Diputació de Girona.

PLADEVALL, A., BENET, A. 1984, *Les sagreres. Catalunya Romànica,* vol. 2, Osona I, Barcelona.

INTERVENCIÓ AL CENTRE BONASTRUC ÇA PORTA (GIRONA)

Josep FRIGOLA TRIOLA
Janus, s.l.

Entre els dies 14 i 23 de desembre de 2011 s'ha dut a terme una intervenció arqueològica en un dels patis posteriors del Centre Bonastruc ça Porta. Concretament, s'ha actuat en el pati situat més al sud, el que es troba a una cota més baixa (Fig. 1).

El motiu de la intervenció respon a la voluntat de fer una primera aproximació al coneixement de les restes que hi puguin haver en el subsòl del pati esmentat. Aquest pati és un espai dins el Barri Vell de Girona on no s'havia intervingut mai a nivell d'investigació arqueològica, tot i trobar-se dins el primer clos romà i haver format part del call jueu des dels seus inicis fins al moment de l'expulsió d'aquesta comunitat en 1492.

Precisament és aquest darrer aspecte, la pertinença al que hauria estat el call jueu, el que fa rellevant la present intervenció ja que avui dia l'espai es troba dins el Centre Bonastruc ça Porta, que allotja el Museu d'Història dels Jueus i l'Institut d'Estudis Nahmànides, entitats destinades a la recerca i la difusió del passat jueu de la ciutat.

La intervenció, que des d'un inici es va plantejar amb un objectiu purament de diagnòstic, es va programar en forma de sondejos. En un primer moment es va pensar en fer com a mínim dos sondejos, però en l'excavació del primer sondeig ja es va evidenciar que tan sols se'n podria fer un.

Això va ser a causa de la suma de factors diversos. El primer d'ells va ser el fet d'haver d'ampliar el primer sondeig iniciat, que en principi feia 2 m per 2 m, pel fet de l'aparició del mur 1005 en el perfil oest. Aquesta ampliació va suposar que les mides finals del sondeig fossin de 2 m per 3,75 m. Un segon factor va ser l'enorme quantitat de terres extretes del sondeig (que va arribar a una potència de 1,7 m) que havien de ser acopiades en el mateix pati i que van reduir força l'espai per a la terrera d'un segon sondeig. Per últim, el factor temps, que es va esgotar per les proporcions d'aquest primer i únic sondeig.

Malgrat tot, els resultats obtinguts en un únic sondeig han estat considerables i han permès documentar nivells i estructures arqueològiques de fins a quatre fases diferents.

Abans d'entrar a explicar quin han estat els resultats de la intervenció, però, cal dir que les conclusions que presentem en aquest article es basen en les dades recollides a camp, provinents d'un sol sondeig i que l'estudi de materials no ha estat encara enllestit. Cal tenir en compte, doncs, que es tracta d'unes conclusions amb caràcter preliminar, que hauran de ser contrastades amb la memòria d'excavació (que s'haurà fet amb els materials ja nets i que, per tant, pot contemplar alguna variació, sobretot en l'aspecte de cronologies). També és important tenir en compte

Figura 1. Planta del Museu amb la situació del sondeig.

Figura 2. Imatge del sondeig al final de la campanya.

que les conclusions extretes d'un sol sondeig es poden fer extensives a la resta de l'espai del pati amb moltes reserves ja que la visió que obtenim a través de sondejos és parcial i pot ser matisada en el cas d'una excavació en extensió de la resta del pati.

FASE I: *ANTEQUEM* FINAL DEL XIII/INICI DEL XIV FINS SEGLE XV

El subsòl natural, format per roca, ha acabat apareixent arreu dins el sondeig. Aquest subsòl, però, es troba modificat per l'acció antròpica, atès que apareix en forma de terrasses. Així, doncs, aquesta és l'acció més reculada en el temps que ha pogut ser documentada. La formació de terrasses és, i ha estat, una solució habitual per tal d'adequar el terreny en pendent de manera prèvia a la seva edificació, i l'espai que tractem, situat en un punt mig entre el carrer de la Força i el carrer del Doctor Oliva i Prat, a la part baixa del pendent que va des de Torre Gironella fins a l'Onyar, no hauria estat una excepció.

De ben segur que el terrassament hauria estat ja una tècnica usada en els moments inicials de la ciutat, al segle I aC, però el cert és que el que hem pogut documentar en aquest sondeig és que el terrassament es trobava directament cobert per uns estrats (1019 i 1020) un dels quals, el 1019, l'hem pogut datar a final del segle XIII-inici del XIV.

Això no vol dir que aquesta fos, forçosament, la cronologia en què es va produir aquest terrassament, i l'única cosa que podem deduir de la presència del 1019 cobrint el 1020 i la roca retallada és *un terminus ante quem* de final del XIII-inici del XIV pel terrassament i la formació del 1020.

El que sí podem afirmar és que en els moments previs a final del segle XIII-inici del XIV aquest espai funciona amb un nivell de circulació (1020) situat directament sobre el retall de la roca mare i que, per tant, aquest terrassament es troba en ús en aquell moment i fins a la seva amortització en el segle XV (fase 2).

Els elements que formen part d'aquest terrassament i que funcionen entre les dates esmentades són l'estrat 1020, com a nivell de circulació, i el tall de la roca vertical i un mur (1021), que tancarien l'espai per llevant. No sabem si el retall (1022) podria estar funcionant en aquesta primera fase com a encaix per al sosteniment d'una possible coberta.

Un cop fixada aquesta primera fase, és interessant parlar aquí de la relació entre els resultats obtinguts en la present intervenció i la situació d'una porta amb arc dovellat que es troba, paredada, en una de les parets del museu, just a l'altre costat de la paret que tanca per l'oest el pati on hem intervingut. Aquesta porta hauria connectat amb un carreró amb orientació est-oest que es troba actualment tallat.

La distribució actual dels pisos del Museu no és la mateixa que en el moment de funcionament d'aquesta porta, ja que aquesta queda dividida de manera que la seva meitat superior es trobaria en la sala del Museu, que queda al mateix nivell del pati, mentre que la part inferior quedaria ja en el pis de sota (a nivell del carrer de la Força).

En relació amb aquesta porta, es va dur a terme una intervenció arqueològica preventiva durant el mes d'abril de 2011 (Simon inèdit). Els resultats d'aquella intervenció no van permetre establir una datació fiable per a la porta esmentada, ja que tots els nivells que haurien funcionat amb la porta haurien estat rebaixats, com a mínim, a principi del segle XVII.

És per això que resulta rellevant contrastar la cota a la que queda penjada la porta (que marcaria, més o menys, el nivell de circulació amb què hauria funcionat) amb els resultats obtinguts en el nostre sondeig.

En aquest sentit, s'ha pres la distància del punt on queda penjada la porta fins al sostre actual de l'habitació on es troba (1,30 m). Aquest sostre forma el terra del pis superior, que es troba a nivell amb el pati on s'ha fet el sondeig. Prenent la distància d'aquest terra respecte al punt 0 de la nostra intervenció veiem que el terra queda a 0,65 m per sota del punt 0. Per últim, estimem que el gruix del terra (o sostre del pis inferior on es troba la porta) és d'uns 30 cm.

Així, doncs, tenim que 1,30 + 0,65 + 0,30 = 2,25 . El resultat d'aquesta operació ens indica que la porta quedaria penjada a uns 2,25 m per sota del punt 0. Aquesta cota coincideix força amb la del terrassament detectat en el nostre sondeig, situat entre els 2,11 m i els 2,28 m per sota del punt 0.

En base a aquest fet, doncs, és versemblant pensar que la porta podria haver funcionat dins d'aquesta fase I amb els nivells de circulació relacionats amb el terrassament (Fig. 4) i que hem datat, com dèiem, amb una cronologia de final del XIII-inici del XIV fins al segle XV.

FASE II: SEGLE XV

La segona fase que hem pogut documentar es troba formada per un conjunt d'estrats (1007, 1014, 1015,

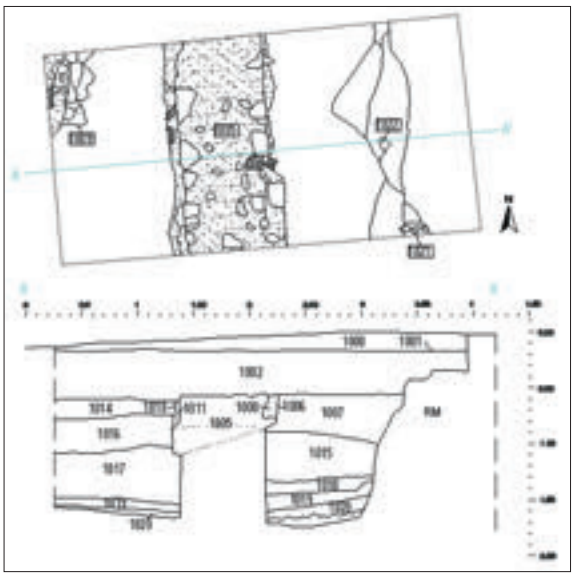

Figura 3. Planta del sondeig i secció longitudinal.

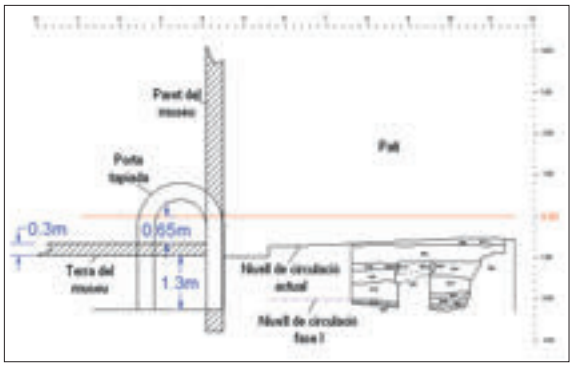

Figura 4. Croquis amb la relació entre la porta tapiada i el sondeig.

1016, 1017 i 1018) que, tot i que els hem diferenciat per raó de mètode durant la seva excavació, podem dir que formarien part d'un sol fet, que és l'aportació d'un gran volum de terres per tal de pujar la cota en aquest espai. Els estrats que formaven aquesta gran aportació de terres contenien gran quantitat de calç disgregada i de teula provinent de la destrucció d'algun edifici. També cal destacar, entre les inclusions d'aquest grup d'estrats, la presència de grans fragments d'un paviment d'*opus signinum* molt potent, segurament provinent del desmuntatge d'algun paviment antic.

L'elevació de la cota aconseguida amb aquesta aportació de terres hauria amortitzat totalment la fase I (incloent el mur 1021 i el retall 1022). Això hauria tingut lloc al segle XV, a jutjar pels materials ceràmics apareguts en els estrats 1007, 1015, 1016 i 1018.

La cronologia obtinguda cal ser contrastada amb la documentació existent, relacionada amb la fundació de la tercera sinagoga, que alguns autors (Canal *et al.* 2006, 49) situen en data del 10 de novembre de 1434 a partir d'un document en què els jurats de la ciutat concedeixen llicència per a la construcció d'unes cases en uns patis que l'Almoina judaica havia comprat.

Matisem, però, el fet que no podem assegurar que tals patis on s'havien de construir aquestes cases corresponguin exactament amb l'espai on hem excavat; tan sols volem posar de relleu la coincidència entre la documentació escrita i el fet arqueològicament documentat.

FASE III: *POSTQUEM* SEGLE XV

La tercera fase que l'excavació del sondeig ens ha permès documentar correspon a la construcció del mur 1005. Aquest es troba orientat de nord a sud i situat a la zona central del sondeig realitzat, i està fet de pedra lligada amb morter de calç. Malgrat haver-hi un parell de blocs ben escairats formant part de la cara de ponent del mur, la major part de pedra emprada en la seva construcció és poc o gens treballada i, fins i tot, es pot veure algun fragment de teula reaprofitada. Les mides que s'han pogut documentar d'aquesta estructura són uns 1,94 m de llargada (no sabem la llargada total del mur ja que es posava dins els perfils nord i sud) i una amplada variable que pot anar dels 0,80 a 1 m. Aquesta diferència pel que fa a l'amplada respon al fet que ens trobem a nivell de fonamentació, on el mur no ha de ser mai visible i, per tant, pot presentar aquestes irregularitats. Malgrat aquestes diferències, en les filades superiors, on l'obra és més acurada, el mur és força regular i amida 0,80 m d'amplada en gran part del seu traçat.

Aquest mur ha aparegut arranat fins a nivell de fonaments i no s'ha conservat cap nivell de circulació ni estrats relacionats amb el seu moment de funcionament. És per això que tan sols podem dir que va funcionar amb posterioritat al segle XV, ja que la seva construcció va comportar el retall d'alguns dels estrats de la fase II (1007, 1014, 1015, 1016 i 1017). Malauradament, el material recuperat en una de les rases de fonamentació (dins la UE 1008) no ens permet acotar més el moment de construcció del mur.

El que queda clar, per les cotes en què es troba el mur 1005, és que el seu nivell de circulació funcionaria a una cota semblant o superior a la que es troba l'actual nivell de circulació del pati. Sembla que també hi

hauria força coincidència entre el que hauria estat el nivell de circulació associat a aquest mur i la part de roca mare retallada, en pla horitzontal, que apareix a l'extrem de llevant de la cala i que podria formar part d'una terrassa superior.

FASE IV: SEGLE XX

Per últim, agrupem les accions que haurien tingut lloc dins el segle XX, que es concreten en la formació dels estrats 1000, 1002, 1013, el retall 1012 i el paviment 1001.

Dins dels estrats del segle XX destaca el fet que 1002 cobria directament el mur 1005 i alguns dels estrats tallats per la seva construcció. Tenint en compte que 1005 es trobava tan arranat i que havien desaparegut els nivells d'ús que s'hi relacionaven, és lògic pensar que aquest arranament es va produir dins el segle XX, ja que no s'ha trobat cap mena d'estratigrafia entre el segle XV i el XX.

Seguint amb les afectacions produïdes durant el segle XX, hem de parlar del retall 1012, la funció i extensió del qual desconeixem però que presenta força profunditat. Per últim, també dins el segle XX trobem el paviment 1002 i l'estrat 1000 que haurien funcionat com a successius nivells de circulació en els nostres dies.

BIBLIOGRAFIA

CANAL, E., CANAL, J., NOLLA, J.M., SAGRERA, J. 2006, *La forma urbana del call de Girona*, Girona, Col·lecció Història urbana de Girona, Reconstrucció cartogràfica 7.

SIMON, J. *Centre Bonastruc ça Porta*, Memòria de la intervenció preventiva.

CARRER DE L'ESGLÉSIA I CARRER DEL FORN (BANYOLES, PLA DE L'ESTANY)

Bibiana AGUSTÍ, Antoni PALOMO, Natàlia COLOMEDA, Robert GARCÍA DE CONSUEGRA, Antònia DÍAZ CARVAJAL, Rafel ROSILLO

INTRODUCCIÓ

La vila Vella de Banyoles està documentada des del segle XIII i inclou l'espai comprès entre el monestir benedictí de Sant Esteve i l'església parroquial de Santa Maria dels Turers, per bé que la fundació monàstica es remunta al segle IX (812) i la parroquial a l'XI (1017). L'edifici actual, gòtic, va ser construït entre el 1270 i el 1333 en el marc de prosperitat i expansió que gaudí la vila durant el segle XIII i que també possibilità l'expansió de la part alta de l'actual nucli urbà, la vila Nova, que era voltada, com el nucli antic, d'una gran muralla. A la fi del segle XIII ja s'havia construït al centre de la vila Nova la plaça porticada del Mercadal, avui plaça Major, però els cementiris al voltant de Santa Maria dels Turers i de Sant Esteve van seguir essent utilitzats fins a final del segle XVIII.

La intervenció en aquests cèntrics carrers de Banyoles va estar condicionada per la instal·lació de nous serveis de clavegueram, com iniciativa municipal, amb l'execució de l'obra a càrrec de Salvador Serra S.A. i el control arqueològic a càrrec d'Aqueolític Terra-Sub S.L. amb la direcció tècnica successiva d'Antoni Palomo, Bibiana Agustí i Natàlia Colomeda entre març i juliol de 2011. En el decurs d'aquestes obres es va posar al descobert un conjunt d'estructures d'enterrament retallades a la roca i d'altres de conducció d'aigua que va ser necessari eliminar. L'estudi antropològic va anar a càrrec d'Antònia Díaz Carvajal i Bibiana Agustí i la planimetria a càrrec de Natàlia Colomeda i Rafel Rosillo.

LES ESTRUCTURES D'ENTERRAMENT

Es van identificar un total de 59 tombes, totes elles en un sol nivell i tallades al subsòl rocós de travertí, amb tipologies poc diversificades entre morfologia ametllada, de banyera o antropomorfa (Fig. 1 i 2). La majoria havien estat cobertes amb lloses de travertí, que sovint havien estat malmeses per la continuïtat de l'ocupació i la necessitat d'instal·lar un gran nombre de canalitzacions per a l'agricultura, la indústria local i les necessitats urbanes que s'anaren succeint. En conseqüència, les restes esquelètiques (Fig. 3) estaven sovint mutilades, molt fragmentades i afectades tafonòmicament per l'adherència de concreció calcària o de sediment argilós. La major part de les tombes eren individuals, amb orientacions

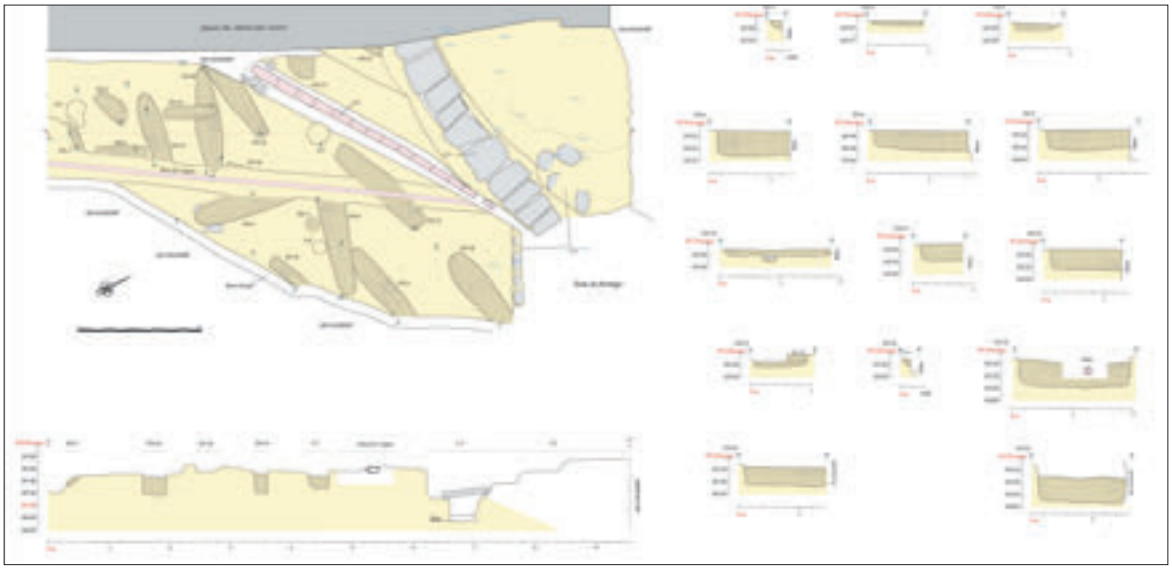

Figura 1. Planta de la intervenció.

Figura 2. Vista aèria de la plaça de l'Església amb diferents estructures d'enterrament i de canalització urbana.

Figura 3. Estructura d'enterrament EN 24, tallat per una canonada d'aigua.

Figura 4. Estructures d'enterrament EN 30 i EN 32

diferents que poden respondre a diferències estacionals o a d'ordre pràctic. La superposició d'algunes de les estructures i els canvis dràstics en les orientacions (Fig. 4) fa pensar en elements de senyalització peribles que feien que les fosses més antigues esdevinguessin vulnerables a nous dipòsits. Es tracta d'un cementiri medieval, la datació absoluta del qual està pendent dels resultats de C14 de la UB.

Síntesi de l'estudi antropològic

La sèrie objecte de l'estudi antropològic correspon a 55 individus, una quarta part subadults i tres quartes parts adults. Pel que fa a la població subadulta, no comptem amb efectius d'edat inferior a 1 any (en aquest interval incloem els fetus, el grup perinatal i els nadons de pocs mesos). Per contra, la classe infantil I (infants d'entre 1 i 6 anys) amb un total de 10 esquelets és la categoria de subadults que obtenen major representació.

Els resultats de la població adulta mostren que les categories d'edat compreses entre 30-40 i 41-50 anys obtenen els majors recomptes, amb un 21,8 i un 20% respectivament sobre el total de la població. Només 1 individu ha estat classificat com a senil. Un total de 13 esquelets han estat inclosos en la categoria d'adult indeterminat al no presentar suficients variables que ens permetessin el diagnòstic.

Respecte a la distribució segons sexe, un 47,3% dels esquelets no ha pogut ser diagnosticat. Dins aquest percentatge s'inclouen tots els individus subadults atesa la incertesa del diagnòstic dels esquelets que no han assolit la maduració òssia. Dels que sí han pogut ser sexats, un 29,10% responen al sexe masculí, un 24% al femení.

Aquests resultats indiquen que l'estructura de la mostra (taula 1) és força representativa del perfil de mortalitat d'una societat medieval: un alt percentatge correspon als infants més vulnerables que són els que compten amb pocs anys d'edat; en canvi, la mortalitat decau en els intervals infant II i juvenil, per assolir nous pics amb l'arribada de l'edat adulta plena, en el nostre cas amb equilibri pel que respecta al gènere. El fet que la sèrie no compti amb representació subadulta inferior a 1 any, i tenint en compte l'elevada mortalitat infantil d'aquestes societats, pot ser explicada per factors tafonòmics o simplement espacials. Per contra, la baixa incidència de la mortalitat en adults de més de 60 anys probablement sigui derivada de les dures condicions de vida d'aquestes societats en les quals la major part dels individus no assolien aquest estadi d'edat. L'equilibri existent entre sexes ens indica que aquest espai funerari no era selectiu pel que fa al gènere.

Caracterització de la població

L'anàlisi mètrica de les restes esquelètiques ens permet l'aproximació a la seva tipologia amb el càlcul de l'estatura de l'individu en viu, del grau de robustesa a partir de l'observació de les insercions musculars i a partir dels resultats biomètrics. A més, s'han registrat diferents variables epigenètiques, la majoria postcranials atesa la mala conservació dels cranis en general.

Grup d'edat	anys	M	F	ND	T	%	Σ%
nadó	<1	0	0	0	0	0,0	0,0
infantil I	1-6	0	0	10	10	18,2	18,2
infantil II	7-12	0	0	3	3	5,5	23,6
juvenil	13-19	0	0	1	1	1,8	25,5
adult jove	20-29	2	1	1	4	7,3	32,7
adult	30-39	6	5	1	12	21,8	54,5
adult madur	41-60	5	6	0	11	20,0	74,5
senil	61-x	1	0	0	1	1,8	76,4
adult indet.	25-x	2	1	10	13	23,6	100,0
total sexe		16	13	26	55		
% sexe		29,1	24	47,3			

Taula 1. Composició de la mostra.

Estatura

El valor mitjà pels individus masculins ha estat de 162 cm; la mitjana femenina és de 150 cm. Tots dos valors se situen entre els esperats per a un jaciment d'aquesta àrea geogràfica i cronologia. S'observa l'escassa variabilitat de les dones respecte a les estatures estimades; els homes, per contra, es mouen en un interval més ampli.

Morfologia

El conjunt mostra que, pel que fa a la longitud cranial, són dolicocranis (només per a la sèrie masculina, amb una excepció de crani mitjanament allargat o mesocrani) i d'amplada mitjana (un efectiu femení conservat és d'amplada estreta). La cara és estreta (leptena), el front és mitjà (metriometop), les òrbites d'amplada estreta i alçada mitjana, l'obertura nasalestreta (leptorrí) i el maxil·lar ample. Respecte als trets morfològics de caràcter no mètric, destaca el metopisme d'EN-54 i la presència de grans ossos suturals a lambda (EN-39) i a la sutura lambdoidea (EN-30). Pel que fa a l'esquelet postcranial, les extremitats superiors presenten una secció diafisària en els húmers majoritàriament arrodonida (euribràquia), també en les ulnes (hipereurolènia a nivell subsigmoideo). A les extremitats inferiors, els fèmurs tenen, en general, una pilastra dèbil i un aixafament anteroposterior de la secció del terç proximal (platimeria). Les tíbies a nivell proximal són mesocnèmiques les masculines (poc aixafades) i euricnèmiques les femenines (sense aixafament). Les patel·les són baixes, tant si ens referim a l'alçada com a l'amplada.

Marcadors ossis

Podem definir als marcadors ossis com una resposta de la plasticitat de l'os a l'estrés físic suportat per un individu en la seva vida quotidiana, provocant una remodelació del teixit ossi observable macroscòpicament. En aquest estudi s'han registrat, per a un grup de marcadors, la presència o no d'osteòfits o entesopaties; uns altres han estat classificats segons el grau d'afectació observable (feble, mig, robust).

En la primera classificació els resultats mostren que pels individus masculins, a excepció de la presència d'entesòfits al còndil i epitròclea de l'húmer i l'exostosi en l'olecrani en l'ulna, tots tenen una freqüència superior al 20%. Els valors superiors els obtenen la remodelació de la tuberositat radial (86%) i les entesopaties als calcanis (83%). Per la banda femenina, les freqüències de presència de marcadors tenen valors inferiors, fins i tot alguna no hi és present, probablement condicionada per l'estructura òssia més gràcil de les dones. Tot i així, s'observa que les majors freqüències han estat les mateixes que en la sèrie masculina: la remodelació de la tuberositat del radi (75%) i les entesopaties del calcani (60%). La comparació estadística entre els grups sexuals només han donat diferències significatives pel que fa al marcador de la fossa romboidea de la clavícula, amb una freqüència del 64% en els homes i del 14% en les dones.

Les insercions, que han estat analitzades segons el grau de robustesa, també ens són útils per a definir millor la població. Observem que un 31% de la sèrie masculina té un signe distintiu de robustesa, encara que el valor dominant, amb un 47,5%, l'obté els nivells mitjans. A la sèrie femenina també hi ha una major freqüència de les insercions de mitjana robustesa (47%), seguida pel valor gràcil (43%). Les diferències han estat significatives pel sexe a les

insercions de la cresta supraepicondiliar de l'húmer, al lloc d'inserció del múscul braquial anterior de l'ulna i a la pilastra i cresta glútia del fèmur, tots amb major grau de robustesa en els individus masculins. Si fem l'anàlisi agrupant els marcadors segons extremitats, els resultats mostren uns individus masculins amb les cames més robustes (44%) que no pas els braços (23%). Per contra en les dones es presenten més marcades les insercions de les extremitats superiors (9%) que no pas les de les inferiors (6%).

Patologies

Les patologies òssies que s'han diagnosticat a la mostra de Santa Maria dels Turers han estat d'etiologia molt diversa, encara que els signes de malaltia i lesions no han estat diferents de les que s'han descrit en jaciments de context similar. Els casos que han estat diagnosticat amb més freqüència han estat les manifestacions pròpies de la malaltia articular degenerativa que normalment acompanya l'edat adulta. A excepció d'EN-18, de sexe indeterminat, totes les lesions de tipus traumàtic s'han donat en esquelets masculins. S'han observat fractures consolidades a les extremitats (EN-27), a les costelles (EN-15, EN-39) i diversos casos de contusions cranials (EN-6, EN-15, EN-18, EN-27).

Altres patologies diagnosticades han estat les metabòliques (*cribra orbitalia* en els EN-11, EN-13, EN 24, EN-57-2) en l'individu EN-13 a més amb presència de cribra cranial; alteracions importants en el genoll esquerre d'EN-21; signes de malaltia infecciosa en la cama dreta d'EN-37, també mostres de periostitis (EN-12, EN-54). Un cas rellevant el trobem en l'esquelet EN-29, amb l'anquilosament en tres blocs de les vèrtebres cervicals i dorsals.

LES ESTRUCTURES DE CANALITZACIÓ

Diverses estructures de canalització han estat registrades durant aquesta intervenció. Es tracta de recs de cronologia diversa, tallats en el subsòl natural de travertí (ES10) o construïts a sobre (ES 8), coberts amb lloses del mateix travertí. En algun cas es tracta de l'aprofitament d'un rec d'època moderna per a canalitzar aigua de consum mitjançant tubs ceràmics.

A l'ES 8, alineada amb el carrer de l'església, li correspon una cronologia dels segles XIX-XX, relacionada amb la construcció de les cases actuals, per bé que el carrer està documentat des d'època medieval. Es tracta d'un rec superficial, que en aquest tram duu aigua des del carrer nou fins la plaça del Teatre per seguir cap a zones d'horts a llevant i migdia. El tram que travessa la plaça des del carrer nou fins l'embocadura del carrer de l'Església no permet observar-ne la coberta per què ha estat segellada amb el material del paviment del carrer amb el que coincideix. La seva base reposa sobre el nivell de travertí en el què estan tallades les estructures d'enterrament que són objecte d'excavació preventiva durant aquesta intervenció. L'únic tram que es conserva gairebé igual com en el moment de la seva construcció és el que correspon a l'alineament amb la finca núm. 8-10. Aquí l'estructura és una canalització de secció quadrangular construïda amb lloses de travertí d'uns 10 cm de gruix tant als laterals com a la coberta. Les lloses de coberta tenen unes dimensions similars d'uns 60 cm d'amplada i longituds variables, entre 30 cm i 100 cm. Es troben a la mateixa cota que el nivell de circulació actual i deuen haver servit de vorera fins l'inici de les obres. Just en la banda adjacent amb la finca núm. 6, per sota d'aquest nivell de coberta, existeix un brancal del rec que es dirigeix cap al carrer de les Escrivanies i es perd de vista per sota la paret mitgera d'ambdues cases. Els altres trams mostren moltes reparacions.

L'ES 9, localitzada només a la part est del carrer de l'església, tallant el travertí, consisteix en un petit regueró, d'uns 12 cm d'ample per un màxim de 10 cm de profunditat en el seu extrem est. Es tracta d'un retall anterior a la instal·lació del clavegueram i en el rebliment del qual recuperem material arqueològic ceràmic molt divers -des de reflexos metàl·lics fins popular catalana del XVIII- i restes inconnexes de fauna.

L'ES 10 correspon a una estructura de canalització d'aigua d'època moderna que travessa la plaça des de la proximitat de l'ES 3 i el carrer de l'Església en sentit oest-est. Està retallada en el travertí, amb parets laterals verticals i una base plana 73 cm per sota de la coberta. La coberta està feta amb lloses rectangulars, també de travertí, d'uns 80 cm d'ample, un gruix de 8-10 cm i una longitud variable (Fig. 5). Aquesta estructura podria correspondre amb la localitzada davant l'església (ES3) i que estava relacionada amb la font datada al 1854. Una modificació funcional d'aquesta canalització va consistir en el seu reompliment amb sorra fins uns 30 cm per sota el nivell superior per tal d'instal·lar-hi una canalització amb ceràmica esmaltada de groc (15

Figura 5. Estructura de canalització d'aigua ES 10, amb la seva coberta de lloses de travertí.

cm de diàmetre exterior, 8 cm de diàmetre interior), immobilitzada amb morter de calç i sorra. L'interior concrecionat de la canalització ceràmica podria haver estat la causa de la seva obsolescència. Les cotes indiquen un pendent d'oest a est. Aquesta estructura la localitzem fins a l'alçada dels núm. 12/14 del carrer, on la perdem perquè queda per sota el rec ES8 i les cases del costat sud.

La rasa ES 11, localitzada a l'extrem nord de la cala, descriu un trajecte en sentit nord-oest/sud-est i es perd dins el perfil nord. La part conservada correspon només a un retall d'uns 20-25 cm d'ample en el travertí. Conté sediment llimós i net i escàs material arqueològic i no afecta les estructures d'enterrament.

Les ES 13 i ES 14 són estructures cegues de canalització d'aigua, excavades en el subsòl i amb coberta de lloses de travertí, amb trajectòria curvilínia d'oest a nord. Es localitzen al nord de l'ES10 i són concèntriques entre elles. No es veuen afectades per l'obra i les interpretem com possibles estructures de respiració de l'ES 10. S'hi relaciona també l'ES 22, una canalització d'entre 35 i 38 cm d'ample i 30 cm de potència, retallada al travertí i amb lloses de coberta; aquest rec ja quedava tallat pel clavegueram contemporani.

En el moment de redactar aquest article, i en motiu de l'execució d'una altra fase de la mateixa obra d'instal·lació de serveis urbans, s'ha començat a intervenir a l'altre extrem del carrer Nou, en l'espai de la plaça del Monestir, on ha aparegut un conjunt d'estructures funeràries medievals. Moltes d'elles estan també tallades a la roca per bé que hi reconeixem una seqüència més complexa que no pas la del carrer de l'Església al voltant de Santa Maria dels Turers. Pensem que serà molt interessant poder contrastar la informació d'aquests cementiris medievals de la vila de Banyoles.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 2000, *Història del Pla de l'Estany*, Diputació de Girona, Girona.

ALSIUS, P. 1895, *Ensaig Històrich sobre la Vila de Banyolas*, Banyoles.

ALSIUS, P. 1870, *Ensayo histórico de la Yglesia Parroquial de Santa Maria dels los Turers de Bañolas*, Banyoles. Llibre inèdit del Fons Alsius.

ISIDRO, A., MALGOSA, A. 2004, *La enfermedad no escrita*, Ed. Masson, Barcelona.

ISCAN, M.Y. (ed.) 1989, *Age markers in the human skeleton*, Ed. Charles C. Thomas, USA.

WHITE, T.D., FOLKENS, P.A. 1991, *Human osteology*, Academic Press, Inc., USA.

CONJUNT MONUMENTAL DE SANT BALDIRI DE TABALLERA (EL PORT DE LA SELVA, ALT EMPORDÀ)

Carme RUESTES, Gema VIEYRA

Al gener i agost del 2010 es van realitzar dues campanyes arqueològiques al conjunt monumental de Sant Baldiri de Taballera, situat al terme municipal del Port de la Selva (Alt Empordà), dins el Parc Natural de Cap de Creus. El conjunt es troba al pas del GR-11, en una de les petites valls que formen els darrers contraforts dels Pirineus en endinsar-se al mar.

Aquestes intervencions corresponen a excavacions programades emmarcades dins el projecte de recerca *El jaciment de Sant Baldiri de Taballera i l'Arqueologia del paisatge antic del Cap de Creus i el seu entorn*. El projecte va néixer arran d'un conveni de col·laboració, encetat el 2010 amb aquestes intervencions, entre l'Ajuntament del Port de la Selva i la UAB (Universitat Autònoma de Barcelona).

Els treballs arqueològics han anat acompanyats d'un treball documental, realitzat per Isabel Buscató, tècnica de Cultura de l'Ajuntament de Port de la Selva, que també ha aportat dades significatives per al coneixement de l'evolució de Sant Baldiri.

DESCRIPCIÓ DEL CONJUNT

Sant Baldiri és un conjunt arquitectònic amb una història marcada per la seva relació de dependència de la casa comtal d'Empúries i el monestir de Sant Pere de Rodes. Esdevingué el centre econòmic i religiós de la zona nord del massís del cap de Creus administrant els nombrosos masos que s'aixecaven al seu entorn.

El conjunt està format per set espais clarament diferenciats.

Casa del capellà i dependències annexes

Són construccions d'arquitectura popular, amb moltes modificacions. El 1787, data de la cèdula reial de Carles III que dóna al Port de la Selva el títol de vila, amb la conseqüent segregació de la Selva de Mar, es fa un recompte de població i apareix vivint a Sant Baldiri el capellà i la criada (Buscató, treball inèdit).

Ponts i mur de tancament

Sant Baldiri no era només una església sinó una zona d'hàbitat i el centre religiós i econòmic de la gent dels voltants. Estava protegit per un mur que tancava el clos amb una petita torre de vigilància que controlava el camí i dues portes d'accés al conjunt, una d'accés públic que comunicava amb un patí que portava a l'entrada de l'església i un altre accés que comunicava amb el patí empedrat de la casa del capellà. Les dues portes comunicaven amb el camí a través de dos ponts d'arquitectura popular que passaven per sobre d'una canalització d'aigua que baixava de la muntanya i anava cap a la ribera de Talabre.

L'església

Apareix repetidament en la documentació del segle X, relacionada amb el monestir de Sant Pere de Rodes. Té una doble advocació, la de Sant Baldiri, sant d'origen carolingi, i Sant Joan, advocació dels primers cristians. Trobem una superposició d'estructures de diferents èpoques. La darrera església es va beneir el 1733. Anterior a aquest temple hi havia una altra església, probablement dels segles XVI-XVII i, a sota, una església d'origen preromànica, del segle X amb reformes al segle XIV. Les excavacions arqueològiques han posat al descobert l'església preromànica, possiblement amb dos absis i dues naus. A la paret exterior nord podem veure el parament exterior del mur amb l'absis, dues portes d'accés a una zona sepulcral i rengleres d'*opus spicatum* al mur.

Sagristia

Les sagristies apareixen a partir del segle XVI, arran de la complexitat cada vegada major de la litúrgia. Apareixen amb la necessitat d'un espai on guardar els utensilis del capellà per la litúrgia. Coincidiria amb les reformes del segle XVI-XVII de l'església.

Àrea sepulcral

Al costat nord de l'església podem veure, en la paret,

les diferents ampliacions de la nau de l'església, magnífic exemple d'arqueologia de l'arquitectura. També trobem una àrea que va ser un cementiri, articulat amb diferents passadissos i estructures. Les excavacions arqueològiques han trobat diferents tipologies de tombes, de diferents èpoques. Una de les tombes va aparèixer amb un tractament més ric, amb una construcció al voltant, amb *opus spicatum* al mur.

Torre de defensa

Es construeix el 1558, pel mestre de cases Bartomeu del Mar, per vigilar l'accés marítim pel Gou. Aquesta fortificació neix al mateix temps que moltes torres de vigilància i defensa de la costa per protegir la població de la pirateria. Tot i que hi ha dades d'incursions pirates dels segles IX i XI, és a partir del segle XIV fins el segle XVIII que el cap de Creus és fortament castigat per la pirateria, amb nombrosos segrestos i saquejos.

Antic cementiri

Segons la tradició oral, a ponent del conjunt, a la zona del davant de la torre, es localitzava el cementiri de Sant Baldiri. Les excavacions arqueològiques han demostrat que no es tracta de cap àrea sepulcral. Les troballes han posat al descobert un seguit d'estructures agrícoles alt medievals, amb material ceràmic de diferents èpoques, el més antic d'època romana o tardorromana.

ELS TREBALLS ARQUEOLÒGICS

Els treballs de la campanya del 2010 han anat en dues direccions: la neteja de material d'enderroc acumulat a l'interior de la torre de defensa rehabilitada, amb l'objectiu de desenrunar-la i definir-ne la composició arquitectònica; i l'excavació de l'esplanada que s'estén davant de la torre, obrint en extensió a partir una petita cala efectuada el 2007, amb l'objectiu de definir les diferents fases arquitectòniques del jaciment i, sobretot, d'arribar a determinar, ja en posteriors campanyes d'excavació, si Sant Baldiri podria presentar un precedent romà o tardoromà.

La torre moderna

Aquests treballs han estat un pas més en el procés de recuperació de la torre de Sant Baldiri. Prèviament a aquesta darrera intervenció arqueològica va tenir lloc la consolidació de la base de la torre amb la construcció d'una anella de contenció de formigó als peus de la torre, pel costat sud, és a dir, en el costat on la torre es va esfondrar, i la consolidació de les estructures conservades *in situ*: la mitja cúpula superior, els paraments interns de les parets i els perfils dels murs de la torre.

La torre s'aixeca en un terreny en pendent, que baixa de llevant a ponent. La superfície de treball es trobava a uns 5 m per sobre de la cota superior de l'anella de pilotatge i presentava una superfície irregular i desnivellada, amb molta runa procedent dels treballs de reconstrucció (formigó, fragments de rajola rectangular, sorra, peces de la bastida, ferros, etc), blocs de parament de la torre enrunada i material d'enderroc. Destacava un bloc corresponent a la part central de la cúpula superior amb un gran carreu de forma cilíndrica identificat com la clau de volta.

Un cop va ser habilitada la infraestructura que garantia l'extracció de la runa i protegia la zona d'excavació oberta als peus de la torre van començar els treballs de neteja pròpiament dits, a càrrec de dos operaris.

El sistema de treball va ser extreure primer la runa solta deixant sencers els grans blocs que anaven quedant a la vista. Les pedres de formes i dimensions especials van ser separades i guardades. D'aquesta manera es van baixar aproximadament 2,5 m.

A partir d'aquesta cota es va constatar que a llevant ja no apareixien blocs de parament, i que aquests es concentraven al centre i, en menor grau, a la meitat de ponent. A la meitat de llevant, sota una capa fina de pols, va aparèixer un paviment empedrat. La desfeta mecànica dels grans blocs restants va permetre recuperar l'empedrat sencer, pavimentant tot el pis de la torre.

Finalment, sota un gran bloc, va aparèixer una obertura de planta quadrada, practicada al paviment, què donava accés, a través d'una escala en angle feta d'obra i lloses, a la planta inferior de la torre. Es tracta d'una estança en perfecte estat de conservació, considerada un semisoterrani tenint en compte el desnivell del subsòl, que manté la superfície i la planta circular de la torre. La coberta és en forma de falsa cúpula, feta amb fileres concèntriques de carreus de mides homogènies. No presenta cap obertura al parament de ponent.

La neteja de l'interior d'aquest àmbit no es va portar a terme ja que la descoberta va tenir lloc un dia abans de tancar la campanya. El que es va fer va ser instal·lar una porta a l'obertura d'accés per tal d'impedir l'accés a l'interior.

La torre de Sant Baldiri data de la segona meitat del segle XVI. Es tracta d'una obra defensiva inclosa en el pla estratègic de fortificació de la costa endegat per la monarquia hispana per tal d'assegurar l'aprofitament del litoral de l'Empordà, en aquest cas, i la seva potencialitat portuària. Es tractava d' assegurar una gran quantitat de fondejadors, amb torres, petits forts o castells, i així garantir les comunicacions entre la Península i les possessions a Itàlia.

La construcció d'aquesta torre també estaria es relació amb les penalitats que van patir els habitants de la zona a causa dels pirates. La documentació de l'època mostra nombrosos casos de veïns de la muntanya de Sant Baldiri que van ser capturats pel moros i com es demanaven permisos al bisbat per poder pescar en diumenge i així pagar els rescats.

Sobre la construcció de la torre de Sant Baldiri es té noticia d'un document, datat pels volts de l'any 1586, on es recull una proposta de Fratin, enginyer al servei de la corona, sobre la construcció de torres a Falconera, Norfeu, Portlligat, cap Cervera i a la punta de la Tavolera (de la Fuente 2001). Aquest darrer topònim ha estat identificat com la punta Taballera.

Pel que fa a l'ensorrament parcial de la torre, meitat de ponent i coberta, aquest va tenir lloc cap a l'any 1963 (Badia 1999).

L'esplanada de ponent

Els treballs preliminars realitzats a la terrassa situada als peus de la torre van ser un rebaix mecànic de la capa superficial (50 cm de potència) en la quasi totalitat de l'esplanada. El resultat va ser la delimitació d'una cala irregular, de 15 m per 17 m, que s'adapta a la forma de la terrassa i que inclou el sondeig obert durant la campanya del 2007. L'excavació en extensió s'ha organitzat espaialment en base a dos sectors: el sector 1, que correspon a la major part de l'àrea; i el sector 2, que correspon a una àrea rectangular de 2,25 m per 4 m, situada al nord del sondeig de la campanya anterior, a tocar de la torre.

L'excavació ha registrat només els nivells més corticals de la cala i ha quedat pendent aprofundir en l'estratigrafia més antiga. Tanmateix, aquest treballs inicials permeten avançar una primera interpretació sobre els darrers moments ocupacionals d'aquesta àrea del conjunt de Sant Baldiri.

La fase més recent ve determinada per l'UE 1600, un rebliment que ocupa la major part de l'esplanada, datat per la gran quantitat de fragments de ceràmica d'influència francesa. Possiblement, aquest rebliment s'hauria portat a terme entre mitjan del segle XVIII i inici del segle XX, poc després de la darrera fase de grans reformes arquitectòniques de l'església i s'hauria fet amb la intenció de millorar la terrassa per tal de plantar-hi vinya.

A partir de mitjan del segle XVII té lloc un altre abocament de terres (UE 1614) que reomple la terrassa amb finalitats agrícoles i amortitza unes estructures enderrocades amb anterioritat.

El moment més antic documentat correspon a l'enderroc de dues estructures identificades al sector 2: un mur (UE 1627) i una estructura semicircular (UE 1606), o en forma de ferradura, adossada a l'exterior del mur que delimitava el pati de la casa del capellà (UE 1600 i 1627 respectivament). A mitjan del segle XVI aquest elements arquitectònics haurien deixat de funcionar, tal com es desprèn de l'anàlisi del material ceràmic recuperat en un seguit d'estrats d'enderroc (UE 1601, 1605, 1607, 1619, 1620 i 1622), en el marc dels canvis efectuats en relació a la construcció de la torre defensiva.

En acabar la campanya va quedar insinuada una fase constructiva anterior al segle XVI i que properes intervencions hauran de definir. Aquesta fase estaria en relació amb l'estructura semicircular i els elements que es van començar a detectar al seu interior: un possible paviment de morter de calç (UE 1628) i un possible conjunt de teules disposades planes (UE 1626).

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1999, Continuidad y transformación del paisaje: mil años de ocupación humana del Empordà, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 9, 7-27.

BADIA, J. 1999, *Sant Baldiri de Taballera*, Catalunya Romànica. Empordà 2, Enciclopèdia catalana, Barcelona, 647-649.

BADIA, J. *Inventari del Servei del Patrimoni Arquitectònic.*

BOLÓS, J. 1998, *Necròpolis i esglésies*, Catalunya Romànica. Visió de síntesis, vol. 22, Enciclopèdia catalana, Barcelona, 54-56.

BUSCATÓ, I. 2007, *Cronologia sobre Sant Baldiri de Taballera*. Inèdit.

CAMARA, A. 1990, Las torres del litoral en el reinado de Felipe II: Una arquitectura para la defensa del territorio (I), *Espacio, Tiempo y Forma*, serie 7. Historia del Arte, T.3, 55-86.

FUENTE, P. de la, 2001, La fortificació del litoral

cadaquesenc al segle XVI, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 34, 379-400.

GIFRE, P. (coord.) 2000, *Història de l'Alt Empordà.* Història de les Comarques Gironines, vol. 1, Diputació de Girona, Girona.

IPAC. *Inventari del Patrimoni Arqueològic de Catalunya,* Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona.

MALLOL, J. 1989, *L'Ahir del Port de la Selva*, Ed. Alzamora, Girona, 30.

NIETO, J., RAURICH, X. 1996, Algunes reflexions sobre la navegació i comerç romà a partir de les dades de la carta arqueològica subaquàtica de les comarques gironines, *III Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* Universitat de Girona, Santa Coloma de Farners, Girona, 395-403.

PARERA, M. 1998, *Ceràmica medieval decorada i ceràmica moderna*, *Torre del Baró. Viladecans. Arqueologia,* Monografies 4, Diputació de Barcelona, Barcelona, 69-128.

MONESTIR DE SANT LLORENÇ DE SOUS (ALBANYÀ). INTERVENCIÓ DE 2011

Josep M. VILA i CARABASA

Des de l'any 1984 s'han portat a terme un seguit d'intervencions arqueològiques a l'antic monestir benedictí de Sant Llorenç de Sous vinculades, des de sempre, amb el procés de consolidació i recuperació del monument que porta a terme la Diputació de Girona. A final de 2011 es va portar a terme la darrera de les excavacions realitzades fins al moment i que és la que resumim en aquesta comunicació.

La intervenció de 2011 es va centrar en l'espai que, dins les antigues dependències del monestir de Sant Llorenç del Mont, havia estat reutilitzat com a església parroquial de Sous segurament a partir de final del primer terç del segle XIX, després de la Desamortització. És probable que ja amb anterioritat a aquesta data les funcions parroquials que exercia el monestir s'haguessin traslladat fora de l'antiga església abacial, en bona part inutilitzada després dels terratrèmols de 1429. De tota manera, sembla clar que no serà fins a després de la Desamortització, a partir de 1835, un cop el conjunt de les antigues edificacions monàstiques passin a dependre del bisbat de Girona, que es reorganitzarà el conjunt per donar cabuda, de manera més congruent, a les noves funcions a les què es destinaven els edificis de l'antic monestir. És aquesta reforma la que va configurar una part important de la visió que hem tingut fins ara del conjunt monumental de Sous.

Sabem que és en aquest moment que es va transformar l'ala oest i una part de l'ala sud del monestir en casa rectoral, mentre que la resta de les edificacions del costat meridional s'adequaven com a església parroquial. Finalment, les dependències a la banda oriental de l'antic claustre es van destinar a cementiri. La resta dels espais, fins i tot l'interior de l'església abacial, es van convertir en zones de conreu vinculades a la parròquia.

CONTEXT HISTÒRIC

La primera noticia que fa referència a la seva església és en un diploma concedit per Carles el Calb al monestir de Sant Aniol d'Aguja, l'any 871, on es troba, com a part de les possessions del monestir, el "*montem Sancti Laurentii cum basilica in honore Sancti Laurentii eiusdem fundata*".

Es tractaria d'una cel·la monàstica, o sigui, d'una església i una habitació en la que viu el monjo encarregat del seu manteniment, que dependria orgànicament del monestir de Sant Aniol d'Aguja, vinculació que es mantindrà fins l'any 922, moment que coincideix amb l'abandonament de Sant Aniol i, segurament també, amb el trasllat de la seva comunitat a Sous.

L'any 1002 el papa Silvestre II concedí a Odó, bisbe de Girona, una butlla confirmant els seus béns entre els que apareix la "*cellam sancti Laurentii quae est super castrum Bebeta, quemadmodum Fredolo per precepta regalia detinet*". Segons això, Fredolo posseïa la cel·la de Sant Llorenç per precepte reial; Ramon d'Abadal cregué, tot i que amb reserves per tractar-se d'una notícia indirecta i de difícil comprovació, que el precepte podia haver estat concedit per Lotari, entre els anys 954 i 986.

Desvinculat del monestir benedictí de Sant Aniol d'Aguja i independent de fet del bisbe de Girona des del 1003, el monestir de Sant Llorenç de Sous, regit per la regla de Sant Benet, començà a participar en la política del comtat de Besalú, mitjançant el seu abat Abbó.

El monestir aviat gaudí de la protecció dels comtes de Besalú, primer, i del casal de Barcelona, després. Tot i que la primera donació coneguda és la que féu el levita

Figura 1. Postal antiga on s'observa l'estructura de la parròquia de Sous amb la rectoria a l'esquerra i l'església a la dreta.

Figura 2. Vista general del paviment del presbiteri.

Figura 3. Vista del paviment de la nau.

Della (991), el comte Bernat Tallaferro, segons establí al seu testament, el 1020 deixà un alou al "*coenobium sancti Laurentii, qui est situs supra castrum Beuda*". La presència de Tassi, abat de Sant Llorenç, com a testimoni del testament, demostra la importància i la influència del monestir. Les deixes testamentàries del comte Guillem de Besalú l'equiparen en importància als monestirs de Sant Esteve de Banyoles, Sant Pere de Camprodon i Sant Martí del Canigó (1034). Ermessenda, comtessa de Barcelona, deixa trenta mancusos al *cenobio sancti Laurentii de Monte*, abans de marxar de peregrinació a Roma i Compostela, l'any 1057, mentre que Ramon Berenguer III de Barcelona, mort el 1131, donà a Sant Llorenç, per disposició testamentària, "*omnes albergas et toltas et forcias quas habeo in eius honore... et unum de melioribus mansis et pratis*".

Els segles XI i XII representen, per tant, el període més esplendorós. Durant aquesta època es va reedificar l'església, ara ja amb una fàbrica clarament romànica, i es va aixecar de bell nou una aula, situada a l'altre costat del pla que devia funcionar com a habitació dels monjos. No serà fins ben entrat el segle XIII que es construirà el claustre i les ales situades a llevant i ponent d'aquest element, quedant pràcticament configurada en aquest moment l'estructura del monestir que ha arribat fins als nostres dies.

La situació de relativa prosperitat es manté fins al segle XIV. Així, una visita del representant del bisbe de Girona realitzada l'any 1322 explica que la comunitat, composta per set monjos i l'abat, tenia unes rendes suficients per a viure sense contraure deutes. A partir del segle XV començà la crisi del monestir per la disminució dels seus ingressos, a partir de 1420. A més, entre els anys 1427 i 1429 el monestir pateix les conseqüències destructives dels terratrèmols que van sacsejar la Garrotxa i altres comarques catalanes. Com a conseqüència d'això l'any 1438 només hi havia dos monjos a Sous.

Es va tardar gairebé un segle en poder emprendre la reconstrucció del conjunt. Així, poc abans de 1530 i sota l'empenta de l'abat Francesc Albanell es va fundar una comunitat de preveres seculars, cadascun dels quals va ser dotat pel referit abat amb una renda de 40 lliures. Aquestes reformes no van poder impedir que continués la decadència del monestir, i cinquanta anys més tard només hi restava un clergue beneficiat.

L'any 1592, per ordre del papa Climent VIII, Sous passa a dependre, com el monestir de Colera, del cenobi de Sant Pere de Besalú, unió que es feu efectiva després la mort del darrer abat, Jaume Coll, l'any 1605. A partir d'aquest moment el recinte queda reduït a les seves funcions de parròquia.

A partir de l'exclaustració de Sant Pere de Besalú l'any 1835 es va produir la darrera gran transformació de Sous quan es converteix una de les dependències sud-orientals del monestir en església parroquial del terme de Sous que estarà en funcionament fins a l'esclat de la Guerra Civil l'any 1936. Durant aquest període s'utilitzarà l'ala oriental de l'edifici com a zona de cementiri i l'occidental i part de la meridional com a rectoria. L'antiga església romànica es trobava completament enderrocada i el pati del claustre feia funcions d'hort parroquial.

DESCRIPCIÓ DE L'EDIFICI

L'església parroquial de Sous ocupava la meitat oriental de l'ala sud de l'antic monestir. Des del punt de vista constructiu en formaven part dos elements procedents de dues fases diferents del monestir i que

Figura 4. Vista del fonament del cancell aparegut davant la porta exterior del temple.

van ser unificats en aquest moment. Per una banda, la meitat oest de l'església corresponia a la part oriental d'un edifici rectangular, de factura clarament romànica, que històricament s'ha vinculat amb les primeres fases del conjunt monàstic. La resta de l'església correspon, amb un cos afegit ja en el segle XIII , al primitiu edifici.

Així doncs, en el moment de construcció del temple parroquial es va construir un mur que dividia en dos la primitiva nau romànica i es va enderrocar la paret de tancament oriental d'aquesta creant un nou espai unitari que es va convertir en església. L'estructura presentava una inflexió just en el punt de connexió entre els dos edificis ja que l'orientació de les dues construccions primitives no era la mateixa.

El nou espai es va dividir en dos àmbits. Per una banda el costat occidental, on es va construir un presbiteri elevat al que s'accedia mitjançant dos graons a la part central, mentre que la resta es va convertir en nau de l'església. L'edifici presentava quatre portes. Als peus de la nau es va obrir, segurament *ex novo*, un gran portal adovellat amb llinda d'arc rebaixat que es va convertir en l'accés principal al temple des de l'exterior. A la banda nord, cap a la meitat de l'edifici, s'obria una porta adovellada i coberta amb arc de mig punt que donava accés a l'antic claustre monàstic.

Figura 5. Vista de l'aflorament rocós a l'alçada de la nau.

Aquest element correspon a la comunicació original entre el claustre i una part de les construccions de l'ala sud del monestir. A la banda sud, a tocar del presbiteri, s'obria una tercera porta, tallada en el mur i que donava pas a una petita sagristia adossada externament al temple i que va ser construïda en el mateix moment que aquest. Finalment, hi havia una darrera porta de petites dimensions, situada a la cantonada nord-oest de l'edifici que comunicava l'església amb les dependències de la rectoria que se situaven a l'oest del temple.

L'edifici estava cobert amb una teulada a doble vessant i era il·luminat per una sèrie d'òculs a la façana principal i a la meridional, alguns d'ells oberts aprofitant les finestres dels edificis medievals. Per sobre de la façana oriental s'eleva un campanar d'espadanya de dos arcs construït també en el model de l'adaptació de l'antic edifici monàstic com a església parroquial.

L'EXCAVACIÓ

En el moment d'iniciar-se la intervenció, la nau de l'església estava pavimentada amb rajoles ceràmiques de tipologia variable segons les zones, tot i que predominaven els cairons quadrats. Per la seva banda el presbiteri presentava blocs de pedra de mides diferents, que també conformaven els límits de la plataforma i els graons d'accés. Només la meitat meridional del presbiteri estava pavimentada amb rajola ceràmica. A la part posterior, tot i que una mica descentrat respecte a l'eix de l'edifici, es trobava el basament de l'altar que encara conservava l'ara original.

L'extracció del paviment del presbiteri va posar de

manifest que els nivells d'ús medievals d'aquest espai havien estat destruïts en el moment de construcció de l'església ja que per sota de les lloses, i d'una mínima capa de preparació, apareixia el substrat natural. De fet, la utilització de paviment ceràmic en la meitat més septentrional era conseqüència de que en aquest punt el substrat aflorava a una cota més elevada, impedint la possibilitat de col·locar llosa de pedra atès el seu major gruix.

D'altra banda, l'extracció d'aquest paviment va permetre recuperar, també, alguns blocs de pedra treballada procedents del desmuntatge de la banqueta del claustre, fet que ajudarà a entendre millor la seva configuració arquitectònica.

Aquesta manca d'estratigrafia es va repetir a la zona de la nau on, un cop tret el paviment de cairons i la seva preparació de morter de calç es va localitzar el substrat natural. Ni tant sols es van detectar traces de la fonamentació del mur romànic de tancament del primitiu edifici i que, amb tota seguretat, havia travessat la zona de l'actual nau abans de la construcció de l'església parroquial.

Només en l'extrem més oriental, a tocar de la porta d'entrada al temple, es conservaven restes de l'estratigrafia antiga. En aquest sentit, es va localitzar una estructura quadrangular feta amb un envà de maó que hem identificat com el fonament d'un antic cancell que es degué desmuntar en el moment de col·locació del paviment actual del temple.

En definitiva, la intervenció arqueològica de 2011 al monestir de Sant Llorenç de Sous ha permès estudiar la configuració interna de l'antic temple parroquial i també constatar la desaparició dels nivells d'ocupació medievals del monestir. Aquesta darrera és conseqüència del rebaix generalitzat de les cotes d'ús que es va portar a terme en la planta baixa de les antigues dependències monàstiques en el moment de la seva transformació en església parroquial i rectoria de Sous. Aquest fenomen ja es va poder detectar en el seu moment quan es van excavar la resta de dependències corresponents a les antigues ales sud i oest del monestir.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1993-1994, Arqueologia Medieval a Catalunya: Recull d'intervencions, 1990-93". *Acta Mediaevalia* 14-15, 419-420.

ALSIUS, P. 1872, Notícias inèditas sobre'l monastir de Sant Llorens del Mont, *La Renaixensa*, vol. 2, 36-37.

AMIGÓ, J., LLOPART, J., TIO, X., VILA, J.M. 1992, Excavacions al monestir de Sous, Albanyà, Alt Empordà, *I Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* Sant Feliu de Guíxols.

AMIGÓ, J., GÓMEZ, A., MORER, J., TIO, X., VILA, J.M. 1994, La Ceràmica medieval del monestir de Sant Llorenç de Sous*, Taula Rodona de Ceràmica Medieval Catalana,* Barcelona, 177-197.

BALAGUER, A. 1872, Documents inèdits sobre lo monastir de Sant Llorenç del Mont en lo bisbat de Gerona, *La Renaixensa*, vol. 2, 47.

CARRERES, J. 1988, *El Mont, ahir un monestir avui un santuari,* Girona.

HEITZ, C. 1995, *La France pre-romane. Archéologie et architecture religieuse du Haut Moyen Âge du IVème siècle a l'an Mille*, Paris.

MARQUÈS, J.M. 1986, El Mont: noves dades sobre el monestir i el santuari, *Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca,* Olot, 109-136

MONSALVATGE, F. *Notícias Históricas*, *Los monasterios gerundenses*, vol.4.

MORET, L., VILA, J.M. 2003, L'església del monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà, Alt Empordà), *Actes del II Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya,* Sant Cugat del Vallès.

PADILLA, J.I. (Coord.) 1995, Arqueologia Medieval a Catalunya: Recull d'intervencions, 1994, *Acta Mediaevalia* 16-17, 328-329.

UDINA, F. 1951, *El archivo condal de Barcelona. Estudio crítico de sus fondos*, Barcelona, 1951

VAYREDA, P. 1931, *Santa Maria del Mont. Notícia històrica d'aquest santuari*, Girona.

VILA, J.M., GÓMEZ, A., MORER, J. 1996A, Darreres intervencions al monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà / Alt Empordà), *Tribuna d'Arqueologia* 1994-95, Barcelona, 133-141.

VILA, J.M., GÓMEZ, A., MORER, J. 1996B, El Monestir de Sant Llorenç de Sous (Albanyà, Alt Empordà), *III Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* Santa Coloma de Farners, 277-288.

VILA, J.M. 1998, Sant Llorenç de Sous (Albanyà / Alt Empordà), *IV Jornades d'Arqueologia de les comarques de* Girona, Figueres, 266-273.

VILA, J.M. 1999, La fundació del monestir de Sant Llorenç del Mont o de Sous, Temps de Monestirs. Els monestirs catalans entorn a l'any mil, Barcelona, 65-67.

ZARAGOZA, E. 2000, Beneficios de las abadías benedictinas de Montserrat y de la diócesis de Gerona, *Analecta Sacra Tarraconensia* 73, 129-160.

EL CONVENT DE CAPUTXINS DE FIGUERES (ALT EMPORDÀ), RECONVERTIT EN SALA POLIVALENT D'ARTS ESCÈNIQUES

Anna Maria PUIG GRIESSENBEGER, Xènia BERTA ARGELÉS, Antònia DÍAZ CARVAJAL

La intervenció arqueològica preventiva al convent de caputxins de Figueres (Alt Empordà) va aparellada al *Projecte de Rehabilitació i recuperació de l'antic Convent dels Caputxins per a sala polivalent d'arts escèniques*, de l'arquitecte Dr. Rafael Vila Rodríguez, promogut per l'Ajuntament de Figueres, propietari de l'edifici. Els treballs arqueològics que s'hi han portat a terme, prèvia valoració (Puig 2007), han avançat a remolc de les necessitats d'aquesta obra, des del passat mes de març de 2011 fins aquest mes d'abril, novetats que també incorporem en aquest text.

El convent avui queda absorbit dins la ciutat, no molt lluny del centre històric, al nord-est, i al costat d'una zona que s'està urbanitzant, el Parc de les Aigües (Fig. 1). En el moment de la seva construcció, a mitjan segle XVIII, aquesta àrea es trobava relativament despoblada, fora les muralles de la vila i al final del barri de Tapis (Fig. 2), ocupada majoritàriament per hortes, a tocar del camí del rec Arnau i del camí que menava a Vilabertran i Peralada. La primera pedra[1] es va posar el 12 de març de 1757, en un terreny cedit per Francesc Aloy tres anys enrere[2], i la inauguració es va fer el 31 d'agost de 1760 (Rodeja 1957, 97 i 125; Bernils 1977, 169-170). Aquest edifici, però, no fou el primer de l'orde a la ciutat; la seva construcció és el resultat de l'obligació de traslladar el primer convent situat a la Muntanyeta[3] i a tocar del castell de Sant Ferran -que en aquests moments s'estava fortificant-, ja que suposava un destorb per la seguretat i la defensa de la plaça. L'ordre d'evacuació data del 19 de novembre de 1752, tot i que els frares no la feren efectiva fins l'1 de maig de 1753 (Díaz 2003, 272), moment en què s'instal·laren, provisionalment, en una casa del carrer de la Jonquera de Figueres[4]. Sembla que aquest primer convent era de dimensions força

Figura 1. Emplaçament del convent de caputxins de Figueres.

Figura 2. Detall d'un plànol de l'any 1754 en el qual s'assenyala l'emplaçament del solar on s'ha de construir el nou convent de caputxins (Castells/Catllar/Riera 1994, 100-101).

considerables, tal com comenta Juan Martín Zermeño -enginyer que projecta el castell-, en una descripció de l'any 1752: "...en lo más alto se halla establecido el convento de capuchinos, que tiene suficiente ámbito, comprendida su huerta" (Díaz 1982, 29-30).

La llei de Desamortització, com en molts altres casos, posà punt i final al convent, el qual serà abandonat el 31 d'agost de 1835 (Rodeja 1957, 128), només 75 anys després de la seva inauguració. A partir d'aquesta data l'edifici servirà com a caserna fins que el 1882 passarà definitivament a mans municipals amb la condició que s'hi construïssin, en el termini d'un any, els jutjats, la presó i el nou quarter de la guàrdia civil, projecte que no arribarà a terme per incapacitat econòmica de l'Ajuntament (Bernils 1975, 64). Des d'aleshores i fins la seva rehabilitació com a *Escola Taller Caputxins* l'edifici ha esta funcionant com a magatzem/dipòsit municipal, període durant el qual ha patit una contínua degradació, fet que ha dificultat l'anàlisi del conjunt arquitectònic.

Al respecte, a l'Arxiu de la Corona d'Aragó es conserva el plànol original de l'edifici: *Descripció de la Planta y Perfil del nou convent de PP. Caputxins de la vila de Figueras*, en el qual es poden veure els alçats de les diverses façanes del convent, així com la distribució de cadascuna de les plantes: la dels *soterranis*, la de las *officinas y cos de Iglesia*, la de les *celdas* i les *golfas* (Vila 2008, doc. 1_tom. 1, 13-14). Avui l'edifici s'estructura en planta baixa, planta principal, planta primera –pràcticament destruïda- i planta segona -que només n'ocupa una part-, i consta de tres parts essencials: l'església, el clos conventual i un cos annex al sud-est, envoltat de patis i horta. L'església, situada al nord, com és habitual en la distribució dels edificis monàstics, té una planta ben orientada, en sentit est-oest, amb la capçalera destacada, que sobresurt del conjunt del convent. El claustre, envoltat de les cel·les dels frares, té una planta quadrangular -no perfecta, tot i que a nivell de primer pis ocupa una part de la nau lateral sud de l'església-, alineada a l'oest amb la façana de l'església i a l'est amb la façana de l'arxiu que és al costat del cor de l'església. La part annexionada a l'extrem sud-est també presenta un perímetre quadrangular, l'ús de la qual sembla que seria per a serveis comuns.

Comentar, finalment, que el solar on es troba el convent té un interès afegit, atès que es troba en una àrea de valor arqueològic, ben coneguda des de la segona meitat del segle XIX i que fou objecte d'una antiga exploració arqueològica l'any 1883 (Puig 2001, 82-88). Aquesta va posar de manifest l'existència d'una necròpolis tardoromana, datada entre els segles IV i V dC, la qual, segons les dades que es conserven, es trobaria en un camp darrera del convent de caputxins, a la zona dels Cendrassos.

ESPAIS ON S'HA INTERVINGUT

La major part dels treballs s'han concentrat a la zona de l'església, amb resultats molt variables, fruit del control de l'excavació de fosses i rases per a serveis, i d'eliminacions d'estructures.

L'església del convent: la nau central

A la nau central i al presbiteri, l'obra va requerir excavar un seguit de rases per a construir la base de l'escenari i instal·lar els diferents serveis. Aquestes només han servit per a detectar que per sota del paviment –de toves i molt malmès pel sòl de ciment col·locat en l'etapa d'ús com a magatzem municipal- només es disposava un anivellament de terres sobreposades, fins arribar a l'argila. També han permès posar al descobert les bases de pedra d'una mena de cancell o reixa que delimitaria el presbiteri. Finalment, s'ha pogut comprovar com la nau central recolzava sobre uns alts i potents murs, d'1,30 m d'amplada, fonamentats sobre el subsòl, que permetien la formació de les criptes de les capelles laterals, a les quals ens referirem a continuació.

L'església del convent: les capelles

L'església disposa de 6 capelles, 3 a cada costat de la nau central, comunicades entre si per arcs, les que anomenem sectors 1, 2, 3, 6, 7 i 8. Els sectors 4 i 5, respectivament, fan la funció de distribuïdors, el primer cap a la planta baixa del claustre i cap a la planta pis –on es trobaven les cel·les-, i el segon cap al soterrani que hi ha sota el cor i la sagristia, els sectors 9 i 10 -adossats a l'altar principal- (Fig. 3).

En totes les capelles s'han detectat paviments de tova per sota dels quals han aparegut les voltes de les criptes soterrànies, fetes totes elles amb maons a plec de llibre, amb restes d'encanyissat, i recolzades sobre murets adossats als perimetrals, fonamentats sobre el subsòl. A la del sector 1, la primera capella situada a la dreta de l'entrada a l'església, la volta estava força ben conservada, amb una alçada màxima de 2,60 m i l'eix orientat nord-sud. L'espai interior estava compartimentat, transversalment, per dos vasos funeraris, només separats per un envà. El

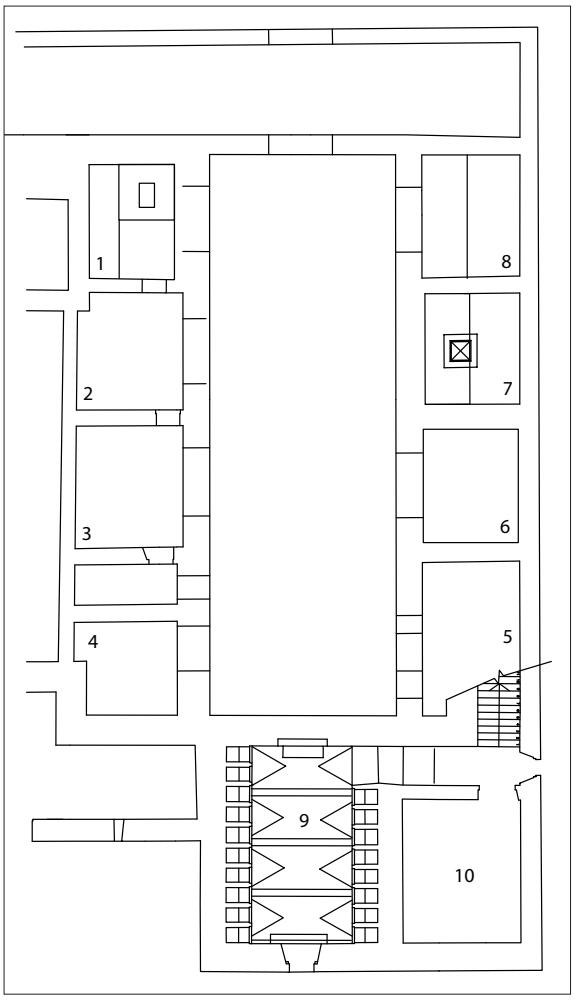

Figura 3. Planta de l'església del convent actual, segons projecte de l'arquitecte Rafael Vila.

vas oest estava aparentment segellat amb una llosa sepulcral, mentre que el vas est es veia colgat de runa moderna, abocada fins a la vora. El vas oest, l'únic excavat, presentava una planta quadrangular irregular, de 2,33 m (costat est) per 2,16 m (costat sud) per 2,25 m (costat oest) per 2,31 m (costat nord); l'obertura per on es baixaven els individus inhumats estava emmarcada amb rajols posats de cantell. A l'interior s'hi han identificat dues inhumacions en posició anatòmica i ben orientades, que no s'han excavat i s'han deixat cobertes de geotèxtil i mig metre de sorra.

A les capelles 2 i 3, així com als sectors 4 i 5, només s'han obert rases per a serveis, que, a la cota establerta, no han aportat resultats. Sembla, però, que aquestes capelles també disposarien de criptes. La cripta de la capella 6, a diferència de l'anterior, estava buida i en bon estat, i n'ocupava tota la superfície, amb un petit accés ran del mur nord, obert a la volta –amb l'eix orientat nord-sud-, que quan es va localitzar encara estava segellat pel paviment.

Quant a la cripta de la capella 7, aquesta sí que estava compartimentada amb dos vasos funeraris, de planta rectangular –d'uns 4,5 m per 2 m-, separats per un envà, l'un al costat nord i l'altre al sud, amb els seus corresponents accessos oberts a la volta –el del sud embellit amb un marc de pedra que suportava la llosa-, en aquesta ocasió amb l'eix en sentit est-oest i una alçada màxima de 2,60 m. L'excavació del vas sud va permetre recuperar la llosa sepulcral i les restes inconnexes d'ossos humans corresponents a un màxim de 3 individus adults, segons l'estudi realitzat per les antropòlogues Bibiana Agustí i Antònia Díaz (Puig/Berta 2011, 38-40). S'estima que dos d'ells eren individus robustos, potser masculins, per bé que no es conservaven elements amb marcadors sexuals; un individu, almenys, va morir en l'estadi madur, tal com explica la presència d'artrosi cervical en quatre vèrtebres, mentre que una sola dent semblava correspondre a un adult de mitjana edat (30-40 anys). L'excavació del vas nord, aparentment desocupat, va proporcionar restes de 3 inhumacions, a més d'altres disperses, totes elles disposades sobre el sòl argilós: un individu possiblement masculí adult, molt parcialment conservat; un segon individu masculí i d'edat madura/senil; i un tercer, també masculí, entre 50 i 60 anys d'edat, que presentava 5 lesions incisives[5] (Fig. 4), les quals, segons les esmentades antropòlogues, si bé no permeten afirmar que fossin les causants de la mort, l'absència de teixit ossi regenerat indicaria que no hi va haver supervivència (Puig/Berta 2011, 40-54).

Durant el procés d'eliminació de la volta d'aquesta capella, com també s'ha fet amb les de les capelles 1 i 8 –per necessitats de l'obra-, es va recuperar una quarta inhumació, col·locada en el carcanyol de l'angle nord-est, per sota del paviment de toves, ben delimitada amb uns murets de rajol i amb una coberta de volta a plec de llibre. Es tractava d'un enterrament infantil dins d'un taüt fet de llates de fusta unides per gavarrots de bronze. L'esquelet estava força complet i en bon estat de conservació, i corresponia a un infant el qual, si ens atenem a les mesures, vindria a ser més petit d'un any, però que per la maduració òssia, la sinostosi de la hemimandíbula i els hemifrontals, així com pel procés d'erupció de la dentició, se li hauria de diagnosticar una edat aproximada entre un any o un any i mig; probablement es tractaria d'un infant de talla menuda. Aquesta tomba s'ha considerat un

Figura 4. 1. Incisió al coxal; 2. Incisions al fèmur; 3. Detall de les lesions a la diàfisis del fèmur.

dipòsit funerari irregular, ja sigui de caràcter discret -per amagar-ne la naturalesa- o bé efectuat en un moment en què no era oportú utilitzar el vas funerari. Podria tractar-se també d'un tractament especial, que tindria en compte circumstàncies personals o familiars afectives o socials que se'ns escapen.

La darrera de les capelles, el sector 8, la primera a l'esquerra de l'entrada a l'església, també presentava una cripta compartimentada amb dos vasos funeraris. La volta, del mateix tipus que les anteriors, tenia l'eix en sentit est-oest i una alçada màxima de 2,90 m; a excepció d'aquestes, però, presentava una lluneta, al centre-oest, que salvava la presència d'un arc soli obert en el mur oest de la cripta, la funció del qual podem suposar com a capella funerària[6]. La construcció dels vasos suposarà l'amortització parcial de la mateixa, atès que l'envà s'hi adossarà pràcticament pel centre. El vas funerari del costat nord, de planta rectangular de 4,5 m per 1,85 m, presentava una obertura d'accés ran del mur nord de la capella, emmarcada amb rajols de cantell. Un cop retirada la runa abocada a l'interior es va recuperar el sòl d'inhumació i algunes restes òssies inconnexes. En el vas del costat sud, en canvi, només aparegueren restes de fauna.

Dins l'església només ens quedaria comentar la troballa d'unes pintures murals en la paret de fons de l'altar, en el mur que separa aquest del cor dels caputxins. Es tracta de dos nivells pictòrics sobreposats: el primer s'ha datat dins la segona meitat del segle XVIII –del moment inicial del convent- i el segon dins la primera meitat del XIX, fruit d'una possible reparació arran dels desperfectes que va patir el convent l'any 1794, durant la Guerra Gran. La iconografia d'ambdues pintures està relacionada amb sant Roc; mentre que la primera és més austera, la segona s'acompanya d'una decoració arquitectònica més rica. La part afectada per l'obra s'ha extret i s'està restaurant amb la voluntat d'exposar-la dins l'edifici, en un petit espai museïtzat.

La planta soterrània: la cripta dels frares

La planta soterrània de l'església que, en definitiva, quedaria a nivell de les criptes de les capelles, es completa amb dues estances, les quals coincideixen, en superfície, amb els sectors 9 i 10, el cor i la sagristia, respectivament. La de sota del cor correspon a la cripta dels frares, una sala amb nínxols verticals, fets amb murets de maons i coberts amb volta, adossats a les parets laterals nord i sud (Fig. 5), que eren utilitzats per a la dessecació dels cossos, segons el ritual d'inhumació que l'orde caputxina practicava ja al segle XVI[7]. Un paral·lel el trobem al convent caputxí de sant Antoni de Pàdua de Girona, avui Museu d'Història de la Ciutat, construït a partir de 1753[8]. Igual que en aquest, el nombre total de nínxols de la cripta és de 18: 8 en el mur nord i 10 en el mur sud. Per sobre d'aquests, i separats per les crugies de la volta de la sala, es disposen una mena d'arcs solis, els quals, suposem, també servien pel ritual

Figura 5. Imatge de detall dels nínxols de la cripta dels caputxins abans d'iniciar les obres del projecte (foto M. Casanovas).

de la inhumació: 3 al costat nord i 4 al sud. Aquesta diferència en el nombre es deu a què en el mur nord hi ha la porta d'entrada a la sala, que resta l'espai de 2 nínxols i 1 arc soli. En el mur oest es conserva la peanya de l'altar i una petita capella enfondida a la paret[9], mentre que en el mur est només hi veiem una finestra.

Al respecte d'aquesta finestra -que en el marc exterior superior presenta una calavera amb dos fèmurs creuats, en relleu-, observem com la volta de la sala s'hi ajusta d'una manera forçada, detall que fa pensar que la seva construcció seria relativament posterior. Aquesta dada coincideix amb la que aporta la inscripció, no conservada, referida pels historiadors Barraquer i Rodeja, que es trobava pintada amb lletres majúscules negres sobre la paret de l'"último muro" del soterrani –hem d'entendre que el mur del fons, potser sota la finestra-: "Esta sepultura la hisieron el año 1764. Fue derrotada por los franceses en 1794 y renovada por un devoto en 1807" (Barraquer 1906; Rodeja 1957, 127). És possible que la finestra fos concebuda abans de la construcció de la volta, que hem d'entendre que construeix 4 anys després.

La intervenció arqueològica s'ha limitat a determinar quin era el sistema de desguàs dels nínxols, practicat al centre de la banqueta que feia les funcions de seient on es col·locaven els frares. Es tracta d'un petit forat quadrangular, emmarcat amb una peça de ferro, que aguantaria algun tipus de reixeta, a través del qual s'escolaven els residus cap a una canal que travessava el seient i s'aprofundia, a l'estil d'un petit pou, en el subsòl. En retirar part del paviment de maó de davant de la banqueta, es va poder veure aquest pou: un forat irregular, cec, dins el qual es dissolien els líquids. L'excavació d'una cala ran del mur est de l'estança va permetre corroborar la inexistència de cap tipus de canalització, per sota del paviment, que pogués dirigir els residus cap a l'exterior. El que sí ens va sorprendre fou la troballa de les restes d'una inhumació, en connexió anatòmica, que s'han deixat *in situ*.

El fet de la posterioritat dels nínxols respecte de la concepció original de l'espai, que ja hem apuntat, explicaria la localització d'uns forats, suposadament de ventilació, practicats en el mur perimetral nord, que varen aparèixer en retirar la capa de morter de darrera els nínxols. Aquests forats consisteixen en un tub ceràmic que travessa la paret, dels quals no hem pogut veure la sortida ja que creiem que estan tapats pel muret que suporta la volta de l'estança annexa. Allà on s'ha pogut comprovar, els forats s'alineen de dalt a baix en grups de 3, equidistants entre si i aparellats en files de dos.

La planta soterrània: la cripta annexa a la dels frares

L'accés a la cripta, com hem dit anteriorment, es feia a través d'una escala que baixava des del sector 5. Davant mateix i a l'entrada del passadís que enllaça amb la cripta, hi ha la sala que coincideix amb la sagristia del pis superior, el sector 10. Es tracta d'una habitació de planta quadrangular, de poc més de 6 m d'est a oest per 5 m de nord a sud, que no conservava la volta, amb una única finestra oberta en el mur est. Un cop retirada la runa i la brossa recent que amagava el nivell de paviment, ha estat possible iniciar els treballs d'adequació de l'espai com a sortida d'emergència, els quals s'han iniciat el passat mes d'abril.

En fer la rasa pels serveis, s'ha localitzat una primera inhumació. Es tracta d'un enterrament disposat en caixa de fusta, en el mateix nivell de circulació, situat a poc més d'1,5 m del mur sud i uns 0,90 m del mur oest (Fig. 6). La caixa era de forma hexagonal, més ampla a l'alçada dels colzes, de 2 m de llargada, de la qual s'han conservat restes dels clauets de fusta que unien les llates i de les petites tatxes de bronze que potser serviren per subjectar el folre del taüt. L'individu exhumat presentava una representació esquelètica bona però una conservació del teixit ossi molt dolenta, cosa que ha dificultat poder prendre dades biomètriques. No obstant això, ha estat possible determinar que l'individu hauria estat amortallat i que correspondria a un adult masculí, molt robust, d'entre

30-40 anys, segons l'estudi aportat per l'antropòloga Dolors Codina. Entre els dits i el canell de la mà dreta s'han recuperat les restes d'un rosari del tipus corona dolorosa[10] i a tocar del braç esquerre, un botó gran de bronze, de 36 mm de diàmetre[11]. Tots aquests elements han permès descartar que es tractés d'un frare caputxí.

En fer el rebaix general per la caixa del nou paviment han aparegut 5 individus més[12], tots ells arrambats contra els murs perimetrals (Fig. 6). A tocar del que hem descrit, perpendicular al mateix i ran del mur oest, s'ha localitzat un altre enterrament amb caixa de fusta, també hexagonal, una mica més petita que l'anterior, de 1,80 m de llargada, orientada en sentit nord-sud (el cap al sud). Contenia un individu masculí adult, conservat molt precàriament, tant a causa de l'acció antròpica com de rosegadors; un element a destacar és la troballa de 36 botons, de diversa tipologia i mida (de bronze i de peltre segurament folrat), que fan pensar en una indumentària militar. Al respecte, també s'han recuperat restes de cuir del calçat.

Ran del mur sud s'han identificat dos inhumacions més (Fig. 6), de les quals només s'ha detectat la fossa i les terres soltes que la reblien, i alguns ossos remenats. Cap d'elles s'ha excavat atès que no afecten el nivell d'acabat de l'obra, per la qual cosa s'han conservat *in situ*, sota una capa de geotèxtil i sorra. Del situat més a l'est destacar que els ossos recuperats, solts, corresponen a un individu masculí adult molt robust. Del situat més a l'oest, comentar la troballa d'un calçat de cuir, dada que ha servit per a conèixer la orientació de l'individu en sentit est-oest.

Finalment, ran del mur nord, també han aparegut dues inhumacions més (Fig. 6). La més a l'oest, ben orientada, correspon a un infant col·locat dins un taüt de fusta d'uns 0,90 m de llargada, de forma aparentment trapezoïdal, ben orientat en sentit est-oest. Als peus d'aquest s'ha intuït la fossa d'una altra inhumació, la qual, per la mateixa raó que les anteriors, no s'ha excavat i ha quedat protegida *in situ*.

El lloc privilegiat d'aquesta cripta, al costat de la dels frares, i al mateix temps reservat i fora del lloc on s'enterraven els fidels -a les criptes de les capelles de l'església-, ha portat a creure que podria correspondre personatges estretament vinculats a la comunitat. S'havia valorat la possibilitat que pogués

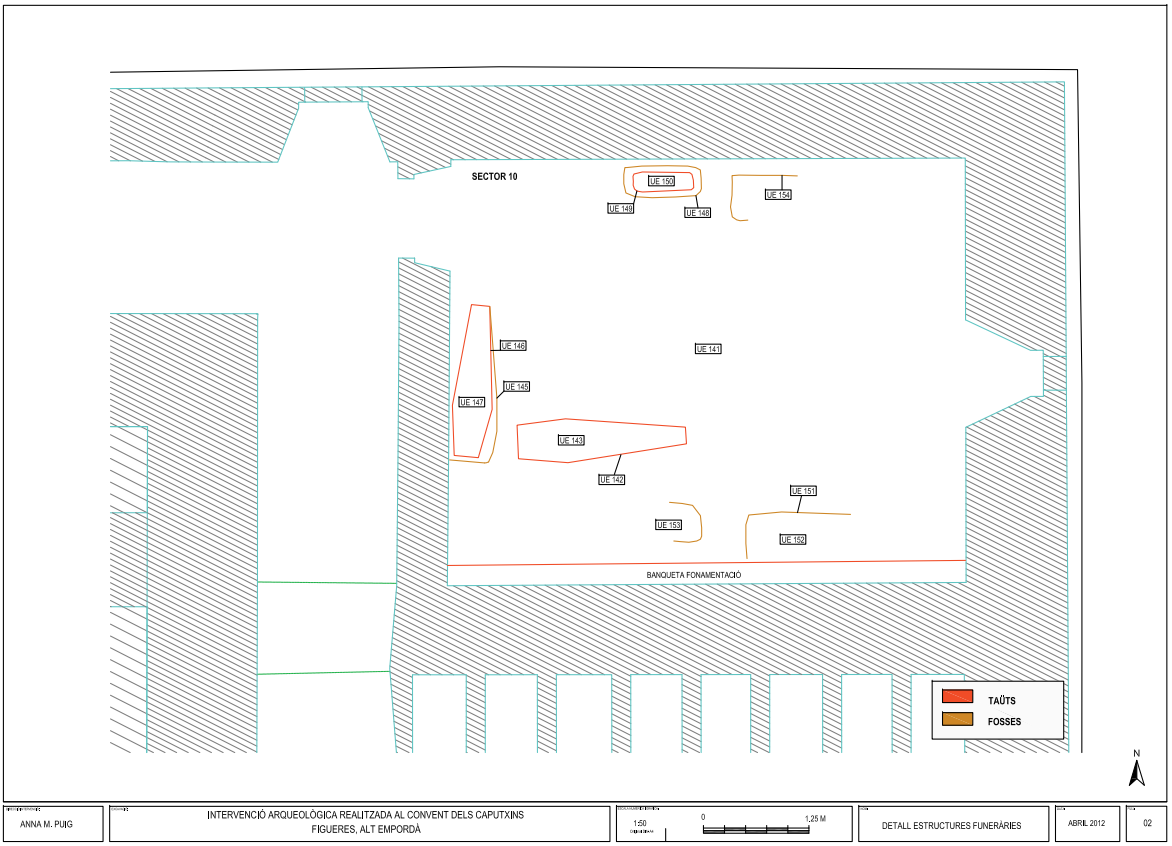

Figura 6. Planta de situació de les tombes de la cripta soterrània annexa a la dels caputxins.

correspondre a la família dels Aloy, benefactors de l'orde, tot i que la troballa de la llosa sepulcral d'aquell que es relaciona amb la fundació, el doctor el lleis Francesc Aloy, fa suposar que aquest estaria sepultat en algun dels vasos funeraris de l'església[13]. També, i per l'individu vestit amb indumentària militar, s'ha pensat que aquesta sala no hagués pogut servir com a cementiri durant el temps en què l'edifici va funcionar com a caserna militar, associada al castell de Sant Ferran, a partir de mitjan segle XIX. La manca de material arqueològic més precís i pel fet de no haver pogut excavar la totalitat del cementiri, no podem aportar més dades al respecte de la cronologia.

Si fem cas de les dades proporcionades per Barraquer sobre el ritual d'exposició dels cadàvers, podem pensar que aquesta sala seria l'"osario común, situado en el fondo de la izquierda de la cripta", allà on es posaven les restes dels frares un cop es buidaven els nínxols (Barraquer 1906). Al respecte, l'historiador de l'orde Basili de Rubí és més explícit i comenta que, després de dos anys, les mòmies s'extreien dels nínxols, es vestien amb els hàbits religiosos i es col·locaven a l'habitació contigua, on podien ser contemplades per a la reflexió i la devoció fraternal de la comunitat (Rubí 1978, 279)[14]. Sigui com sigui, no podem admetre que els individus d'aquesta sala, inhumats en el sòl, fossin frares; tot apunta que aquests estarien exposats en els murs.

Altres intervencions secundàries

Les enumerarem breument, per tal que en quedi constància, tot i que el seu interès és relatiu i s'han basat en cales de comprovació puntuals i en registre d'estructures. A l'espai que correspon a la galilea es va excavar una rasa d'uns 4 m de llargada per 0,80 m d'amplada i 3,5 m de fons, ran de la façana de l'església, per a comprovar si l'arc soli de la cripta de la capella 8 era tal o bé una possible obertura amortitzada, cosa que es va descartar. A l'extrem oposat, així com al pati del davant, es varen fer altres cales per a localitzar l'entrada de la mina d'aigua que comunica amb un gran dipòsit situat en el soterrani del pati del claustre, extrem que no es va aconseguir. Al patir posterior del convent, just a l'est del claustre i les dependències conventuals, també es varen fer un seguit rases per a localitzar la sortida de la mateixa mina d'aigua, la qual es pensava podia travessar el pati de sud-oest a nord-est i, possiblement, alimentar un pou que la planimetria de mitjan segle XIX situa al centre d'aquest espai. El que sí que es va documentar, però, fou el basament d'una escala, construïda a mitjan segle XIX[15], un cop el convent ja s'havia desamortitzat i era utilitzat com a caserna. L'escala s'hauria disposat sobre un important anivellament de runa, que modificava i alçava la cota original del pati i d'accés als horts, nivell que ha estat possible documentar gràcies a l'excavació del forat per la caixa de l'ascensor.

BIBLIOGRAFIA

BARRAQUER, G. 1906, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX,* Impremta de Francisco J. Altés, Barcelona.

BERNILS, J.M. 1975, *Figueras. Cien años de ciudad*, Institut d'Estudis Empordanesos, Figueres.

BERNILS, J.M. 1977, *Figueres*, Consell Municipal de Turisme, Figueres.

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1994, *Ciutats de Girona*, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya-Girona, Diputació de Girona.

DÍAZ, C. 1982, *El castell de Sant Ferran de Figueres*, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

DÍAZ, C. 2003, La construcció de la plaça forta de Sant Ferran a Figueres, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 36, Figueres, 265-295.

EGEA, A. 1999, *Figueres als segles XVI i XVII*, Quaderns d'Història de Figueres 2, Ajuntament de Figueres-Diputació de Girona, Figueres.

PUIG, A.M. 2001, Figueres arqueològica. Una recerca oblidada, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos* 34, Figueres, 71-100.

PUIG, A.M. 2007, *Valoració arqueològica del convent de Caputxins de Figueres* (Alt Empordà), *in* VILA, R. 2008, *Proyecto de las obras de la sala polivalente de artes escénicas en el antiguo convento de capuchinos. C. Rec Arnau, 6 en Figueres, provincia de Girona*, 1293-1308.

PUIG, A.M., BERTA, X. 2011, *Informe d'excavació. Intervenció arqueològica al convent de caputxins de Figueres.* Inèdit (octubre de 2011).

PUIG, A.M. 2012, *Informe d'excavació. Intervenció arqueològica al convent de caputxins de Figueres – estança annexa a la cripta.* Inèdit (abril de 2012).

RODEJA, E. 1957, *Figueras. Notas Históricas 1387-1753*, Institut d'Estudis Empordanesos, Girona.

RUBÍ, B. de 1978, *Un segle de vida caputxina a Catalunya, 1564-1664: aproximació històrico-bibliogràfica*, Caputxins de Sarrià, Barcelona.

VILA, R. 2008, *Proyecto de las obras de la sala polivalente de artes escénicas en el antiguo convento de capuchinos. C. Rec Arnau, 6 en Figueres, provincia de Girona*.

NOTES

1) És possible que es refereixi a la creu que el frare Agustí de Puigcerdà, ministre provincial de l'orde, col·locà en el lloc on s'havia de construir el convent. Dada cedida per Rafael Vila, arquitecte del projecte, consultada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, de la qual en dóna fe el notari de Figueres Bonaventura Sans (ACA, *Monacals*, 50/3 lligall 1).

2) Basili de Rubí, historiador de l'orde, recull la polèmica entorn a la cronologia i la propietat del terreny cedit als frares de Figueres: es refereix a la versió d'una donació del matrimoni Oriol de Figueres de l'any 1658 –recolzada pels historiadors Rodeja i Bernils- quan tot apunta a una cessió feta per Francesc Aloy, a través del síndic de l'orde, Feliu Pont, el 08.06.1754 (Rubí 1978, 454 i 524).

3) L'origen de la comunitat en aquest lloc remunta a l'any 1584, gràcies a la butlla papal de Gregori XIII i a l'aprovació de la Universitat de la vila. Rodeja comenta, però, que la comunitat ja feia un temps que es trobava aplegada al voltant d'una primera capella, regida per un eremita (Rodeja 1957, 124); segurament és la capella votiva dedicada a Sant Roc a la que es refereix Egea (Egea 1999, 66-67), i que se suposa una obra del segle XIV. Bernils afegeix que el convent s'hauria construït per raó de les successives pestes que tingueren lloc a la vila després del 1555 (Bernils 1977, 170).

4) A l'antiga casa Gelpí, just al costat de la capella de Sant Sebastià. Malgrat tot, el vell convent no s'enderrocà immediatament. Consta que el 1767 encara restava dempeus i que perjudicava la defensa de la plaça (Díaz 2003, 275).

5) Una a la fossa ilíaca del coxal dret, a 55 mm per sobre de la cavitat acetabular, un tall de 19 mm de longitud, i les altres quatre al fèmur. La primera a la part externa del trocànter major, una incisió de 21 mm de longitud de sentit transversal – obliquo; la segona, al primer terç superior del fèmur, a 78 mm per sota del trocànter major, incisió d'11 mm de longitud, situada a la cara lateral externa de la diàfisi, transversal a la mateixa; la tercera, en el terç mig del fèmur, també a la cara lateral externa de la diàfisi, a 178 mm del còndil extern, de 13 mm de longitud i orientació transversal a la diàfisi; i la darrera, d'escalp, a 162 mm del còndil extern del fèmur, també a la cara lateral externa, de forma ovalada i practicada en sentit pròximo-distal, d'un diàmetre vertical de 18 mm i un diàmetre horitzontal 13 mm.

6) Aquesta obertura, si tenim en compte el plànol original de l'obra, també la hauríem d'haver trobar a la capella 1, però no es va detectar.

7) Barraquer relata molt detalladament quin era el ritual d'inhumació dels frares de Figueres, segons dades que l'any 1903 li proporciona l'advocat i amic seu Marià Baig i Caritg, a través del record d'un vell, antic escolà dels caputxins (Barraquer 1906).

8) http://www.girona.cat/museuciutat/cat/museu_cementiri.php

9) Segons Gaietà Barraquer en aquest altar s'hi podia llegir la següent inscripció: "Miserere mei, miserere mei, saltem vos amici mei" (Barraquer 2006).

10) Molt malmès, que només conservava la medalla del primer dolor, amb l'anvers amb la imatge de la Dolorosa i el revers amb l'escena de la profecia de sant Simeó, i restes de la cadena.

11) Presenta una decoració radial que alterna 4 petites flors de punts i 4 ovals amb una línea central, disposats al voltant d'un cercle en el qual se suposa hi aniria encastada una pedra ornamental, de 9 mm de diàmetre; el contorn també presenta una orla de petites incisions. Al darrera hi veiem el ganxo amb el qual el botó se subjectava a la roba.

12) En fase d'estudi per l'arqueoantropòloga Dolors Codina.

13) No sabem a quin dels vasos correspondria, atès que la llosa es va recuperar entre les pedres acumulades en el pati exterior, a l'est del claustre, segurament col·locada aquí per la brigada municipal. El text de la inscripció diu: "D(eo) O(ptimo) M(aximo). Sepultura del dochtor Francesh Aloy". El fet que no hi hagi data fa que no puguem saber si correspon a Francesc Aloy pare, mort l'any 1774, o al fill, fruit del tercer matrimoni amb Teresa Sans. Gràcies a una recerca paral·lela, inèdita i en curs, sabem, però, que el primer rebé sepultura major a la capella dels Dolors, edifici annex al nord de la parroquial de Sant Pere. Aquesta família vivia al costat de la capella de sant Sebastià, al carrer de la Jonquera, precisament el mateix carrer, i potser casa, on visqueren, provisionalment, els frares caputxins entre l'enderroc del vell convent i la construcció del nou. Els Aloy és una família de la burgesia local, relacionada amb el negoci dels teixits i amb professions de juristes i notaris, que gaudiren del títol de ciutadans honrats i cavallers del Principat. Sembla que la relació amb els caputxins els ve de temps; el 1607 trobem un Joan Pere Aloy com a administrador del convent de Sant Roc (el que hi havia a la Muntanyeta, derruït en fer-se el castell de Sant Ferran).

14) Dades recollides per l'arquitecte Rafael Vila.

15) Apareix en un plànol de l'any 1855, del coronel comandant de la plaça del castell de Sant Ferran, Juan Porcel, que es conserva a la cartoteca de l'Instituto de Historia y Cultura Militar (Vila 2008, doc. 1_tom. 1, 21).

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA PREVENTIVA AL CONVENT DE SANTA CLARA (CASTELLÓ D'EMPÚRIES, ALT EMPORDÀ)

Lourdes MORET PUJOL
Antequem, s.l.

INTRODUCCIÓ

En el marc del Projecte de Rehabilitació del Convent de Santa Clara, fase 5, es va dur a terme un rebaix a l'hort de l'hort del convent sota control arqueològic amb la finalitat de documentar tots els moviments i rebaixos de terres que es duguessin a terme en aquest àmbit.

NOTICIA HISTÒRICA

L'actual convent de Santa Clara de Castelló d'Empúries, situat a prop de la Basílica de Santa Maria, en ple centre històric de la vila comtal, va ser construït vers l'any 1683 en substitució del primer convent de les monges clarisses[1] –la branca femenina de l'orde de Sant Francesc– fundat l'any 1260 per la noble castellonina Aldonsa de Pau a extramurs de la vila emmurallada, al planiol de Santa Clara.

Aquest primitiu convent va quedar molt malmès en les guerres contra França de la segona meitat del segle XVII, per la qual cosa les monges van haver de viure durant uns anys hostatjades en cases de particulars de l'interior de la vila, particularment de pietosos i d'afins a l'orde de les clarisses, fins que s'hostatjaren en una gran casa al carrer Carbonar, avui ja desapareguda, que estava ubicada davant del mateix immoble que a partir dels anys vuitanta del segle XVII esdevindria el segon convent castelloní de Santa Clara.

En aquest context, la universitat de Castelló d'Empúries va cedir a les monges l'immoble del carrer Carbonar, situat a prop de l'església parroquial de Santa Maria, i que havia estat fins aquell moment la casa d'estudis de la Universitat i en el qual van fixar la seva nova residència, després d'unes obres de modificació per adaptar-lo a l'ús de convent, en particular el claustre, l'església i l'hort. La capella encara avui conserva damunt la llinda de la porta d'accés des del carrer Carbonar la data de 1684, molt probablement la data de la consagració del temple, un cop hauria finalitzat la seva construcció. L'hort del monestir fou comprat per les clarisses a principi del segle XVIII per un valor de 300 lliures i fou afegit al convent, el mateix que succeí amb les cases del confessor i dels criats.

Del segle XVIII es conserven escasses notícies i referències, de les quals cal esmentar el cens del comte Floridablanca realitzat el 1787, en el què apareixen un total de 19 religioses, 2 criades i 1 criat en la nòmina humana del convent de les clarisses. Més endavant, durant la Guerra Gran, es produí la primera exclaustració de les 18 religioses de la comunitat durant dos anys (1794-1796). Al segle XIX, les afrontacions del convent eren les mateixes que les actuals. Per l'est l'hort esmentat i encara existent, que limita al seu torn amb la muralla i el rec del Molí; a migdia el carrer Carbonar, aleshores esmentat com a carrer de les Monges; a l'oest amb la plaça anomenada de les Monges; i al sud amb l'església del convent amb paret mitjanera.

Les monges de Santa Clara van patir diverses exclaustracions i situacions adverses durant l'època moderna, en especial les relatives a les desamortitzacions del ministre Mendizábal de 1835 i 1836, en què se suprimiren i s'extingiren els ordes religiosos i, per tant, també llurs béns, amb la qual cosa les religioses van haver d'abandonar forçosament i de nou l'edifici. Les penúries de la comunitat de les clarisses castellonines continuaren també durant el segle XX i de forma particular durant la Guerra Civil, fins que l'any 1971 les clarisses de Castelló i de Figueres es fusionaren i dos anys després es traslladaren a l'actual edifici de l'orde, a la carretera de Figueres a Roses, situat al terme municipal de Fortià.

El gran conjunt edificat consta de dues plantes al voltant d'un auster claustre central de galeries d'arcs de mig punt i d'una església d'una sola nau, la capella del convent, que ha estat restaurada i

inaugurada durant la Festa de la Candelera de 2008. El convent de Santa Clara, que avui acull l'Escola Municipal de Música Antoni Agramont, es troba en fase de restauració i es té previst que esdevingui la Casa de Cultura de la vila de Castelló d'Empúries, un equipament cultural que s'afegirà al complex cultural format per la Biblioteca Municipal Ramon Bordas i Estragués i l'Ecomuseu Farinera de Castelló d'Empúries (Canet 2000).

TREBALLS REALITZATS I RESULTATS

L'excavació arqueològica va consistir en el rebaix d'una rasa d'uns 2 m d'amplada i d'una llargada d'uns 8 m, paral·lela al mur est del convent. Es va rebaixar aproximadament 1,5 m a la banda nord, mentre que al costat sud, la potència fou inferior, ja que el sòl presentava una lleugera pendent. Aquest rebaix havia de permetre la instal·lació d'una rampa d'accés a l'interior de l'edifici.

Els treballs es van iniciar amb la retirada dels nivells superiors de terres per tal de regularitzar la superfície d'excavació.

El primer nivell que es va retirar va ser el de circulació actual, que estava format per un paviment de ciment i de rajols (UE 01), que només es localitzava en aquesta banda del pati. Tot seguit es excavar un nivell de terres sorrenques de color gris i de poca potència (UE 02), on es van recuperar restes de materials constructius (teules, rajol i morter de calç) i una important presència ossos humans. Aquest estrat tenia la funció d'anivellament del terreny per a la col·locació de l'esmentat paviment. La cronologia d'aquest nivell ens vindria donada per la tipologia ceràmica recuperada, que dataria el a l' entorn als segles XVIII-XIX.

Per sota d'aquest estrat es va documentar una capa de terres sorrenques de color groguenc (UE 03) amb fragments de ceràmica, metalls i materials constructiu. També s'hi va documentar una abundant concentració d'ossos humans, sense connexió anatòmica. La cronologia d'aquest nivell correspondria als segles XVIII-XIX.

Tot seguit, es va localitzar un nou nivell de terres de color marró fosc (UE 04), en aquest cas molt més compacte que l'anterior. També s'hi van localitzar fragments de materials constructius i ceràmica oxidada i reduïda moderna, ceràmica de reflexes metàl·lics, ceràmica vidriada. La presència d'ossos humans es trobava concentrada arran del mur de llevant del monestir. En aquest punt es van recuperar, principalment, cranis. Aquest tres nivells presentaven la mateixa cronologia, segles XVIII-XIX, atesa la tipologia dels materials recuperats. Pel que fa a la funcionalitat, pensem que els tres nivells, correspondrien a un terraplenament del terreny per tal d'apujar el nivell de circulació.

Un cop retirada la UE 04, es va localitzar un nivell format per morter de calç (UE 05) que formava un paviment, que s'adossava al mur del convent (MR-2) i al mur (MR-1) de tancament nord de la terrassa que feia de porxo al pati. Aquest nivell de paviment era el nivell de circulació del pati abans del terraplenament esmentat. Per sota del paviment de morter es va localitzar un nivell de terres (UE 06) i un mur de pedres (MR-3) orientat nord-sud, que correspondria a la continuació del porxo del pati, que en algun moment es va desmuntar i del qual només es conserva sencer en el tram sud.

Un cop desmuntat el paviment (UE 05), es va procedir al rebaix d'un altre nivell de terres (UE 06) de color marró i textura més argilosa, on es van recuperar materials constructius i fragments de ceràmica. Hi havia molt poca presència d'ossos humans. Aquest nivell es va rebaixar fins a la cota d'afectació de l'obra.

ELS MATERIALS

La ceràmica

La ceràmica recuperada en aquesta excavació correspon a l'època moderna i contemporània. En primer lloc es van recollir molts pocs fragments de ceràmica blava catalana dels segles XVII i XVIII: destaquem una base de ceràmica blava de la cirereta.

Figura 1.

També es van recuperar fragments de ceràmica daurada catalana: destaca un perfil sencer d'una escudella de pisa daurada pinzell-pinta de Barcelona. El repertori formal d'ambdues tipologies es troba representat per plats i escudelles d'orelletes.

Pel que fa a la ceràmica popular recuperada, predomina la ceràmica oxidada per damunt de la reductora, de la qual es localitzen fragments d'olles. Pel que fa a la ceràmica oxidada, la major part dels elements recuperats presenten cobertura plumbífera. Els fragments sense decoració plumbífera són, principalment, grans gerres. En canvi trobem atuells com ara càntirs, olles, plats, tapadores, escudelles, servidores... que presenten vidriats verds, marrons, etc.

Hi ha presència de ceràmica de dol, que tenen l'origen a Albisola entre 1721 i 1810. A començament del segle XIX a les nostres contrades s'inicien les seves imitacions, tot i que les decoracions solen ser de negre sobre vermell i les formes més freqüents són els plats.

Pel que fa a la ceràmica vidrada de color groc, aquesta es comença a documentar a final del segle XVIII, de la qual n'han aparegut alguns fragments (UE 03): en destaca la vora d'un plat (UE 3.10), amb una decoració de dues línies fosques i al centre una línia en ziga-zaga de color verd. Aquest tipus de produccions es van localitzar també a Girona durant les excavacions de la Casa de Cultura (Soler 2001).

També es recuperen alguns plats de niu, es tracta d'un bols sobre engalba vermella, decorats amb una espiral sobre la sanefa, que és de color groc. Al fons porten decoració vegetal. Aquest plats són una evolució de l'escudella d'orelletes decorades amb groc que es continuen produint al llarg del segle XVIII-XIX, tot i que passen a anomenar-se plats de niu, ja que no tenen orelletes.

No cal oblidar la presència de materials constructius, la majoria dels quals estaven vidriats i els elements són bàsicament canals.

Elements metàl·lics

Durant les tasques d'excavació s'han recuperat claus de ferro a tots els nivells. També s'ha recuperat una anella i un fragment de reixa.

Cal destacar la localització d'una creu on hi ha Jesús clavat a la creu i a l'altre costat hi ha una inscripció L(l)o(at sigui) San(tíssim) Sagramen(t), amb una altra representació de Crist sobre la Mare de Déu dels Dolors. La seva cronologia és dels segles XVIII-XIX.

També es va recuperar part d'un rosari, al qual li manquen les denes; malgrat tot, s'han conservat quatre de les medalletes que el conformaven. A l'anvers de les medalles hi ha la imatge de la Mare de Déu dels Dolors i al revers hi ha: el primer dolor, la Profecia de Simeó; el cinquè dolor, Jesús clavat a la Creu; el sisè dolor, Maria rep el cos de Jesús davallat de la Creu; i el setè dolor, Jesús és col·locat dins els sepulcre.

Les restes òssies humanes

En aquesta excavació es van recollir un alt nombre de fragments d'ossos humans que pertanyien a quatre unitats estratigràfiques diferents (UEs 2, 3, 5 i 6).

Cap de les restes recuperades es van trobar en connexió anatòmica, però aquest fet no té a veure directament amb el ritual funerari en si sinó amb remocions recents del terreny que haurien ocasionat un moviment de terres desplaçant els ossos de la seva posició primària. Pel context històric es creu que els enterraments originalment serien d'inhumacions primàries de l'individu sencer.

Atesa la manca d'informació que ens originà aquest procés tafonòmic post-deposicional, no es va poder realitzar un anàlisi complet per a cada individu. Així doncs, es va fer una anàlisi preliminar on, per a cada unitat estratigràfica, es va procedir a calcular el nombre mínim d'individus (NMI), el sexe i l'edat representada, així com també una representació gràfica de la densitat de les restes òssies per a cada part anatòmica, sobre una plantilla antropològica. De manera que se'n van extreure les següents conclusions.

En aquest cementiri hi tenien accés individus de totes les categories d'edat, des de nenoats fins a adults, passant per infantils.

Es van poder sexar cinc restes òssies de diferents unitats estratigràfiques i en quatre casos el resultat va ser femení i en un masculí. Això ens indicà que, si bé els dos sexes tenien accés a l'enterrament, possiblement les dones tindrien una presència més important, cosa lògica tenint en compte la proximitat amb el convent de monges de Santa Clara.

Tot i que no es va trobar cap connexió anatòmica, ateses les remocions del terreny, la representació gràfica de les restes esquelètiques ens mostrà que, segurament, els individus serien sepultats en una inhumació primària. L'absència d'algunes parts anatòmiques dels individus infantils i neonats podria ser produïda per la baixa supervivència tafonòmica

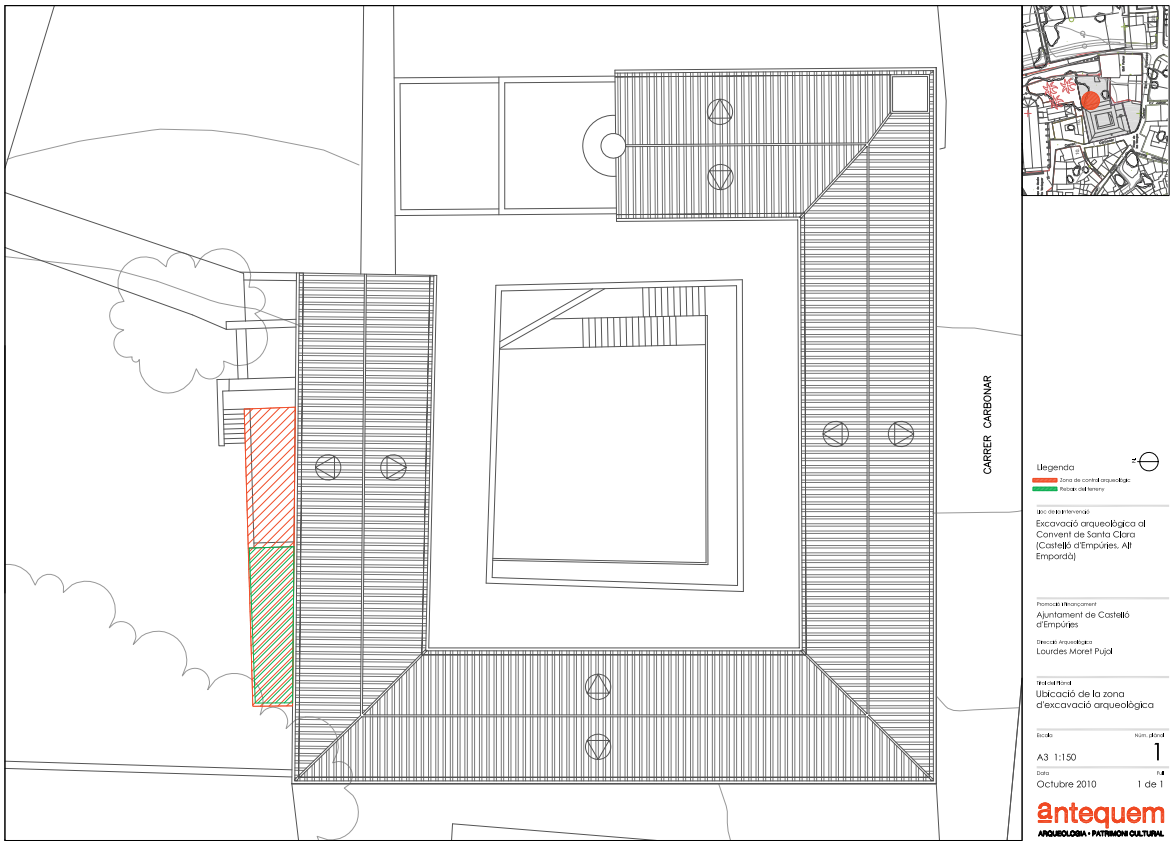

Figura 2.

dels ossos no epifisats.

Com a aportació paleopatològica assenyalar la troballa a la UE 3 d'un radi adult pertanyent a un individu afectat per enanisme, del que no se'n van trobar més restes

CONCLUSIONS

La intervenció arqueològica realitzada en motiu de les obres de rehabilitació del convent de Santa Clara va evidenciar la presència de diversos nivells d'abocament de terres en el pati, de procedència indeterminada. Cal destacar el fet que en tots els nivells s'han documentat ossos humans sense connexió anatòmica. Aquest terraplenament podria respondre a la necessitat d'elevar el nivell de circulació o bé, possiblement fos fruit d'alguna reforma que es dugués a terme en algun indret proper al convent, i que impliqués aquest moviment de terres.

Pel que fa a la presència dels ossos humans documentats, fa pensar que l'origen d'aquest nivells de terres sigui d'alguna necròpolis propera (possiblement del costat de l'església de Santa Maria?) o bé que es tractés de la necròpolis del mateix convent.

De fet, les notícies relatives a l'hort del convent assenyalen que va ser comprat per les monges al segle XVIII. Pel que fa als límits del mateix, les fonts indiquen que es trobava adossat a les parets del convent. Limitava a l'est amb el mateix convent, la sèquia del molí fariner, també limitava al sud amb el carrer de les Monges, a ponent amb la casa del confessor i al nord-est amb el cementiri de la vila (Julià/Masmartí 1996, 13). Per tant, i si considerem aquestes notícies, el cementiri de la vila estaria situat en l'actual jardí de Can Macel·li o molt a prop d'aquest .

Pel que fa a les dades arqueològiques obtingudes, cal dir que s'han documentat dos nivells de circulació. D'una banda, el nivell de circulació actual, format per rajol i formigó i, d'una altra, el nivell anterior, corresponent a un nivell de morter de calç blanca . Aquest era el nivell de circulació que hi havia el pati i que es podria associar a la finestra que s'obre al mur de llevant del convent, ja que es podia apreciar com aquest paviment s'adossava a dit mur. A més, abans de construir aquest paviment es va enderrocar una part del porxo que avui es conserva al costat

sud d'aquest àmbit, que es devia haver bastit amb la finalitat de fer de contrafort al mur de llevant del convent.

BIBLIOGRAFIA

CANET, J. 2010, *L'orde de Santa Clara a Castelló d'Empúries. Història del Convent de les Clarisses.* Inèdit.

JULIÀ, R., MASMARTÍ, S. 1996,El Convent de les Clarisses de Castelló d'Empúries, *Villa Castilionis Impuriarum* 2, Ajuntament de Castelló d'Empúries.

SANTANACH, J. 2003, Anomenada vaixella de dol, *Butlletí informatiu de ceràmica* 78-79: 12:80, ACCDT, Barcelona.

SOLER, N. 2001, Terrissa gironina trobada a la Casa de Cultura, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* 42, Girona-MMI.

TELESE, A. 1991, *La Vaixella blava catalana de 1570 a 1670. Repertori, catalogació i proposta per a la seva nomenclatura. Investigació bibliogràfica sobre la pisa hispànica*, Barcelona.

NOTES

[1)] Membres de l'orde franciscà femení fundat per santa Clara d'Assis (1193-1253) l'any 1212. L'estil de vida es basava i es basa encara avui dia en la contemplació i la pobresa.

ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA A LA CAPELLA DE LA CONGREGACIÓ DE RIPOLL

Anna AUGÉ SANTEUGINI, Dolors CODINA REINA, Maribel FUERTES AVELLANEDA
Janus, s.l.

INTRODUCCIÓ

El projecte de les obres de rehabilitació de l'edifici de la capella de la Congregació de Ripoll va permetre portar a terme un control arqueològic dels treballs, per tal de documentar alguna possible resta, tenint en compte que les obres es trobaven dins d'una zona de gran expectativa arqueològica.

La capella es troba a nivell de primer pis i es volia guanyar l'espai inferior, situat per sota de la capella, per tal d'afegir un nou cos que hauria de venir a nivell de la plaça de l'Abat Oliba.

Els treballs de seguiment arqueològic, encomanats a Janus, SL, s'iniciaren el dia 12 de juliol de 2010 i s'efectuaren en diverses fases fins el març de 2012. La direcció de les intervencions va anar a càrrec, successivament, de les arqueòlogues Anna Augé, Dolors Codina, Maribel Fuertes i finalment, de bell nou, Anna Augé.

L'esmentat control va permetre la documentació de diverses estructures contemporànies i anteriors a la capella, que fins al moment no es coneixien. Totes aquestes estructures foren excavades i documentades en les diverses intervencions i, posteriorment, eliminades amb el corresponent permís de la Direcció General del Patrimoni Cultural, per tal de permetre la documentació de les darreres fases arqueològiques i de continuar amb el projecte de rehabilitació de la capella.

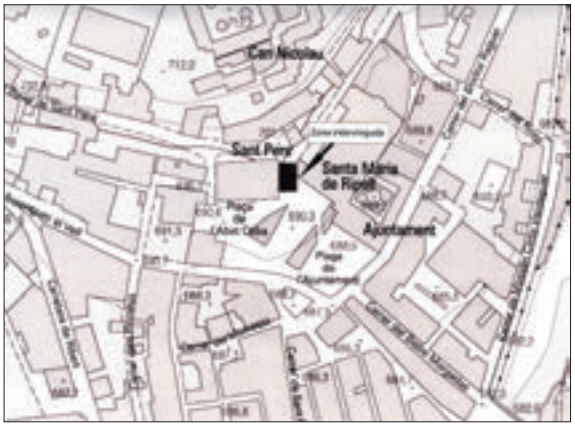

Figura 1. Plànol general de la situació de la capella de la Congregació.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES DE L'INDRET

La capella de la Congregació està situada al bell mig del nucli urbà de Ripoll, adossada a l'est de l'església de Sant Pere i a la mateixa plaça de l'Abat Oliba, on es troba el monestir de Santa Maria.

Les primeres referències documentals que es tenen d'aquest indret són de l'any 880, i corresponen a l'església primitiva de Sant Pere. Aquest temple va ser refet el segle XI amb una planta de tres naus acabades en tres absis semicirculars, i el segle XIV és quan l'església va ser considerablement més alterada, amb la construcció de torres i dels murs de migjorn i tramuntana, per acabar formant part de les defenses del monestir.

En el pas del segle XVI al segle XVII l'interior de l'església es veu transformat amb columnes i coberta de nerviacions, i a la fi d'aquest darrer segle, al costat oriental, s'integra la capella de la Congregació, beneïda l'any 1704.

L'any 1936 l'església de Sant Pere i la capella de la Congregació van ser profanades i després d'aquest fet no es va restablir el culte. Des d'aleshores han estat conjuntament utilitzades amb fins culturals i remodelades parcialment per allotjar el Museu Etnològic de Ripoll.

RESULTATS

La nostra intervenció va permetre la documentació exhaustiva de diverses estructures muràries i nivells arqueològics que foren localitzats durant els treballs de seguiment de les obres de rehabilitació de la capella.

Cal esmentar que la zona d'actuació estigué força condicionada per les parets actuals de la capella, fet que dificultà el procés d'excavació i la comprensió del recorregut d'alguns dels murs localitzats.

La concentració d'estructures en una zona de

Figura 2. Planta general amb les diferents fases constructives assenyalades.

dimensions reduïdes i la gairebé inexistència de material arqueològic va comportar certes dificultats a l'hora de poder establir cronologies precises. En aquest cas foren útils les referències cronològiques que es tenien dels edificis existents, que ja d'entrada ens cenyien dins d'un marc cronològic que anava des del segle IX, relacionat amb l'església primitiva de Sant Pere, fins a la darreria del segle XVII, moment en què té lloc la construcció de la capella de la Congregació.

L'excavació dels nivells inferiors de la capella de la Congregació va permetre reconèixer fins a quatre fases constructives anteriors a l'edifici existent, que anaven des del segle XIII fins a final del segle XVII.

Fase I (segle XIII)

La primera, la més antiga, corresponia als murs UE 1010 i UE 1026. Aquests dos murs discorrien en direcció nord-oest a sud-est, de forma paral·lela, i pel centre de l'àrea d'excavació, deixant un espai entre tots dos murs d'uns 2,20 m d'ample i d'uns 13,60 m de recorregut. L'extrem nord-oest del mur UE 1010 (situat al nord) passava per sota del mur perimetral de llevant de l'església de Sant Pere i s'allargava vers el sud-est per sota dels murs perimetrals de la capella de la Congregació fins que quedava tallat per la pròpia construcció de la capella. El mur UE 1026, que se situava a migdia, es conservava de forma precària, ja que les construccions posteriors l'havien malmès per tots dos extrems. Es va poder documentar en aquest mur l'embornal UE 1036, que evacuaria les aigües entre els dos murs.

Pensem que aquest espai allargassat que dibuixaven aquests dos murs podria correspondre a un vial, que hauria conduït fins a la plaça de l'Abat Oliba. L'existència de l'embornal dóna força a aquesta hipòtesi, ja que normalment aquest tipus d'estructura tendeix a evacuar a un espai exterior.

El nivell d'ús d'aquest vial no es va trobar; és probable que anés a una cota superior tenint en compte que el mateix subsòl natural pel nord-oest aflorava a una cota força alta.

Pel que fa a la seva cronologia, el material ceràmic recuperat en els estrats UE 1015 i 1044, relacionats amb el mur UE 1010, van permetre datar aquest vial a la primera meitat del segle XIII, datació marcada per un gran gruix de ceràmica reduïda de cuina amb un repertori formal força diversificat i per l'absència de

ceràmica vidrada.

A la banda sud-est d'aquest vial van aparèixer un parell de murs, UE 1047 i 1048, que haurien format part d'un edifici de planta més o menys rectangular. La part visible d'aquest habitatge corresponia a una de les cantonades, i la resta es perllongava per sota dels murs perimetrals de la capella (o fou malmesa per la mateixa construcció). El mur UE 1047 tancava aquest edifici per tramuntana i el mur UE 1048 per ponent. D'aquest edifici no es va localitzar cap nivell de circulació, que possiblement s'hauria situat a una cota superior a la conservada. L'excavació dels nivells de fonamentació (UE 1050) va donar material ceràmic de mitjan segle XIII, format majoritàriament per ceràmica reduïda de cuina i un fragment de vidrada. Per la relació que s'establia amb el mur UE 1010, paral·lel al de la UE 1048, i amb el que conformava la canalització (UE 1052), creiem que aquest edifici hauria coincidit, cronològicament, amb el vial durant el període de la segona meitat del segle XIII.

Aquest edifici quedava amortitzat per una gran aportació de terres heterogènies i bastant alterades per la construcció de la capella de la Congregació, edificada a la darreria del segle XVII.

Pel que fa al vial, l'extrem nord-oest quedava inutilitzat amb la construcció de la següent fase constructiva.

Fase II (segles XIV-XV)

A aquesta segona fase corresponien els murs UE 1021, 1022 i 1038. Tots tres haurien format part d'un edifici que mostrava una planta més o menys rectangular i que s'assentava damunt de la fase anterior. El mur UE 1021 tancava aquest edifici per ponent i el mur UE 1038 per migdia. Al nord, el mur UE 1010 de la fase anterior, tot i que en un primer moment era reaprofitat com a tancament, en un moment indeterminat se li adossà la paret UE 1022, que acabà delimitant el costat septentrional de l'edifici.

El tancament est hauria estat malmès per actuacions posteriors a la zona. Si tenim en compte la llargada del mur UE 1022, que era de 9 m, és possible que aquest edifici anés més enllà dels límits de la façana sud de la capella de la Congregació.

D'aquesta fase tampoc es va poder documentar cap nivell de circulació, que possiblement s'hauria situat a una cota superior a la conservada. L'excavació dels nivells de fonamentació van permetre datar el seu moment constructiu entorn als segles XIV-XV. És ara, doncs, quan queda inutilitzat part del vial de la fase I.

Figura 3. Vista de la darrera fase constructiva de la zona 1.

Aquest edifici format pels murs UE 1021, 1022 i 1038 quedava amortitzat per la següent actuació, que anava relacionada amb l'ampliació de l'església vers el monestir (a l'est): la construcció del mur de llevant de l'església (UE 1028) i un nou edifici.

Fase III (segle XVI)

La tercera fase constructiva anava lligada als murs UE 1008, 1028 i 1029. Els murs UE 1008 i 1029 formarien part d'un edifici de planta rectangular adossat al mur de llevant de l'església de Sant Pere (UE 1028). El mur UE 1008 tancava aquest edifici pel sud, el mur UE 1029 per l'est i el mur UE 1028 per l'oest. No es coneix el límit nord d'aquest edifici ni el seu nivell d'ús. Per les mides del mur UE 1029, d'1,10 m d'amplada, podria tractar-se d'un edifici de grans dimensions adossat a l'església.

La documentació escrita assenyala que al segle XVI s'iniciaren diverses reformes a l'església de Sant Pere. Una d'elles fou l'ampliació del temple cap a la banda de llevant. Aquesta dada va ser útil, si tenim en compte la manca de nivells d'ús relacionats amb aquest edifici. La seqüència estratigràfica també va ajudar a establir el període cronològic d'aquestes estructures.

L'amortització d'aquest edifici anava relacionada amb el terrassament del sector i amb una gran aportació de terres (UE 1012, 1013 i 1019) que dataven de la segona meitat del segle XVI i la primera del segle XVII, i que tenien la funció de poder anivellar el terreny i construir la següent fase.

Fase IV (segle XVII)

La quarta fase constructiva documentada en aquesta intervenció estava formada pels murs UE 1002 i 1006. Tots dos murs estaven orientats de sud-oest a nord-

Figura 4. Vista de la darrera fase constructiva de la zona 2.

est i formaven part d'un edifici de planta més o menys rectangular, que hauria estat funcionant a la cota de circulació del paviment de calç UE 1003.

El mur UE 1002 tancava aquest edifici pel sud, el mur UE 1006 pel nord i el mur UE 1028 (de l'anterior fase) per l'oest. El tancament est no es va poder determinar, ja que tot i que s'intuïa part d'una cantonada, aquesta quedava just per sota dels murs perimetrals de la capella de la Congregació.

Aquest mur UE 1002, a més de formar part del tancament sud de l'edifici, també hauria funcionat com a mur de contenció per salvar el desnivell natural del terreny, que presenta el punt més enlairat al nord i la cota inferior a la plaça de l'Abat Oliba. El terrassament d'aquest espai amb l'aportació de terres és el que va permetre aquesta fase constructiva.

D'aquest edifici també és coneix la porta d'accés, que es troba al nord, al centre del mur UE 1006, i que en algun moment indeterminat hauria estat tapiada.

L'excavació de l'estrat situat just per sota del nivell de circulació (UE 1004) no va proporcionar cap tipus de material arqueològic; ara bé, sabem que la fase anterior quedava amortitzada entre final del segle XVI i principi del segle XVII (part de la fonamentació del mur UE 1006 s'assentava en el mur UE 1008 de la fase anterior), i per tant, cronològicament, és en aquest període en què situem l'edificació d'aquesta quarta fase.

A final del segle XVII a l'església de Sant Pere se li afegí pel costat de llevant la capella de la Congregació. Les construccions existents fins aquell moment quedaren arrasades a la mateixa cota per permetre la construcció de la capella, i algunes estructures també foren aprofitades com a base del nou edifici.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1987, *Catalunya Romànica X. Ripollès*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

AA.VV. 1982, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya, Osona i Ripollès*, 1, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1994, *Catàleg de plànols de les Ciutats de Girona des del segle XVII al XX,* COAC, Ajuntament de Girona.

www.monestirs.cat/monst/ripoll/crp13mari.htm (03/1/2012)

www.artmedieval.net/sant%20Pere%20Ripoll.htm (03/1/2012)

DARRERA INTERVENCIÓ A LA PORTA FERRADA (MONESTIR DE SANT FELIU DE GUÍXOLS)

Josep FRIGOLA TRIOLA, Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ

Janus, s.l.

Dins les obres de rehabilitació que es van portar a terme en el monestir de Sant Feliu de Guíxols durant el 2011, es van projectar dues intervencions que afectaven de forma similar la zona de la Porta Ferrada i que havien de suposar la construcció dels nous accessos a les dues torres que la flanquegen, la del Fum i la del Corn, i fer-les accessibles als visitants. En aquests espais calia efectuar un control arqueològic ja que es plantejaven certs problemes atesa la manca d'informació i la possibilitat d'aparició de restes i elements desconeguts fins al moment. Aquest control es va dur a terme entre els dies 14 i 18 de novembre de 2011.

LA TORRE DEL FUM

A la torre del Fum s'havia de desmuntar un mur que impedia realitzar el nou pas cap a la torre. L'obra pretenia fer l'accés directe des de la zona de la Porta Ferrada cap a l'interior de la torre i permetre la seva visita de forma normalitzada i fàcil.

El nou accés havia de realitzar-se mitjançant la construcció d'unes escales que salvarien el desnivell des de l'antiga portalada fins a la porta d'entrada de la torre, situada en un pis superior.

El lloc indicat per situar les escales estava buit. El mur que s'havia de desmuntar era una paret feta amb rajoles vermelles que tapiava un espai buit situat entre

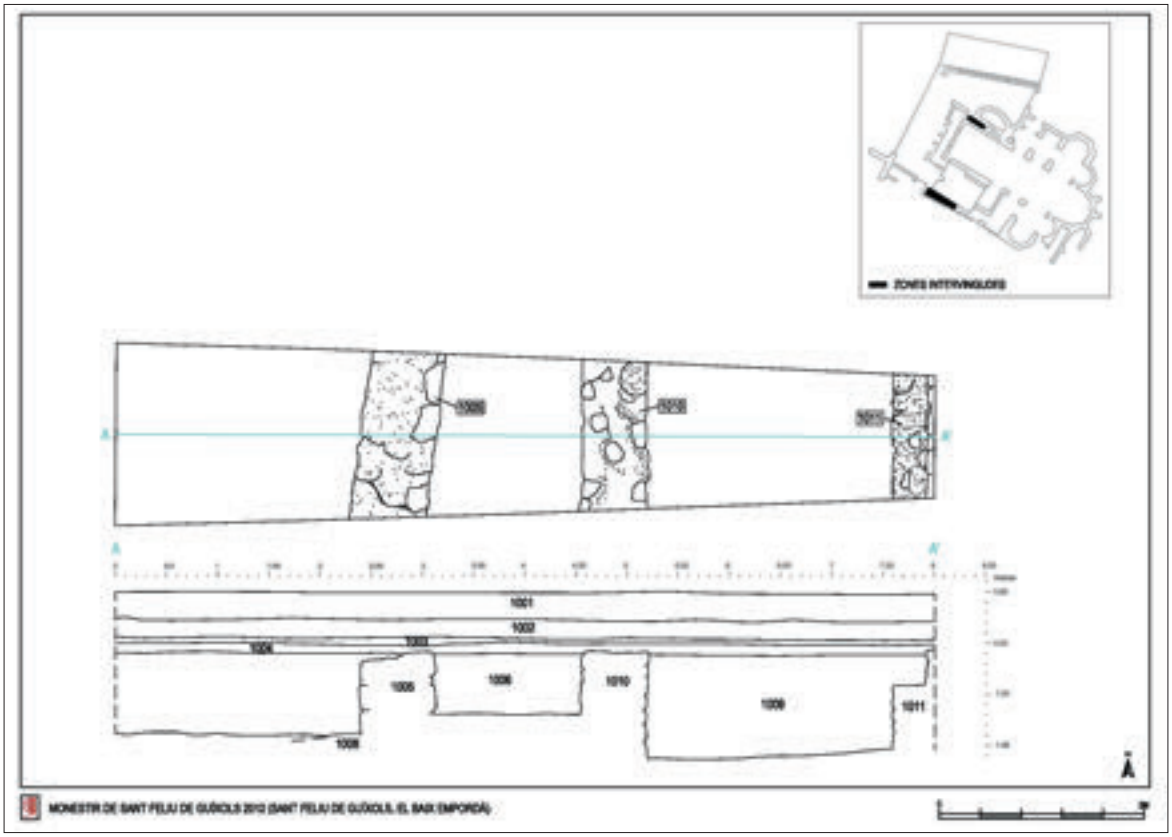

Figura 1. Situació de les dues zones intervingudes (a dalt, a la dreta) i planta i secció de l'excavació realitzada a la Torre del Corn.

la torre del Fum i el mur de tramuntana de l'església.
Es va deixar al descobert una zona afectada cap els anys 70 per les obres de restauració, consolidació i rehabilitació que en aquell moment es dugueren a terme. El que quedava clar era la intervenció realitzada en aquest indret en època contemporània: mostrava les parets reformades i parcialment arranjades amb ciment i, a més, al fons de l'espai entre les dues estructures s'hi havien anat acumulant deixalles del moment de realitzar l'obra (bàsicament caixes de cartró que encara es podien distingir clarament), que feien d'aquest lloc un abocador improvisat.
Per desgràcia no es té constància escrita del que es va realitzar i només se'n té un coneixement parcial.
La nostra intervenció en aquest lloc es va centrar en observar les parets i copsar les possibles intervencions efectuades en aquesta zona que havia restat tancada els darrers anys. Però no es varen poder aclarir les incògnites sobre com funcionava o com havia evolucionat, atesa la manca d'espai i els efectes de la darrera intervenció.

LA TORRE DEL CORN

A la torre del Corn, la segona zona on s'havia d'intervenir, es va plantejar tota una altra problemàtica amb resultats molt diferents.
El nou accés a la torre va localitzar en la seva realització diferents estructures que, en algun cas, podrien situar-se dins l'època medieval.
La intervenció es va iniciar amb el desmuntatge d'un mur de 1 m de llarg per 1,10 m d'ample i 3 m d'alçada, que estava situat entre la torre (al seu angle sud-est) i l'edifici del monestir, i que s'havia aixecat en els darrers anys per encabir diferents infraestructures en el seu interior.
A més d'aquest mur, calia rebaixar un petit passadís entre la torre i l'edifici del monestir del segle XVIII, que en principi semblava ja havia estat excavat, però que plantejava el problema de no tenir cap constància escrita de la intervenció realitzada. Finalment, i davant la constatació que, malgrat haver patit els efectes de moltes obres en realitat, no s'hi havia portat mai a terme un control o una excavació per determinar les restes arqueològiques que podia contenir, es va decidir rebaixar-lo sota control arqueològic, intentant recuperar totes les restes i els elements que es poguessin conservar sota els nivells més moderns.
Les troballes anaren des d'avui dia fins a l'època medieval. Va aparèixer una llosa de formigó d'uns 25 cm de gruix, que s'havia col·locat en les darreres obres, i les instal·lacions d'infraestructures realitzades en aquesta zona de l'edifici del monestir en el darrer quart del segle XX.
També va aparèixer un paviment de rajoles de color vermell, que corresponia al tipus de paviment que durant molt temps s'ha col·locat arreu en època moderna i contemporània, i que, amb tota seguretat, es va col·locar per condicionar el passadís que quedava entre la torre i l'edifici monacal, i permetre-hi l'accés.
Es varen localitzar fins a tres murs d'èpoques diferents, que mostraren l'activitat constructiva que havia afectat aquest lloc al llarg dels segles. El mur més antic se situava entre la torre del Corn i l'edifici del monestir (a l'oest de la zona intervinguda). Feia uns 130 cm de llarg per 70 cm d'amplada i es conservava de forma irregular; fet amb calcàries i sorrenques, arribava a tenir 94 cm d'alçada en el punt més elevat. No es va arribar a veure en la seva totalitat ni tampoc de quina forma acabava, ja que la cota d'afectació de l'obra no va permetre anar mes enllà. Estava tallat pel costat on s'unia a l'edifici del monestir i quedava adossat a la torre per l'altre extrem.
Es pot dir que es tractava d'una construcció feta posteriorment a la torre del Corn però amb anterioritat a l'edifici del monestir del segle XVIII. No se sap la seva funcionalitat ni a quin tipus d'estructura podia correspondre. També la seva cronologia resulta incerta dins de l'època medieval.
Pel que fa als dos murs que es varen localitzar a la part central i est de la zona intervinguda, eren d'època moderna i arribaven a tenir 1 m d'alçada, aproximadament. Tancaven l'espai que comunicava l'edifici del monestir amb la torre del Corn.
Aquestes dues construccions quedava clar què eren i perquè es varen construir: eren els murs que formaven el passadís que donava accés a la torre del Corn des del monestir en època moderna. Les dues estructures paral·leles que van aparèixer deixaven endevinar l'aspecte que tenia l'accés a la torre des de l'edifici monacal en el segle XVIII, amb un passadís tancat a l'exterior que donava directament al primer pis de la torre del Corn.
Pel que fa al material ceràmic que es va recuperar en aquesta intervenció, no va servir per aclarir les cronologies de les estructures (es va localitzar en poca quantitat i barrejava diferents èpoques). Va mostrar fragments de ceràmica que pertanyen a la tipologia del blau català modern, que correspondrien

a l'època de construcció del nou edifici del cenobi, del segle XVIII, aproximadament, i que apunten, d'aquesta manera, la possibilitat de la construcció dels murs més moderns en relació a la gran obra constructiva. Però també va aparèixer algun fragment d'àmfora bètica que es podia relacionar directament amb les èpoques més reculades de la vida del monestir i la seva filiació romana.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1982, *Gran Geografia comarcal de Catalunya, L'Empordà*, vol. 4*,* Enciclopèdia catalana, Barcelona.

AA.VV. 1989, *Catalunya Romànica, L'Empordà,* vol. 8*,* Ed. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

AICART, F. 2000, El final del món ibèric a la Vall d'Aro i Sant Feliu de Guíxols, *Estudis del Baix Empordà* 19, 17-24.

ARPA, L., BADIA, J. 2007, El turó dels Guíxols i el seu entorn, un conjunt patrimonial que és urgent recuperar, *l'Arjau* 56, Sant Feliu de Guíxols, 8-9.

BADIA, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà. El Baix Empordà*, vol. 1, Diputació de Girona, Girona.

NOLLA, J.M., CASAS, J. 1984, *Carta arqueològica de les comarques de Girona*, Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.

NOLLA, J.M., ESTEVA, Ll., AICART, F. 1989, El poblat ibèric dels Guíxols (segles IV aC - I dC), *Estudis del Baix Empordà* 8, 45-116.

DUES INTERVENCIONS AL BURG DE SANT FELIU (GIRONA, EL GIRONÈS)

Maribel FUERTES AVELLANEDA, Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ
Janus, s.l.

Entre els mesos de febrer i abril de 2010 es varen realitzar dues intervencions arqueològiques a la zona de Galligants: la substitució d'antics col·lectors a l'est del carrer Bellaire, amb el pertinent control dels rebaixos (promoguda per l'Ajuntament de Girona), i l'excavació de la finca corresponent al carrer Sacsimort 4-6 per construir-hi un nou edifici plurifamiliar amb un aparcament soterrat (a càrrec de Solonza 2000,S.L.). En el segon cas s'havien de documentar les estructures antigues que havien quedat al descobert amb l'enderroc de la construcció moderna. Totes dues intervencions foren encarregades a Janus SL. La primera fou dirigida per Maribel Fuertes i la segona per Carme Montalbán, arqueòlogues de l'esmentada empresa.

Les dues intervencions són complementaries, ja que una d'elles ens dóna dades importants sobre l'evolució urbanística que va patir la xarxa viària en aquest punt de la ciutat entre els segles XV i XX, i en l'altra el que es documenta és l'ocupació humana d'un espai d'hàbitat també des del segle XV fins a l'edifici enderrocat, que corresponia aproximadament als segles XIX-XX.

Pel que fa al carrer Bellaire, el seguiment va venir forçat per la presència "sobtada" d'una estructura (molt probablement les restes de l'antic pont de la Barca) un cop les obres ja estaven engegades. Aquest fet va fer impossible documentar l'estructura, i va propiciar, a mode d'esmena, la realització d'un control arqueològic a la resta del rebaix projectat.

Els resultats varen ser irregulars: al tram entre el carrer de la Barca i la pujada del rei Martí no es varen localitzar restes remarcables, i entre la pujada del rei Martí i el carrer Sacsimort es varen poder observar

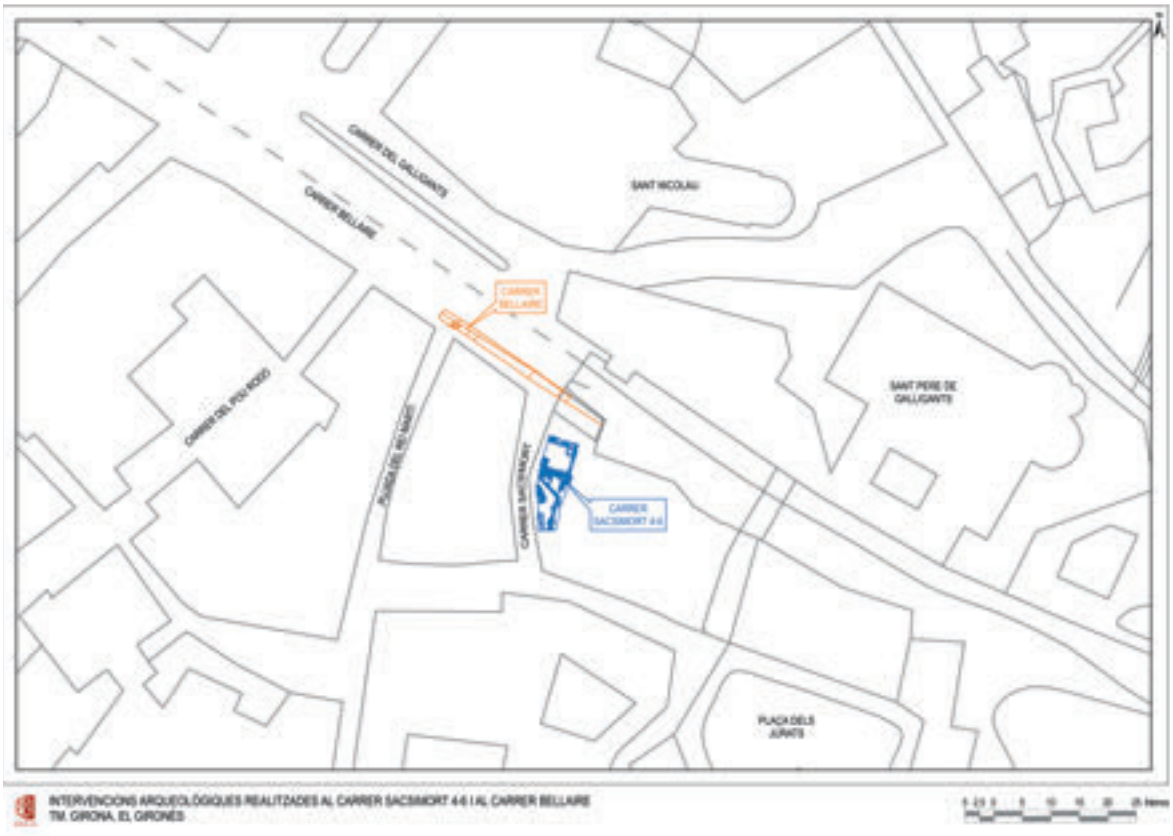

Figura 1. Situació de les intervencions.

diferents estructures relacionades amb el pont del Llop i diversos paviments.

A la zona de Sacsimort l'interès se centrava en el fet que la finca estava situada al nucli inicial del burg de Sant Feliu, a la primera terrassa fluvial que se situa al nord i est de l'església de Sant Feliu, i a banda i banda de la via que sortia de Girona cap el nord per Sobreportes, per damunt de la plana fluvial que va cap a l'Onyar i el Galligants, on l'aigua sempre havia tingut efectes molt negatius.

L'excavació va deixar al descobert tot un seguit de construccions relacionades amb la darrera fase d'ocupació de la finca i, per sota, algun indici d'ocupació medieval, amb materials que correspondrien al segle XV, juntament amb unes restes humanes difícils de situar en el temps i l'espai.

CARRER BELLAIRE

La superfície intervinguda a la zona de Bellaire va quedar acotada per les dimensions del carrer entre les dues cruïlles (25 m de llargada) i per les mides de la rasa projectada de l'obra (1,30 m d'amplada per 3,50 m de fondària). A més, l'excavació es va realitzar en dos trams diferenciats amb un salt de 5 m, situat just a la cruïlla del carrer Bellaire amb el de Sacsimort.

Malgrat tot, els resultats obtinguts van permetre reconstruir una seqüència estratigràfica que és, molt probablement, extrapolable a l'existent al llarg de tot el carrer Bellaire.

En primer lloc cal situar la presència del mur de contenció sud del Galligants, que es va localitzar al llarg dels 25 m intervinguts. La seva construcció està documentada des de la primera meitat del segle XIII: un document del 1271 esmenta que li va ser venut a Joan de Caselles un hort que afrontava per orient i pel nord amb un mur antic i amb el riu Galligants (AADD 2000, 17).

Aquest mur seria el mateix que es va poder observar a l'excavació de Sacsimort just a la façana nord de la finca, com a fonamentació de la posterior estructura de contenció moderna. Era un mur construït amb carreus i pedres de grans dimensions que es va haver d'eliminar parcialment per fer els pilotatges que havien de fonamentar el futur edifici.

Se sap el moment de la seva desaparició, quan el 1973, sobretot arran de les greus inundacions que va patir la ciutat de Girona el 1970, es va acabar de canalitzar i cobrir el tram final del riu Galligants. Es va construir la plataforma que actualment cobreix el riu, en alguns punts directament sobre l'antic mur de contenció, i en d'altres (com a Sacsimort) amb elevacions de formigó, ja que la seva orientació és lleugerament diferent.

La seva construcció no es va poder esbrinar amb cap de les dues intervencions, ja que en un cas la fondària de l'excavació de la rasa no era suficient, i en l'altre es va haver d'eliminar per construir de nou. Però es pot dir que el parament descobert comprenia un període cronològic d'ús que anava des del segle XV al XX.

A la intervenció de Bellaire es va veure com aquest mur funcionava amb tres pavimentacions diferents. La més antiga estava formada per dos fragments de paviment de còdols (UE 1008 i 1014), del nivell de pas del segle XVI. Va aparèixer a 3,20 m de fondària, però cal pensar que en cotes inferiors encara hi havia altres nivells de circulació, d'època baixmedieval, que no pogueren ser documentats pel fet de trobar-se per

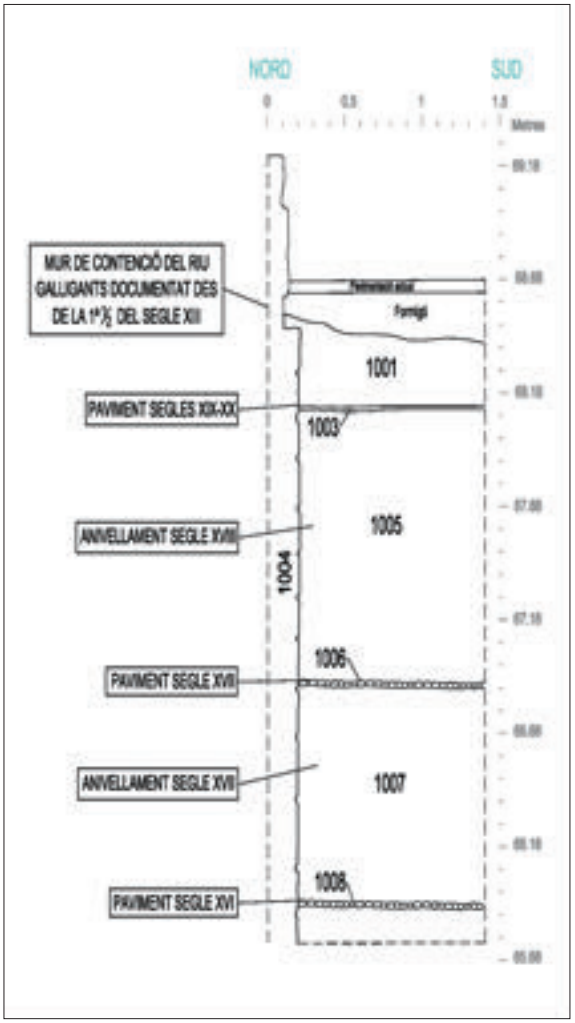

Figura 2. Secció transversal de la rasa realitzada al carrer Bellaire.

sota de la cota d'afectació de les obres.

La segona pavimentació estava formada per un fragment de carrer empedrat (UE 1006) i pel nivell de circulació UE 1012, que formaven el nivell de pas del carrer als segles XVII-XVIII. Va aparèixer a 2,40/2,50 m de l'actual plataforma del riu.

Finalment, la pavimentació de calç UE 1003 i el nivell de circulació UE 1010 formaven el nivell de pas durant el segle XIX i principi del XX. En aquesta època també caldria situar el fragment de mur de la passera de vianants del riu (antic pont del Llop). La cota d'aparició va ser de 1,20 m respecte a la plataforma sobre el riu. Aquest sòl va ser fragmentat parcialment per construir el mur 1002, que sembla funcionar entre final del segle XIX i la plataforma que cobreix actualment el riu, del 1973.

Cal remarcar que amb cada construcció d'un nou paviment, el nivell s'aixecava més d'un metre, segurament per motius de seguretat davant les recurrents i greus inundacions a què es veia sotmesa aquesta zona. La documentació escrita testimonia els efectes de l'aigua al llarg dels segles. Al segle XVI, amb la inundació de 1519, es va haver de reforçar amb contraforts l'església de Sant Nicolau. El 1604 el Ter va destruir una part de la muralla oest de la ciutat i va fer caure el portal de la Barca. Ja al segle XVIII, al 1732 el Galligants va enderrocar una casa i una part de la muralla, i el 1763, amb l'augment del nivell de les aigües a causa de la revinguda del Ter, l'Onyar i el Galligants, es varen causar grans desperfectes al monestir i l'església de Sant Pere.

El setembre de 1843 va tenir lloc una de les inundacions més importants: a conseqüència del desbordament del riu Galligants es va produir una gran inundació al barri de Sant Pere. La força de les aigües va arrencar l'angle sud-est del monestir de Sant Pere i va enrunar diversos edificis que hi havia damunt de les voltes aixecades sobre el Galligants (va provocar un centenar de morts i molts danys). El 1940 l'aigua va pujar fins a 3 m, va enderrocar ponts i varen morir 8 persones. I, finalment, el 1970 va tenir lloc la darrera gran inundació, que va comportar la canalització definitiva del tram final del riu Galligants i la construcció de la plataforma que el cobreix.

Tot i que no es poden relacionar com a causa directa els desperfectes causats per aquestes inundacions amb les reformes de la pavimentació que s'han documentat al carrer Bellaire, resulta lògic pensar que aquestes restes formessin part de les tasques de rehabilitació i de l'intent de salvaguardar la zona de les constants revingudes del riu Galligants mitjançant l'elevació de la cota de pas del carrer Bellaire.

CARRER SACSIMORT 4-6

A la intervenció del carrer Sacsimort es varen deixar al descobert tot un seguit de construccions: bàsicament murs i paviments relacionats amb la darrera fase d'ocupació de la finca, així com diferents estructures de tipus industrial, sobretot dipòsits, relacionables amb alguna activitat portada a terme en aquest mateix espai en una fase anterior. Cal dir que totes aquestes estructures es podrien datar, a grans trets, entre els segles XVIII i XIX.

Possiblement estaríem davant d'un espai destinat a la manipulació i la transformació de metalls, la qual cosa es pot deduir de l'aparició d'un nombre important de gresols i escòries que estarien indicant aquesta possibilitat. Per altra banda, els dipòsits localitzats als angles nord-est i sud-oest del sector 1, així com la presència d'un curs d'aigua tan proper (el Galligants), que resulta imprescindible per a la transformació de metalls, ens permetria acabar d'arrodonir la hipòtesi d'algun taller relacionat amb la metal·lúrgia en aquest indret. Això també lligaria amb les dades que es poden extreure dels diferents documents que parlen d'aquesta zona durant l'època medieval i moderna, i que també ubiquen en aquest sector diferents ferrers i/o ferreries.

Per sota d'aquesta trama urbana més moderna tan sols es varen localitzar dues estructures que es podrien situar vers el segle XV: un fragment de mur i la seva banqueta. Localitzats a la zona més meridional de l'excavació i en una cota molt baixa, serien els hereus de la xarxa urbana que es desenvolupà a partir del segle XI al costat del riu i a redós de Sant

Figura 3. Vista final de l'excavació a Sacsimort 4-6.

Feliu. Els materials en acosten a l'època altmedieval, però es desconeix la seva funcionalitat.

El carrer Sacsimort se situa al nucli més antic del burg de Sant Feliu, que ja està documentat al segle XI, amb diferents escrits que es refereixen als alous que ocupaven aquesta zona, la seva situació i els afrontaments amb d'altres propietats episcopals i comtals.

Aquesta zona patí una gran expansió urbana a la fi del segle XI i l'inici del XII, que resultà decisiva per a l'evolució del burg. El primer text que en parla data del 1094 i fa referència a un gran alou venut a Guillem Constants, amb algunes cabanes, horts, fruiters i obradors i ferreries que aprofitaven l'aigua del Galligants per dur a terme les seves activitats.

El 1115 es donaren permisos per edificar, per fer petites construccions o ampliacions de les ja existents.

En pocs anys un grup reduït de propietaris portaren una gran activitat urbanitzadora al burg de Sant Feliu, i es feren un gran nombre d'inversions immobiliàries a l'alou de Guillem Constants, que en realitat era el nucli més antic i l'espai inicial d'aquest burg.

En les vendes que s'han pogut anar documentant no es puntualitzava la finalitat de l'adquisició, però s'utilitzava una formula molt aclaridora: *ad facere quid volueritis*, o semblants, deixant ben clar que el nou propietari tenia dret a fer les modificacions que cregués oportunes. S'ha de pensar que les construccions devien anar evolucionant i abastant cada vegada més zones d'hortes i espais poc urbanitzats.

Per acabar, cal esmentar l'aparició d'unes restes humanes en un estat de conservació força precari al sector 2 de l'excavació (l'espai més al sud). Es tractava de dos individus adults, conservats parcialment, que s'haurien de posar en relació amb alguna necròpolis dels temples més propers al carrer Sacsimort: Sant Nicolau o Sant Pere, de les quals no es té cap notícia, o bé, arriscar-se a plantejar la possibilitat d'un espai d'enterraments relacionat amb la via que entrava a la ciutat per Sobreportes, cosa que podria fer recular la cronologia d'aquestes restes uns segles abans.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1981, El Gironès, La Selva i La Garrotxa, *Gran geografia comarcal de Catalunya*, vol. 3, Ed. Enciclopèdia Catalana.

AA.VV. 1983, *Girona i els seus barris*, Ajuntament de Girona, 131-142.

AA.VV. 2002, *Història del Gironès*, Diputació de Girona.

ALBERCH *et al*. 1982, *Girona: rius, ponts, aiguats*. Ajuntament de Girona.

AUGÉ, A., CODINA, A., FRIGOLA, J., FUERTES, M., LLINÀS, J., MONTALBÁN, C. 2012, Diverses intervencions arqueològiques al barri vell de Girona, *IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya,* Tarragona del 10 al 13 de Juny de 2010, 537-551.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M., SAGRERA, J. 1995, *La Ciutat de Girona l'any 1535*, Història Urbana de Girona 2, Ajuntament de Girona.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M., SAGRERA, J. 1996, *Girona comtal i feudal (1000-1190)*, Quaderns d'Història de Girona, Diputació de Girona – Ajuntament de Girona.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M., SAGRERA, J. 1998, *La Ciutat de Girona en la 1a meitat del s. XIV: la plenitud medieval,* Història Urbana de Girona 3, Ajuntament de Girona.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M., SAGRERA, J. 2000, *El sector nord de la ciutat de Girona. De l'inici al segle XIV,* Història Urbana de Girona 4, Ajuntament de Girona.

CANAL, J., CANAL, E., NOLLA, J.M., SAGRERA, J. 2010, *Girona en el segle XIII (1190-1285)*, Història Urbana de Girona 9, Ajuntament de Girona.

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1992, *Catàleg de plànols de la ciutat de Girona des del segle XVII al XX,* COAC, Ajuntament de Girona.

CHIA, J. de, 1864, *Inundaciones de Gerona,* Girona.

GUILLERÉ, C. 1991, *Girona medieval. L'etapa d'apogeu (1285-1360,* Quaderns d'història de Girona, Diputació de Girona – Ajuntament de Girona.

GUILLERÉ, C. 1992, *Girona medieval. Crisi i desenvolupament (1360-1460),* Quaderns d'història de Girona, Diputació de Girona – Ajuntament de Girona.

MERINO, J., MONTALBÁN, C. 2000, Excavacions arqueològiques en el Pou Rodó (Girona), *V Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* Olot, 253-255.

NOLLA, J.M. 1988, *Gerunda*: dels orígens a la fi del món antic, *Fonaments* 7, Barcelona, 69-108.

PALAHÍ, LI., NOLLA, J.M., VIVÓ, D. (eds.), 2007, De *Kerunta a Gerunda. Els orígens de la ciutat*, Història de Girona 41, Ajuntament de Girona.

RIBAS, A. 2006, *Les inundacions a Girona*, Col·lecció patrimoni cultural 6, Ajuntament de Girona.

INTERVENCIÓ PREVENTIVA AL CENTRE BONASTRUC ÇA PORTA (GIRONA)

Josefina SIMON REIG
Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria, Institut de Recerca Històrica

A inici d'abril del 2011, l'Ajuntament de Girona va projectar construir uns lavabos en el Centre Bonastruc ça Porta, immoble de propietat municipal situat en el carrer de la Força núm. 10 on hi ha instal·lat el Museu dels Jueus.

PRECEDENTS

Els precedents en aquesta zona d'actuació, situada en les dependències de l'actual Museu dels Jueus de Girona, la trobem exposada el 1995 amb la publicació del primer treball d'història urbana de Girona amb el títol *Els jueus i la ciutat de Girona* (Canal *et al.* 1995). També la publicació del 6è volum *Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica de la ciutat* (Canal *et al.* 2004, 145-155) i sobretot en el 7è volum de la mateixa col·lecció (Canal *et al.*2006). Amb aquesta breu bibliografia sobre el tema hom es pot fer una idea de la situació del call.

Tot i que en la zona que ocupava el call jueu s'hi han portat a terme diverses intervencions, com en tota la zona del barri vell, en aquesta parcel·la en qüestió no hi ha documentades intervencions arqueològiques, tal i com s'han realitzat, ateses les obres que afectaven dita parcel·la.

ABRIL 2011

Les obres prèvies per a la reforma de la sala, on havia d'anar l'equipament públic, va posar en evidència diverses estructures. Per la banda oriental es localitzar un envà d'obra que tanca un espai inutilitzat. Dita paret s'enderrocà parcialment amb la finalitat de poder accedir a l'espai de darrera. Rere el mur esmentat aparegué un potent farciment de terra i pedres que semblen haver estat abocades expressament. Les pedres són fragments de roca sense treballar que, probablement, procedeixen del mateix subsòl rocallós de la finca i que hi van ser abocades durant unes antigues obres realitzades a la finca.

La motivació de la intervenció arqueològica era l'interès de retirar el sediment de terra i pedres fins al nivell de paviment actual de la resta de la sala, com també portar a terme dos sondeigs a l'àmbit que hi ha abans de l'envà d'obra per tal de veure una possible continuïtat de les possibles estructures localitzades.

A banda de guanyar espai, un dels objectius de l'esmentada intervenció arqueològica era poder documentar arqueològicament la banda interior de la porta medieval (una obra amb dovelles i brancals de pedra dels segles XIII-XIV) que, de temps enrere, havia estat localitzada al carreró d'Hernández i que es conserva en bon estat malgrat que paredada amb

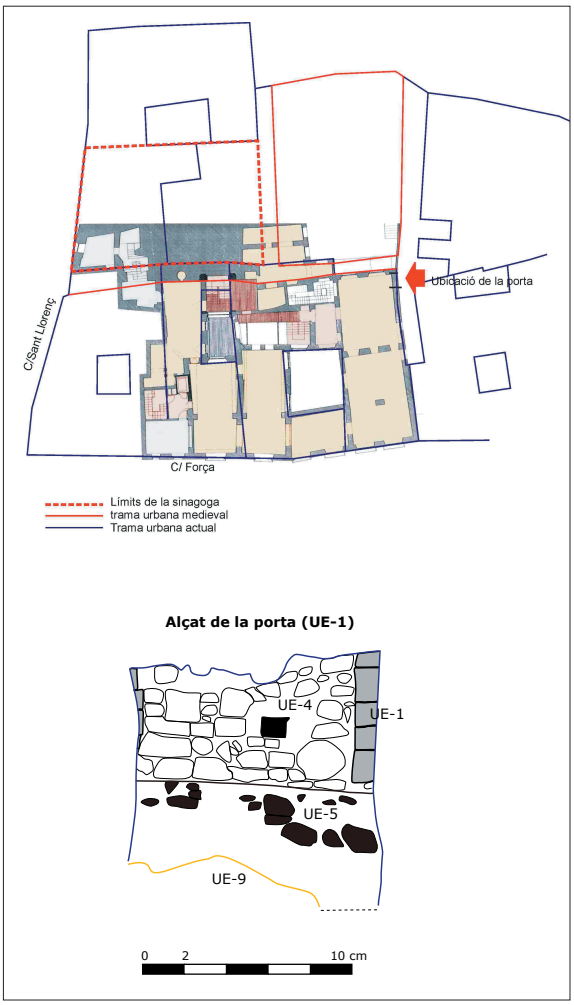

Figura 1. Situació de la porta i alçat.

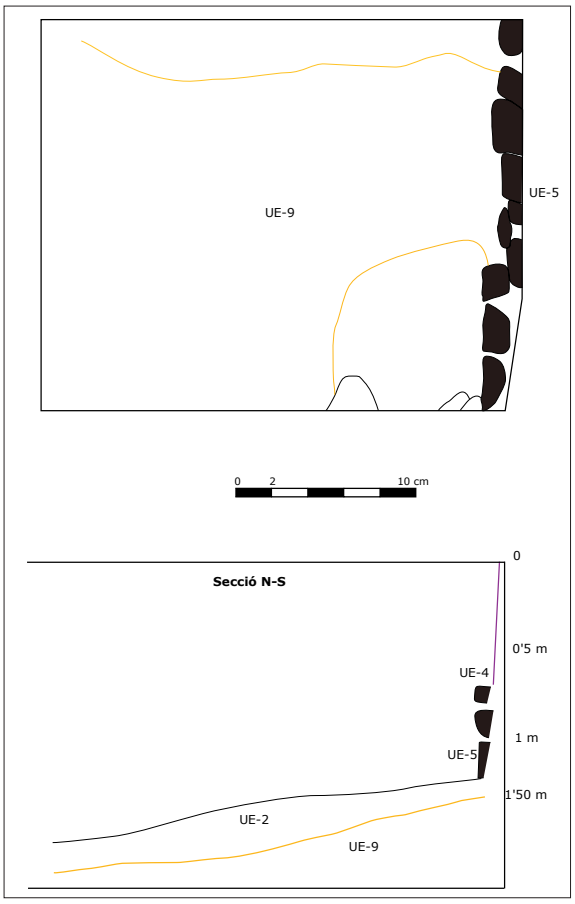

Figura 2.

pedra i morter. L'interès del mateix sediment de terra que s'havia d'extreure és molt relatiu ja que els indicis assenyalen que es tracta d'un abocament d'època recent, i probablement remunta, només, al moment que es va habilitar l'edifici per a convertir-lo en el Centre Bonastruc ça Porta.

Descripció de les estructures

L'única estructura present correspon a les dovelles de la porta, la seva banqueta de fonamentació així com també al seu tapiat. Entre el rebliment (UE 2), de terra amb pedres, hi havia dos d'aquestes d'1 m per 40 cm d'amplada com també material que serveix per a poder datar el colgament d'aquesta zona.

Els dos sondeigs realitzats han presentat característiques similars. El primer sondeig s'ha fet de 1,40 m per 0,90 m i el segon sondeig, de 0,80 m per 0,90 m. En aixecar les rajoles del paviment actual, aquestes deixaren al descobert un rebliment de terra completament estèril, que un cop extret, va permetre observar l'aparició de la sorrenca, anomenada de cervell de gat (roca mare), amb intrusions de roca calcària pròpia de la mateixa formació geològica.

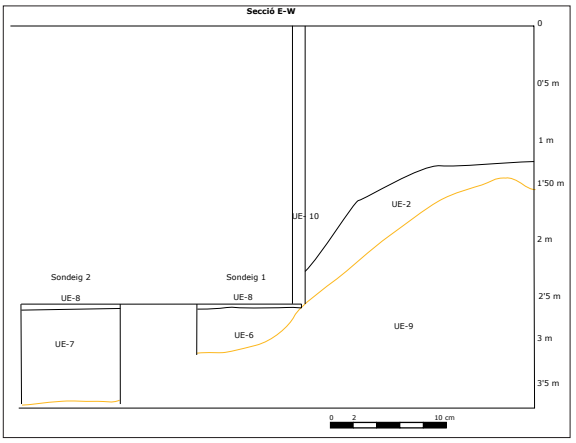

Figura 3.

La informació planimètrica de les actuacions realitzades es troben en les figures 1 a 3.

CONCLUSIONS

Els treballs realitzats han donat informació per a tenir coneixement del colgament i l'abandó de l'àmbit localitzat en l'enderroc del mur corresponen a la UE 10 (mur que tapiava la zona). El rebliment (UE-2), fet de terra i roques i material, ha permès poder datar dit colgament. Dins el material exhumat hi ha una ferramenta d'una porta, un fragment de balustrada i fragments ceràmics. Aquestes restes s'exemplifiquen amb ceràmica de Quart per tenir una tonalitat grisa quasi negra amb un desgreixant propi de dita tipologia. També hi ha 2 fragments de ceràmica amb decoració blava. Per últim, els individus 1 i 2 corresponen a la tipologia de reflexos metàl·lics amb les restes del medalló central circular ocupat per una R amb orles de motius geomètrics. Gràcies a aquests individus es pot datar el colgament de l'àmbit a principi del segle XVII (Llorens 1989, 152).

La informació extreta dels sondeigs portats a terme ha resultat insuficient per poder datar la preparació del paviment ja que només se n'ha extret terra estèril.

BIBLIOGRAFIA

CANAL, E., CANAL, J., NOLLA, J.M. SAGRERA, J. 1995, *Els jueus i la ciutat de Girona*, Col·lecció Quaderns d'història de Girona, Girona.

CANAL, E., CANAL, J., NOLLA, J.M. SAGRERA, J. 2004, *Girona de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit d'una ciutat antiga a l'època medieval (II),* Col·lecció Història urbana de Girona, Reconstrucció cartogràfica 6, Girona.

CANAL, E., CANAL, J., NOLLA, J.M. SAGRERA, J. 2006, *La forma urbana del call de Girona,* Col·lecció Història urbana de Girona, Reconstrucció cartogràfica 7, Girona.

LLORENS, J. 1989, *Ceràmica catalana de reflex metàl·lic. Segles XV al XVII,* Barcelona, 152.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA PREVENTIVA EN EL NUCLI ANTIC DE LA BISBAL D'EMPORDÀ (FASE II DEL PLA ESPECIAL D'URBANITZACIÓ)

Xavier ROCAS i GUTIÉRREZ

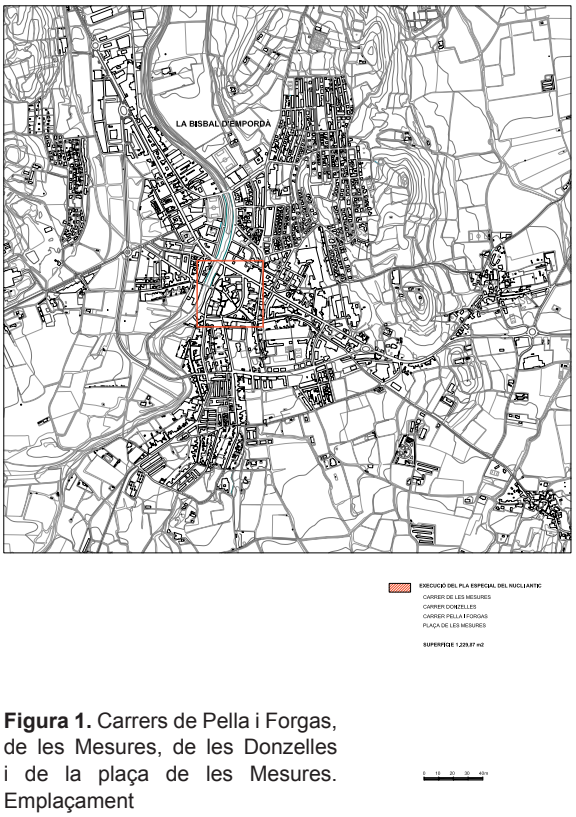
Al llarg dels darrers anys, l'Ajuntament de la Bisbal d'Empordà ha anat promocionant les obres de reurbanització dels carrers emmarcats dins l'àmbit del seu *Pla Especial de Protecció del Nucli Antic*. Aquestes obres s'han anat desenvolupant per zones que corresponen als sectors definits en el Pla Especial (Rocas 1995, 14).

Dins aquest procés ja s'han urbanitzat la plaça del Castell i de l'Ajuntament (zona 8 segons el Pla Especial); la Plaça Major (zona 7); els carrers Santa Maria del Puig, de Montserrat, del Foc de la Bisbal, del Racó i de l'Alta Riera (zona 2); i els carrers de les Mesures, de les Donzelles, de Pella i Forgas i plaça de les Mesures (zona 4). En el moment de redacció d'aquest escrit s'estan enllestint els treballs en els carrers dels Germans Sitjar, de la Canonja i places de la Llibertat i Jacint Verdaguer (zona 3). Les zones 4 i 3 han estat anomenades, respectivament, fase II i fase III.

La Comissió de Patrimoni dels Serveis Territorials de Girona tractà i aprovà (desembre de 2007), els projectes de reurbanització d'aquestes fases II i III. Aquest informe favorable quedava condicionat, entre d'altres, a la realització d'un control arqueològic de l'obra.

El municipi de La Bisbal d'Empordà compta amb 5 béns declarats BCIN. Dos d'ells es troben emplaçats dins el nucli urbà, concretament el Castell Palau i la muralla que tancava l'antic nucli medieval. Un tram d'aquest darrer monument es podia trobar dins l'àrea inclosa a la fase II del Pla Especial.

Atesa aquesta possible afectació sobre el patrimoni arqueològic, i complint la condició dictada per la Comissió de Patrimoni, es va proposar realitzar una

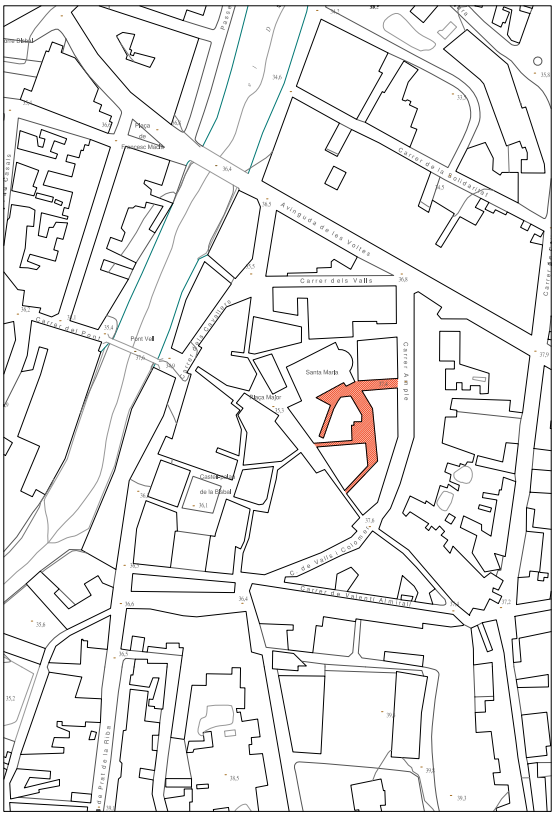

Figura 1. Carrers de Pella i Forgas, de les Mesures, de les Donzelles i de la plaça de les Mesures. Emplaçament

intervenció arqueològica preventiva en l'àmbit afectat per aquesta fase: carrers de les Mesures, de les Donzelles, de Pella i Forgas i plaça de les Mesures. Un espai delimitat a ponent per la Plaça Major a través de la Volta de la Mel, a sud pel carrer Sant Jaume, a nord per l'església parroquial i a llevant pel carrer Ample. La superfície inicial d'actuació era de 1.229,87 m^2 (Fig. 1).

La configuració topogràfica de l'àmbit d'actuació genera un recorregut de carrers amb pendent decreixent des del punt més alt, situat en l'entrada lateral de l'església pel carrer de les Mesures fins a l'extrem oposat del mateix carrer, de la plaça de les Mesures, del carrer Pella i Forgas i del carrer Donzelles. Aquests carrers pertanyen a un sector eminentment residencial en el que es desenvolupa el petit comerç local amb menys intensitat que altres carrers ja renovats i de millor accessibilitat.

L'objectiu de la reurbanització d'aquest sector era el d'aconseguir una millora de la qualitat urbana, actuant, preferentment, en una nova pavimentació noble com a tret característic i diferencial, i en la renovació dels serveis.

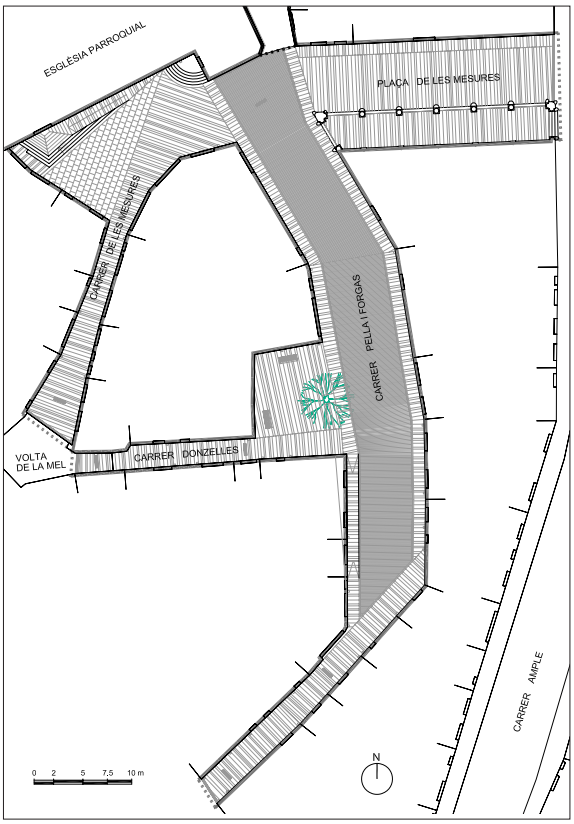

Figura 2. Àmbit d'ordenació dels carrers de Pella i Forgas, de les Mesures, de les Donzelles i de la plaça de les Mesures.

LA INTERVENCIÓ AL CARRER DE PELLA I FORGAS I A LA PLAÇA DE LES MESURES

Si inicialment es proposava una intervenció arqueològica preventiva en tota l'àrea afectada per les obres de la fase II (carrers de Pella i Forgas, de les Mesures, de les Donzelles i plaça de les Mesures), l'inici previ dels treballs d'urbanització obligà a reduir l'àmbit d'actuació. Així, la inspecció realitzada conjuntament amb l'arqueòloga territorial el dia 13 de setembre de 2010 va constatar la finalització dels treballs en tot el carrer de les Donzelles, la part baixa del carrer de Pella i Forgas i bona part del carrer de les Mesures (fins a l'alçada de la part posterior de la parroquial), fet que obligava a limitar la intervenció arqueològica a l'espai que aleshores restava per reurbanitzar del carrer de Pella i Forgas i la Plaça de les Mesures (Fig. 2).

Val a dir que llavors en aquell sector ja s'havia retirat majoritàriament tot el paviment asfàltic i s'havien iniciat l'obertura de rases per tal d'enterrar les noves xarxes de serveis. En algun punt, concretament al bell mig del carrer de Pella i Forgas, ja es distingien ben visibles les restes d'una possible edificació.

Els treballs realitzats han consistit en el control arqueològic preventiu d'aquests dos carrers, dirigits fonamentalment a descobrir i documentar les restes que hi poguessin aparèixer. El fet que les obres no comportaven l'excavació del subsòl (a excepció d'aquells llocs on puntualment s'obrissin rases per tal de soterrar les noves xarxes de serveis) han permès plantejar una intervenció limitada; només en els llocs on han quedat afectats per aquestes rases de soterrament de serveis s'ha realitzat el pertinent sondeig estratigràfic. Un cop realitzada aquesta tasca (la intervenció es va desenvolupar des del dia 20 de setembre de 2010 al 20 de febrer de 2011), les restes descobertes s'han conservat, protegides adequadament amb tela geotèxtil i capa de sorres, cobertes de nou amb la nova pavimentació.

Els materials apareguts s'han dipositat al Terracotta Museu de la ciutat, el qual disposa de la infrastructura necessària per la seva correcta custòdia.

Carrer de Pella i Forgas

La intervenció feta al carrer de Pella i Forgas ha permès descobrir les restes de dues cases, unes edificacions que concorden amb aquelles representades en traç discontinu en el projecte de

nova alineació del carrer (Anònim 1934, 52), i on se'ns dibuixa una topografia urbana marcada per un carrer molt més irregular, tortuós i estret que l'actual, i on el carrer de les Donzelles donava a una placeta ubicada més al nord que l'actual.

Tal com era previsible, les restes localitzades ens han aparegut parcialment destruïdes per les diferents actuacions urbanístiques realitzades al lloc. L'abast d'aquest deteriorament és prou important en el costat de ponent, on les restes de les dues edificacions s'amaguen dessota les cases actuals i impossibiliten el poder conèixer la distribució interior dels dos edificis. A més, les xarxes de serveis, com ara la canalització del gas ciutat que ressegueix l'actual línia de façana, trenca bona part de l'estratigrafia.

La relació estructural que estableixen els dos edificis i les diferències que mostren en el seu paredat indica que foren aixecats en dos moments diferents; el fet que el material arqueològic trobat durant els treballs sigui de procedència superficial impossibilita, però, el poder precisar la datació de la seva construcció. A més, la comparació de les diferents parets interiors suggereix, també, l'existència altres reformes parcials en cadascun dels dos edificis, esbossades només per les diferències visibles en l'obra.

La casa 1, de forma general rectangular, ressegueix la disposició dels actuals carrers de Pella i Forgas i de les Donzelles, tot sobresortint un bon tros de l'actual alineació i marcant en planta un carreró molt estret a la banda de llevant i una placeta a migdia. La fàbrica de les parets exteriors (UE. 1001, 1002, 1037=1038) és molt sòlida, bastida amb pedres sense escairar lligades amb un morter molt dur fet de calç i sorra, les quals, sens dubte, suportarien més d'un pis. Aquests murs es diferencien clarament de l'aparell que apareixia en la casa 1, tot retallant el mur UE 2004=1042.

L'edifici presenta una distribució interior en 4 habitacions, descobertes tot just retirat el nivell superficial (UE 1005). Una d'aquestes cambres (habitació 1), delimitada pels murs UE 1001, 1002 i 1004, ve pavimentada amb un enrajolat molt degradat de toves de ceràmica (UE 1017). Aquest sòl es troba en un nivell inferior a l'empedrat que pavimenta l'habitació 2 (UE 1003), bastit amb pedres de dimensions considerables lligades amb morter de calç i sorra i que presenta una pendent decreixent des del carrer de Pella i Forgas vers l'interior de l'edificació. Es troba delimitat pels murs UE 1002, 1004 i 1015, i l'enrajolat UE 1017, tot i que la diferència de cota entre ambdós pressuposa l'existència d'un envà de separació el qual hauria estat totalment desmuntat en enderrocar-se l'edificació. La manca d'altres paviments, tant en aquest edifici com en la casa 2, suggereix un enderroc molt controlat, amb un més que probable acopi de tot aquell material reutilitzable (com ara els rajols de paviment o les bescuitelles dels envans), i on la presència de l'empedrat UE. 1003 s'explicaria per l'escassa o nul·la possibilitat d'aprofitament posterior.

L'habitació 3 presenta com a tret més destacable la presència d'una estructura (UE. 1029) adossada en l'angle que formen els murs 1002 i 1015, de forma general rectangular amb un dels extrems formant angle, i que pensem es podria tractar dels fonaments d'una possible cuina. Aquesta estructura es recolza damunt d'un mur anterior (UE 1028) de fàbrica ben diferent a la resta d'estructures de la casa, bastit de pedres unides en sec i que no guarda relació amb cap altre mur. L'habitació de més al nord, designada com a habitació 4, presenta com a tret més destacat la presència d'una gerra de ceràmica (UE 1043) encastada dins el sòl natural d'argila.

La casa 2 correspon a aquella que es localitza a l'extrem nord del carrer de Pella i Forgas i dóna al carrer de les Mesures. L'edifici, de planta general no regular, s'endinsa dins l'actual carrer (UE 2002), gira en angle recte davant per davant de les Voltes d'en Galí (UE 2003) seguint l'alineació de l'actual Pella i Forgas i, de cop, canvia bruscament de direcció anant a buscar la tirada amb la casa que actualment fa xamfrà amb el carrer de les Donzelles. El canvi de direcció ve marcat a l'exterior per una sòlida banqueta (UE 2031) que es vincula a un pou (UE 2018, 2019) ubicat dins l'edifici (habitació 2). Interiorment, presenta les restes de 4 habitacions de magnituds i formes diverses, adaptades al fals escaire de l'edifici. En una d'aquestes (habitació 1) es conserva un fragment de l'enrajolat (UE. 2009).

L'aparell de les parets exteriors és sòlid, obrat amb pedres sense escairar lligades amb morter de calç i sorra (UE 2002, 2003, 2004). Les mides d'aquests murs perimetrals presenten un guix constant de 80 cm, i les parets interiors, de fàbrica similar, 60 cm (UE 2005, 2006, 2017). Val a dir que la totalitat de parets es troben a nivell de fonaments. L'existència de diverses fotografies antigues permet conèixer l'existència d'un portal d'accés a l'edifici ubicat a la paret de llevant (UE 2003) i que afrontaria davant mateix del lateral de les Voltes d'en Galí.

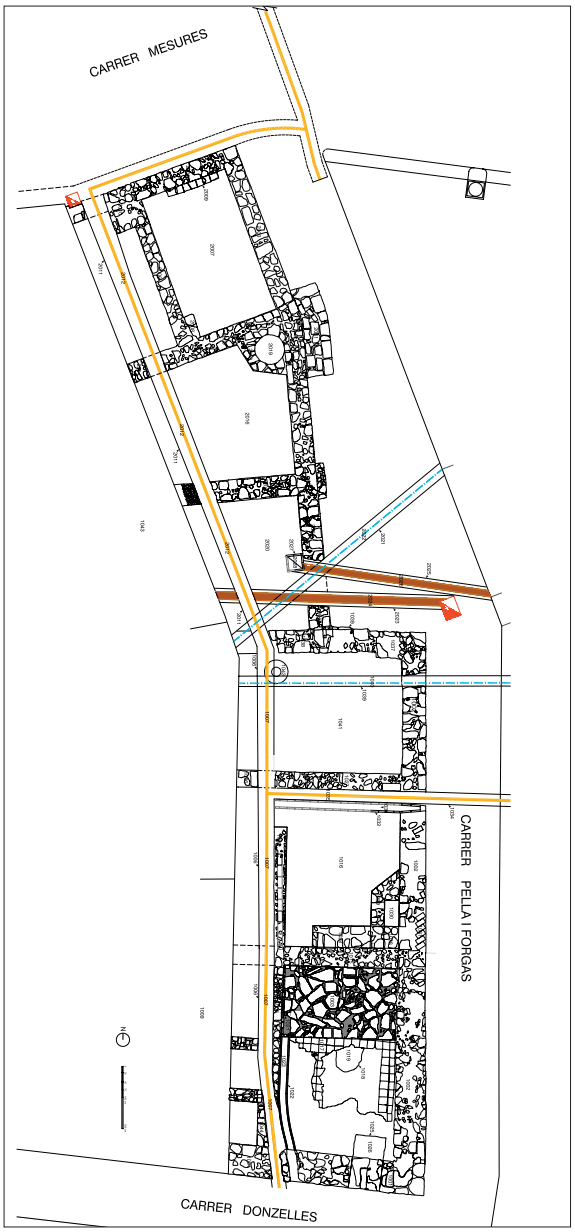

Figura 3. Carrer Pella i Forgas. Restes localitzades.

En aquest moment, i tenint en compte les limitacions que suposa no haver pogut excavar estratigràficament els dos edificis, podem aventurar, amb totes les reserves que calguin, que un dels dos immobles es dataria molt probablement de final del segle XVI - principi del segle XVII (casa 2), al qual s'adossaria un altre posterior (casa 1) de final del segle XVII o principi del segle XVIII. Ambdós edificis conformen una trama urbana ben diferent a l'actual, marcant un carreró estret i irregular, delimitat a cada extrem per dues placetes (Fig. 3).

La recerca documental ens ha permès retrobar els noms de l'antic carreró i places: carreró de les Donzelles i placeta de l'Oli (al sud) i plaça del Gra (al nord), així com diverses fotografies on es poden distingir parcialment les dues cases (Lloberas 1969, 106; Lloberas 1974, 257, il·lustracions 47 i 48; Terradellas 2005, 258-259). Val a dir que la placeta de l'Oli fou urbanitzada com a espai públic vers l'any 1850 quan Narcís Roure cedí el solar a l'Ajuntament (Lloberas 1969, 131).

La descoberta de les restes d'un antic pou que s'obra al carrer ens permet suggerir la hipòtesi que molt probablement es tractaria del pou que donaria nom al carrer de les Donzelles (Frigola 2006, 47). Amb un senzill mecanisme de bomba de manubri permetria poder poar l'aigua tant per la part de fora com pels habitants de l'edifici des de dins.

La urbanització actual d'aquest carrer i l'enderroc de les dues cases es va realitzar durant la Segona República, entre l'any 1932 i 1935, i fou deguda a la generositat dels germans Pella i Tort (fills de Pella i Forgas), en agraïment per haver batejat el carrer amb el nom del seu pare (Anònim,1934, 53; Lloberas 1959, 26, nota 18; ACBE, *Hemeroteca*: *El Bisbalenc*, 16/10/1931; *El Bisbalenc*, 7/10/1932).

Hores d'ara, les dues edificacions es troben documentades i preservades de les obres d'urbanització del sector, atès que amb la seva aparició s'ha modificat la totalitat del projecte d'instal·lació de les xarxes de serveis (inicialment centrades a tot el llarg del carrer), fent-les passar per l'espai lliure de l'antic carreró i evitant, d'aquesta manera, malmetre les estructures ara descobertes. L'autorització pel rebliment indefinit de les restes fou concedida el dia 9 de novembre de 2010.

La intervenció a la plaça de les Mesures

Pel que fa a la plaça de les Mesures, la intervenció efectuada ha permès redescobrir les restes de diverses edificacions que corresponen, en aquest sector, a una illa de cases amb un pati interior a redós de la muralla, una estructura urbana ben diferent a l'actual. Avui dia, la plaça es troba delimitada a banda i banda per dos grans edificis: l'ajuntament Vell al nord i les Voltes d'en Galí al sud, ambdós construïts l'any 1835. (Fig. 4)

La muralla (UE 6021) es localitza a l'extrem est de la plaça, paral·lela al carrer Ample, tancant aquest sector. El tram descobert, en tota l'amplada del carrer, correspondria a un petit fragment del recinte emmurallat que es localitzaria entre els antics portals Nou (o de la Carnisseria), davant el camí de Torroella i Peratallada, i el portal de Sant Jaume o del Raval,

corresponent al camí de Palamós (Lloberas 1959, 27-28).

Al nord-est de la plaça, i recolzat a la muralla, es localitza un edifici que marca angle i que s'endinsa dessota l'ajuntament Vell. És el que hem anomenat casa 1 (UE 6022 i 6023).

Al nord-oest de l'àmbit es localitza un altre edifici (casa 2), el qual ve delimitat per un potent mur que tanca l'espai en el seu extrem occidental resseguint la trama urbana marcada pel carrer de Pella i Forgas (antic de les Donzelles) i l'antiga placeta del Gra. Aquest edifici es troba dividit interiorment per un seguit d'habitacions (en nombre de 4) amb murs de factura i parament diferenciat.

Entre les cases 1 i 2 es localitza un espai buit d'estructures que interpretem com un pati interior.

Resseguint longitudinalment tota la plaça (des del carrer de Pella i Forgas al carrer de les Mesures) es localitzen dues canals de desguàs bastides amb rajols que afecten (retallant-los en major o menor mesura), bona part d'elements descoberts en la intervenció.

El control arqueològic de la plaça ha consistit en el rebaix superficial de tota l'àrea, per tal de descobrir i documentar les restes que hi poguessin aparèixer. Un cop descoberts els diferents elements arqueològics, la intervenció s'ha limitat a excavar l'espai afectat per l'obertura de noves rases.

El fet afortunat d'haver trobat les dues canals longitudinals, així com l'evidència que alguns murs es trobaven retallats per la construcció d'aquesta (UE 6029=6033, 6034 i 6036) va suggerir la conveniència d'aprofitar el seu traçat a l'hora de soterrar les noves xarxes de serveis; solució que, sens dubte, ha resultat menys lesiva per a les restes (Fig. 4). S'han realitzat, doncs, dues rases longitudinals que ressegueixen tot el llarg del carrer aprofitant els desguassos ja existents. Cada rasa té en els seus extrems la corresponent arqueta que fou instal·lada fora de l'àmbit pròpiament de la plaça, en el carrers perpendiculars (a ponent carrer de Pella i Forgas, ja controlat, i a l'est amb el carrer Ample).

L'obertura d'aquestes dues rases es va realitzar mitjançant treballs manuals i sota control de l'arqueòleg que subscriu. Tal com es preveia, tant en un cas com en l'altre, l'estratigrafia es va trobar molt malmesa, afectada directament per les dues canalitzacions d'obra. En el cas de la rasa 2, aquesta afectació es veié agreujada per la instal·lació d'un tub d'aigua anterior a la canal, el qual retallava encara més l'espai en una amplada de 60 cm per 50 cm de

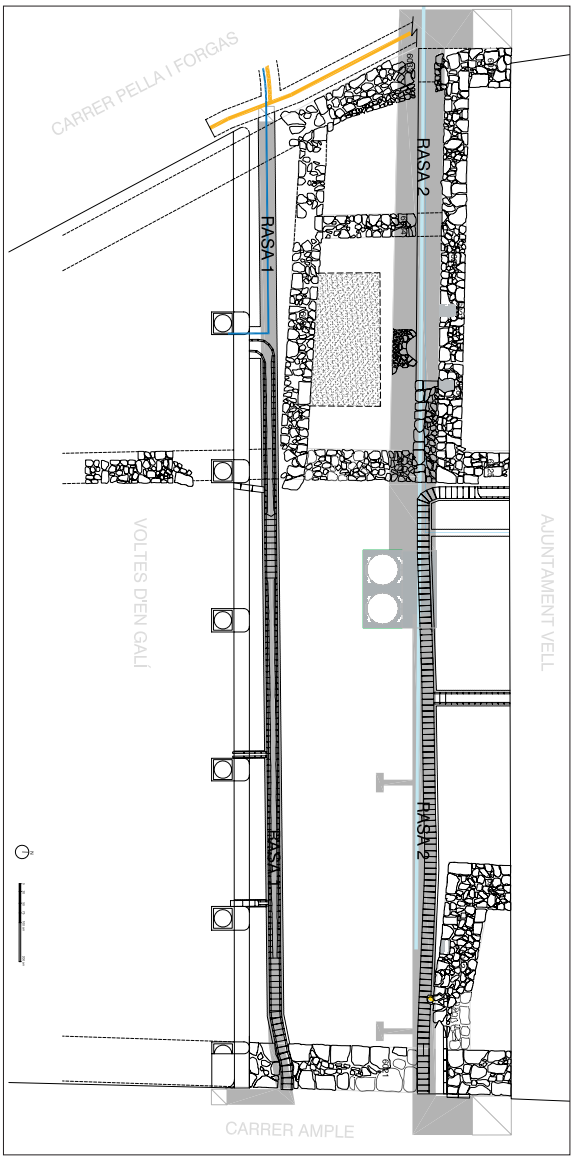

Figura 4. Plaça de les Mesures. Restes localitzades.

fondària. Tots els murs que delimiten les habitacions 2 i 3 de l'edifici 2 (UE 6033, 6034 i 6036) es van trobar retallats, dificultant, en molt, entendre les diferents relacions estratigràfiques.

Pel que fa a la muralla, s'hi va realitzar un sondeig longitudinal d'1 m d'amplada per 2 m de llargada tot resseguint el seu parament interior, per tal d'intentar esbrinar la seva cronologia i la potència estratigràfica. El resultat del sondeig va permetre descobrir que la muralla conserva una fondària de parament de 1,30 m d'alçada. Construïda retallant directament el subsòl natural, no s'ha recuperat cap material arqueològic.

Tal com ja s'ha dit abans, el fet afortunat d'aprofitar el traçat de les antigues canalitzacions de desguàs per soterrar les noves xarxes de serveis ha permès afectar el mínim les estructures descobertes. Així, les

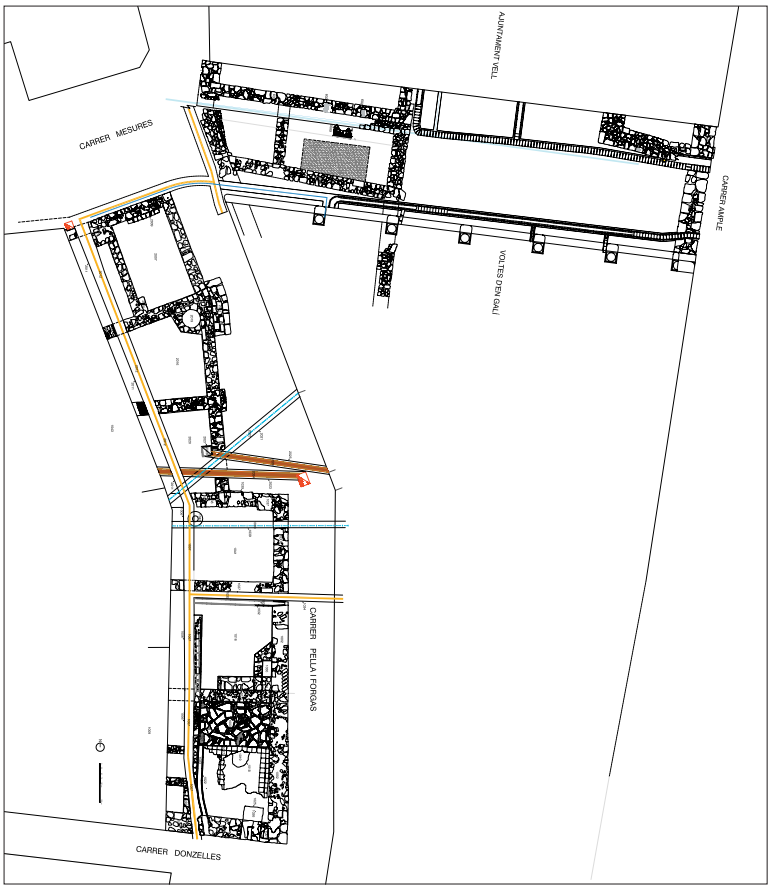

Figura 5. Carrers de Pella i Forgas i plaça de les Mesures. Planta general de les troballes.

restes afectades per la nova instal·lació dels serveis corresponen només als extrems dels murs UE 6033, 6034 i 6036, així com les restes molt malmeses d'un possible forn (UE 6069) que es vincula a dos forats que retallen verticalment el mur UE 6026. Pel que fa a la muralla, bé catalogat com a BCIL, resta preservada en tant que els tubs que l'han creuat (llum, telefònica i aigua potable) s'han disposat en una cota superior, tot aprofitant el retall fet quan es construïren les antigues canals (Fig. 4).

En aquest moment, i tenint en compte que els resultats de la recerca encara han d'entendre's com preliminars, podem concloure que la muralla caldria datar-se, per documentació i paral·lels, a final del segle XIII - principi del segle XIV, una datació que concorda amb aquella proposada per Marquès que situa la seva construcció entre els anys 1280-1302 (Marquès 1978, 69), tot i que, molt probablement, la fortificació no s'acabaria del tot fins ben entrat el segle XIV, ja que tenim constància que encara els anys 1364, 1369 i 1375 hom treballa en aquestes defenses (Marquès 1995, 146-147; Frigola 2003, 12-13). Pel que fa a l'edifici 1, adossat a aquella, proposem una datació durant el segle XVII.

A l'edifici 2 s'han constatat diferents fases constructives, marcades per canvis en el parament i, en algun cas, també per l'estratigrafia (quan aquesta s'ha pogut recuperar). L'habitació 1 correspondria a la construcció original (UE 6025, 6026, 6029 i 6033), amb un potent contrafort a l'angle de llevant. Datem aquesta construcció original entorn la meitat de segle XV. Posteriorment, s'hi recolza la paret UE 6036 i, en un moment posterior, les parets (UE 6034 i 6035).

Ambdós edificis conformen una trama urbana ben diferent a l'actual, marcant una illa de dues cases amb un pati interior delimitada a llevant per la muralla i a ponent per el mur de tanca de la casa 2 (UE 6029=6033) i que donava a l'antiga Plaça del Gra.

Coincidint amb la recerca arqueològica, la revisió de la documentació ens ha permès ampliar les fonts de coneixement i proporcionar nova informació sobre l'evolució històrica del carrer. Així, la propietat d'aquest espai seria del Comú de la Bisbal ja des de 1689 quan la Universitat compra a Pere Guitart Millàs l'edifici de l'Ajuntament que llavors comprèn les "cases de Millàs" juntament amb els seus patis. El solar original se situa arran de muralla, afronta amb l'església parroquial (romànica) per raó del cementiri i amb el carrer de la Carnisseria (actual plaça de Jacint Verdaguer). La porta principal donava llavors a la plaça del Blat o del Gra (Lloberas 1959, 25, nota 7).

A principi del segle XVIII (cadastre de 1716) el carrer encara no existeix. El cadastre descriu el solar de l'Ajuntament en dos edificis, una casa a la placeta de les Mesures que serveix per "tenir lo concell" i que "consisteix en entrada seller dos estables y quatre patis baix y dalt en sis aposentos y en terradet " i una altra casa "…ab lo sol cobert de la teulada y un poch de eixida que serveix per los Estudis de la nostra vila". Aleshores el carrer de Pella i Forgas s'anomenava carrer "den Frugell"[1].

A final de 1834 i principi de 1835 el comerciant de

teixits i robes construeix les Voltes d'en Galí, l'edifici que limita el carrer pel seu costat sud. L'edifici és d'estil neoclàssic i consta d'habitatge, botiga i magatzem robes. Aquell mateix any Galí paga la nova façana del Comú (problemes de lligament amb les altres parets de l'edifici). També d'aquest any 1834 és la venda, per part de l'Ajuntament, del solar de la cantonada de ponent que dóna al carreró de l'església i que aleshores es coneixia com a Joc de la pilota, i la construcció de dos forns als baixos de la casa consistorial (fins el 1905) (Lloberas 1959, 251, nota 3; Lloberas 1965, 90 i 278).

L'any 1928 es produeix la darrera reforma de l'Ajuntament (obra de Pelayo Martínez) que dibuixa l'edifici que ens ha arribat fins avui (Rocas/Piera 2005, 89; Terradellas 2005, 259-260).

El dia 27 de gener de 2011, el Servei d'Arqueologia i Paleontologia va emetre informe favorable al rebliment indefinit de les restes, atès que l'excavació i registre havien estat exhaustius tot garantint la salvació dels seus valors culturals (Fig. 5).

BIBLIOGRAFIA

ANÒNIM. 1934, *La Bisbal. Primer Ajuntament de la República (14 d'abril de 1931 – 31 de gener de 1934). Obra realitzada*.

FRIGOLA, J. 2003, La Bisbal, *Quaderns de la Revista de Girona* 109, Sèrie Monografies locals 66, Girona.

FRIGOLA, J. 2006, Aiguats i aigua a la Bisbal, *Gavarres* 9, 46-48.

LLOBERAS, P. 1959, *La Bisbal en la història i el record*.

LLOBERAS, P. 1969, *Un segle de vida bisbalenca*.

LLOBERAS, P. 1974, *La Bisbal, anys enrere 1900-1939*.

MARQUÈS, J. 1978, *Catálogo monumental de la provincia de Gerona. Fascículo V: La comarca del Bajo Ampurdán*, Girona.

MARQUÈS, J. 1995, El govern episcopal de la Bisbal, *Estudis del Baix Empordà* 14, 137-149.

ROCAS, X. 1995, El Pla Especial de Protecció del Nucli Antic de la Bisbal d'Empordà, *El Drac* 25, 14-15.

ROCAS, X., PIERA, A. 2005, Pelayo Martínez, arquitecte de la Bisbal, *Revista de Girona* 228, 88-94.

TERRADELLAS, J. 2005, *L'Abans. Recull Gràfic de la Bisbal d'Empordà (1867-1965)*.

FONS DOCUMENTALS I HEMEROTEQUES

Arxiu Comarcal del Baix Empordà (ACBE)

Hemeroteca: *El Bisbalenc*

Fons Ajuntament de la Bisbal d'Empordà. *Cadastre 1716.*

NOTES

[1] ACBE, Fons Ajuntament de la Bisbal, *Cadastre 1716*, 241 i 241 bis 1.

CA LA PRUNA (PALS, BAIX EMPORDÀ)

Iñaki MORENO EXPÓSITO
Àtics, s.l.

Entre els dies 13 i 24 d'abril de 2011 es va dur a terme una intervenció arqueològica a l'interior de Ca la Pruna que va venir a completar l'estudi històric que s'estava realitzant en aquells moments d'aquest edifici (Colomer/Fumenal inèdit), el qual havia de servir per a valorar l'impacte de la instal·lació d'un ascensor a la torre sud-est de la casa.

Ca la Pruna es localitza al poble de Pals. Es tracta d'una masia fortificada situada fora muralla, com succeeix amb d'altres masies del terme.

DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS REALITZATS

Les tasques arqueològiques s'iniciaren amb l'obertura de diversos sondejos a la planta baixa de l'immoble per tal d'extreure'n noves dades que aportessin quelcom més d'informació sobre la història i l'evolució de l'edifici.

Sondeig 1

S'obrí un sondeig de 2 m per 1,75 m. Una vegada aixecat el paviment actual aparegué un nivell de carbons d'uns 5 cm de potència, al qual li seguí un nivell de 30 cm de potència format per un estrat de terres de color marró fosc i, finalment, la UE 1004, terres de color marró clar amb gran quantitat de runa constructiva i plàstics.

Aquest darrer nivell, de cronologia d'època contemporània, es lliurava tant al mur lateral de tancament est, UE 1007, com a un altre mur, UE 1005, coetani a l'anterior o més antic, que havia quedat arrasat durant les reformes dutes a terme als anys 70 del segle XX.

També es pogué observar com aquest nivell cobria una canalització obrada amb morter de calç, la UE 1006, que es recolzava al mur UE 1005 i traspassava

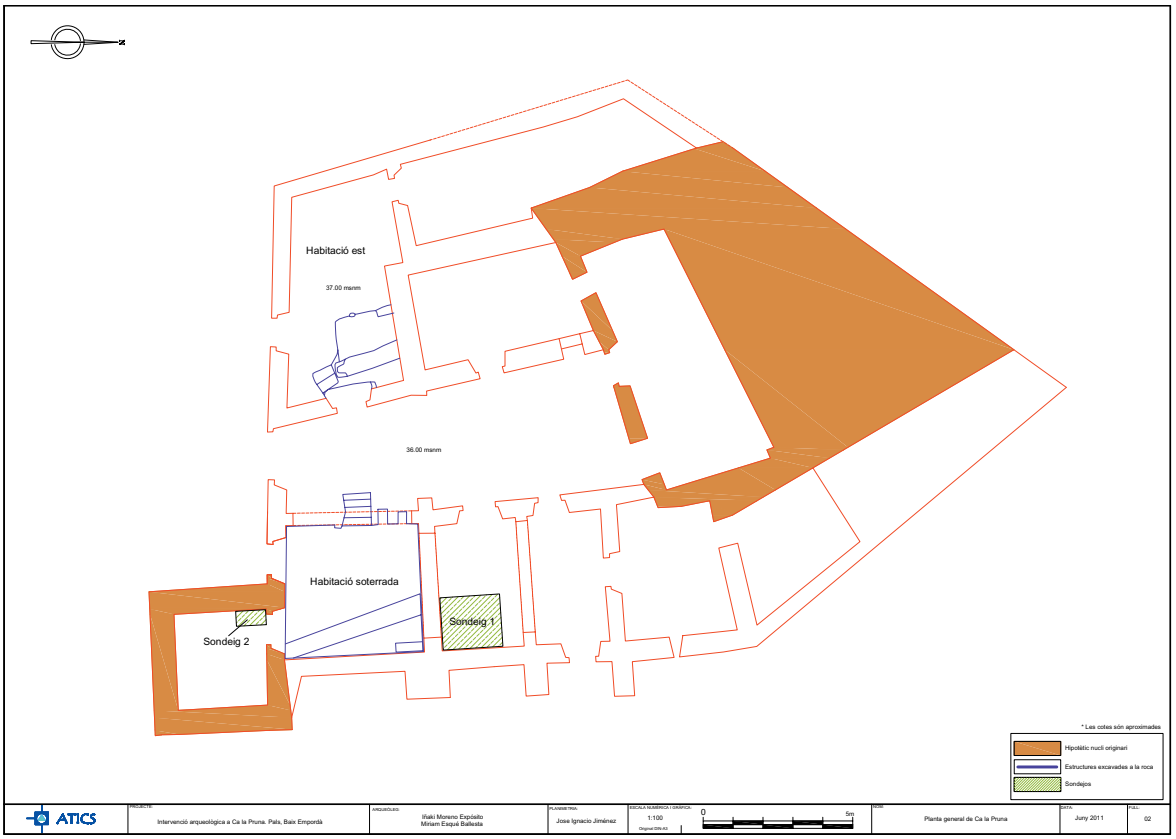

Figura 1. Ubicació de l'habitació subterrània (ACOAC-Girona, *Fons Ribot*, expedients varis).

Figura 2. Vista general exterior de la masia.

el mur lateral UE 1007.

Sembla que amb aquesta canalització hi hauria un nivell d'ús que passaria just per sobre de la banqueta de fonamentació del mur perimetral UE 1007, i que durant les reformes dutes a terme a la dècada de 1970 es retallà aquest nivell, respectant la canalització UE 1006, reomplint tot l'espai de runa.

Un cop rebaixats 60 cm de potència d'aquest nivell es clavà una vareta de ferro d'encofrar per tal de sondejar si la roca mare estava gaire més fonda trobant que, com a mínim, en una fondària d'1,20 m més continuava el mateix nivell de runa sense arribar a detectar on aflorava el subsòl de granit.

Arribats a aquest punt es decidí donar per acabat el sondeig, tant per mesures de seguretat com per les minses possibilitats que oferia el mateix.

Sondeig 2

El segon sondeig es plantejà dins la torre sud-est de l'immoble, on estava previst instal·lar un ascensor. Així es practicà un petit sondeig de 0,50 m per 1 m a l'angle nord-oest intern de la torre. En aixecar el paviment actual, aparegué la UE 2002, una capa de terres i runa exactament igual a l'apareguda al sondeig 1. Aquest nivell es rebaixà en 40 cm punt a partir del qual es feia impossible continuar amb l'extracció de runa donades les reduïdes dimensions del sondeig. Aquí es repetí la fórmula de clavar una vareta metàl·lica d'encofrar obtenint idèntics resultats que al sondeig 1.

Soterrani

Un cop finalitzats els dos sondejos es procedí a la documentació gràfica del soterrani abans esmentat.

L'estança estava buida de terres a excepció d'alguna petita acumulació de runa constructiva dipositada als anys 1970 en fer el cobriment del soterrani. Sembla ser que fins aquell moment l'estança funcionava com un nivell inferior sense cobrir, és a dir, no era un soterrani.

L'habitació amida 4,93 m per 4,35 m i compta amb una escala d'accés excavada a la roca, actualment tapiada. S'ha advertit que la meitat oest de l'habitació és excavada a la roca i el pronunciat pendent d'aquesta fa que l'altra meitat sigui obrada amb murs de pedra i morter de calç, UE 1005 i 1007.

En quant al mur UE 1005, que en aquesta habitació es pogué veure tot el seu alçat sud, comptava, encastada a l'obra, amb una rajola decorada en blau i morat, producció catalana datable de la segona meitat del segle XVI.

D'altra banda, també es documentà com el mur de tancament est, UE 1007, comptava amb un reforç interior a manera d'escarpa que es recolzava dins una rasa o canalització excavada a la roca que travessa l'habitació en direcció nord-sud; potser es tracta d'una rasa constructiva de fonamentació de l'esmentada escarpa o, d'altra banda, podria tractar-se d'un retall relacionat amb alguna activitat industrial que es dugués a terme en aquest espai.

A banda d'aquestes estructures es documentà a tocar dels angles nord-est i nord-oest unes estructures encarades i excavades a la roca que es podria tractar probablement d'encaixos per suportar alguna mena de maquinària ara desapareguda.

Habitació est

Finalment, es va documentar l'habitació est de l'immoble, que també comptava amb una sèrie d'encaixos practicats a la roca i que es podrien relacionar amb algun tipus d'activitat productiva industrial, possiblement un molí d'arròs.

CONCLUSIONS

Les reformes dutes a terme durant els anys 70 del segle XX alteraren en gran manera la fisonomia de la

casa, fent desaparèixer tancaments substituint-los per arcs, i alterant l'estratigrafia original i fent rebliments de runa constructiva.

La torre sud-est, molt probablement, forma part del conjunt edilici més antic de la casa. Malgrat que tradicionalment se li ha atorgat una cronologia medieval, no es descarta que sigui d'època moderna, a partir del segle XV, i que funcionés lligada al mas originari, menys complex que l'actual, suposant un mètode defensiu eficaç, més tenint en compte l'existència d'un molí arrosser al mas, concessió testimoniada ja al segle XIV.

És possible que el mas originari tingués com a façana el mur septentrional del pati interior, i que la construcció es perllongués vers el nord. Així, la torre sud-est funcionaria de manera exempta amb aquest mas. Aquest fet suposa que les ales laterals i el cos frontal de la casa actual són afegits posteriors.

El sondeig 1 no ha pogut aportar gaire informació a causa de l'absència, novament, d'estratigrafia arqueològica. Únicament una estructura, el canal de desguàs UE 1006, s'ha conservat íntegre. Sembla ser una estructura antiga, recolzada al mur UE 1005 -amb una datació *postquem* de la segona meitat del segle XVI- i que traspassa el mur UE 1007, coetani o posterior a l'anterior mur. Avui, i atesa la visió parcial de l'estructura, no estem en condicions d'atorgar una funcionalitat concreta a la canalització ni de relacionar-la amb altres estructures.

Tant les estructures excavades a la roca a l'habitació sud-oest del mas com les descobertes a l'espai semi-soterrat a tocar de la torre, s'han de relacionar amb algun tipus d'activitat productiva. Atès que es coneix per fonts documentals l'existència en aquest mas de molí d'arròs, no es agosarat pensar que estiguessin relacionades amb el processament d'aquest cereal.

BIBLIOGRAFIA

ALCOBERRO, A., NOGUER, J. 1998, *Pirates, corsaris i torres de moros,* Ajuntament de Palafrugell - Diputació de Girona, Palafrugell.

BADIA, J. 1977, *L'arquitectura medieval de l'Empordà,* vol. 1, Diputació de Girona, Girona.

CORREDOR, A.M. 1999, Noticies disperses sobre algunes edificacions fortificades de Pals, *Estudis del Baix Empordà* 18*,* Patronat Francesc Eiximenis, Publicacions de l'Institut d'Estudis del Baix Empordà.

COLOMER, J., FUMANAL, M.A. 2010, *Informe historicoartístic. Torre d'angle de Ca La Pruna. Pals Baix Empordà,* Àtics s.l., Mataró. Informe inèdit.

NOGUER, J. 1986, Les torres de vigilància i de defensa de la Costa Brava, *Revista de Girona* 116, Diputació de Girona, Girona.

VERT, J. 1988, Pirateria i masos fortificats del Montgrí i el baix Ter, *Papers del Montgrí 7, Aproximació al patrimoni històric del Montgrí*.

INTERVENCIONS A LA VILA VELLA DE TOSSA DE MAR (LA SELVA)

Joan LLINÀS POL, Jordi MERINO SERRA, Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ, David VALLDAURA RIPOLL
Janus, s.l.

Entre la primavera de 2010 i l'hivern de 2011 s'ha dut a terme tot un seguit d'intervencions arqueològiques a Tossa de Mar que han tingut com a denominador comú un projecte per rehabilitar i construir nous habitatges en el sector més turístic d'aquesta població selvatana. Els edificis corresponents se situen a l'interior del recinte de la Vila Vella, que té la declaració de Bé Cultural d'Interès Nacional segons decret de 3 de juny de 1931, publicat a la Gaceta de 4 de juny de 1931, i, posteriorment, confirmat per decret de 22 d'abril de 1949, publicat al BOE de 5 de maig de 1949. Es tracta del *Projecte bàsic de rehabilitació de tres habitatges a Vila Vella. Carrer Abat Oliva, 16 i carrer Albert del Castillo, 4 i 6*, efectuat per l'empresa Sideros S.A., al que cal afegir la previsió de construir un nou habitatge al carrer Albert del Castillo 2, així com la rehabilitació i construcció d'un edifici al carrer Abat Oliva 2.

Les diferents intervencions han tingut finalitats i resultats molt diversos. Tot seguit se'n farà un petit repàs, intentant aclarir l'evolució històrica que es pot descobrir en aquesta zona de Vila Vella a partir de les intervencions efectuades per nosaltres.

CARRER ALBERT DEL CASTILLO 2, 4 i 6

Aquest carrer, que se situa a la part més elevada de Vila Vella, és el darrer espai urbanitzat d'aquesta zona, al sud-est del recinte murat. En aquesta zona hi vam intervenir de forma exhaustiva, ja que es van realitzar sondejos en el número 2 (lliure de construccions), que varen comportar una excavació en extensió, i es

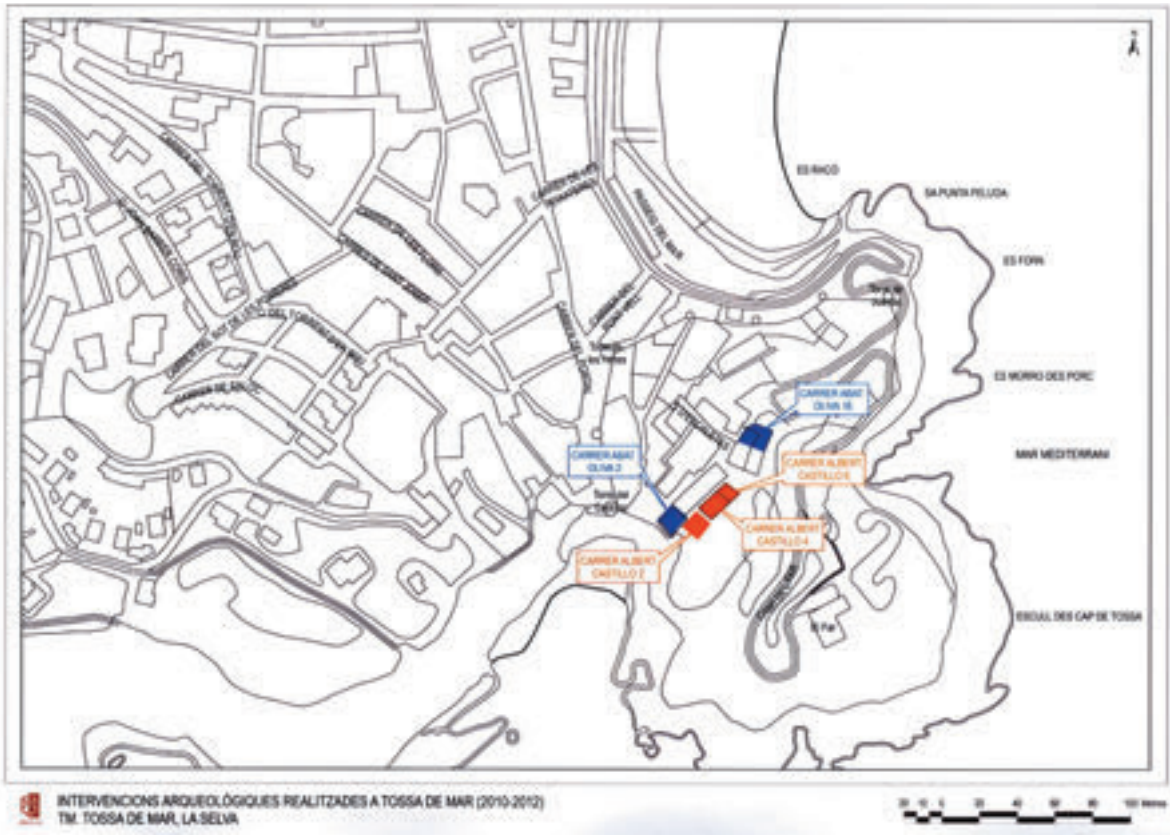

Figura 1. Situació de les intervencions.

va fer el control dels rebaixos previstos als números 4 i 6.

En el número 2, la finca situada més al sud, es varen efectuar 4 sondejos el 2010, situats de forma estratègica. Dos sondejos es varen realitzar als límits del solar, un just a la zona on es marcava una baixada més pronunciada cap a la línia costanera i la platja d'Es Codolar (l'espai més proper al camí de la costa), i l'altre paral·lel al carrer Albert del Castillo, al costat de l'accés al solar. Aquests sondejos donaren resultats negatius. Els altres dos sondejos s'ubicaren a la part superior de la finca, al centre del solar, on el terreny era més planer, i donaren resultats positius, ja que s'hi varen localitzar materials ceràmics, així com alguns retalls que feien pensar en restes d'època ibèrica.

La subsegüent excavació en extensió es va centrar en aquesta zona planera, i es varen documentar tres fases ben diferenciades. Per una banda, tot l'espai excavat estava ocupat per un nivell o rebliment de dimensions importants corresponent a l'època moderna i contemporània (els materials així ens ho indicaven: blaus moderns i vidrades bàsicament, tot i contenir restes de ceràmica ibèrica), que feia pensar en un anivellament. Aquest s'hauria realitzat en el moment en què es va decidir urbanitzar la part alta del turó que forma el carrer Albert del Castillo i molt possiblement el proper carrer Abat Oliva. Es tractaria de cobrir i arranjar tot l'espai per construir una plataforma planera on poder bastir les edificacions. La roca natural, que té irregularitats, queda amagada sota aquest nivell aportat per l'home i es crea una àrea que permet aprofitar tota l'extensió de què es disposa.

En l'excavació es varen localitzar diferents murs en un estat de conservació irregular, que podrien correspondre a aquesta fase construïda. De fet, hi ha algunes fotografies antigues que demostren que aquest indret va estar ocupat per algunes construccions a principi del segle XX i anteriorment.

La cronologia d'aquest anivellament es pot situar en època moderna-contemporània, probablement en els segles XVIII-XIX.

A continuació, va aparèixer un retall de grans dimensions del que es desconeix la funció ja que no es va excavar totalment. El límit de l'excavació no va permetre veure com salvava el desnivell de la zona i solucionava el problema del pendent natural del turó de Vila Vella. Però si que es va localitzar una rasa que hi anava a parar des de l'est i que feia pensar en una estructura per a contenir algun líquid o relacionada amb la decantació de líquids.

Al seu interior, els materials recuperats mostraven una datació més reculada, que ens podria fer arribar al segle XVI-XVII, amb ceràmica de reflex metàl·lic, esmaltades indeterminades i reduïdes de cuina.

Finalment, es va localitzar material ceràmic que corresponia a l'època ibèrica, juntament amb alguns forats de pal i rases, sense cap altra estructura relacionada.

Cal relacionar aquests materials amb el fet que en aquesta zona sembla que hi ha documentada una ocupació d'època ibèrica, que s'hauria de buscar, tanmateix, en el lloc més elevat del turó. Les possibles estructures i les restes relacionades amb aquest assentament no s'han arribat a descobrir mai, i el nostre cas no s'ha tractat d'una excepció.

Pel que fa a les cases que ocupen els números 4 i 6 del mateix carrer, els resultats de la nostra intervenció arqueològica foren negatius. La roca del subsòl aflorava sota mateix dels paviments dels habitatges moderns, aprofitant-la, fins i tot, per a fonamentar els murs dels edificis, i tots els espais buits estaven reblerts amb el mateix anivellament que es localitzava al número 2: gran quantitat de material modern barrejat amb alguns indicis antics de poca entitat (ceràmica ibèrica).

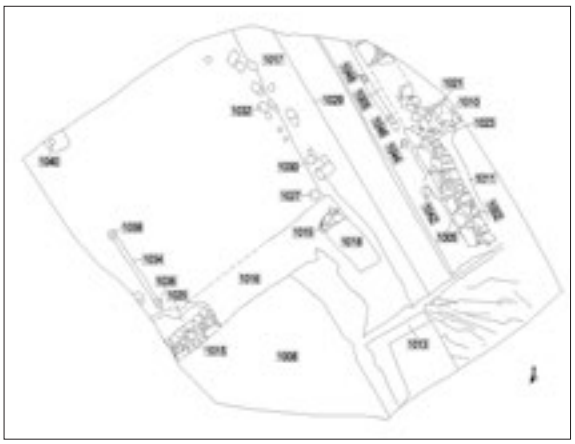

Figura 2. Planta del carrer Albert del Castillo 2.

CARRER ABAT OLIVA 2 i 16

En aquest carrer es va intervenir als números 2 i 16. El número 2 és un solar situat a l'extrem sud-est de la Vila Vella, a sobre mateix de la platja d'Es Codolar, davant del Museu Municipal.

És una parcel·la de planta rectangular ubicada en

un indret on el subsòl natural experimenta un acusat desnivell d'est a oest. La superfície del terreny, considerablement planera en la seva major part, es troba entre 2,50 i 3 m per sobre del nivell de circulació de la veïna plaça, alhora que tot el costat sud-est del solar i els terrenys circumdants, atès al fort desnivell del terreny, assoleixen una cota que arriba a ser entre 4 i 7 m més enlairada que el nivell de circulació de la major part de la finca.

El solar està ben delimitat per murs de diferents èpoques en cadascun dels seus quatre costats. Al nord-oest trobem un mur de contenció de les terres de l'interior del solar, clarament de factura moderna, però fonamentat en una estructura més antiga (a la part interna es pot observar encara el parament més antic de la construcció, que mostra el brancal d'una porta). El mur sud-est pertany segons tots els indicis a la casa que hi havia antigament en aquest solar. Pel que fa al mur sud-oest, trobem que la meitat sud sembla pertànyer també a la casa que hi havia en el solar, i la meitat nord és un mur de contenció refet fa una dècada, quan es varen dur a terme diferents actuacions per millorar l'estabilitat i la consistència d'aquesta estructura.

Davant dels desnivells i les característiques del solar, es va optar per dividir l'espai en dos i iniciar el rebaix de la zona més propera a la costa, deixant les terres a la meitat no excavada.

A mida que es va anar rebaixant es va localitzar part de l'abocador contemporani en què s'havia convertit la finca en els darrers 30 o 40 anys. Varen anar apareixent tota mena de deixalles: des de la runa que es podia anar acumulant en les reformes d'una casa, fins a plàstics, ampolles de vidre de tota mena, llaunes de conserves, sabates, joguines ... I tota la tipologia de plats, olles, cassoles i coberts que formaven l'aixovar d'una casa a principi del segle passat.

Com que l'abocador semblava no acabar i cada vegada era més difícil evacuar les terres es va decidir una reducció d'espai. Es va optar per fer un sondeig de 2 m per 2,5 m a l'angle sud-oest. En total, el sondeig va baixar fins al 3,50 m, i es pot afirmar que la seqüència estratigràfica (arqueològicament parlant) en aquest punt tan sols tenia 50 cm. Els 3 primers metres formen part de l'abocador contemporani.

Sabem que fins a principi del segle XX, aquest solar va estar ocupat per una casa de dues plantes, fet testimoniat per unes fotografies localitzades conservades a l'Arxiu Municipal de Tossa de Mar. Aquestes fotografies no s'han pogut datar amb precisió, tot i que han de ser anteriors als anys 30 del segle XX, on altres imatges mostren que aquesta casa ja no existia.

Figura 3. Imatge de l'abocador del carrer Abat Oliva 2.

Ens trobem, doncs, davant d'un solar que fins a la dècada dels anys 20 del segle XX va estar ocupat per una casa, una construcció que hem de situar cap a la primera meitat o a mitjan del segle XIX (potser amb un origen anterior). L'interior de la finca ha mostrat un nivell d'abocador que assoleix una potència de 3 m, que cal situar en època contemporània i que ens porta directament fins l'enderroc de l'edifici. Els materials que s'han anat recuperant no resulten de cap interès, ja que son deixalles acumulades en aquest punt, utensilis i objectes prou propers en el temps com per estar encara en la nostra memòria. I a partir d'aquest punt tan sols es va localitzar el nivell d'enderroc de la casa, amb materials constructius contemporanis i pocs fragments ceràmics sense massa incidència a nivell de conclusions.

Pel que fa al número 16 del mateix carrer, es va realitzar el control arqueològic de les obres que s'hi varen dur a terme entre maig i principi de juny de 2010. Es volien documentar les possibles restes arqueològiques que contingués el subsòl d'aquesta finca.

Després de la retirada de la runa del propi edifici i del nivell de preparació dels paviments de la casa, va aparèixer la roca natural arreu; de fet, els murs de l'edifici s'hi fonamentaven directament. No es va localitzar cap fragment o estructura arqueològica que indiqués una ocupació més antiga de l'indret, anterior a la construcció de l'edifici actual.

CONCLUSIÓ

Davant dels resultats obtinguts amb aquestes 5 intervencions, es pot dir que la zona sud-est de Vila Vella aprofita el pendent de la muntanya per construir carrers i habitatges. A la part més elevada hom va anivellar el terreny per bastir els edificis i a la part més baixa es va retallar i aprofitar la roca del subsòl per fonamentar les construccions. En qualsevol cas, estem sempre parlant d'època moderna i contemporània, ja que els materials i les estructures observades per nosaltres no arribarien més enrere del segle XVII, tot i la presència dels pocs materials d'època ibèrica de la part alta del turó.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1983, *Gran Geografia Comarcal de Catalunya, vol. 3: La Garrotxa, el Gironès, la Selva,* Editorial Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

AA.VV. 1991, *Catalunya Romànica, vol. 5: El Gironès, la Selva, el Pla de l'Estany,* Editorial Enciclopèdia Catalana, Barcelona.

LLINÀS, J., MERINO, J. 1998, *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, Consell Comarcal de la Selva, Santa Coloma de Farners.

SUREDA, M. *et al*. 2007, *L'església vella de Sant Vicenç (Tossa de Mar, La Selva)*, Institut del Patrimoni Cultural de la Universitat de Girona - Fundació Caixa Catalunya, Girona.

ZUCCHITELLO, M. 1998, *Tossa: La formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII),* Quaderns d'Estudis Tossencs, Tossa de Mar.

SANT ANTONI DE PÀDUA (SANT JOAN DE LES ABADESSES, EL RIPOLLÈS)

Joaquim GRAU SALVÀ
Àtics, s.l.

Entre els dies 19 i 29 de desembre realitzàrem[1] al lloc anomenat Sant Antoni de Pàdua, de Sant Joan de les Abadesses, una sèrie de rases i sondatges. La intervenció fou motivada per la necessitat de saber, per part de l'Ajuntament de Sant Joan de les Abadesses, de la presència de restes anteriors.

El lloc anomenat Sant Antoni de Pàdua està ubicat a migdia de la població de Sant Joan de les Abadesses (Fig. 1), ubicat en un turó de 1.019 m d'alçada sobre el nivell del mar, dominant el pas que, per llevant, mena a Ripoll des de Camprodon i, més enllà, des de la frontera amb França. Seria, doncs, un lloc estratègic per a controlar el pas cap a la frontera amb l'estat veí.

Sant Antoni de Pàdua està format per tres edificacions: una és l'església del mateix nom; la segona és una hostatgeria relacionada, en primer moment, amb la casa del rector de dita església; i la tercera és un petit paller. Documentalment havia quedat constància que a Sant Antoni de Pàdua hi havia hagut una torre, l'anomenada torre de Montsalvatge. Per tal d'esclarir l'existència d'aquesta es realitzà la intervenció i, paral·lelament, una cerca documental als arxius, realitzada per Miquel Àngel Fumanal i Joel Colomer.

DESCRIPCIÓ DELS TREBALLS

Metodologia

Per tal d'establir l'existència de restes anteriors a les conservades es va procedir a actuar en dues fases: en primer lloc realitzàrem una sèrie de rases i sondatges al voltant de l'edifici de l'hostatgeria, mentre que en la segona fase s'actuà a l'interior de dit edifici.

A l'exterior realitzàrem un total de 5 rases (Fig. 2) i dos sondatges. Quatre rases es realitzaren a la part posterior (est) del conjunt, mentre que la cinquena es realitzà al davant de l'entrada (oest). De la mateixa manera, un sondatge es realitzà a la part posterior mentre que l'altre a la part davantera.

Els resultats de tots aquests sondatges van ser negatius.

La segona fase dels treballs consistí en veure la seqüència estratigràfica que quedà coberta per la construcció de l'edifici de l'hostatgeria, lloc on, suposadament, s'aixecava la torre de Montsalvatge. Per raons constructives de l'edifici ens centràrem a excavar el rebedor d'aquest (aparentment el cos més antic) i l'estança immediatament al nord d'aquest (entrant a la dreta). Alhora, es realitzaren unes cales a les parets oest i nord d'aquesta estança per tal de veure'n el parament original.

Els treballs a l'interior de l'edifici consistiren, doncs, en aixecar el paviment de l'habitació d'entrada (zona 1), rebedor, per tal de seguir la seqüència estratigràfica fins arribar a nivells geològics. Així mateix, també es realitzà un sondatge a l'habitació immediatament al nord del rebedor (zona 2).

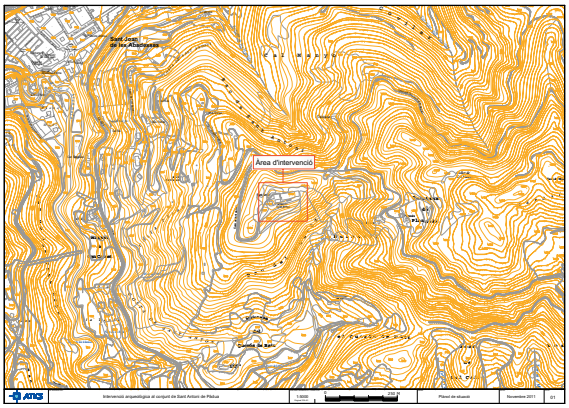

Figura 1. Plànol de situació de Sant Antoni de Pàdua (dins el cercle).

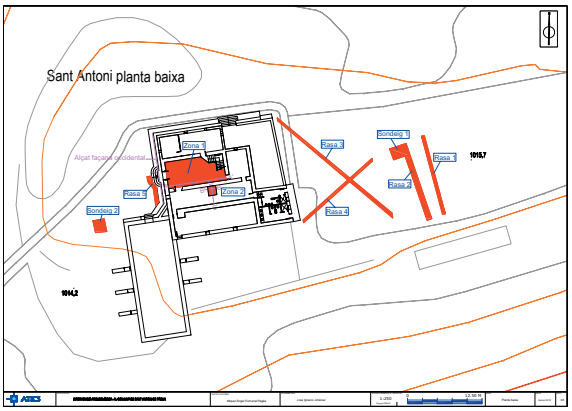

Figura 2. Planta general del grup d'edificis amb indicació de les rases i sondatges realitzats.

Zona 1

Es tracta d'una habitació rectangular, amb cinc accessos, dos a la part est i un a cadascun dels altres laterals. Ens motivà a realitzar l'excavació en aquesta zona el fet que, exteriorment, queda clar que aquest és el primer cos de l'edifici, mentre que la resta són afegits. Així, doncs, esperant trobar material que ens ajudés a datar la construcció d'aquest edifici, iniciarem l'excavació. Es detectaren les següent unitats estratigràfiques:

U.E. 2001: paviment actual de circulació, fet amb lloses de pedra lligades amb ciment. Era un paviment modern, de menys de 20 anys d'antiguitat, que encara conservava rastres de fusta a sota.

U.E. 2002: paviment sota la U.E. 2001, fet amb pedra local (gresa), molt ben encaixada, i amb molt poc morter de calç blanca per ajuntar-la.

U.E. 2003: nivell de terra argilosa, de color vermellós, sota la U.E. 2002.

U.E. 2004: nivell de terra cremada, situat a la cantonada nord-est de l'habitació.

Cap d'aquestes unitats estratigràfiques va donar positiu pel que fa a estructures arqueològiques

Zona 2

Es realitzà un sondatge de 2 m per 2 m amb els següents resultats:

U.E. 3001: nivell de circulació actual, antic empedrat lligat amb formigó, del que s'havien després algunes lloses.

U.E. 3002: nivell de terra que cobria directament el terreny natural.

Cap d'aquestes unitats estratigràfiques va donar positiu pel que fa a estructures arqueològiques.

Cales parietals

A les parets nord i oest del rebedor de l'hostatgeria es realitzaren cales verticals per tal de descartar la presència d'elements defensius en el parament original de l'edifici, tals com espitlleres.

Aquestes cales posaren al descobert les diferents capes de calç que s'havien anat aplicant al llarg dels anys, mil·limètriques, sobre un estucat que cobria el mur original de l'edifici. Aquest estucat tenia un gruix variable, depenent de la quantitat de morter que quedava entre les pedres, tot i que a una profunditat de màxima 8 cm es localitzà el mur original, el qual no presentava traces de l'existència d'elements defensius propis d'elements fortificats.

S'ha de destacar, d'altra banda, a la paret nord, la presència d'un sòcol de 0,60 m d'alçada, que correspon a l'aprofitament i embelliment d'una banqueta de fonamentació que eixampla el mur 15 cm, corresponent a la fase inicial de l'edifici.

També es pogué constatar que la porta nord de l'estança va ser oberta a posteriori, en el moment de construir-se la dependència a la que donava accés.

CONCLUSIONS

Després de l'actuació arqueològica podem descartar l'existència d'una estructura anterior a les que es poden observar avui dia. Si bé l'edifici ha patit reformes i refaccions, així com l'afegit de cossos laterals, l'estructura principal de l'edifici creiem que es construí *ex novo*.

La manca de nivells arqueològics associats al moment constructiu de l'edifici impossibilita la datació d'aquesta construcció, tot i que, per l'estil arquitectònic, no creiem que sigui més antic de la primera meitat del segle XVIII.

L'únic nivell en el que aparegué material arqueològic és el que considerarem nivell de terraplenament en el sondatge 2. Aquest nivell, de 45 cm de potència, ens proporcionà un lot de material ceràmic bastant heterogeni i remenat, amb ceràmica que va des del blau català de la ditada fins a les porcellanes decorades amb base blanca. Atesa la seva ubicació i la seva composició, no creiem que sigui determinant a l'hora d'establir una cronologia pel lloc. L'únic que ens indica és una freqüentació de la zona des de mitjan segle XVII fins a l'actualitat.

Altrament, entre les pedres que formaven el primer enllosat (U.E. 1002) de la zona 1, hi aparegué un fragment de plat fet de ceràmica vidrada marró, que no ens serveix per a fixar una data concreta de construcció d'aquest paviment.

Finalment, les cales realitzades a les parets del cos central de l'edifici testimonien que sota la capa de calç els murs corresponen als d'una construcció civil, sense rastres d'elements defensius que fortifiquessin l'estructura.

NOTES

[1)] La intervenció comptà amb l'ajuda d'Albert Aulines (Àtics, S.L.).

REDESCOBRIMENT DEL BALUARD DE SANT FRANCESC (GIRONA, EL GIRONÈS)

Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ
Janus, s.l.

Durant la primera quinzena del mes de juliol de 2011 es va portar a terme un control arqueològic a la plaça Calvet i Rubalcaba, a la zona més propera al monument als caiguts de la Guerra del Francès, en el nucli urbà de Girona.

La intervenció va estar promoguda per la materialització d'un projecte endegat per l'Ajuntament de Girona que preveia la regeneració urbana del carrer Migdia, que incloïa, entre d'altres actuacions, la substitució de la xarxa de clavegueram en determinats espais i també el canvi de paviments i voreres en aquest carrer i zones adjacents. Al seu extrem est les obres s'iniciaven a la plaça Calvet i Rubalcaba (la plaça del Mercat).

En aquest espai de llevant, amb l'aixecament del paviment que cobria la zona situada entre la façana de ponent del Mercat Municipal i la part conservada del baluard de Sant Francesc, es va localitzar un mur de grans dimensions just sota les llambordes del nivell de circulació actual. La ubicació exacta del tram de baluard descobert era al costat de la façana sud del Mercat Municipal d'Abastaments de Girona, a l'extrem sud-est de l'antic recinte emmurallat de la ciutat.

Atès que la muralla i el baluard tenen la categoria de Béns Culturals d'Interès Nacional, qualsevol actuació que els pogués afectar s'havia de realitzar sota control arqueològic.

Pel que fa a la fortificació de la ciutat en època moderna s'ha de dir que, a la segona meitat del segle XVII, Girona i les comarques del nord varen esdevenir un camp de batalla constant. França envaïa l'Empordà periòdicament i Girona era la primera plaça estratègica de tota la Península.

La muralla encerclava la vila, i a partir de la invasió de 1652 es varen dur a terme tota una sèrie de disposicions i mesures per tal de blindar la ciutat davant dels constants atacs i del perill de setges. Es varen enderrocar tots els edificis que quedaven fora muralla, es varen construir els baluards i els fortins, i a partir del 1653 s'inicià la construcció del castell de Montjuïc (enllestit el 1675) i de quatre torres de defensa per recolzar aquesta edificació.

El baluard de Sant Francesc es va aixecar el 1655 amb materials provinents de l'antic Hospital de Santa Caterina, que es localitzava a l'actual plaça del Mercat, i que va ser enderrocat per construir el nou recinte murat, obligant el trasllat de l'hospital a l'interior de la ciutat. Algunes restes d'aquella construcció serveixen de base per al monument als defensors de la ciutat de Girona durant el setge de 1808-1809, anomenat del Lleó, construït el 1909. El baluard va ser enderrocat el 1932 i la seva figura imponent encara es pot veure en fotografies antigues d'aquesta zona, que mostren la grandiositat del recinte murat modern.

Després del inici de les obres i de descobrir part del traçat de la muralla del segle XVII, la nostra actuació arqueològica es va centrar en la localització, la neteja i la documentació del mur corresponent al baluard de Sant Francesc, límit del perímetre emmurallat de la ciutat moderna, de 4.440 m^2. Es va optar per obrir tota

Figura 1. Vista general de la construcció localitzada.

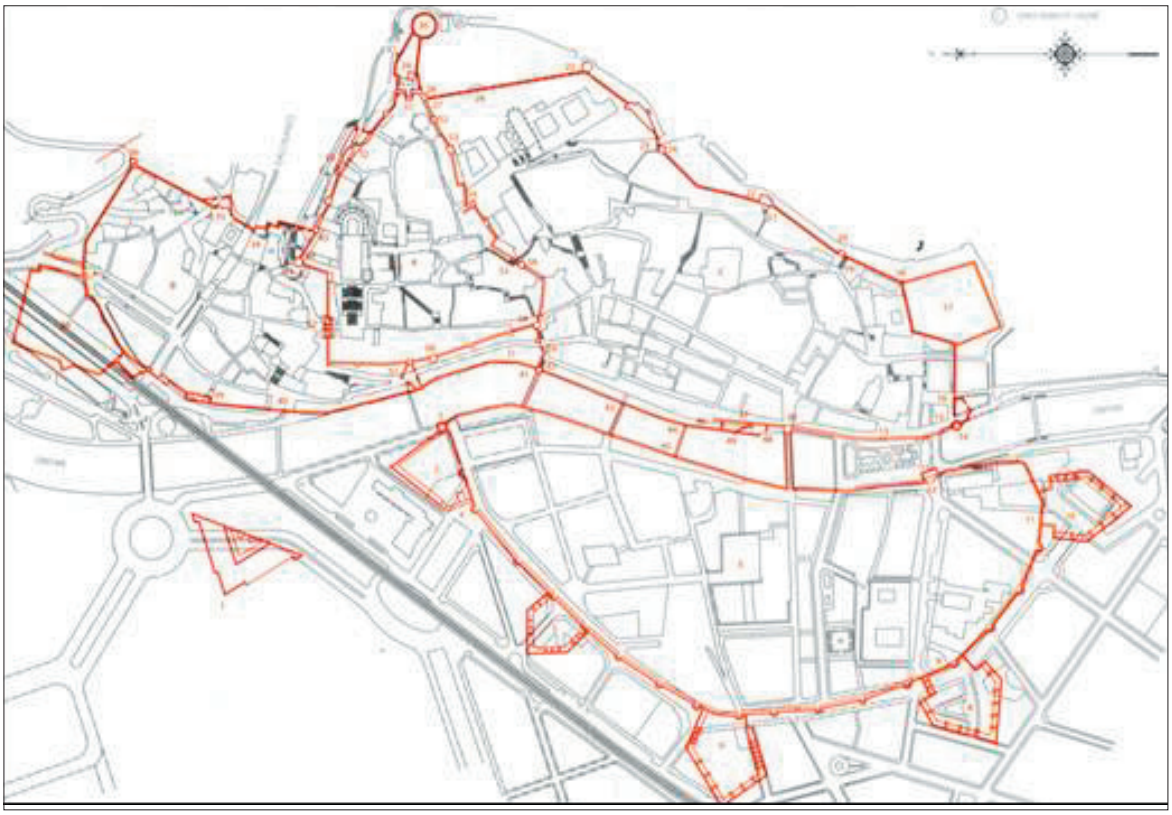

Figura 2. Plànol de la muralla (font: Iglésias 2003).

la planta de la muralla moderna en extensió i intentar deixar les cares interna i externa marcades de forma que resultés fàcil d'identificar les seves amplada i forma.

LES TROBALLES

El pany de mur localitzat, igual que la resta de la muralla, s'havia aixecat marcant un suau talús extern. El baluard s'havia fet construint per la part exterior el mur carreuat, ben dibuixat i definit, i per la part interna una paret que baixava recta i construïda en poca alçada, ja que no havia d'aguantar pes ni tampoc es veia afectada la seva funcionalitat. El seu interior es va anar reblint amb pedres de dimensions variables i còdols, però predominant les de mida mitjana i petita, amb una quantitat important de morter per unir-les, i sense massa cura (ja que simplement era el reble i el que calia era que resultés una construcció forta i preparada per a la defensa de la ciutat quan fos necessari).

Per la part interna, l'espai localitzat dins del baluard, la paret baixava entre 60 i 90 cm, marcant filades ben definides, fetes amb pedres poc escairades i preparades, i amb poc morter.

A la part externa les filades estaven molt més marcades, ben construïdes i delimitades, formant un mur de molt bona qualitat per poder desenvolupar la seva funció de manera impecable. A més, tenia una cornisa decorativa de rajoles, que se situava a 1,30 m del nivell superior aproximadament.

A l'exterior l'alçada de la muralla arribava a tenir entre 3,55 i 3,70 m. La llargada total que es va deixar al descobert era de 34,95 m, mentre que la seva amplada era de 3 o 3,5 m.

Es va poder veure com la construcció havia estat destruïda i arrasada en època moderna, amb la planificació i el desenvolupament urbanístic de l'eixample gironí, rebaixant l'edificació fins a la cota necessària per terraplenar i situar el nivell de circulació desitjat. I en aquest cas es varen localitzar tres murs de dimensions reduïdes que s'hi relacionaven directament, dels que no es va poder esbrinar la funció ni copsar l'estructura de la que formaven part atesa la necessitat de replantejar la zona de les troballes dins la intervenció, així com la seva incorporació a un renovat i ampliat projecte.

A més, la claveguera contemporània que es va localitzar a la zona nord del baluard, completava el panorama que mostrava el mercat d'abastaments.

Juntament amb els lavabos de la mateixa infraestructura, formaven un conjunt construït durant la dècada dels 40 del segle XX, que es va fer per donar uns determinats serveis a una ciutat en ple creixement.

Aquesta estructura destruïa i travessava el mur del baluard d'est a oest, i sols es podia observar la part superior de la seva construcció. Estava feta amb grans lloses i pedres planes que tapaven la part interna de la canalització, unides amb morter de calç que segellava les escletxes entre les lloses evitant l'entrada de qualsevol element a l'interior del canal. El mur del baluard es va haver de rebaixar entre 1,20 i 1,30 m per poder encabir aquesta canalització.

Feia uns 3,85 m de llarg per 1,30/1,40 m d'amplada, i no es va poder comprovar quina era la seva fondària atès que no es va destapar en cap moment ni es va aixecar cap llosa durant la seva descoberta ni neteja.

També s'ha de dir que aquesta infraestructura d'època contemporània s'unia a una altra de característiques idèntiques que discorria paral·lela a la façana exterior de la muralla i anava a parar a la zona dels lavabos.

Les dues canalitzacions devien portar les aigües residuals de la zona del Mercat i dels lavabos construïts per donar servei a aquest edifici, respectivament, fins a la xarxa general, que no estaria massa allunyada d'aquest indret, potser molt propera a l'actual carrer.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1981, El Gironès, La Selva i La Garrotxa, *Gran geografia comarcal de Catalunya*, vol. 3, Ed. Enciclopèdia Catalana.

AA.VV. 1983, *Girona i els seus barris*, Ajuntament de Girona, 131-142.

AA.VV. 1990, *Història de Girona*. Ateneu d'Acció Cultural (ADAC).

AA.VV. 1992, *Girona ciutat. Catàleg de plànols de la ciutat de Girona de del segle XVII al XX*, COAC.

AA.VV. 2002, *Història del Gironès*. Diputació de Girona.

BURCH, J., NOLLA, J.M., PALAHÍ, LI., SAGRERA, J., SUREDA, M., VIVÓ, D. 2000, La fundació de *Gerunda*. Dades noves sobre un procés complex de reorganització d'un territori, *Empúries* 52, 11-28.

BUSQUETS, J., SIMON, A. 1993, *Girona al segle XVII,* Quaderns d'Història de Girona.

BUSQUETS, J. 1994, *La Catalunya del barroc vista des de Girona. La crònica de Jeroni de Real (1626-1683)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Ajuntament de Girona.

CALLAVÉ, S., LLOVERAS, M.J., MARGALL, J., PALAHÍ, LI., PRADOS, A. 2006, Excavacions a l'entorn de l'Hospital de Santa Caterina. Girona, *VIII Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* Roses, 619-630.

DIAZ, C., TORRES, F. 1998, *Historia de las fortificaciones y alojamientos militares de Girona*, Institución Fernando el Católico, C.S.I.C, Zaragoza.

IGLÉSIAS, D. 2003, *La muralla de Girona. Dels orígens a l'enderrocament,* Ajuntament de Girona, Institut d'Estudis Gironins, Girona.

NOLLA, J.M. 1987, *Girona romana: de la fundació a la fí del món antic*, Quaderns d'Història de Girona 2, Girona.

NOLLA, J.M. 1988, *Gerunda*: dels orígens a la fi del món antic, *Fonaments* 7, Barcelona, 69-108.

PALAHÍ, LI., NOLLA, J.M., VIVÓ, D. (eds.), 2007, De Kerunta a Gerunda. Els orígens de la ciutat, *Història de Girona* 41, Ajuntament de Girona.

PLA, J.M., CARLES, D. 1984, *Girona en el transcurs del temps*, Girona. ISBN:84-7216-046-7.

www.pedresdegirona.com

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA PREVENTIVA A L'HORNABEC DE SANT ROC DEL CASTELL DE SANT FERRAN DE FIGUERES (ALT EMPORDÀ)

Didier JOLY, Montserrat FREIXA VILA
Àtics, s.l.

La intervenció arqueològica a l'hornabec de Sant Roc del castell de Sant Ferran de Figueres es va dur a terme entre els mesos de març i abril de 2010, en el marc de l'execució del projecte de les *Obras de saneamiento de bóvedas de casamatas de la puerta avanzada del Hornabeque de Sant Roque de la Fortaleza de San Fernando de Figueres (Girona)*.

El projecte d'execució comportava els treballs de sanejament i impermeabilització de les voltes de l'ala est de l'hornabec de Sant Roc, amb la finalitat d'evitar l'entrada d'aigua a l'interior de les casamates des de la coberta i restituir el sistema de recobriment exterior de l'esplanada superior de l'hornabec, amb la finalitat darrera de mantenir i recuperar en tot el possible l'aspecte general del conjunt, eliminant els afegits sense cap tipus d'interès històric ni artístic i recomposant les explanades, el sparapets i les troneres corresponents a tota la zona –inclòs l'"orejon", orella-, per a que quedessin com àrea de visita.

Atès que tots aquests treballs comportaren moviments de terres corresponents al buidat de les capes situades damunt de les casamates, així com també el buidat de terres de l'anomenat Mirador del Caudillo (una terrassa que es va construir per a transformar-la en mirador sobre l'Empordà arran de la visita que va realitzar el general Franco ens els anys 60 del segle XX), es va procedir al control arqueològic de tots aquests treballs.

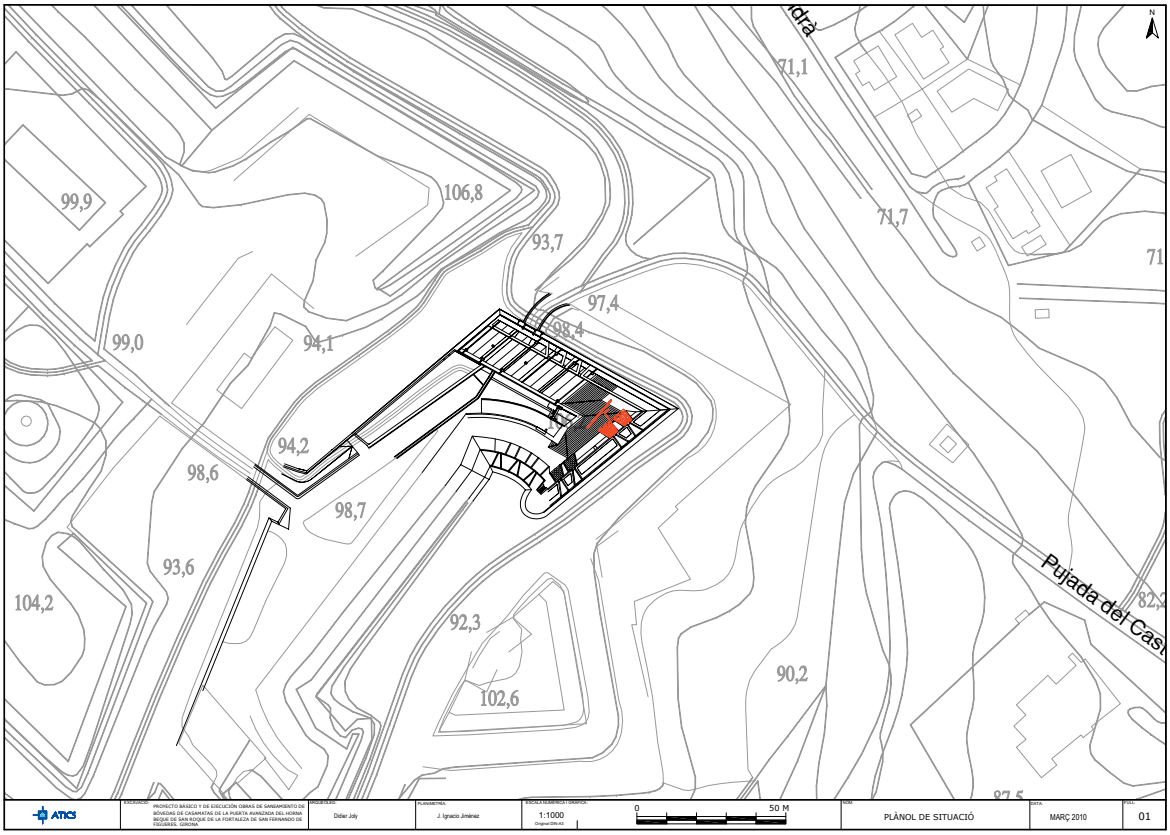

Figura 1. Emplaçament.

RESULTATS DELS TREBALLS

Mirador del Caudillo

Els treballs que es van dur a terme en aquest sector de l'hornabec de Sant Roc van treure a la llum dos emplaçaments d'artilleria relacionats amb la defensa del castell.

Aquests elements eren: l'esplanada, que era el lloc on es situava el canó; els travessos d'esplanada: dos petits terraplens prismàtics situats a banda i banda de l'esplanada que complien la funció de limitar i cobrir ambdós costats d'aquesta; el canó i els seus servidors; i, finalment, la tronera (de la que ja se'n tenia coneixement), oberta en el parapet i per on treia la seva boca el canó.

Aquestes estructures defensives formaven part del primer moment constructiu de la fortalesa que cal situar entre els anys 1753 i 1794. D'un moment posterior seria la construcció del mur UE 1001, situat en paral·lel al mur / parapet i darrera de l'esplanada i dels travessos d'aquesta. Probablement aquest mur formava part d'un "espaldon", defensa construïda amb motiu de la Guerra Gran, pels volts del 1795. La seva funció seria la d'aturar les bales de canó disparades per l'enemic i que en aquesta zona corrien el risc d'arribar fins l'esplanada de canons i el canó mateix.

Finalment, es va poder observar en tota la zona un recreixement del nivell de circulació relacionat amb obres que es devien dur a terme durant la guerra d'Independència o del Francès (1808-1814) o d'un moment posterior (mitjan segle XIX) i en les que un canvi en l'armament (major amplitud d'angle de tir en els nous canons) va fer que les troneres quedessin obsoletes i s'hagués d'aixecar una plataforma sobre la que es situarien els canons, que en aquest cas dispararien pel damunt de les troneres i els merlons.

Les darreres modificacions de que fou objecte la zona daten dels anys 60 del segle XX, amb motiu de la visita que va realitzar el general Franco, relacionada amb les obres de regadiu a la comarca, i que va comportar una modificació d'aquest sector del castell per a destinar-lo a mirador sobre l'Empordà i la construcció d'escales d'accés a la plataforma existent, un nou muret que ampliava la zona per la banda oest i la pavimentació de tota la zona, que passà a conèixer-se posteriorment com a "Mirador del Caudillo".

Coberta de les casamates

Les obres d'impermeabilització de l'hornabec de Sant Roc del castell de Sant Ferran van permetre també el descobriment d'un sistema de coberta de les casamates, realitzat amb teules àrabs i a doble vessant, que fins ara no s'havia observat per les voltes a proba de bomba, on generalment s'utilitzava una coberta plana a sardinell.

Figura 2. Emplaçament artiller 1.

Figura 3. Vista general del teulat.

Sembla, a més, que la utilització de teules àrabs i coberta a doble vessant fou puntual i limitada a aquest sector, ja que en la zona afectada per les obres es va poder documentar el pas del sistema de teules àrabs a doble vessant al de coberta plana a sardinell.

Les raons que van motivar l'ús d'un o altre sistema actualment ens són desconegudes. Una hipòtesi econòmica semblaria creïble, ja que la realització d'un teulat a doble vessant necessita més temps de construcció que un teulat pla. En aquest cas, la presència d'un teulat a doble vessant podria indicar que és aquesta zona de l'hornabec de Sant Roc on es van començar les obres de cobertura de les casamates, produint-se un canvi posterior en la tècnica constructiva, a mida que avançava la construcció de la fortalesa.

BIBLIOGRAFIA

ALFARO, J.M. 2004, *La reial plaça de guerra de Sant Ferran de Figueres,* Les fortaleses catalanes Edicions.

ALFARO, J.M. 2007, *Dues hores al... Castell de Sant Ferran de Figueres,* Les fortaleses catalanes Edicions.

CASTELLS, R., CATLLAR, B., RIERA, J. 1994, Ciutats de Girona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya-Girona, Diputació de Girona.

DÍAZ, C. 1982, *El Castell de Sant Ferran de Figueres. Su historia,* Dept. de Cultura i Mitjans de Comunicació, Generalitat de Catalunya, Barcelona.

DÍAZ, C. 2001, L'artilleria i el castell de Sant Ferran de Figueres, *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, Les fortaleses catalanes Edicions.

PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA DE PORT DE BLANES I EXCAVACIÓ DEL DERELICTE BLANES I (BLANES, LA SELVA)

Xavier AGUELO MAS, Marcel PUJOL HAMELINK*, Antoni PALOMO PÉREZ, Jaume BUSQUETS ARTIGAS**

INTRODUCCIÓ

La ciutat de Blanes és la darrera població de la Costa Brava, a la comarca de la Selva. El seu port està exposat als temporals de llevant, fet que en alguns casos ha provocat importants desperfectes a la flota pesquera. Aquesta fou la principal raó per iniciar, per part de la Direcció General de Ports de la Generalitat de Catalunya, la remodelació del port amb la construcció d'un nou dic exterior de més alçada, així com l'ampliació de la dàrsena interior. Els treballs arqueològics varen ser duts a terme per l'empresa Arqueolític terra-sub.

Les restes arqueològiques a la ciutat de Blanes es remunten a la prehistòria, amb una ocupació continuada del territori, ibers, romans… fins els nostres dies. A la *Carta Arqueològica Subaquàtica de Catalunya*, s'esmenten diferents jaciments subaquàtics a les immediacions del port. Aquest inventari definia una zona com a possible port romà de Blanes (*Blandae* en època romana), amb la seva zona de fondeig, així com l'existència d'unes restes d'època moderna amb una càrrega heterogènia entre la qual cal destacar un conjunt d'ullals d'elefant. Davant d'aquest potencial arqueològic, es va decidir realitzar una prospecció prèvia a l'obra portuària.

PROSPECCIÓ ARQUEOLÒGICA

Previ als nostres treballs de prospecció, es van realitzar estudis geofísics durant els quals únicament es va localitzar unes restes de cronologia contemporània fora de la zona d'afectació.

Els treballs de prospecció arqueològica es van desenvolupar entre febrer i abril de 2010. Es van realitzar un total de 184 sondejos en cotes que oscil·laven entre la -8 m i la -20 m. L'ordre de realització dels sondejos es va fixar en funció de les prioritats constructives de l'obra (Fig.1). Es va dividir tota la zona afectada pels treballs en 7 àrees, i en termes generals, com a metodologia per dur a terme els treballs, es va utilitzar una quadrícula de sondejos, separats aquests cada 10 m i realitzats de forma alternativa. Aquest mètode ens va permetre delimitar diverses àrees d'interès arqueològic, de les que destaca, principalment, la localització d'un derelicte de mitjan segle XIX.

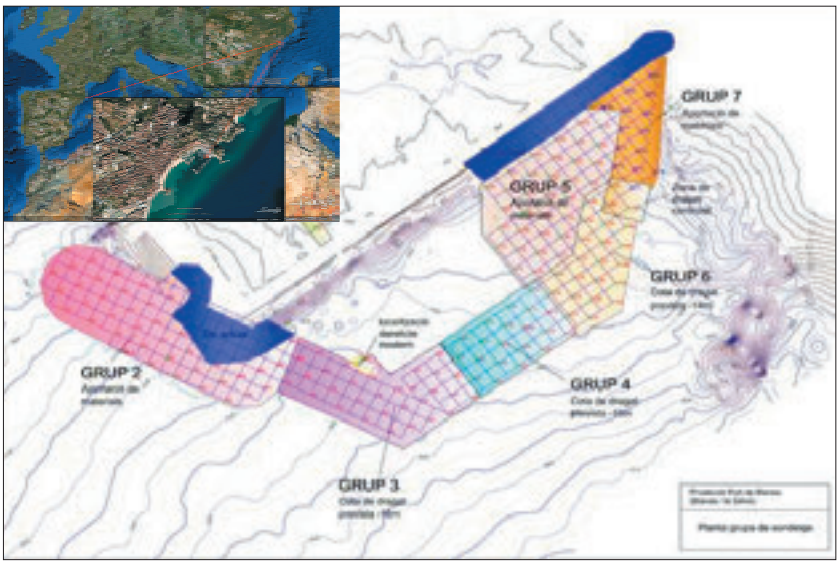

Figura 1. Localització dels treballs (Imatge X. Aguelo).

RESULTATS ARQUEOLÒGICS DE LA PROSPECCIÓ

Documentació de materials d'època romana

Encara que la seva presència sigui molt residual, cal destacar la

*Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya
*UAB-CSIC-Arqueolític

presència de materials d'època romana a la zona rocosa englobada en el grup de sondeigs 7. Es tracta de materials molt rodats i concrecionats, barrejats amb materials de diversos períodes fins a època contemporània.

Les restes de ceràmica romana podrien formar part de l'espai exterior de la zona d'ancoratge del port de *Blandae*. Si s'observa amb deteniment l'antiga línia de costa, aquesta se situa per sota del port actual, que seria l'espai més protegit dels temporals de llevant. Les zones on s'han dut a terme els treballs de prospecció estan clarament exposades als temporals, com s'ha pogut comprovar durant el desenvolupament dels nostres treballs, sent així un espai poc apte per al fondeig de les naus.

Localització del derelicte Blanes I d'època moderna

Entre els sondejos 71, 74 i 76 es va localitzar, a uns 75 m del moll actual i a una cota de -17 m, les restes d'un vaixell modern no documentat a la carta arqueològica, aquestes abastaven una extensió superior als 300 m². Els principals elements arqueològics associats al vaixell són: una pala de timó, amb una longitud superior als 4 m; lingots de plom amb tres marques diferents: JOSE ROS, M FERNANDEZ i G REIN & Co, gran quantitat d'ossos de préssec, i elements aïllats del l'estructura del vaixell.

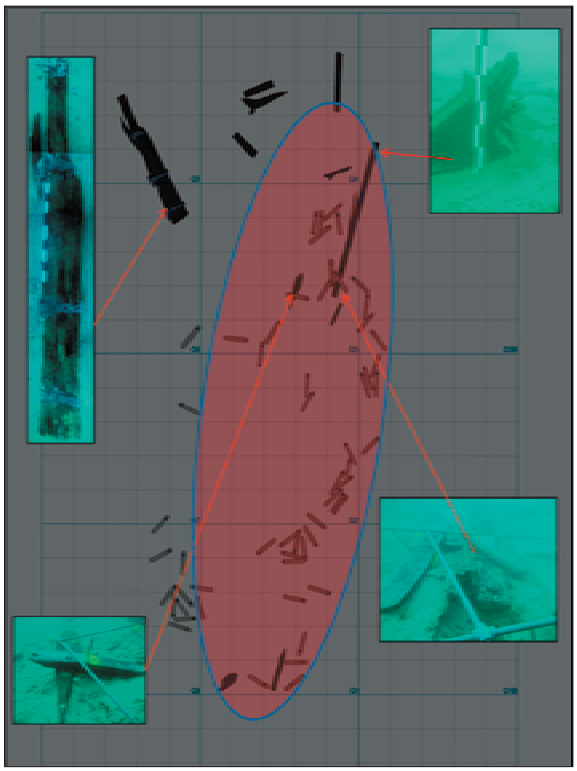

Figura 2. Planta general de les restes arqueològiques i projecció del derelicte (Foto X. Aguelo).

L'EXCAVACIÓ DEL DERELICTE BLANES I

Descripció dels treballs

Els treballs d'excavació es van desenvolupar durant 22 dies de treball efectiu, amb un equip de 6 arqueòlegs subaquàtics i 2 arqueòlegs en terra encarregats de dur a terme els treballs d'inventari i dibuix dels materials extrets. Per agilitzar els treballs es va utilitzar una embarcació semirígida tipus zodiac, encarregada de desplaçar els arqueòlegs fins a l'excavació, i una embarcació de 12 m d'eslora dotada amb grua i compressor, aquesta última situada sempre sobre la vertical del jaciment.

La zona d'excavació del derelicte va ser subdividida en 12 quadres de 25 m², d'acord amb la delimitació que es va realitzar durant la prospecció. Des de l'inici dels treballs es va poder comprovar que les obres d'ampliació del port, amb constants aportacions de terra i pedres, afectaven notablement la visibilitat i cobrien, diàriament, amb una capa de sediment l'excavació. Aquest fet va impossibilitar una excavació en extensió, i es van excavar de forma individualitzada cada un dels quadres de 25m², fins a esgotar la seva potència.

El registre arqueològic del derelicte es va realitzar mitjançant la cobertura fotogràfica, sempre que ho va permetre la visibilitat, així com amb la realització de planimetries a escala. La compaginació d'ambdues tècniques ens ha permès creuar dades per corregir errors i la realització d'una planta general del jaciment de la qual es poden extreure mesures aproximades de la dimensions del vaixell, així com de la seva orientació (Fig. 2).

Els materials arqueològics

Durant els treballs es van recuperar tots els materials associats al derelicte. No es tenen dades que ens facin pensar que aquest hagués estat espoliat. De tal manera, s'entendria que aquells materials que per les seves característiques de pes i volum no s'han pogut desplaçar fora de la zona d'excavació conformarien el total de la càrrega del derelicte en el moment del seu enfonsament.

Aquells materials de mida petita i / o de gran fragilitat, en termes generals, s'han recuperat en un estat molt fragmentat.

Figura 3. Marques dels lingots de plomo (Foto X. Aguelo).

Conjunt de 57 lingots de plom

Són un total de 57 lingots de plom amb mides variables, que van des del més petit amb 71,5 cm de longitud, fins al més gran amb 85 cm. També hi ha diferències en quant al seu pes: el més petit pesa 38 kg i el més gran pesa 67,1 kg. El pes total dels 57 lingots és de 2.778,8 kg. Totes les peces tenen una inscripció a la part superior, aquesta ens està indicant el nom del productor del lingot. S'han determinat tres tipus de marca en negatiu JOSE ROS (26 ind.), M. FERNANDEZ (17 ind.), F.c º CASES (2 ind.) i una en positiu G. REIN & C º (12 ind.) (Fig.3). A la part inferior de la majoria dels lingots s'han pogut determinar marques en negatiu que fan referència al seu pes, expressat en arroves.

Precintes de plom

Estan formats per dues peces unides, amb inscripció en l'anvers, revers i el lateral. A l'anvers es pot llegir MARSEILLE, juntament amb la representació d'un gall, i al revers es poden llegir dos tipus d'inscripcions, DOUANES primes i STATION D'ENTREPOT, aquest últim també amb la representació d'un gall. En algun dels laterals també apareix la inscripció DOUANES.

Materials ceràmics

El conjunt de materials ceràmics associats al derelicte està compost per ceràmiques amb vidriats interiors i exteriors. Entre aquestes les més representades són les conegudes com plats de dol, imitacions de la producció de "tache noire" de Albisola.

Restes carpològiques

En tota l'àrea d'excavació s'han recuperat nombroses restes carpològiques, representades en una major quantitat per pinyols de préssec, i en un nombre menor, de cirera, ametlla i pinyons.

Altres materials

En el decurs dels treballs es van recuperar materials relacionats amb la marineria: soles de sabata de cuir i tatxes de ferro, part d'una ullera de llarga vista, dos mitjos fons de bota, dues culleres metàl·liques, un fragment de pipa de caolí, un aplic de bronze, maons refractaris i restes de fauna. Tots aquests materials es localitzaren a la part del vaixell que hem identificat com la popa, on es situaria la zona de cuina i els materials de la tripulació.

Arquitectura naval

Les restes d'arquitectura naval han aparegut en desconnexió, únicament s'han pogut recuperar parts estructurals del vaixell aïllades, algunes taules del folre i quadernes. Destaca la localització d'un fragment de la quilla de 4,77 m de llarg que encara conservava l'arrencada de la roda de popa.

Dins el conjunt d'elements de l'arquitectura naval, la peça més destacable és la pala de timó; conservada en la seva totalitat amb una longitud de 4,1 m de longitud. Es composa de tres parts unides entre si i tres cintes metàl·liques de reforç.

Dins el conjunt de materials relacionats amb les arts de navegació, s'han recuperat fragments de caps, diferents tipus de bossells, així com diverses argolles de plom.

CONCLUSIONS

Les dimensions del vaixell, d'aproximadament 20 m d'eslora, s'han pogut inferir en base a les dimensions de la pala de timó i de l'àrea de dispersió de les restes del derelicte.

La datació de les restes s'ha realitzat, principalment, en base l'anàlisi del carregament de plom i dels objectes de la tripulació. Les marques que porten les barres de plom pertanyen a fàbriques d'Almeria que van estar en actiu durant la primera meitat del segle XIX. S'ha pogut localitzar l'origen de la fàbrica G. REIN & C º a Adra, a la costa d'Almeria. Va començar a funcionar el 1822 i es va declarar en fallida el 1833. No obstant això continuarà sent una de les majors exportadores de plom de la zona entre 1836 i 1840. L'any 1837 va ser adquirida per l'empresari Heredia. Per tant l'origen d'aquest vaixell hauria de ser algun port de la costa d'Almeria, possiblement Adra, des del qual hauria salpat en el seu últim viatge entre 1822 i mitjan de segle.

Atès que Marsella controlava el comerç del plom

Figura 4. Falutx de mitjan del segle XIX (Foto J. Mas).

mediterrani en aquesta època, és lògic pensar que el port de destinació fos aquesta ciutat.

Les investigacions en diferents arxius ens han permès localitzar un document que confirma les conclusions aportades pels materials arqueològics. A l'Arxiu Municipal de Blanes es conserva un document de l'any 1843 en què es relata l'enfonsament del llaüt *Santíssima Trinitat* al port de Blanes, a conseqüència d'haver patit un temporal de vent i pluja que va causar destrosses en l'aparell i la impossibilitat de treure tota l'aigua que va entrar al celler. En aquest document apareix el nom del patró Francisco Aragonés i part de la tripulació, originaris de la Vila Joiosa. Sembla que el vaixell va fer escala en aquesta ciutat, on suposadament va arribar ja carregat amb el plom, va acabar d'omplir el vaixell amb fruita i espart, i va salpar el 5 de setembre de 1843 amb destinació a Marsella.

El dia 17 de setembre arribà al cap de Tossa, on trobà amb un gran temporal de gregal (nord-est), amb vent i pluja. En voler calar les veles de l'arbre mestre i del de mitjana, es van trencar els dos pals. Es va haver d'improvisar una vela en el tros de l'arbre mestre que quedava i buscar refugi en algun port de la costa catalana.

A causa del temporal va aparèixer un altre problema, la bomba de sentina no donava l'abast per evacuar la quantitat d'aigua que entrava a la sentina a causa de l'onatge i de la pluja i que provocava que el vaixell s'enfonsés lentament. Com a solució es va procedir a llançar a l'aigua els objectes que hi havia a la coberta, a més de 300 quintars de plom del carregament.

A la tarda van arribar al port de Blanes, on van ser socorreguts per dues barques de pescadors, que els van ajudar a fondejar. Atesa la magnitud del temporal i el perill, el patró va decidir abandonar l'embarcació a les 10 h de la nit. Durant aquesta nit, del 17 al 18 de setembre de 1843 es va enfonsar el llaüt de tràfec (o barca de mitjana) *Santíssima Trinitat*.

En conclusió, les restes Blanes I correspon al llaüt *Santíssima Trinitat*, una embarcació de comerç de cabotatge anomenat falutx a la costa murciana i andalusa, llaüt a la costa valenciana i tarragonina, i barca de mitjana a la costa del nord de Catalunya (Fig. 4).

El patró Francisco Aragonès la va declarar com llaüt en ser valencià, i destaca aquest llaüt de comerç com una embarcació amb dos pals, mestre i mitjana a vela llatina, amb coberta i una càrrega mínima de 18 tones de plom (entre les trobades al jaciment i les que el document diu que es van llençar a l'aigua).

BIBLIOGRAFIA

CHASTAGNARET, G. 1992, Marsella en la economía internacional del plomo (Mediados del XVII-mediados del XIX), *Revista de historia industrial* 1, 11-38.

JIMÉNEZ, J.A. 1977, El triangulo financiero Heredia – Larios – Loring, *Jábega* 19, 35-46, Fons de l'Administració Municipal, Ajuntament de Blanes (s. XIII-XX), Administració General, caixa 011, 1831-1841, 1842-1851, 1852-1853.

MADOZ, P. 1845, *Diccionario geográfico-histórico-estadístico de España y provincias de Ultramar,* Tomo 1, Madrid, 85-95.

MAS, J. 1991, *La vela latina. Un símbolo de la cultura mediterránea*, Murcia.

PUJOL, M., DE LA FUENTE, P., RAURICH, X., SÁNCHEZ, A., LLORENS, J.M., PALOMO, A., NIETO, X. 2003, *Roses II, Perola V i Presido. Tres vaixells enfonsats a l'Empordà durant la guerra del Francès(1808-1814),* Monografies del CASC 4, Girona.

SÁNCHEZ, A. 1981, Minería e industralización en la Almería del siglo XIX: Explotación Autóctona y colonización económica, *Boletín del Instituto de Estudios Almerienses. Letras*, 1, 229-254.

DOCUMENTACIÓ ARQUEOLÒGICA DE QUATRE ANTICS MASOS DEL MASSÍS DE LES GAVARRES

Dolors CODINA REINA, Joan LLINÀS POL, Jordi MERINO SERRA, Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ
Janus, s.l.

L'any 2010 es van realitzar diverses intervencions arqueològiques en quatre antics masos, abandonats de fa temps, ubicats al costat sud-oest del massís de les Gavarres (Fig. 1). En un cas (Mas Sala de Romanyà) s'hi va realitzar una excavació íntegra, en dos més (Mas Fonollet i l'Hostal d'Aiguabona) s'hi van fer diversos sondejos i en un darrer (can Vadó Serra) s'hi van fer tasques de documentació visual, planimètrica i fotogràfica, sense excavació. Presentem aplegats els resultats d'aquestes quatre intervencions.

EL MAS SALA DE ROMANYÀ (ROMANYÀ DE LA SELVA, SANTA CRISTINA D'ARO) (Fig. 2 i 3)

A principi de l'any 2010, uns treballs de neteja del bosc en una finca situada a uns 2 km al nord de Romanyà de la Selva, prop de la capçalera de la riera Verneda, van permetre redescobrir les restes absolutament enrunades d'un antic mas del qual se n'havia perdut tota memòria. Atesa la proximitat de can Llach, Melcior Soler, propietari de la finca, va anomenar provisionalment aquest mas com a Can Llach Vell i va promoure-hi una intervenció arqueològica per poder-lo documentar òptimament. L'excavació fou encarregada a l'empresa Janus SL i dirigida per Dolors Codina.

Figura 1. Plànol de situació dels quatre masos: 1. Mas Sala de Romanyà, 2. Mas Fonollet, 3. Hostal d'Aiguabona, i 4. Can Vadó Serra.

La intenció primera de de realitzar-hi diversos sondejos per datar el mas i fer-ne un estudi de paraments i una planimetria es va veure desbordada per l'aparició de diverses sitges excavades al subsòl natural, que van propiciar una excavació arqueològica en extensió de la pràctica totalitat de la superfície del mas.

Les sitges, un total de 10, s'ubicaven a la meitat est del mas, i d'elles, quatre (UE 22, 26, 30 i 31) eren d'època romana, i es trobaven concentrades al quadrant nord-est del jaciment. La ceràmica apareguda en els seus rebliments (ceràmica comuna romana, àmfora tarraconesa i bètica, Terra Sigil·lata Itàlica...) va permetre ubicar-ne la cronologia entorn del canvi d'era

Aquestes sitges indiquen una explotació agrícola dels entorns de la zona en aquell moment i constitueixen un indici significatiu que el massís de les Gavarres no fou en època romana un territori tan buit com pot fer pensar l'escassetat de restes arqueològiques d'aquesta etapa històrica que fins ara s'hi han documentat.

Pel que fa al mas, tenia dues fases clarament diferenciades. En primer lloc, es va evidenciar que el nucli originari del mas el conformaven les dues estances que ocupaven el terç nord-est del jaciment i que dibuixaven un petit edifici de planta rectangular de 8,60 m per poc més de 7 m de superfície, amb una porta oberta a prop de la cantonada sud-est i les restes d'un petit forn domèstic a la paret oest. Dins de l'espai d'aquest mas primigeni s'hi van trobar, excavades al subsòl, tres sitges més (sitges UE 18, 20 i 33), que van proporcionar ceràmica pròpia del segle XIII, bàsicament fragments d'olles de terrissa comuna reduïda, que van permetre certificar que en aquest moment el mas ja estaria funcionant.

Posteriorment, el mas va ser ampliat cap al sud amb dues noves cambres, en el subsòl de les quals s'hi van excavar dues sitges més (sitges UE 35 i 37), que van proporcionar ceràmica pròpia del segle XV (fragments de vaixella esmaltada blanca i decorada en blau). A més d'aquesta ampliació, es va construir

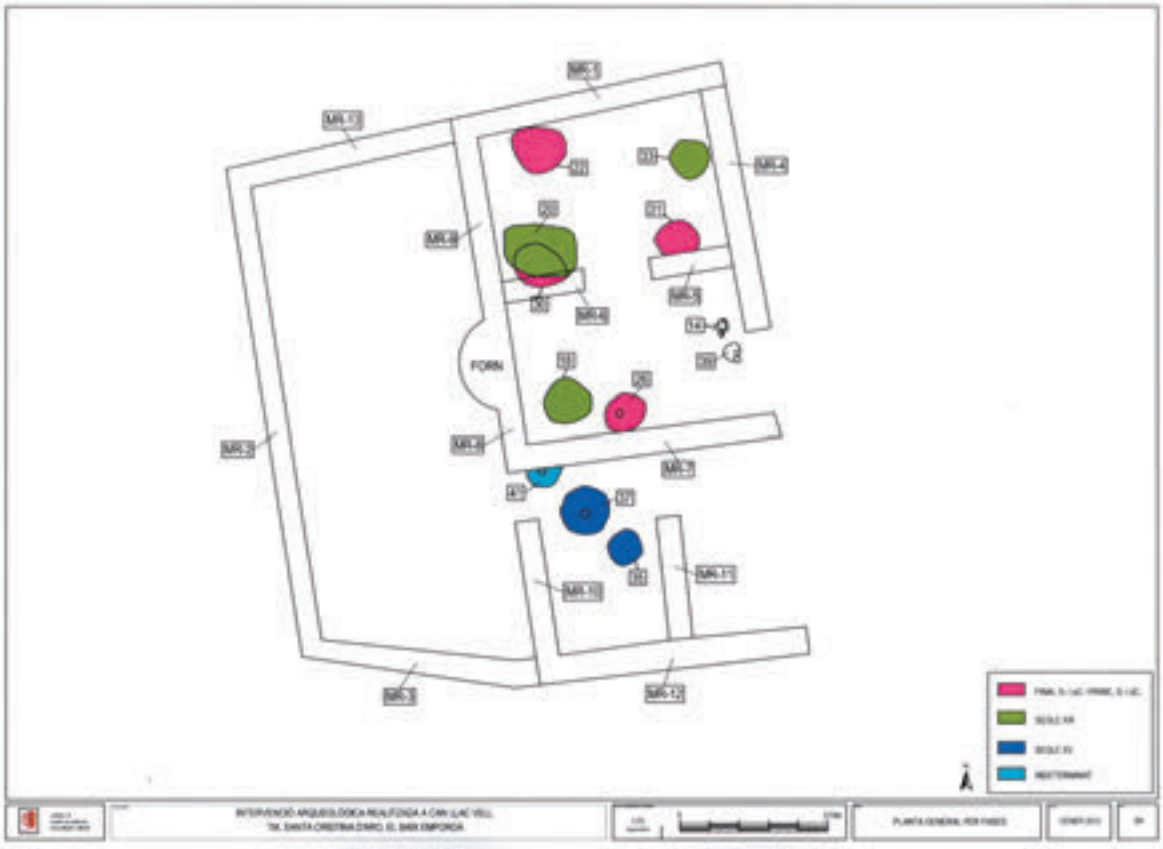

Figura 2. Planta del mas Sala de Romanyà. La part més antiga està conformada per les dues estances de la part superior dreta, que engloba, també, les quatre sitges d'època romana i les tres del segle XIII.

Figura 3. Imatge del mas Sala, des del costat nord-est, durant les excavacions de l'any 2010. S'aprecien bé els diferents murs de la casa com algunes de les sitges, retallades en el subsòl.

una gran estança adossada tot al llarg de la façana oest, segurament destinada a quadres, de tal manera que el mas va passar a tenir unes dimensions de 14,55 per 12,68 m de superfície total.

Al cap d'uns mesos de tancar l'excavació, l'any 2011, la realització d'un estudi històric sobre la casa de can Trinxeria, de Cassà de la Selva, va permetre entroncar la família que havia estat propietària d'aquest casal de la plaça de la Coma amb els Llach, uns hisendats de Romanyà que s'havien establert a Cassà l'any 1739. Segons l'arxiu familiar, aquests Llach habitaven a Romanyà des de principi del segle XIII, quan el senyor del castell de Monells els féu establiment d'un mas i adquiriren a l'indret diverses terres.

Amb el pas dels anys, la propietat dels Llach a Romanyà va prosperar. A banda de la casa Gran, o can Llach, hi havia la casa Petita (o mas Poncet, al sud), la casa del Roquetal, al nord-oest, i un molí al torrent d'Aiguabona, que encara no ha estat localitzat. Com a veïns, els Llach tenien al sud-oest el mas Sala, la senyoria directa del qual era ostentada pel monestir de Sant Feliu de Guíxols. Més o menys a la mateixa època que els Llach arribaren a Romanyà, Pere Sala era el senyor útil d'aquest mas.

El mas Sala, tot i que també fou pròsper als segles XIV i XV, va acabar englobat dins del patrimoni Llach a mitjan segle XVI, quan l'abat de Sant Feliu va establir-lo a Antònia Llach. El mateix procés de decadència del mas, que degué comportar la seva adquisició per part dels seus veïns, va culminar (en un moment imprecís, però que segons vam documentar

a l'excavació no pot ser gaire posterior al segle XVII) en el seu abandó i posterior oblit.
Fou així com la documentació d'aquest mas va acabar formant part de l'arxiu patrimonial dels Llach, el qual -per entroncaments familiars- es troba dins del patrimoni Trinxeria de Cassà de la Selva.

EL MAS FONOLLET (SANT CEBRIÀ DELS ALLS, CRUÏLLES, MONELLS I SANT SADURNÍ DE L'HEURA) (Fig. 4, 5 i 6)

La descoberta del mas Fonollet es va produir de manera idèntica a la del mas Sala de Romanyà, arran de la neteja del bosc i per part del mateix propietari, Melcior Soler, que va sufragar-hi també la intervenció arqueològica. La intervenció es va efectuar, també, la primavera del 2010 i fou dirigida per Dolors Codina, de Janus SL.
El mas Fonollet (o Fenollet) està situat a l'extrem sud del terme municipal de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura i dins de l'antiga parròquia de Sant Cebrià dels Alls, al vessant de migdia del Puig d'Arques, a 470 m d'alçada i a uns 1.500 m a l'oest de l'església de Sant Cebrià.

Figura 5. La part principal del mas Fonollet, des del nord-est.

Figura 6. El segon cos del mas Fonollet, des del sud.

Figura 4. Planta del mas Fonollet.

El seu estat de conservació és ruïnós. De fet, abans de la neteja del sotabosc no se n'apreciava pràcticament res, per la qual cosa es va extreure una primera capa de terra amb mitjans mecànics, que va permetre veure bé l'espai que ocupava el mas i delimitar-ne bé les estances. Es va efectuar, després, una neteja de la totalitat del jaciment i se'n va aixecar una planimetria. A continuació, finalment, es va procedir a realitzar fins a 10 sondejos arqueològics en diverses estances del mas per tal de poder-ne extreure totes aquelles dades que poguessin oferir-nos informació entorn de la seva història.

Es tractava d'un mas gran, que ocupava una superfície de 265 m^2. La seva planta, de tendència rectangular, tenia l'eix principal orientat nord-est/sud-oest i estava format, bàsicament, per dues grans unitats clarament diferenciades tant per la tipologia dels seus murs com pel fet que no estaven comunicades entre si.

La part principal de l'edifici estava formada per uns murs de considerable solidesa i gruix (entre 75 i 90 cm), fets de pedres lligades amb fang. Ocupava el centre i l'est del mas (195 m^2), i es tractava d'un cos de planta més o menys quadrada, subdividit interiorment en tres grans estances (H-01, H-02 i H-03/07/08). Una porta oberta al nord-est de la façana del mas donava accés a una primera estança, molt allargassada (H-01), que ocupava tot el costat de llevant de la casa. Des d'aquesta cambra es passava a un petit distribuïdor, al nord (H-02), que donava accés a una segona estança, més petita, ubicada a l'extrem nord-oest d'aquesta part principal del mas i a una sala força gran, que n'ocupava tota la resta i que estava subdividida en tres compartimentacions (H-03, 07 i 08).

Tota aquesta part de l'edifici estava destinada, si més no en bona part, a l'habitatge. Molt possiblement, hauria tingut dues plantes atès tant el major gruix i la millor qualitat dels murs com el fet que, durant la neteja d'aquesta zona, s'hi van extreure una gran quantitat de pedres provinents, segurament, de l'enderroc. Algunes d'aquestes pedres estaven ben treballades, la qual cosa ens permet evidenciar un portal adovellat i finestres de pedra picada.

El segon cos del mas, de planta rectangular, estava format per murs més prims i lligats amb molt poca argila. Situat al terç oest de l'edifici, ocupava una superfície de 70 m^2 i estava subdividit en tres estances (H-04, 05 i 06). S'hi accedia per una porta, oberta al seu extrem sud, que donava accés a una primera estança, molt llarga, que ocupava tot el costat de ponent del mas (H-06). Des d'aquesta estança es podia passar a una cambra més petita, ubicada al nord-est (H-05), des de la qual, al seu torn, s'accedia a una tercera cambra, ubicada a migdia (H-04). Sembla que ens trobaríem aquí davant de quadres, corts o graners.

Durant l'excavació es van recuperar diversos materials arqueològics que van permetre establir la cronologia d'aquest mas. Les peces més antigues corresponien a fragments de ceràmica de cuina (olles, bàsicament), amb tipologies que es podien situar, sense problemes, al segle XIII. En cap cas es van poder recuperar materials més antics ni es van documentar vestigis de construccions anteriors, per la qual cosa no podem dir que aquest mas pogués ser anterior, a grans trets, a l'any 1200.

Diversos exemplars -escudelles i plats, sobretot- de ceràmiques pròpies dels segles XIV (decorades en verd-i-manganès), XV (decorades en blau) i XVI (amb decoració daurada), ens parlaven de la vida continuada del mas al llarg de tot aquest període. També cal esmentar la troballa de tres piques de pedra, un podall de ferro i diversos claus.

Les peces més recents, ceràmiques vidrades sobretot, es podien datar al segle XVIII, i no hi havia vestigis clars d'ocupació amb posterioritat a aquesta data. Sembla, per tant, que el mas Fonollet va ser abandonat al segle XVIII avançat o, a tot estirar, molt a principi del XIX.

La documentació del mas no és gaire abundant. Les escriptures modernes encara parlen d'una *"pieza de tierra llamada Fonollet",* tot i que el mas, pròpiament, el documentem l'any 1319. En aquell moment hi vivia, amb la seva família, Berenguer de Fonollet, que va declarar tenir sota domini directe de Bernat de Cruïlles -el senyor del castell de Cruïlles-, dos camps -un d'ells anomenat, precisament, *"camp Fenollet"-,* dues vinyes i una terra desboscada entre les parròquies de Cruïlles, Sant Cebrià dels Alls i Romanyà. Al capdamunt de la declaració de Berenguer de Fonollet hi ha un text, en català i amb lletra característica dels segles XVI o XVII, que diu: *"Mas Fonellet de Camós".* No se'n coneix res més; és l'única prova documental que la casa del mas Fonollet encara era dempeus als segles de l'època moderna.

L'HOSTAL D'AIGUABONA (SANT CEBRIÀ DELS ALLS, CRUÏLLES, MONELLS I SANT SADURNÍ DE L'HEURA) (Fig. 7 i 8)

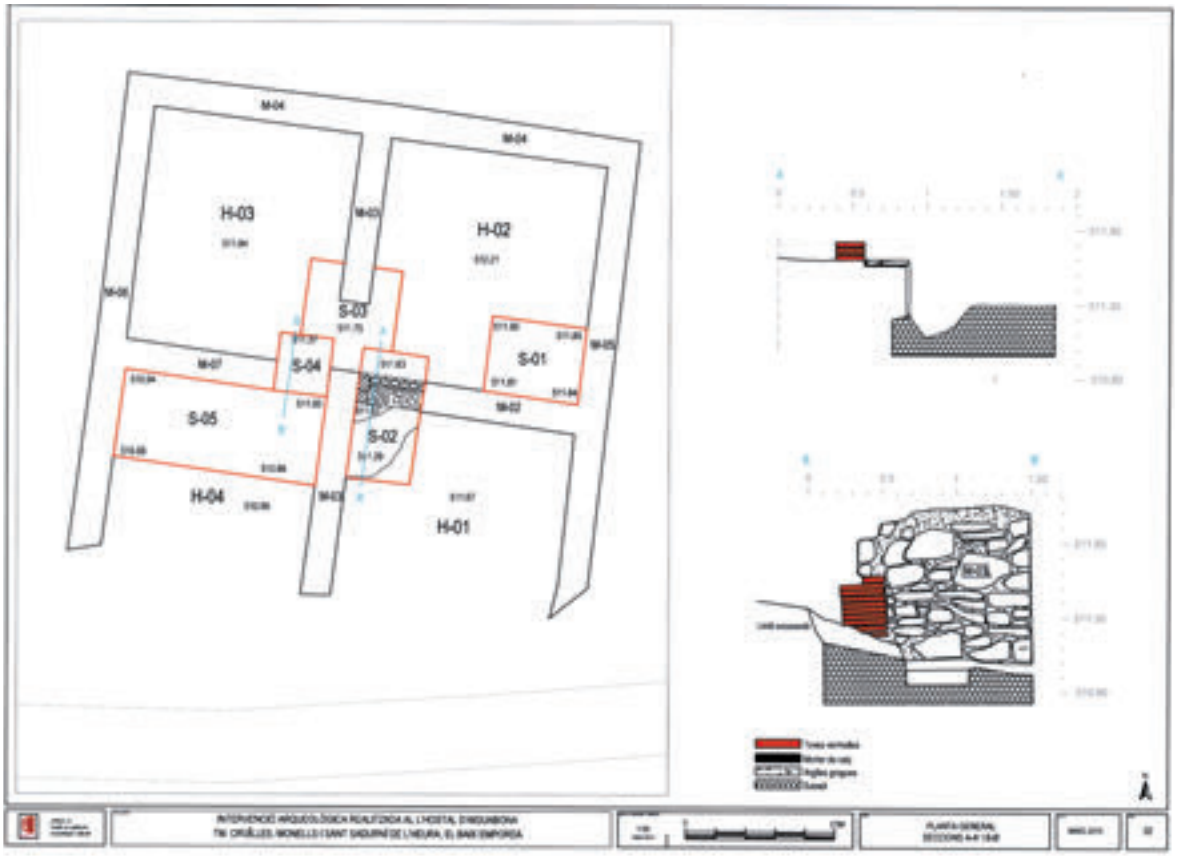

Figura 7. Planimetria de l'Hostal d'Aiguabona.

Figura 8. L'Hostal d'Aiguabona, des del sud.

També l'Hostal d'Aiguabona, com els dos masos anteriorment esmentats, fou descobert arran d'una neteja dels boscos efectuada a principi de la primavera del 2010, i també fou el mateix propietari (Melcior Soler) qui va sufragar-hi una intervenció arqueològica. De bell nou, la direcció dels treballs va anar a càrrec de Dolors Codina (Janus SL).

L'Hostal d'Aiguabona, està situat a prop del Puig d'Arques, a Sant Cebrià dels Alls, a tocar d'una pista forestal que comunica el centre de la parròquia amb Sant Cebrià de Lledó i Cassà de la Selva i, en definitiva, la plana selvatana, i que es pot dir que és la successora d'un antic camí que es diu que anava d'Hostalric a Anyells, un veïnat de Corçà on al segle XI hi havia hagut el mercat que després es va traslladar a Monells. Potser fa referència a aquest hostal l'antic topònim *"Parada dels Dos Rals"*, conegut en algunes fonts.

Els treballs arqueològics van consistir en l'extracció de tot l'estrat superficial i en la realització de fins a 5 petits sondejos a l'interior del mas. Va quedar al descobert una edificació de dimensions bastant reduïdes (70 m^2), de planta quadrada i escapçada a la seva banda meridional per la pista forestal que condueix cap a Sant Cebrià de Lledó. El mur perimetral que envoltava l'edificació estava bastant malmès, presentava un gruix de 50 cm i les pedres utilitzades per a la seva construcció eren locals, sense desbastar i lligades amb argila.

L'edifici estava subdividit interiorment en quatre estances quadrades de mides bastant regulars. Segurament, tot i que no es conservava, l'accés principal a l'edifici es faria pel costat de migdia, des d'on s'accediria a les dues estances d'aquesta banda

del mas. Des d'aquí, es passaria a les habitacions de darrere, al nord, que estaven comunicades entre si, però que no tenien accés directe des de l'exterior.

L'Hostal d'Aiguabona era ben diferent als altres dos masos excavats, i la seva cronologia també. El material ceràmic que s'hi va recollir, ceràmica vidrada de color marró sobretot, ens va proporcionar una datació de segle XIX-primera meitat del XX, sense cap evidència d'una ocupació anterior. Aquesta cronologia concordava clarament amb les evidències, localitzades durant l'excavació, de brancals de portes i llindars fets amb maó massís, tal com era habitual en aquest període.

Es tracta, segurament, d'un petit hostal que donava servei a la gent que, un segle enrere, treballava al bosc (peladors, llenyataires, carboners...), que hi podien acudir per dinar, per sopar o per passar-hi la nit.

CAN VADÓ SERRA (SANTA PELLAIA, CRUÏLLES, MONELLS I SANT SADURNÍ DE L'HEURA) (Fig. 9, 10 i 11)

La intervenció a can Vadó Serra no va comportar excavació arqueològica. Efectuada el juliol de 2010 i duta a terme sota la direcció de Carme Montalbán, de Janus SL, va consistir en l'estudi i la documentació de les restes conservades del mas, un cop desbrossada la finca, a fi de poder-lo incloure en el *Catàleg de masies del terme municipal de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura*. Els treballs foren promoguts i finançats per la societat Alameda Torrent, S.L.U., propietària de la finca i de les restes del mas.

Can Vadó Serra està situat a l'extrem oest del terme municipal de Cruïlles, Monells i Sant Sadurní de l'Heura, dins l'antiga parròquia de Santa Pellaia i sobre una carena orientada a llevant, que baixa del puig d'en Jeroni cap el torrent de Santa Àgata.

El mas s'emplaça, concretament, a la carena d'un esperó orientat al sud-est. La disposició de les estructures de la casa estan condicionades per la topografia de l'indret, de manera que l'eix principal de l'edificació s'orienta, seguint el sentit de l'esperó, en direcció nord-oest/sud.est. L'indret concret on s'ubica la construcció es caracteritza per ser el final del pendent suau de la part superior de l'esperó, just a l'inici del desnivell, més fort, que baixa directament fins a les rieres que el delimiten.

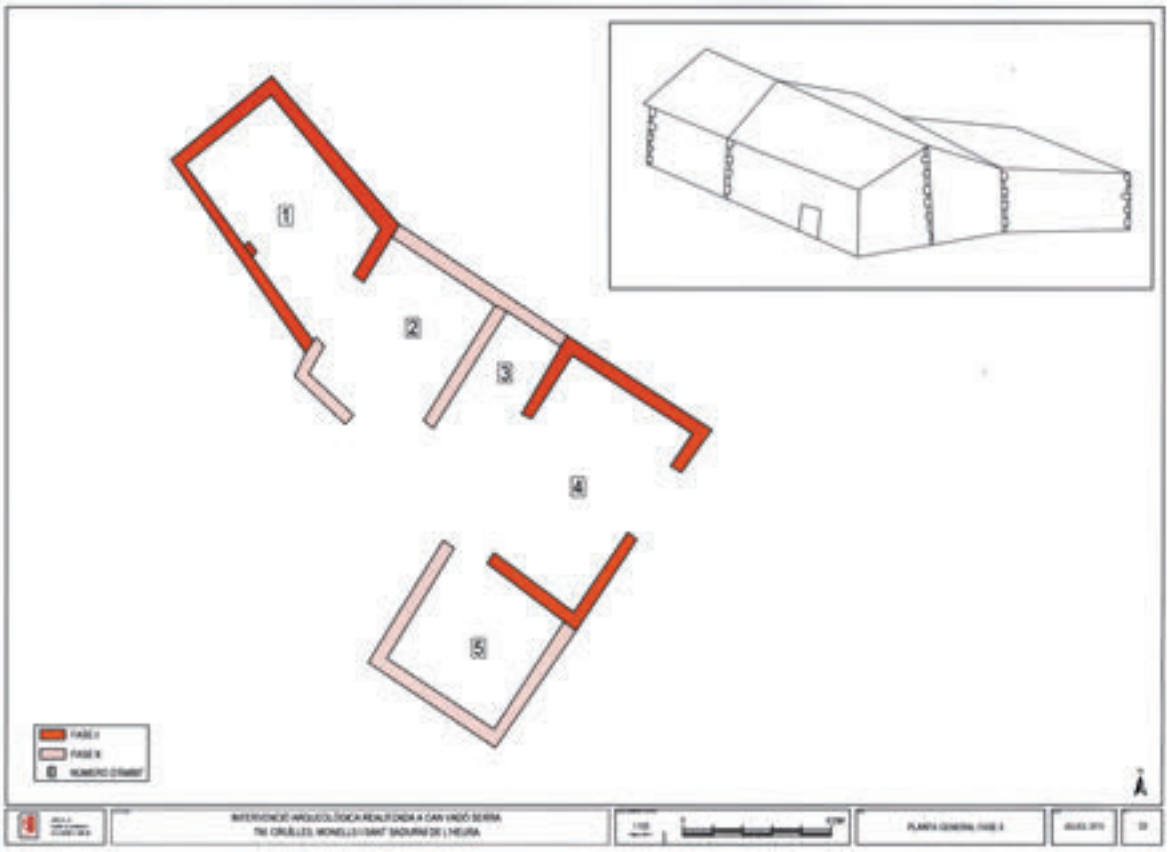

Figura 9. Planta de can Vadó Serra.

Figura 10. Can Vadó Serra. Àmbits 1 (en primer terme) i 2 (dreta), des del nord-oest.

Figura 11. Can Vadó Serra. Àmbits 4 (esquerra) i 5 (dreta), des del nord-oest.

Es tracta d'una construcció que té una planta en forma de L, amb el braç llarg seguint la carena, de nord-oest a sud-est, i el braç més curt adossat a l'extrem de migdia. L'eix principal de l'edifici, de 25 m de longitud per una amplada d'entre 10 i 6 m, està subdividit en quatre àmbits, de nord-oest a sud-est àmbits 1 a 4. Hi ha una cinquena estança (àmbit 5) adossada al sud, que és la que forma l'esmentat braç curt. Les estances 2 a 5 presenten la mateixa orientació, i l'estança 1, a l'extrem nord, es troba lleugerament esbiaixada.

Es preserven tan sols les parets de la planta baixa de l'edifici, en un estat de conservació desigual, que varia des dels quasi tres metres d'alçada en determinats trams de la façana sud-est fins als escassos centímetres d'altres parts de la casa. En general, però, la majoria de parets presenten entre 1 i 2 m d'alçada, i la seva amplada és d'entre 50 i 65 cm.

Totes les parets estan fetes de pedres de mida petita i mitjana, desbastades per la cara vista i disposades sense formar filades clares, unides amb fang o amb escàs morter de calç en determinats llenços. La major part de les pedres són esquistos d'extracció local, tot i que, ocasionalment, s'aprecien alguns blocs granítics, disposats de forma al·leatòria.

L'estança 1 està situada al costat nord del conjunt i a l'extrem nord-oest de la línia d'estances que conformen l'eix principal de l'edifici. Es tracta d'una estança de planta trapezial, amb l'eix principal orientat nord-oest/sud-est. La seva amplada és de poc menys de 6 m i la seva llargada oscil·la entre 8,20 i 10 m, tot plegat comptant-hi l'amplada dels murs. Més o menys al centre de les parets longitudinals s'hi aprecien sengles petits contraforts de 50 cm d'amplada, el més ben conservat dels quals, a la paret sud-oest, presenta a la base dos carreus ben escairats, els únics conservats *in situ* en tot l'edifici.

Aquesta estança s'obre per migdia a la veïna estança 2, un espai rectangular, amb l'eix principal nord-est/sud-oest i d'unes mides interiors de 6,90 per 5,10 m, aproximadament. A aquest espai li falta l'extrem sud-oest, on sembla que hi hauria hagut tant una possible porta d'entrada des de l'exterior (a l'extrem sud de la paret sud-oest) com una porta de comunicació cap a la veïna estança 3 (a l'extrem oest de la paret sud-est).

L'estança 3, al sud-est de la 2, és un espai allargassat amb l'eix principal en direcció nord-est/sud-oest. D'una amplada interior de 2,50 m, en desconeixem la longitud exacta atès que el seu costat sud-oest es troba destruït, però és molt probable que assolís més o menys els 7 m. Un porta, de la que se'n conserva un dels brancals al centre de la paret sud-est, permetia comunicar aquesta estança amb la veïna estança 4.

L'estança 4 és la més espaiosa de totes les de la casa. És un àmbit de planta rectangular de 7,25 per 10 m (murs inclosos), amb l'eix principal en direcció nord-est/sud-oest. Es troba ubicada al costat de llevant de l'edifici, i a l'extrem sud-est de la línia d'estances que conformen l'eix principal de l'edifici. A banda de la porta, ja esmentada, que la comunicava amb la veïna estança 3, sembla que tenia una altra porta oberta al mur sud-est, al seu costat nord, que la comunicaria directament amb l'exterior de l'edifici.

A aquesta estança se li adossa pel costat sud-oest l'estança 5, que s'ubica a l'extrem sud de l'edifici i que conforma, com hem dit, el braç curt de la L que can Vadó Serra dibuixa vista en planta. Una porta, situada a l'extrem oest del mur que separa ambdues estances, permetia la comunicació entre elles. Aquesta estança

5 és pràcticament quadrada, de 5,50 m per 5,50 m aproximadament de superfície interna.

Analitzades les diverses estructures que conformen aquesta edificació, podem diferenciar-hi una evolució arquitectònica que, amb les dades disponibles i tenint en compte l'estat de conservació dels murs i que no s'hi ha realitzat cap excavació arqueològica, es resumeixen en dues grans fases.

En una primera fase el mas estaria composat per dues construccions exemptes i aïllades, les estances 1 al nord-oest i 4 al sud-est, la qual cosa ajuda a explicar, també, la seva diferent orientació. Segons tots els indicis, l'estança 4 seria la part principal del mas, la que s'empraria com a habitatge, i tindria la façana principal, on s'obriria la porta forana, orientada al sud-est. L'estança 1 es tractaria d'un espai de treball; una cort o una pallissa.

En una segona fase, aquestes dues construccions aïllades es van unir mitjançant la prolongació de l'edifici principal cap al nord-est (estances 2 i 3), i es va construir, allargant la façana principal cap al sud, l'estança 5, tot deixant l'edifici tal i com el coneixem.

A banda del fet que una atenta lectura dels murs ens permet diferenciar amb força claredat aquestes dues fases, és interessant constatar com, especialment, les parets de les estances 2 i 3 contenen força més nòduls de morter de calç que no pas els murs de les edificacions més antigues.

Desconeixem si la casa tenia una planta superior, però és quasi segur que sí. De fet, analitzant les diferents estances a partir de l'evolució arquitectònica que acabem de comentar podem deduir -sempre deixant clar que parlem d'hipòtesis ara com ara impossibles de demostrar- que les dues construccions aïllades de la primera fase tinguessin una coberta a un únic vessant amb inclinació a façana (és a dir, cap al nord-est a l'estança 1 i cap al sud-est a l'estança 4), la qual cosa implica una planta baixa i una planta superior de sostre inclinat i situada just sota la coberta. Més endavant, la construcció de les estances 2 i 3 comportaria una teulada inclinada cap al nord-oest, que empraria com a carener la part més alta de l'antic teulat de l'estança 4, de manera que aquestes tres estances quedarien integrades, de fet, dins d'una casa de dues plantes amb teulada a dos vessants. Per altra banda, l'estança 5 seria, en tots els sentits, una simple prolongació de l'antic edifici principal (estança 4) cap al sud-oest, i és molt probable que, com l'esmentada estança 4, també tingués la coberta a un sol vessant a façana.

Aquest edifici és de molt mal ubicar des d'un punt de vista cronològic, atesa la manca total d'excavacions arqueològiques i el fet que les característiques dels murs no presenten cap tret especial. En tot cas, podem considerar que, almenys entre el segle XVIII i les primeres dècades del segle XX, aquest mas va estar en funcionament. Anar més enllà o precisar més és, ara com ara, impossible.

BIBLIOGRAFIA

CODINA, D., LLINÀS, J., MALLORQUÍ, E., MERINO, J. 2010, Cases perdudes i espatllades, *Gavarres* 18, 98-101.

CODINA, D., LLINÀS, J., MERINO, J., MUNDET, J. 2012, Arqueologia i història del mas Sala de Romanyà de la Selva, *Gavarres* 21.

INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL MERCAT MUNICIPAL COBERT DE SANT FELIU DE GUÍXOLS (BAIX EMPORDÀ) L'ANY 2010

Almudena GARCÍA ORDÓÑEZ
Arqueolític Terra-Sub, s.l.

La remodelació del Mercat Municipal Cobert de Sant Feliu suposava l'actuació en un edifici històric considerat Bé Cultural d'Interès Local, situat dins la zona d'expectativa arqueològica AR040, que assenyala el POUM. Les obres respectaven la volumetria i l'estructura general de l'edifici però suposaven una actuació integral a l'interior, amb l'ampliació dels soterranis, la pavimentació, la distribució i la incorporació d'un ascensor amb sortida directe al pàrking de la plaça.

Durant la intervenció arqueològica es localitzaren diverses estructures de cronologia moderna i contemporània que en la seva major part corresponen als antics habitatges existents fins el moment de la construcció del Mercat Municipal el 1929.

LOCALITZACIÓ DEL JACIMENT

La intervenció arqueològica es va dur a terme al Mercat Municipal de Sant Feliu de Guíxols; l'edifici està situat en el casc urbà de Sant Feliu, plaça del Mercat 1-5, al costat de l'Ajuntament (Fig. 1).

Els accessos generals a la població són la sortida 9 de l'A7 i la Nacional II sortint a l'alçada de Vidreres. Les carreteres que donen entrada directe són la C-65 (l'enllaç amb Girona), la C-31 per la banda nord de la població i la GI-682, corresponent a la carretera que prové de Tossa de Mar per la costa.

TREBALLS REALITZATS I RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ

Les obres de remodelació es van executar en dues fases. La primera es va realitzar a la zona posterior del Mercat, amb entrada pel carrer de Sant Joan. En aquesta zona l'ampliació del soterrani suposà l'obertura d'un sondeig d'aproximadament 15 m de llarg per 6 m d'amplada i 3 m de profunditat.

La segona fase es realitzà a la meitat oest del Mercat Municipal, amb entrada per la plaça del Mercat, 1-5. En aquest costat únicament s'actuà en profunditat just a l'entrada, on es realitzaren murs pantalla amb

Figura 1. Localització del Mercat Municipal Cobert.

buidatge interior per al forat d'ascensor; a la meitat est es rebaixà el paviment i la seva preparació uns 0,30-0,40 m.

La intervenció arqueològica ha constat, per una banda, del control de la maquinària emprada per realitzar els moviments de terres i, per altra banda, un cop localitzades les estructures arqueològiques, es procedí a l'excavació manual de les mateixes seguint el mètode de diferenciació estratigràfica (Harris). L'excavació s'ha realitzat en extensió a la banda del carrer de Sant Joan, ja que la construcció del soterrani suposava l'eliminació de totes les restes localitzades. En canvi, a la zona oest (plaça del Mercat) es realitzaren sondeigs al costat dels murs localitzats.

Resultats de la primera fase d'excavació

Durant la primera fase es van documentar un total de 34 estructures de les quals la majoria corresponen als paviments dels habitatges preexistents (UE 1002, 1003, 1007, 1011, 1014, 1019, 1036, 1038, 1054, 1065 i 1066). Les altres estructures documentades corresponen als murs d'aquests habitatges: UE 1004, 1005, 1006 i 1012; un pou sec UE 1018; un canal de recollida d'aigües UE 1013; una cisterna d'aigua E1; un pilar de tova UE 1020; un mur de tova UE 1021; quatre estructures negatives UE 1025, 1058, 1061 i 1062; dues estructures formades per diversos murs i de funció indeterminada, E2 (UE 1010, 1028, 1029 i 1032) i la UE 1040; un dipòsit al qual pertanyen les UE 1068, 1069, 1071 i 1073; i un mur de pedra i tova (UE 1072).

Segons les estructures que han aparegut en la primera fase d'excavació, hem dividit el jaciment en quatre àmbits (Fig. 2). Aquests es troben delimitats pels murs localitzats amb orientació est/oest.

La divisió per àmbits realitzada en l'excavació, a banda de ser útil per a localitzar les estructures, creiem que podria correspondre al límit entre diferents habitatges. L'amplada dels àmbits, de 4,50 m a 4,80 m, és una mesura molt recurrent en les cases antigues de la població; així mateix, la localització de zones de pati exteriors també és una característica de la tipologia dels habitatges de la zona. Aquests podien estar al davant o al darrera de l'habitatge.

Pel que fa a la seva cronologia, hem pogut observar una diacronia que abasta des del segle XVIII fins el moment de construcció del Mercat el 1929. S'han establert quatre fases cronològiques que ens mostren en quin moment funcionaven aquestes estructures.

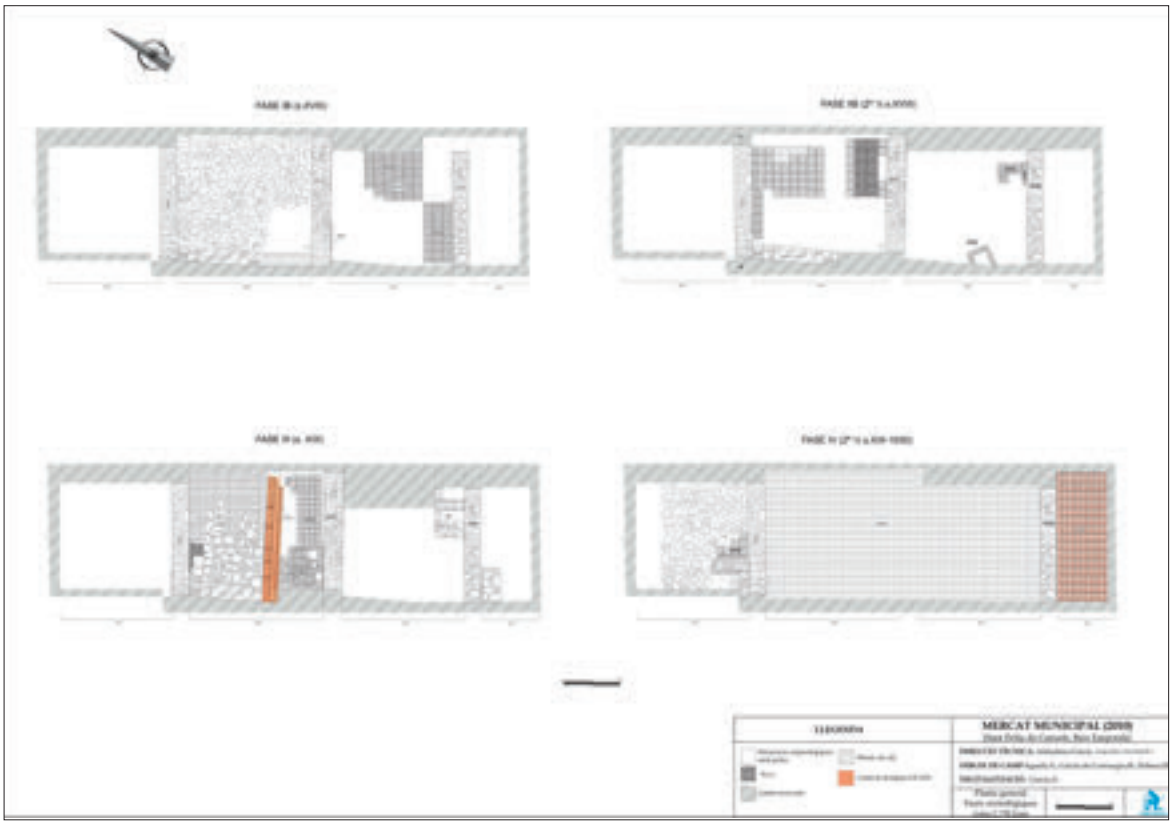

Figura 2. Planta fases cronològiques de l'excavació a la zona est (carrer de Sant Joan).

La 1a fase correspon al segle XVIII i es subdivideix en dos: la primera ens situa en el moment de la construcció dels habitatges i la segona un cop es realitza la primera ocupació. La 2a fase comprèn la segona meitat del segle XVIII, on observem les primeres remodelacions dels habitatges. La 3a fase comprèn les estructures plenament inserides al segle XIX. La 4a fase correspon a final del segle XIX fins el 1929. Cada àmbit, però, no mostra totes les fases, únicament l'àmbit 3 les té totes representades.

Els habitatges que hem pogut documentar amb pati al davant els trobem als àmbits 3 i 4. A l'àmbit 2, en canvi, com a mínim a la primera ocupació tindria el pati al darrera o no en tindria. L'àmbit 1 és més dubtós, ja que s'ha excavat una mínima part, però el tipus de tova del paviment 1002 i el de pedra de la fase II bé podrien tractar-se de paviments exteriors.

L'àmbit 3 presentava les restes de cada fase millor conservades, i podem dir que els paviments anaven alternant períodes amb tova o pedra. El mur UE 1005 presentava una obertura al nord que correspondria a l'entrada a l'interior de l'habitatge. Aquesta obertura s'anava pavimentant amb el mateix material que el pati. Al segle XIX (fase 3a), aquest mur es cobreix amb el paviment UE 1007 de pedra, en la seva totalitat, el que ens indica que hi va haver una reforma de l'habitatge més important, amb la desaparició d'aquest mur i l'ampliació de la zona exterior. En aquest moment, el pati pavimentat amb pedra tenia al sud un canal de tova (UE 1013) que desaiguava en una cisterna (E1), situada en una zona segurament coberta amb porxo, atesa la diferencia del paviment al sud del canal.

La fase 4a ens mostra que els àmbits 2 i 3 van passar a ser una única estança, ja que s'ha localitzat el paviment UE 1003, de morter de calç lliscat, per tota l'àrea que ocupen aquests dos àmbits; el mur 1012 que els separava també estava cobert per aquest paviment. Aquest fet fa que ens plantegem si realment sempre havien estat dos habitatges diferents o un de sol. Ara per ara no tenim prou elements per afirmar qualsevol d'aquestes hipòtesis amb contundència, atès que la part excavada no ens ha permès obtenir més dades per poder afirmar si eren diferents habitatges o el mateix.

Resultats de la segona fase d'excavació

Durant la segona fase d'excavació es van documentar un total de 8 estructures, entre les quals trobem 3 murs corresponents als antics habitatges preexistents: UE

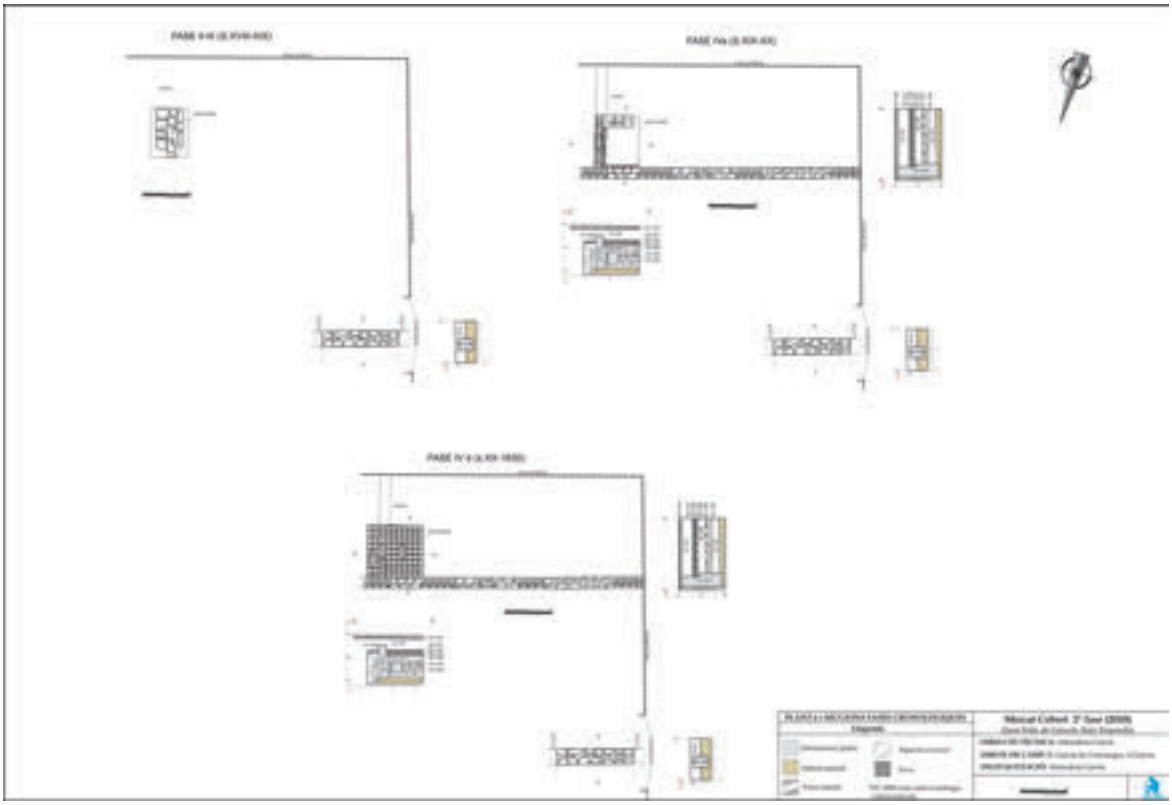

Figura 3. Planta i seccions de l'excavació a la zona oest (plaça del Mercat).

1075, UE 1076, UE 1084 i UE 1089; i també diversos paviments, UE 1078, UE 1083, UE185 i UE 1088 (Fig. 3).

L'excavació en la segona fase d'intervenció va constar de la realització d'un sondeig fins a fonamentació dels murs localitzats, ja que no quedaven totalment afectats. A la resta de terreny no van aparèixer restes a la cota que es va rebaixar.

Les estructures, amb una cronologia del segle XIX fins a principi del segle XX són els murs UE 1075 i 1076 i els paviments UE 1078, 1085 i 1088. Corresponents al segle XVIII, trobem el mur UE 1084 del qual només podem observar una petita part i el paviment de pedres que se li adossa, UE 1083, tots ells situats a l'àmbit 5

El mur UE 1089 (àmbit 6) resta amb una cronologia indeterminada, ja que no s'ha localitzat material arqueològic que pugui adscriure aquesta estructura.

Pel que fa a les restes aparegudes d'aquesta fase d'excavació, no podem treure gaires conclusions atès que l'excavació va ser molt parcial. Únicament podem afirmar que l'àmbit 5 pertanyia a un habitatge diferent de l'àmbit 6. El mur UE 1089 (àmbit 6) podria ser una de les restes de l'habitatge Burch-Barraquer, ja que se situa a la zona que aquest ocupava, com hem pogut veure a les diferents fotografies existents a l'Arxiu Municipal.

CONCLUSIONS

La intervenció arqueològica realitzada al Mercat Cobert de Sant Feliu ha permès documentar les restes dels habitatges preexistents al mercat.

El material arqueològic aparegut ens mostra una diacronia de les estructures del segle XVIII fins al moment en que es començà a construir el Mercat Cobert, el 1929. Dins d'aquesta cronologia s'han distingit diverses fases, ja sigui pels criteris obtinguts amb el material arqueològic o bé per la posició de les restes. Així, les fases corresponents al segle XVIII (1a i 2a) s'han distingit de la fase del segle XIX i XX (3a i 4a) pel material arqueològic, clarament, però les subfases existents s'han diferenciat per la posició de les estructures, essent aquesta una adscripció cronològica més relativa. Aquest fet es deu a que no s'han localitzat restes de material arqueològic que ens permetin aportar una major precisió. Per altra banda, com en altres jaciments de la població, hem observat una pervivència de tipologies ceràmiques, com verd-i-manganès o reflexes metàl·lics, en estrats del segle XVIII.

La primera ocupació que hem documentat, com hem vist, és del segle XVIII i, tot i que hi havia material anterior, se'ns plantegen diverses hipòtesis respecte al perquè no hi havia cap estructura anterior, sobretot pel fet de tractar-se d'un solar molt proper a la muralla del passeig de Mar.

BIBLIOGRAFIA

AMSFG. 1930, Fons Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols, Plànols de l'arquitecte municipal Joan Bordàs.

BATLLORI, A. LLUBIÀ, L. 1974, Ceràmica catalana decorada. Barcelona.

BUSSOT, G. 2000, *Carrers, cases i Arquitectes, SFG dels inicis a 1931*. Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols i Diputació de Girona, Girona.

GARCÍA, A. 2009, *El jaciment C/St. Joan-C/St. Pere,* Sant Feliu de Guíxols (Baix Empordà). *Memòria de la intervenció arqueològica*, Servei d'Arqueologia de Girona. Inèdita.

JIMÉNEZ, A.1997, *Sant Feliu de Guíxols, una lectura històrica,* Ajuntament de Sant Feliu de Guíxols i Diputació de Girona, Girona.

POBLAT IBÈRIC I CASTELLUM DE SANT JULIÀ DE RAMIS

Josep BURCH, Jordi SAGRERA, Jordi VIVO
Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la UdG (LAP)

La campanya corresponent a l'any 2011 es va realitzar les setmanes compreses entre el dia 27 de juny al 22 de juliol i entre els dies 5 al 30 de setembre. La intervenció s'emmarca dins el programa de recerca on hi participa, mitjançant conveni pactat, la Universitat de Girona i l'Ajuntament de Sant Julià de Ramis.

La muntanya de sant Julià de Ramis és un compendi de jaciments arqueològics, el més extens dels quals és, sens dubte, el poblat ibèric, que recorre uns 400 m de llargada resseguint la carena de la muntanya. Arqueològicament, hi ha dos fronts importants oberts. El primer l'hem anomenat zona 1. Comprèn l'església dels Sants Metges, l'antiga rectoria, la casa de can Bota, el vell cementiri parroquial i la plaça o esplanada que hi accedeix. L'altre front es localitza en una esplanada enturonada situada a uns 300 m cap al nord-oest de l'església dels Sants Metges; és la zona 2. S'ha excavat ininterrompudament des de l'any 1996 fins al 2010 i conté el límit per aquella banda del poblat ibèric amb unes muralles notables i una caserna militar baix imperial anomenada *castellum fractum* en els documents alt medievals (Burch *et al*. 2006, 143-148).

Figura 1. Plànol general de la zona 1.

Les primeres exploracions a la zona 1 van començar a l'any 1994, amb una intervenció d'urgència, amb la finalitat de controlar les obres d'ampliació cap a ponent del cementiri. Davant la magnitud de les troballes arqueològiques el projecte es va abandonar. Al 1996 s'iniciaven les excavacions arqueològiques programades dirigides per la Universitat de Girona. El primer espai objecte d'exploració va ser precisament l'esplanada que s'estenia sota del dit cementiri per la banda de ponent. Així, durant tres campanyes, les que van dels anys 1996 al 1998, es va poder documentar, abastament, un barri ibèric fundat al segle IV aC i les restes d'un gran mur de contenció d'una plataforma artificial de planta rectangular datada vers el darrer terç del segle II aC que va amortitzar aquell sector de l'*oppidum* ibèric. Les proporcions notables, amb més de 39 m de llargada pel costat explorat, i la complexitat estructural d'aquella obra baix republicana, es van interpretar com a la subestructura d'assentament i base d'un temple itàlic, avui perdut i encara sense localitzar, però ben documentat a partir dels quantiosos blocs de gres motllurats reutilitzats en el veí *castellum* i a la mateixa església dels Sants Metges (Burch *et al.* 2001, 98-107).

Tots els indicis assenyalaven l'emplaçament del temple cap al vell cementiri. Tanmateix, després del 1998 els treballs arqueològics en aquest sector s'abandonaven per la impossibilitat d'avançar en extensió ja que, per la banda de migdia i ponent, els abruptes desnivells de la muntanya ho impossibilitaven, mentre que, per la banda llevant, el cementiri n'impedia l'exploració. Durant el 1998 el cementiri es va abandonar i es va traslladar a unes noves instal·lacions ubicades a l'extrem meridional de la muntanya. Tanmateix, l'existència d'enterraments realitzats durant els primers anys noranta del segle XX impedien el trasllat legal d'alguns nínxols i, en conseqüència, el desmantellament total de la vella necròpoli. Ha hagut de passar més d'una dècada

Figura 2. Planta general del sector del cementiri parroquial amb indicació de tots els enterraments inhumats.

Figura 3. Planta general del sector del cementiri parroquial amb les estructures documentades.

per a què es podessin fer efectius els darrers trasllats d'enterraments al nou cementiri, que no es van enllestir fins a la primavera del mateix 2011. Finalment, però, s'ha pogut desafectar totalment el vell cementiri parroquial. Amb aquesta perspectiva i enllestits els objectius que s'havien fixat per a la zona 2 els treballs realitzats l'any 2011 es van centrar en l'excavació arqueològica d'aquest l'espai.

El cementiri abasta una esplanada que s'estén a ponent de l'església romànica del segle XI dels Sants Metges. Aquesta era, antigament, la parroquial i retingué l'advocació principal de Sant Julià fins al 1940. L'àrea del cementiri resta tancada per un mur perimetral de pedra i morter que es va construir al 1882. Malgrat la data, el cementiri resulta molt més antic ja que remunta, com a mínim, al segle VII quan, sota la capçalera del temple romànic, hom bastia una tomba monumental que esdevingué església funerària per a un incipient cementiri.

Els treballs preliminars van requerir la intervenció d'una màquina excavadora per poder enderrocar les bateries de nínxols que encara romanien dempeus, aixecar el paviment de morter que cobria bona part del solar del cementiri i retirar la runa i les terres superficials. A partir d'aquí començava el procés manual i en extensió d'excavació.

Estratigràficament es descobria un primer nivell de més de 70 cm de potència mitjana que contenia material modern (segle XX) i una gran quantitat de restes òssies humanes sense connexió anatòmica. En el terç de migdia del cementiri van aparèixer les primeres inhumacions corresponents, la majoria

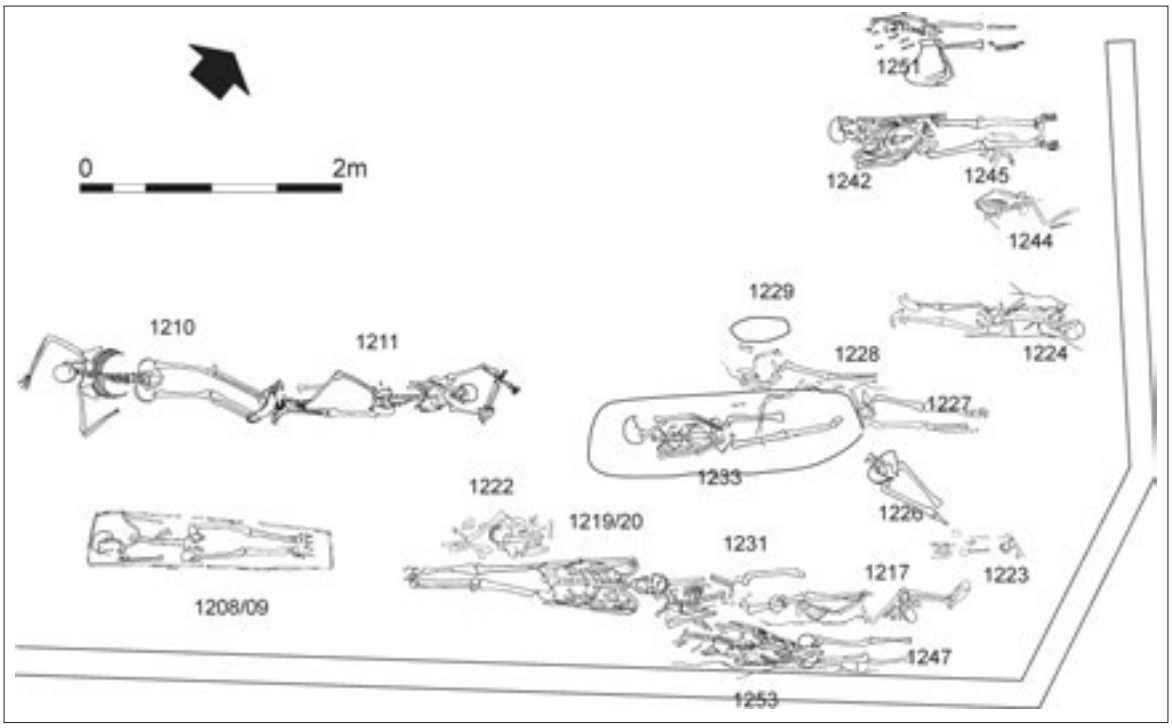

Figura 4. Detall del enterraments localitzats a la banda de migdia del cementiri. Es pot apreciar una clara superposició d'enterraments, un cert desordre en la ubicació de les tombes en contraposició a la part septentrional de la necròpoli, la poca cura en la col·locació d'algunes despulles i, fins i tot, la troballa de dos individus abocats que varen ser ajusticiats durant la Guerra Civil (núm. 210 i 211).

d'elles, a enterraments probablement de la primera meitat del segle XX, per bé que n'hi devia haver de més tardanes. Les tombes eren senzilles fosses obertes en el subsòl orientades en sentit est oest i amb la capçalera mirant a sol ixent.

A l'espai central, els enterraments es concentraven principalment vora la façana occidental de l'església. Seguien el mateix model de tomba, però dominaven les sepultures d'infants, alguns dels quals eren molt petits, probablement albats. En aquest àmbit també es descobrien les restes d'una ossera d'obra que va funcionar fins als anys 70 del segle passat.

Per tota la franja nord oriental del cementiri la roca natural del subsòl apareixia gairebé en superfície. Durant la neteja i l'exploració es van poder apreciar les restes d'una desena d'enterraments excavats a la mateixa roca. Algunes d'aquestes sepultures dibuixaven, nítidament, un perfil antropomòrfic amb el ressalt del crani perfectament marcat. Malgrat que no es van poder datar a partir dels registres arqueològics, la mateixa tipologia d'aquesta mena de sepultures ens apropen a un context de segles X-XI.

Per sota del primer estrat de sediment general es va començar a detectar un segon nivell d'enterraments, nous estrats de sediment i algunes parets de pedra. Algunes conservaven només una filada, però, d'altres, en canvi, delataven una estructura potent de pedra i morter. Tot i que no s'ha pogut verificar completament perquè l'excavació s'ha deixat per a la campanya de l'any vinent, sembla que algunes es ficaven per sota de la fonamentació de l'església romànica i marcaven una trajectòria est-oest.

Bona part de l'excavació del mes de setembre es va concentrar en el terç nord del cementiri. Aquí les restes dels nínxols d'obra —construïts a partir de la dècada dels 40 en endavant del segle XX— havien afectat el subsòl i, especialment, el sediment superior, on no es va detectar cap sepultura malgrat que es va recollir una quantitat notable de restes òssies humanes sense connexió anatòmica. A uns 70 cm de profunditat van aparèixer enterraments. Es disposaven en un ordre planificat formant files i columnes a distàncies més o menys regulars. Tots estaven orientats en direcció est oest. La majoria de les tombes eren fosses simples excavades en el subsòl. N'hi havia cinc, però, que disposaven de parets de pedra i morter que protegien les despulles. La cronologia les situa en un context de final del segle XIX i primera meitat del XX. Durant el procés de delimitació de dites sepultures es va palesar que algunes tombes retallaven unes parets de pedra i morter de 50 cm de gruix. Es projectaven en direcció nord-sud i est-oest i anaven lligades entre

elles conformant un edifici de planta rectangular d'uns 15 m per 6 m. A l'interior es va excavar un potent nivell d'enderroc de pedres i teules molt alterat pels mateixos enterraments. Cobria el que sembla un paviment de llosetes de pedra molt degradat que no encara no s'ha excavat. A l'exterior del dit edifici i per sota d'una tercera capa de sediment s'ha començat a detectar un altre nivell d'enterraments que, tot just a les acaballes de la campanya, es van començar a delimitar.

BIBLIOGRAFIA

BURCH, J., NOLLA, J.M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SUREDA, M. i VIVÓ, D. 2001, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis, 1, El sector de l'antiga església parroquial,* Sant Julià de Ramis.

BURCH, J., GARCÍA G., NOLLA, J.M., PALAHÍ, L., SAGRERA, J., SUREDA, M., VIVÓ, D. i MIQUEL, I. 2006, *Excavacions arqueològiques a la muntanya de Sant Julià de Ramis, 2, El castellum*, Sant Julià de Ramis.

LA TORRE DESVERN (CELRÀ)

Jordi SAGRERA
Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria de la UdG

Al desembre del 2011 es va realitzar una prospecció arqueològica a la Torre Desvern. Aquesta és una finca rural de propietat municipal situada al capdamunt d'un turó que s'alça a l'est del nucli antic de Celrà ja dins del massís de les Gavarres. El nom prové del mas, l'origen del qual recula al segle XII. És l'època en la que es va construir un casal noble fortificat. El cos principal d'edifici se centrava en una gran torre defensiva de planta rectangular articulada en dos nivells i un pati o recinte quadrat protegit per potents murs de carreus de pedra i morter de calç que s'estenia cap a ponent de la torre. Els Vern, ciutadans de Girona, van adquirir la finca a final del segle XIV i, 100 anys després, transformaven el pati en un palau residencial (Camps 2004, 156-157). Malgrat les reformes afegides en els segles XVIII i XIX el conjunt es conserva admirablement bé.

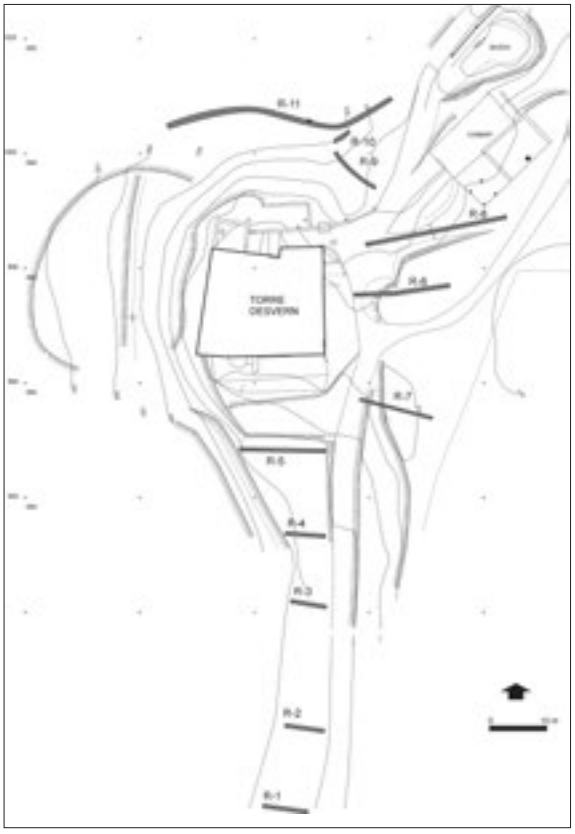

Figura 1. Plànol dels entorns de la Torre Desvern amb la ubicació de les diferents rases practicades.

Els precedents de la present intervenció remunten al 2003 quan s'estava redactant el projecte de rehabilitació i adequació de l'edifici de la Torre Desvern. En aquest context, i entre els mesos de juny i octubre d'aquell any, es van realitzar dues campanyes d'excavació arqueològica (Codina 2004, 435-440). Es van obrir tres cales: una a l'interior de l'immoble, una altra a l'angle nord-est de la torre i, la darrera, a davant de la façana de migdia. Els resultats d'aquelles intervencions van posar al descobert una sèrie d'estructures d'habitació que eren anteriors al segle XII car les parets de la torre les seccionava i obliterava.

L'interès per aprofundir en el coneixement d'aquestes restes més antigues va ser el detonant de la present intervenció arqueològica. D'acord amb l'Ajuntament es prenia el determini de documentar-ne primer l'abast i l'extensió. Per aquesta raó, es decidia realitzar una prospecció arqueològica pels entorns de la torre. Els treballs es van realitzar emprant mitjans mecànics amb una màquina retroexcavadora i van consistir en l'obertura de tot un seguit de rases al voltant de l'edifici. Es tractava de rases independents, de 60 cm d'amplada, i situades a distàncies arbitràries per a poder pentinar una superfície considerable. En cap cas es pretenia una excavació i, per aquesta causa, les rases solament van aprofundir fins als nivells arqueològics o la troballa d'estructures per no malmetre l'estratigrafia. Es van considerar 3 sectors d'exploració, a llevant, migdia i nord de la torre, però sempre fora dels àmbits ja explorats. Per la banda oest, en canvi, no es va intervenir ja que els desnivells considerables dificultaven l'accés amb comoditat.

A migdia de la torre es van obrir 5 rases en un camp llarg vora el camí d'accés a l'edifici, 3 rases més per la banda de llevant i, finalment, 3 darreres rases vers tramuntana.

En el camp de migdia es van obrir 5 rases orientades d'est a oest (núm. 1 al 5). Totes van resultar negatives ja que, des del nivell superficial fins als 150 cm de fondària màxima a la que es va arribar, es van extreure sediments de terra formats per sorres molt fines barrejades amb argiles de color rogenc molt homogènies, netes, compactes i totalment estèrils.

A llevant de l'edifici de la Torre Desvern es van obrir 3 rases orientades d'est a oest (núm. 6, 7 i 8). La rasa núm. 6 arrencava a 380 cm de la frontal de la façana est de la torre i es projectava cap a l'est en un recorregut lineal de 17 m de llargada. En els primers 6 m, comptant des del cap de ponent, apareixia un sediment d'uns 40 cm de potència de terra rogenca mig argilosa que contenia restes de runa i terrissa moderna (segles XIX i XX) però amb poca quantitat. Per sota la terra apareixia neta i aparentment estèril fins a la fondària màxima de 110 cm a la que es va arribar en aquest tram de la rasa. A 10 m de distància de la façana de la torre i a escassament 20 cm de fondària es descobria un mur (UE 2). Era una estructura consistent d'uns 60 cm de gruix obrada amb blocs desbastats regulars de pedra calcària disposats en filades a trencajunts lligats amb fang. Travessava la rasa de sud a nord i no es va documentar cap contacte amb altres estructures. A banda i banda es descobria un estrat (UE 3 i 4) on hi abundaven les pedres d'enderroc del mateix mur i, escadusserament, fragments de teula corba. Per sota i a 116 cm de la superfície sorgia una massa compacta de morter de calç i pedruscall de 10/15 cm de gruix i uns 50 cm de llargada màxima conservada (UE 5). Eren les restes d'una sòlida solera de paviment que es lliurava a la base del mur (UE 2). Per sota apareixia ja la terra neta i estèril. A llevant del mur i a continuació de l'enderroc U.E. 4 la resta de la rasa va resultar totalment negativa amb terra rogenca estèril i neta.

La rasa núm. 7 es va obrir a 6 m cap al sud-oest de la cantonada sud-oest de la torre. El cap de ponent començava a peu del camí de terra que mena a la torre i es dirigia cap a llevant travessant un marge que s'enfilava 1 m i escaig per damunt del camí esmentat. La llargada i la fondària totals van arribar als 13,70 m i 1,40 m respectivament. Arreu es va documentar una terra sorrenca ocre-rogenca totalment estèril i neta.

La rasa núm. 8 es va obrir a 6 m a l'est de la cantonada nord-est de l'edifici de la torre. Just en el cap de ponent de la rasa i, pràcticament a nivell de superfície, van aparèixer les restes d'un mur de pedra lligada amb fang del que només es va destapar la filada superior. Per la ubicació, es tractava del mur M-3 que s'havia excavat i documentat durant la intervenció arqueològica de l'any 2003. Segons consta a la publicació succinta d'aquells treballs (Codina 2004, 437) tancava per llevant una estança de planta rectangular pavimentada amb un sòl compactat de terra i pedruscall. El gruix oscil·lava entre els 40 cm i els 55 cm, i l'alçada conservada assolia els 52 cm. A llevant del mur i en tot el recorregut dels 24 m restants de la rasa, el sediment explorat va resultar totalment negatiu ja que contenia una terra sorrenca molt fina de color ocre-rogenc estèril.

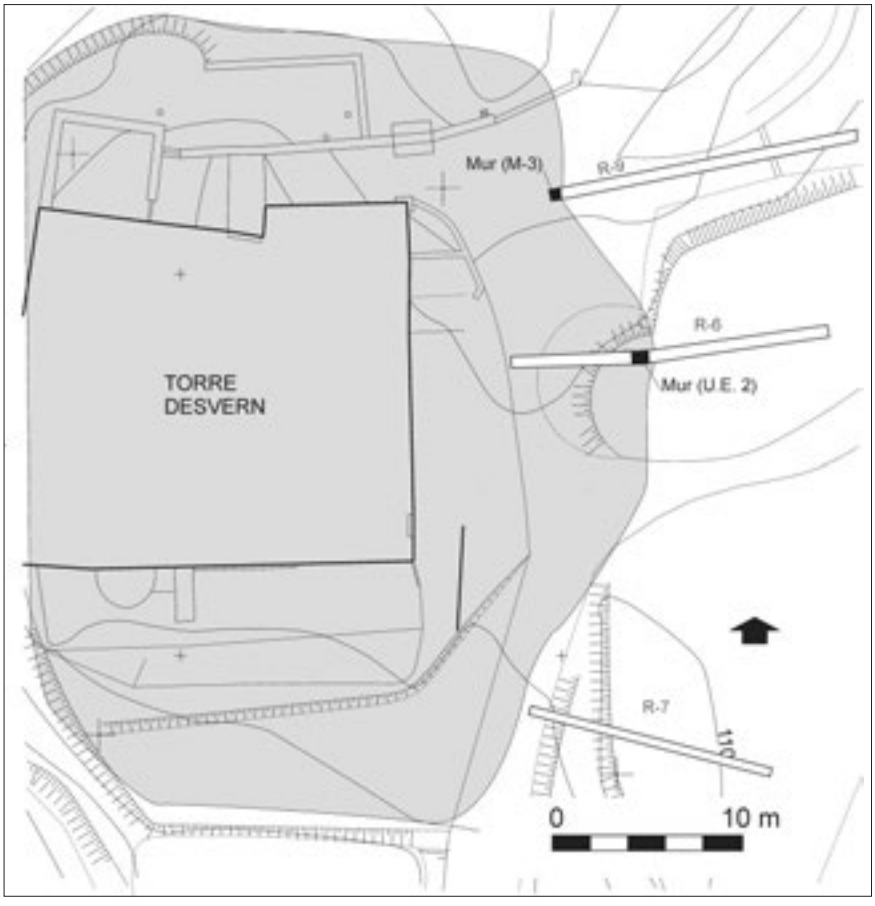

Figura 2. Plànol dels entorns immediats de la Torre Desvern. Amb trama gris s'ha marcat l'àrea que ocupen les estructures anteriors al segle XII.

El darrer àmbit prospectat va ser els baixants en pendent que s'estenien al nord de l'edifici de la Torre Desvern. Es va deixar sense explorar l'espai més immediat a l'edifici car, a simple vista, s'apreciaven restes d'enderroc que s'amuntegaven contra alguns murs de feixa i restes de construccions que d'antuvi assenyalaven l'existència d'estratigrafia arqueològicament interessant.

La cala núm. 9 es va situar a 11 m al nord de la cantonada nord-est de la torre. S'orientava de sud-est a nord-oest en un recorregut de 10 m. Va resultar totalment estèril ja que contenia un sediment de terra sorrenca fina, compactada i absolutament neta.

La cala núm. 10 es va obrir resseguint el que semblava un mur de pedra que, en realitat, va resultar ser un graó de blocs carejats de pedra clavats directament en el subsòl natural de terra sorrenca vermellosa i totalment estèril.

Finalment, la cala núm. 10, situada a uns 19 metres de distància de la façana septentrional de l'edifici, es va obrir resseguint el recorregut sinuós que marcava la partió entre dos camps. La llargada total arribà als 43 m. Des del punt de vista dels sediments extrets hauríem de distingir dos trams. El primer i més llarg, a l'oest (32 m), es caracteritzava per una terra sorrenca fina i compacta, de tons ocres i vermellosos, totalment neta i estèril. El segon (12 m), a l'est, el formava un sediment de runa moderna i pedres abocades que conformava la base d'una rampa artificial i molt moderna (segles XIX- XX) que arranjava un camí que es dreçava cap al nord tot passant pel costat de la bassa de la finca. A efectes arqueològics, els dos trams es poden considerar negatius. Tanmateix, es va documentar, d'esquitllentes, un mur (UE 6), de pedra lligada amb fangd del que només es va poder descobrir una tramada curta de la cara exterior ubicada just en el perfil nord de la rasa. Es tracta d'una estructura aïllada sense connexió amb cap altre element constructiu cap a migdia, llevant i ponent. Faltaria saber què passa cap al nord però, fidels a la idea de no afectar els estrats arqueològics, es va decidir no ampliar l'àrea d'extracció de terra.

BIBLIOGRAFIA

CAMPS, Ll. 2004, *Els castells i masos de Celrà*, Taller d'història de Celrà.

CODINA, F. 2004, La Torre Desvern de Celrà. Resultats de dues campanyes d'excavacions, *VII Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* La Bisbal d'Empordà, 435-440.

REGISTRE D'UNA MINA D'AIGUA AL CARRER VICENÇ BOU, FIGUERES (ALT EMPORDÀ)

Xènia BERTA ARGELÉS

La construcció d'un edifici d'habitatges a Figueres ha posat al descobert un tram d'una mina d'aigua, molt a la vora de la zona coneguda com l'Aigüeta. La galeria va aparèixer malmesa i obstruïda per un abocament de formigó a l'interior, tanmateix, l'estructura s'ha pogut documentar arqueològicament.

SITUACIÓ I MOTIVACIÓ DE LA INTERVENCIÓ

El solar on es va fer la troballa de la mina d'aigua es troba als números 4, 6 i 8 del carrer Vicenç Bou de Figueres (Fig.1). El carrer està situat al nord-est del municipi, al barri de l'Eixample, a 210 metres al sud de la zona coneguda com l'Aigüeta.

La intervenció de registre va venir motivada per la seva troballa, durant els treballs previs a la construcció d'un edifici d'habitatges. L'interès del registre d'aquesta mina d'aigua radicava en l'existència d'altres estructures similars en les immediacions[1]. El projecte de construcció de l'edifici no condiciona l'existència d'aquesta mina d'aigua, que es va registrar el 24 de novembre de 2011 amb la col·laboració dels treballadors de l'empresa CETOSMEN S.L.

La mina d'aigua

L'estructura registrada se situa a la banda est del solar i el travessa en diagonal (Fig.2). En el recorregut de la mina es van poder observar, en superfície, 2 pous: un a l'extrem nord de la finca i l'altre a la zona d'intervenció. Es coneix, pel responsable de l'obra, l'existència d'un altre pou a l'interior de la finca que limita amb el solar pel sud.

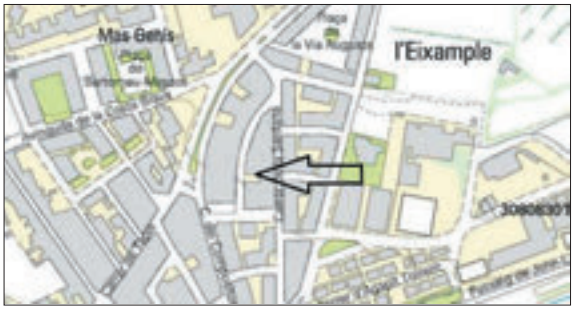

Figura 1. Emplaçament del solar.

L'aigua que circula per la mina s'escorre en sentit sud-est, per tant, l'origen de la mina es troba en un lloc desconegut situat al nord del solar i, probablement, desaigüi, per orientació, a la riera Galligans.

El registre fotogràfic i arqueològic de l'estructura es va poder fer des d'una obertura ja practicada al subsòl en la que es veia part de la mina. Per tal de poder observar la dimensió real es va haver de retirar part de la galeria i el formigó que l'obstruïa. El sediment i el formigó es van extreure amb màquina retroexcavadora. Un cop va ser possible veure gran part de la mina, i veient la impossibilitat de retirar tot el formigó que cobria el nivell d'ús, es va reorientar l'extracció a la cerca del final del bloc des del lateral per poder procedir al registre.

Durant el procés d'extracció es va observar també com el formigó abocat en un moment indeterminat

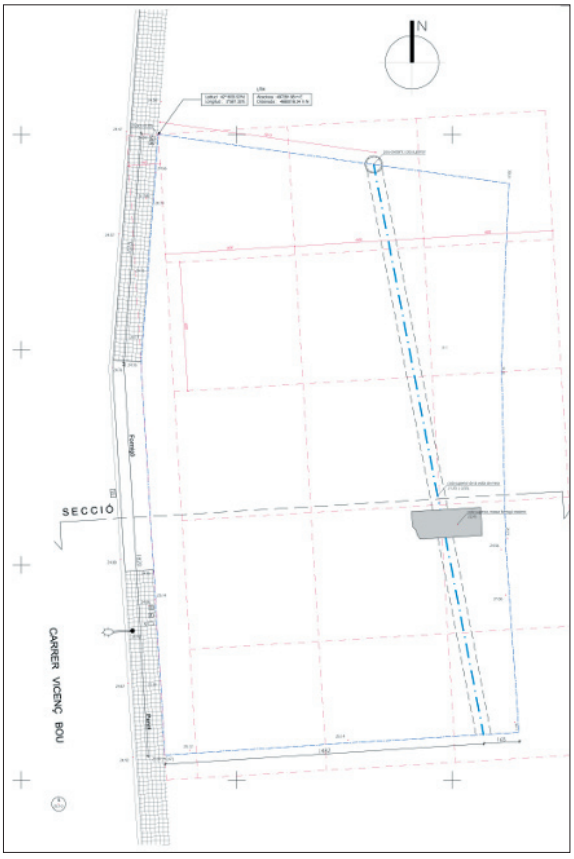

Figura 2. Ubicació de la mina en el solar.

Figura 3. Vista de l'interior de la mina.

a la mina s'havia escampat per la galeria, omplint-la. La part del sud i les immediacions del gran bloc de formigó, present a la planimetria, eren les àrees més afectades pel vessament, sobretot perquè la mina fa pendent vers el sud. Aquesta banda estava gairebé obstruïda i només un petit orifici deixava circular l'aigua. A la part nord del bloc, en canvi, la potència del vessament de formigó disminuïa a mesura que avançava la mina. En aquest tram és on es va cercar la dimensió de la galeria tot i que el formigó també presentava una potència considerable.

L'objecte del registre va ser una mina d'aigua excavada al subsòl, en un estrat compost de còdols i argiles de gran duresa i molt compacte que es trobava sota un estrat d'argila. L'interior de la mina presentava un aspecte ennegrit (Fig. 3), probablement per l'oxidació dels materials que composen el terreny a causa de la humitat constant a la que està sotmesa la galeria.

La galeria mesura gairebé 2 m d'alt. L'amplada, però, no és uniforme ja que s'estreny a mesura que s'arriba a la cota superior, és a dir, a la part central l'amplada és de 60 cm mentre que a la part superior és de 55 cm. A l'interior de la galeria es va poder observar una espècie de fornícula, excavada al sòl, de forma arrodonida, de 15 cm d'ample per 10 cm d'alt i 5 cm de fons. Dins el tram de mina al que es va poder accedir se'n va poder observar una altra que distava de la primera uns 50 cm.

La manca de material arqueològic o de construcció relacionat amb la mina no permet determinar ni el seu ús ni la cronologia. Tanmateix, per la seva ubicació i per l'existència dels pous disposats de forma regular al llarg del tram, aquesta mina podria respondre a un ús agrari.

NOTES

[1)] L'any 2007 es va descobrir un túnel al carrer Compositor Coll, durant unes obres a l'avinguda de l'Aigüeta. A l'article se cita que anteriorment s'havien trobat altres galeries al carrer Vicenç Bou. (J. Puigbert, Estudien unes restes trobades a les obres de l'Aigüeta de Figueres, *El Punt*, 13 de setembre de 2007. Disponible a: http://www.vilaweb.cat/www/elpunt/noticia?p_idcmp=2550298).

LA MINA DE L'ANTIC ESTANC (MASSANES, LA SELVA)

Anna AUGÉ SANTEUGINI
Janus, s.l.

INTRODUCCIÓ

La mina de l'Antic Estanc és una antiga fresquera que es localitza dins del municipi de Massanes, concretament al costat nord-est de la plaça de Catalunya i a uns 26 m al nord de l'església de Sant Esteve.

Aquesta galeria subterrània es troba situada en un solar de propietat municipal on anteriorment s'hi ubicava un edifici que havia hostatjat l'antic estanc de Massanes, i que ha donat nom al jaciment.

L'edifici de l'antic estanc fou enderrocat i a la banda nord-est del solar s'hi van col·locar uns contenidors soterrats de recollida selectiva, fet que va propiciar la descoberta de la galeria.

L'Ajuntament de Massanes, amb la intenció de recuperar aquest element històric del municipi ubicat en un terreny de la seva propietat, va realitzar aleshores un projecte que incloïa la documentació històrica i arqueològica de l'element, el seu arranjament i la seva adequació per a les visites (museïtzació i senyalització). Aquestes tasques foren encarregades per l'Ajuntament de Massanes a l'empresa Janus S.L.

El projecte es va iniciar amb una actuació arqueològica que es dugué a terme entre els dies 13 i 16 d'octubre de 2010, sota la direcció de l'arqueòloga Anna Augé Santeugini, de Janus SL.

LA GALERIA

La mina de l'Antic Estanc és una galeria subterrània, del tipus fresquera, excavada al subsòl natural de l'indret, el sauló, de naturalesa granítica, molt sorrenc i de consistència considerablement tova i fàcil de treballar. A la superfície de les parets hi són visibles les empremtes de les picades de la seva construcció.

L'accés actual a la galeria se situa al nord-est del solar, darrera dels nous contenidors. Les obres per a la col·locació d'aquests contenidors van malmetre part del que hauria estat el vestíbul de la fresquera. Aquest cos, situat a l'entrada de la galeria, possiblement hauria comunicat amb l'antiga casa. La part conservada del vestíbul delimita un espai de planta rectangular, de 3,20 m de llarg per 1,30 d'ample, excavat en el subsòl i situat a uns 2,80 m de fondària respecte al nivell de circulació de l'exterior. Bona part es va trobar cobert de runa i graves procedents de les pròpies obres dels contenidors.

Les parets de la banda oest del vestíbul conserven restes d'un revestiment de calç i una filada de totxos que segurament hauria delimitat el pas entre la casa i l'accés a la fresquera. A la cantonada nord-est del

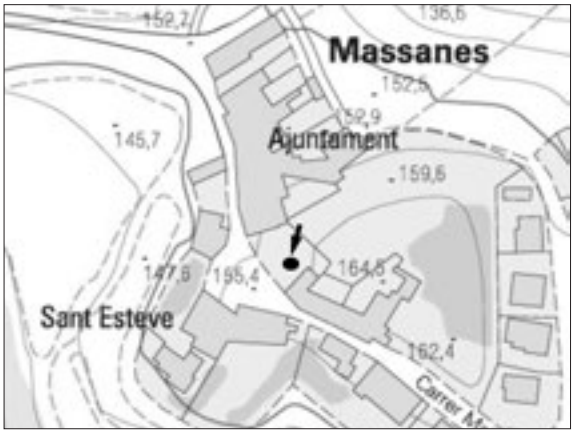

Figura 1. Plànol de situació de la zona on s'ha fet la intervenció.

Figura 2. Vista del segon tram de la fresquera.

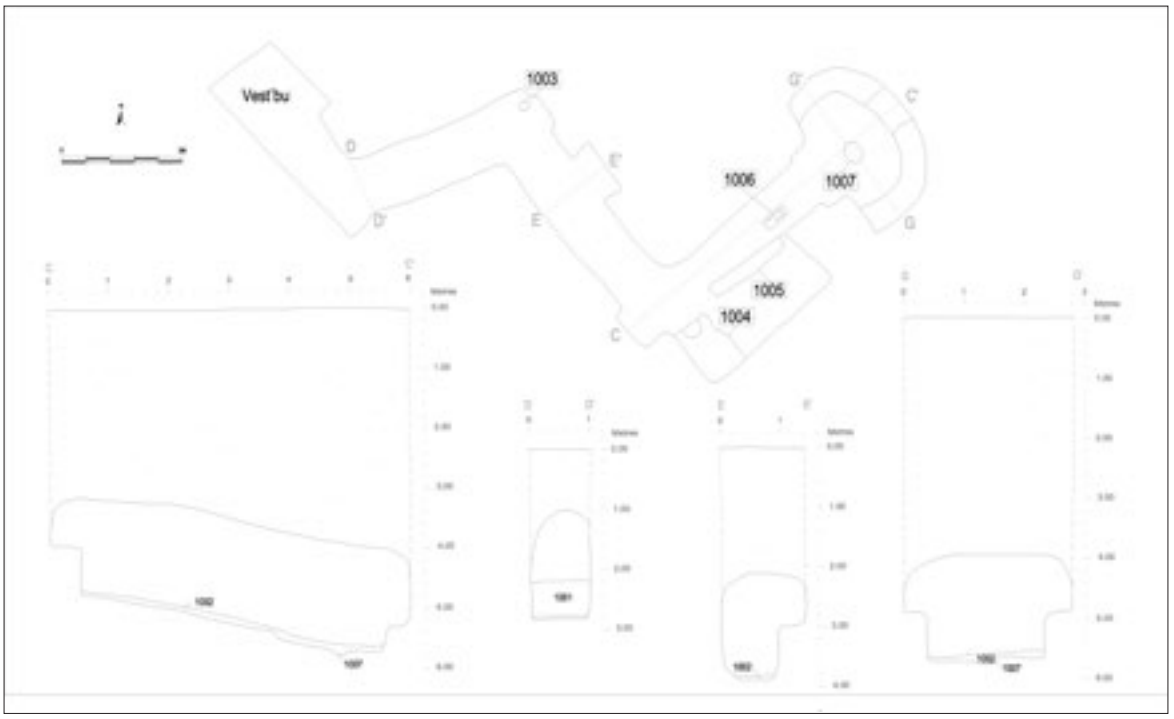

Figura 3. Planta i seccions de la fresquera.

vestíbul s'obre la galeria.

El traçat total de la galeria és d'uns 14,40 m. Està formada per tres trams rectilinis de passadissos que van en línia descendent, fent ziga-zaga, i que acondueixen, al final, a una cambra circular.

El primer tram, en direcció sud-oest a nord-est, és de 3,40 m de llarg amb una alçada d'1,70 m, que no permet anar gaire dret, i una amplada d'uns 0,90 m. Al final d'aquest primer tram hi ha una fornícula de planta rectangular d'uns 0,70 m d'amplada per 1,50 d'alçada i de 23 cm de fondària, amb un parell de claus de ferro situats a la part superior, segurament per penjar algun element.

El traçat canvia de direcció vers el sud-est, en un angle d'uns 110º, cap a un segon tram de 6 m de llarg, 0,90 m d'ample i 1,70 m d'alçada. A la meitat del passadís hi ha una segona fornícula situada a la paret est, de planta trapezial, amb una amplada de 0,85 m a la banda externa i 0,95 m a la interna, de 0,65 m d'alçada màxima i de 0,35 m de fondària.

Al final del segon tram, a la paret oest es troba una tercera fornícula de 0,75 m d'amplada màxima, 0,80 d'alçada i una fondària variable entre els 0,25 m i 0,50 m.

Aquest segon tram, el més llarg, torna a canviar de direcció en un angle d'uns 92º, cap al nord-est, per connectar amb un tercer tram, de 3,30 m de llarg i 0,80 m d'ample. El lateral sud d'aquest tercer tram s'eixampla amb una dependència annexa, de superfície plana, fins a assolir una amplada total de 1,90 m, creant així un espai de planta rectangular de 2,26 m de llarg per 1,10 d'ample. L'alçada màxima del tercer tram és d'1,70 m i va decreixent pel lateral ampliat fins als 0,95 m.

A la cantonada sud-oest del tercer tram apareix una inscripció a la paret amb la data de 1838.

Aquest tercer tram mor en una cambra de planta semicircular de 2,70 m de diàmetre i 1,70 m d'alçada. En el pas a l'interior de la cambra, a banda i banda de les parets laterals, apareixen uns encaixos retallats a la roca natural que podrien ser utilitzats per al tancament de l'estança mitjançant alguna porta o quelcom similar. Aquesta cambra es caracteritza per tenir una banqueta correguda a tot volt, amb un queixal al centre, enfront de l'entrada.

CONCLUSIONS

La galeria de Massanes s'ajusta als trets característics d'aquests soterranis d'època moderna. Està formada per tres trams en ziga-zaga, que acondueixen, al final, a una cambra semicircular. Destaquen, a la segona i tercera tramades, dues fornícules excavades a mitja alçada de la paret que haurien funcionat com

armariets; i en el tercer tram, la incorporació d'una dependència annexa, com una petita cambra, de superfície plana i també totalment excavada a la roca, oberta a l'extrem de migdia del tram. Aquest tercer tram mor en una cambra de planta circular que es caracteritza per tenir una banqueta correguda a tot volt, amb un queixal al centre, enfront de l'entrada.

Sobre la funcionalitat i els trets constructius d'aquestes estructures hi ha diverses consideracions. L'ús per a la conservació i el manteniment d'aliments sembla ser el més acceptat; la seva ubicació, excavada en el subsòl, garantiria unes condicions de temperatura relativament baixa i considerablement estable que afavoriria la conservació d'aliments i begudes en el seu interior, molt especialment a l'estiu. És a dir, que es tractaria del que habitualment s'ha anomenat fresqueres.

Es tracta d'un element bastant freqüent a moltes cases antigues, encara que, en general, sol passar bastant desapercebut. Un paral·lel proper, documentat arran d'una intervenció arqueològica, el tenim localitzat al nucli antic de Llagostera (Augé 2010).

Cronològicament, no ha estat possible situar la construcció de la mina de l'Antic Estanc, atès què l'excavació dels estrats interns de la fresquera no han proporcionat cap element datable, exceptuant la data de 1838 que hi ha inscrita a la paret del tercer tram, i que ara per ara, es desconeix si ha d'anar relacionada amb l'any de la seva construcció.

Cal assenyalar que aquesta data ens lliga històricament amb la primera guerra carlina (1833-1840). Les referències històriques d'aquest conflicte a Massanes parlen d'un atac carlí l'any 1836 a Can Regàs, on hi havia un destacament de tropa del castell d'Hostalric, que va acabar amb l'incendi i la destrucció de la masia (Reyero 2003, 8). La situació estratègica de Massanes respecte de l'important castell d'Hostalric, així com el record aleshores encara ben proper de la terrible guerra del Francès, hauria impel·lit a molts massanencs, davant del nou conflicte, a excavar refugis per a protegir-se, aprofitant la mal·leabilitat del subsòl de la zona, tou i sorrenc. De fet, en altres indrets del terme també es coneixen galeries molt semblants a la nostra.

Tanmateix, i sense descartar una utilitat secundària d'aquest tipus d'estructures com a refugi en cas de conflictes bèl·lics o períodes d'inseguretat (molt freqüents al segle XIX i fins a la passada Guerra Civil), sembla que la seva funció més usual i per a la qual aquestes galeries foren pensades i projectades seria la de la conservació d'aliments.

Un cop finalitzades les tasques arqueològiques a la mina de l'Antic Estanc, i tal com està previst en el projecte inicial, l'Ajuntament de Massanes ha procedit a l'arranjament i a la adequació de la galeria a fi de fer-la visitable.

BIBLIOGRAFIA

AUGÉ, A. 2010, Seguiment i excavació a la plaça del Castell de Llagostera i entorns, *X Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona,* Arbúcies, 691-696.

CANTÓS, A. 2006, Noves aportacions a la problemàtica de les galeries subterrànies d'època moderna, *III Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya,* vol. 2, Sabadell, 717-720.

COLL, J.M., ROIG, J. 2002, Galeries subterrànies d'època moderna (segles XVI-XVIII): tipologia i propostes de funcionalitat a partit de l'estudi arqueològic, *II Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya,* vol 1, Sant Cugat del Vallès, 252-261.

GARCIA, M.G., MORO, A. 2002, Les galeries subterrànies de Terrassa. Consideracions cronològiques i d'ús, *II Congrés d'arqueologia medieval i moderna a Catalunya,* vol. 1, Sant Cugat del Vallès, 225-234.

LLINÀS, J., MERINO,J. 1998, *El patrimoni de la Selva. Fitxer 2. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca,* Consell Comarcal de la Selva.

REYERO, R. 2003, *Massanes*, Col·lecció Els pobles de la Selva, Massanes.

CONNEXIONS URBANES DE RIPOLL. N-260, N-152 I C-151A (TRAM RIPOLL, EL RIPOLLÈS)

Montserrat FREIXA VILA
Àtics s.l.

El control arqueològic de les obres de connexions urbanes de Ripoll es va realitzar entre els mesos d'octubre i desembre de 2010. Aquests treballs es dugueren a terme amb motiu de les obres de reconstrucció del ferm en el tram urbà de Ripoll, la qual cosa comportà rebaixos i moviments de terres al llarg de tot el traçat de l'obra i la col·locació de nous serveis i reubicació dels antics.

Pel que fa a la zona objecte dels treballs, aquests s'iniciaren en el nucli antic de Ripoll, al carrer de Berenguer, passant pel davant de la plaça de l'Abat Oliva, continuaren pel carrer del Dr. Raguer i finalitzaren a la carretera C-151a, en el Pk 3, a la rotonda que enllaça amb la carretera C-26.

L'objectiu principal del control arqueològic de l'obra fou la detecció de possibles restes arqueològiques que poguessin aparèixer al llarg dels treballs d'excavació de la caixa per a la col·locació del nou ferm, així com de l'excavació de la rasa destinada a la canonada de 400 DN de recollida d'aigües pluvials.

Els resultats d'aquests treballs van donar positiu en tres punts concrets dels 1.700 m del tram de carrer i carretera on es van dur a terme els treballs.

PK 0+450

Es localitza una mina d'aigua construïda a base de rajols i pedra en forma de caixa, de factura contemporània, que devia recollir l'aigua del proper Puig Xoriguer, tot creuant el carrer perpendicularment.

Figura 1. Emplaçament.

PK 0+500

Es localitza part d'un mur de contenció que es podria relacionar amb el camí – actual carrer- i que li faria de límit. Fonts orals indiquen que en aquest sector s'hi localitzava un mur.

PK 0+800

Es localitza una mina d'aigua construïda a base de rajols i coberta amb volta, de factura contemporània, que devia recollir l'aigua del proper Puig Xoriguer, tot creuant el carrer perpendicularment a aquest.

A banda d'aquestes troballes, en tota la zona controlada no va aparèixer cap més indici a nivell arqueològic que hagués pogut comportar una

Figura 2. Vista general de la zona, amb la canonada d'aigües pluvials col·locada.

excavació. Tan sols es va documentar el terreny natural, molt homogeni, al llarg de tota la traça controlada.

Atès que l'estratigrafia era idèntica al llarg de tota l'obra, el repertori estratigràfic fou molt simple, ja que tan sols es va localitzar l'actual paviment del carrer, la preparació d'aquest i, finalment, el terreny natural, format per argiles sorrenques de color marró amb algun ocasional còdol rodat, i en alguns sectors, per sota d'aquest, argil·lites i limonites gresoses de tonalitats vermelloses.

Pel que fa a les restes que es podrien haver trobat relacionades amb el monestir i el seu entorn, en tot el tram controlat no se'n van localitzar.

Tot i les restes documentades al seu entorn (bàsicament necròpolis): plaça de l'Abat Oliva, absis del monestir i jardins situats darrera els absis del monestir, una vegada revisada la documentació antiga es va poder observar que és a partir de la zona on es va dur a terme la intervenció arqueològica (cantonada carrer del Nord amb carrer del Doctor Raguer), on, segons la planimetria antiga, finalitzava l'àrea del monestir (amb els seus horts i edificis annexes que l'envoltaven).

És probable, per això, que no es van localitzar restes en aquest sector relacionades amb el monestir de Santa Maria de Ripoll, un dels objectius més interessants derivats d'aquest control arqueològic.

BIBLIOGRAFIA

AGUSTÍ, B., SURIÑACH, M. 1998, Santa Maria de Ripoll: població i pràctiques funeràries medievals, *Empúries* 51, 267-280.

DEHESA, R. *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada a l'absis del Monestir de Santa Maria de Ripoll (el Ripollès)*, Departament de Cultura. Inèdit.

JUNYENT, E. 1975, *El Monestir de Santa Maria de Ripoll*, Barcelona.

RIPOLL PERELLÓ, E., CARRERAS, T., NUIX, ESPINOSA, J.M. 1982, Necròpolis de Sta. Maria de Ripoll. *Excavacions Arqueològiques a Catalunya en els darrers deu anys,* Barcelona.

ESTUDIS D'IMPACTE SOBRE EL PATRIMONI CULTURAL (ARQUEOLÒGIC, PALEONTOLÒGIC I ARQUITECTÒNIC) PER A PROJECTES D'OBRA PÚBLICA A LES COMARQUES DE GIRONA (BIENNI 2010-11)

Francesc BUSQUETS, Daria CALPENA I MARCOS, Marta FÀBREGAS I ESPADALER, Montse FREIXA I VILA, Àlex MORENO
Àtics, s.l.

Arran de l'elaboració de l'Estudi d'Impacte Ambiental de diferents projectes d'obra pública i privada, els promotors d'aquestes (GAS NATURAL-ALSTOM, RED ELÉCTRICA DE ESPAÑA, Ajuntament de Girona), directament o bé a través de consultories i enginyeries, han encarregat a l'empresa ATICS S.L. la redacció de la part d'aquests projectes dedicat a l' impacte sobre el Patrimoni Cultural (Patrimoni Arqueològic, Paleontològic i Arquitectònic).

L'eina per a realitzar aquest treballs ha estat el sistema d'informació geogràfica corporatiu d'ATICS SL, anomenat *Ekumene, sistema gestor del patrimoni cultural*. Ekumene és un sistema d'informació geogràfica orientat a la gestió de les dades espacials i alfanumèriques generades per Atics s.l. Ekumene és un SIG corporatiu. Constitueix un recurs global per al funcionament diari dels treballs a realitzar per Atics sl. Ekumene organitza la informació cartogràfica i alfanumèrica que genera l'empresa, per tal que la gestió dels recursos d'informació sigui àgil i eficient. Suporta l' inventari i l'actualització de la informació completa (cartogràfica, planimètrica i alfanumèrica) dels elements necessaris per a gestió de projectes. A més a més, permet generar cartografia general (informació bàsica) i temàtica (en funció dels atributs alfanumèrics o elements georeferenciats) de caire genèric o resultant d'explotacions particulars.

Tots els estudis realitzats s'han estructurat en les següents parts:

Primera: buidatge exhaustiu de la documentació existent a l'*Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya* (Àrea de Coneixement i Recerca de la Subdirecció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya) de tots aquells elements i construccions catalogades que són als entorns més immediats de cadascun del projectes. Aquest buidatge es complementa amb bibliografia especialitzada.

Segona: consulta i buidatge dels diferents Catàlegs municipals del Patrimoni, o bé dels Plans Especials de Patrimoni (si estaven aprovats).

Tercera: realització d'una prospecció arqueològica preventiva (segons el procediment establert pel Decret 78/2002, de 5 de març de 2002, del *Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic* de la Subdirecció General del Patrimoni Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya) de les zones afectades pels nous projectes, per tal de cercar possibles nous elements patrimonials tant arqueològics com arquitectònics.

Per portar a terme aquesta tasca se seguia el traçat dels diferents projectes i es delimitaven Àrees de Prospecció (A.P.) en funció de l'orografia, l'ús del sòl, els límits dels camps, camins i carreteres actuals. Es prospectaven cadascuna d'elles per poder documentar les possibles concentracions i afloraments de materials arqueològics i restes de construccions.

Aquests treballs van estar realitzats per arqueòlegs que examinaren tota la superfície per on ha de transcórrer cada obra d'infraestructura.

Per dur a terme la prospecció, els arqueòlegs anaven fent passades a peu per les zones que s'havien establert amb anterioritat fins recórrer la superfície a estudiar, alhora que s'omplia una fitxa amb els resultats. Si en una àrea prospectada es constatava la presència de materials arqueològics i/o restes constructives susceptibles d'indicar l'existència d'algun jaciment, es determinava el camp o la zona on s'havia documentat el material com a Zona d'Expectativa Arqueològica (Z.E.A.).

Les edificacions, els béns immobles i els elements patrimonials localitzats durant la prospecció, que no es troben catalogats a l'*Inventari del Patrimoni*

Arquitectònic de la Generalitat de Catalunya i/o als diferents catàlegs municipals però que tenen certa rellevància històrica i/o arquitectònica, s'identificaren amb la sigla ED.

Així mateix, les Estructures Hidràuliques s'individualitzaren sota la sigla E.H.

Les estructures viàries, camins empedrats i/o enllosats, camins amb una entitat patrimonial o històrica, es van documentat s'han documentat amb les sigles E.V.

Per últim, les edificacions relacionades amb la Línea P dels Pirineus o Línea Gutiérrez (1944-1953) es van assenyalar sot a la sigla ELP.

Quarta: establiment d'una sèrie de mesures correctores a aplicar abans i durant la realització de cada projecte, a partir de tota la informació aconseguida gràcies als anteriors apartats.

Darrera: per cadascun dels projectes estudiats, també es van establir mesures preventives/correctores de caràcter més general, consistents en: efectuar un control arqueològic durant els moviments de terres en tots els seus aspectes (desbrossament, remocions de terres, zones de préstec de terres, obertura de nous camins, etc.).

RESULTATS OBTINGUTS I ESTABLIMENT DE MESURES PREVENTIVES/CORRECTORES

Els resultats obtinguts en els diferents treballs de camp s'han georeferenciat i s'ha elaborat cartografia temàtica i un estudi detallat de cada entitat patrimonial localitzada.

Tots aquests elements del Patrimoni Arqueològic i Arquitectònic s'han classificat en funció del grau de protecció de l'element patrimonial (BCIN / JA / PA) segons la Llei (9/1993, Llei del Patrimoni Cultural Català). Per tant, cada un d'ells presenta un nivell de sensibilitat d'acord amb aquesta protecció.

Els elements del Patrimoni Arqueològic i Arquitectònic que estan declarats BCIN (Bé Cultural d'Interès Nacional, segons la Llei 9/1993, Llei del Patrimoni Cultural Català) reben la més alta protecció, segons la citada legislació. Els seu nivell de sensibilitat és molt alt i, conseqüentment, es produiria una pèrdua permanent d'aquest patrimoni, sense cap possible recuperació, ni amb l'aplicació de mesures

Element	Afecció	Mesures correctores
JA 6: PLA DE PALAUS	SÍ	Evitar qualsevol afectació directa sobre el jaciment. Control i seguiment arqueològic dels moviments de terres que es realitzin pels entorns d'aquesta zona.
JA 9: PEDRA DRETA/ROC DEL FRARE	ENTORN IMMEDIAT	Control i seguiment arqueològic dels moviments de terres que es realitzin pels entorns d'aquesta zona.
ZEA 1 Possible menhir d'època prehistòrica	ENTORN IMMEDIAT	Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (instal·lacions auxiliars...).
ED 4 Font de Santa Elvira	ENTORN IMMEDIAT	Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (instal·lacions auxiliars...).
ED 5 Mur de pedra seca, orientat est oest	ENTORN IMMEDIAT	Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (instal·lacions auxiliars...).
ELP 1 Element de la Línia P: Nucli de resistència	ENTORN IMMEDIAT	Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (instal·lacions auxiliars...).
FITA 1 Fita de pedra de petites dimensions	ENTORN IMMEDIAT	Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (instal·lacions auxiliars...).
FITA 2 Fita de pedra de petites dimensions	ENTORN IMMEDIAT	Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (instal.lacions auxiliars...).
E.H.2 Resclosa al riu de la Guilla	ENTORN IMMEDIAT	Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (instal.lacions auxiliars...).

Taula 1.

protectores o correctores.

Els elements del Patrimoni Arqueològic que estan catalogats i per tant protegits segons la Llei 9/1993, Llei del Patrimoni Cultural Català, tenen un nivell de sensibilitat alt i el seu entorn més immediat un nivell de sensibilitat moderat. És per això que s'haurien d'aplicar mesures correctores o protectores severes.

Els elements del Patrimoni Arquitectònic que estan catalogats i per tant protegits segons la llei 9/1993, Llei del Patrimoni Cultural Català, tenen un nivell de nensibilitat alt. És per això que hauran d'aplicar-se mesures correctores o protectores severes.

Els elements patrimonials (Zones d'Expectativa Arqueològica/Edificacions no catalogades/Estructures de la Línia P, Estructures Hidràuliques, Trobades Aïllades, Fites) documentats com a conseqüència de la prospecció arqueològica preventiva (segons el procediment establert pel Decret 78/2002, del 5 de març de 2002, del Reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic), segons el grau de protecció de l'element patrimonial (BCIN/JA/PA/ZEA/ED, ELP, E.H., Fita), s'establien una sèrie de mesures preventives/correctores concretes per a cada element.

Parc Eòlic Serra de la Solana (Capmany, Darnius, Agullana, la Jonquera, Alt Empordà) (Taula 1, Fig. 1)

Pel que fa al jaciment Pla de Palaus, al terme municipal d'Agullana, es trobava, en principi, afectat directament per una rasa de connexió.

Les estructures arqueològiques localitzades en una intervenció arqueològica de l'any 2005, una part es van desmuntar (l'angle est, afectat pel talús i el drenatge de l'AVE) i la resta es va protegir amb tela geotèxtil i va quedar sota el vial de servei. Aquesta intervenció es va identificar amb el nom Vinya de Can Perxés. Aquestes restes arqueològiques estan *in situ* entre les cotes 99,15 i 99,60 m s.n.m.

Figura 1.

El mes d'abril del 2011, amb motiu del projecte d'Interconexión Eléctrica España - Francia L/132 KV cc. Tramo Santa Llogaia d'Àlguema - Frontera Francesa, l'empresa ATICS S.L. va dur a terme una intervenció arqueològica a la part d'aquest jaciment que podia quedar afectada per les obres. La intervenció va consistir en sondejos arqueològics el resultat dels quals foren negatius en tots els casos, a excepció d'un al qual es va recollir un fragment de material constructiu romà. L'estrat geològic apareix a una profunditat d'entre 0,80-0,40 m, sense que es documenti cap element arqueològic, ni moble ni immoble.

Per tot això, es va proposar evitar qualsevol afectació directa sobre aquest jaciment i preservar-lo de tota afectació derivada de l'obra mitjançant la seva delimitació amb balises, però, en cas que això no fos possible, atès que existeixen restes arqueològiques *in situ*, a uns 2 m de profunditat per sota de la cota del camí actual de TPFerro, entre les cotes 99,15 m i 99,60 m s.n.m., amb la rasant del camí a 102 m sobre el nivell del mar, es va proposar que dita rasa

Element	Afecció	Mesures correctores
Z.E.A. 1 Possible dolmen	ENTORN IMMEDIAT	Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (instal·lacions auxiliars...).
E.V. 1 Antic Camí de Canadal	SÍ	- Estudi historicoartístic, gràfic i planimètric. - Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (instal·lacions auxiliars...).
E.V. 2 Camí o carrerada	SÍ	- Estudi historicoartístic, gràfic i planimètric. - Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (instal·lacions auxiliars...).

Taula 2.

Figura 2.

Figura 3.

de connexió es realitzés mitjançant una perforació dirigida (horitzontal), en tota la superfície on hi ha les restes i a una cota per sota dels 96 m s.n.m., per així conservar *in situ* les restes arqueològiques conegudes (deixant una profunditat de seguretat arqueològica mínima de 3,60 m per sota d'aquestes restes).

Parc Eòlic Serra de la Sureda (La Jonquera i Cantallops, Alt Empordà) (Taula 2, Fig. 2)

Parc Eòlic Serra Blanca (Capmany, Alt Empordà) (Taula 3, Fig. 3)

Línea elèctrica d'evacuació ZDP 1 (Santa Llogaia d'Àlguema, Vilafant, Figueres, Llers, Pont de Molins, Biure, Capmany, Darnius, Agullana i la Jonquera, Alt Empordà) (Taula 4, Fig. 4)

Projecte de modificació puntual del PGOU de Girona, àmbit de la Incineradora i del nou complex tecnològic de Gestió de Residus Municipals de Campdorà (Girona) (Taula 5, Fig. 5)

Figura 4.

Reforç de la Xarxa (01.11 – 01.15) MOP-16 existent, entre els TM de Castellfollit de la Roca i Sant Joan les Fonts (Taula 6, Fig. 6)

Element	Afecció	Mesures correctores
J.A . TÚMUL DE MAS RUMBAU	SÍ	-Ajustar la ubicació del camí a una plataforma per evitar-ne qualsevol afectació directa o indirecta. En cas de no ser possible: - Realitzar una actuació arqueològica intensiva en fase de redacció de projecte (sondejos/cales arqueològiques de delimitació).
ED 1 Mur de feixa	SÍ	- Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element. En cas de no ser possible: - Estudi historicoartístic, gràfic i planimètric.
FITA 1 Fita de pedra de petites dimensions	SÍ	- Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element. En cas de no ser possible: - Realització d'un control del seu trasllat a una nova ubicació propera.
FITA 2 Fita de pedra de petites dimensions	ENTORN IMMEDIAT	- Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element. En cas de no ser possible: - Realització d'un control del seu trasllat a una nova ubicació propera.

Taula 3.

Element	Afecció	Mesures correctores
J.A . PLA DE PALAUS/ VINYA DE CAN PERXÉS / MANSIO DECIANA	ENTORN IMMEDIAT	- Control i seguiment arqueològic dels moviments de terres que es realitzin pels entorns d'aquesta zona.
J.A. BÚNQUERS (PK 37+300 LAV) Eliminat per construcció AVE	SÍ	- Control i seguiment arqueològic dels moviments de terres que es realitzin pels entorns d'aquesta zona.
Z.E.A. 1 Ceràmica de cronologia ibèrica i romana	SÍ	- Control i seguiment arqueològic dels moviments de terres que es realitzin pels entorns d'aquesta zona.
ED 2 Caseta de pedra enrunada	ENTORN IMMEDIAT	- Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element. En cas de no ser possible: - Estudi historicoartístic, gràfic i planimètric.
ED 4 Barraca de planta circular	ENTORN IMMEDIAT	- Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (s'han de tenir especialment en compte en el moment de tensar el cablejat entre torres).
ED 7 Estança agrícola	ENTORN IMMEDIAT	- Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element (s'han de tenir especialment en compte en el moment de tensar el cablejat entre torres).
ELP 8 Zona d'elements de la Línia Pirineus- ZELP.	ENTORN	- Evitar qualsevol afectació directa sobre els elements identificats . Control i seguiment arqueològic dels moviments de terres que es realitzin pels entorns d'aquesta zona.

Taula 4.

Element	Afecció	Mesures correctores
J.A CAMPDORÀ	SÍ	- Intervenció arqueològica consistent en rebaixos mitjançant màquina retroexcavadora amb pla plana.

Taula 5.

Element	Afecció	Mesures correctores
J.A. CAN GUARDIOLA I	IMMEDIAT	- Evitar qualsevol afectació directa sobre l'element. En cas de no ser possible: - Actuació arqueològica intensiva consistent en retirada del substrat vegetal, abans de l'inici de les obres, a tota la franja d'ocupació del traçat del gasoducte a la zona delimitada com a jaciment.

Taula 6.

Figura 5.

Figura 6.

Element	Afecció	Mesures correctores
J.A. 5 REC DE LA CALÇADA / VIA AUGUSTA	SÍ	- Control i seguiment arqueològic dels moviments de terres que es realitzin pels entorns d'aquesta zona. - Excavació en extensió en cas de documentar-se restes arqueològiques..
J.A. 6: PONT DE MOLINS	SÍ	- Realització de cales arqueològiques en fase de projecte. - Excavació en extensió en cas de documentar-se restes arqueològiques.
J.A. 10: PLA DE PALAUS	SÍ	- Realització de cales arqueològiques en fase de projecte. - Excavació en extensió en cas de documentar-se restes arqueològiques.

Taula 7.

Proyecto de Interconexión Eléctrica España - Francia L/132 KV cc. Tramo Santa Llogaia d'Àlguema - Frontera Francesa. Intervención arqueológica en los yacimientos Rec de la Calçada/Via Augusta (Figueres, Llers), Pont de Molins (Pont de Molins) y Pla de Palaus (Agullana). Alt Empordà.

Arran de la redacció de l'estudi sobre el Patrimoni Cultural (Arqueològic i Arquitectònic) del projecte referenciat es va detectar la possible afectació del mateix sobre tres jaciments catalogats i es van proposar les mesures preventives següents (Taula 7).

Entre els mesos de març i abril de 2011 es van dur a terme sengles intervencions arqueològiques preventives, com a mesures complementaries a l'Estudi d'Impacte sobre el Patrimoni Cultural, amb els següents resultats:

J.a. 5 Rec de la Calçada /via Augusta (Fig. 7).

Es van realitzar tres sondejos arqueològics a una zona erma amb resultats negatius, documentant-se l'aflorament de l'estrat geològic sota 0,30 – 0,40 m del sòl vegetal.

J.a. 6 Pont de Molins (Fig. 8).

Es van realitzar sondejos arqueològics a dues zones diferenciades.

A l'Àrea 1, que corresponen a una alternativa del traçat que discorre pel camí de servei de l'autopista AP7, es van realitzar un total de 13 sondejos dels quals un va donar resultats positius, documentant-se una alineació de blocs de pedra calcària que podria correspondre a un camí.

A l'Àrea 2, que corresponen al traçat de la línea elèctrica que es localitza entre la sèquia i uns camps de cultiu, es van realitzar 18 sondejos amb resultats negatius.

Com a mesura correctora es va establir la necessitat d'efectuar un control arqueològic de les excavacions en fase d'obra.

J.a. 10 Pla de Palaus (Fig. 9).

Es van realitzar 8 sondejos arqueològics amb resultats negatius a excepció d'un d'ells, efectuat a una zona erma en paral·lel al camí de servei de la línea d'Alta Velocitat, en el qual es va localitzar un

Figura 7.

Figura 8.

Figura 9.

fragment d'ímbrex d'època romana.

Com a mesura correctora es va establir la necessitat d'efectuar un control arqueològic de les excavacions en fase d'obra a la zona on els resultats havien estat negatius.

Pel que fa a l'àrea on es conserven restes del jaciment excavat l'any 2005 amb motiu de la construcció del tren d'Alta Velocitat i que es podien veure afectats pel *Proyecto de Interconexión Eléctrica España - Francia L/132 KV cc. Tramo Santa Llogaia d'Àlguema - Frontera Francesa*, es va proposar que la línea subterrània es realitzés mitjançant una perforació dirigida (horitzontal) entre els PK 23+300 y 23+450 i a una cota per sota dels 96 m s.n.m. per així conservar *in situ* les restes arqueològiques conegudes.

ESTUDI D'IMPACTE SOBRE EL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC I HISTÒRICO-CULTURAL DEL PROJECTE CONSTRUCTIU D'ABASTAMENT D'AIGUA A SANTA COLOMA DE FARNERS I ALTRES MUNICIPIS DE LA COMARCA DE LA SELVA. TRAM II. CANONADA PRINCIPAL PK 3+246 FINS DIPÒSIT DE SANTA COLOMA I RAMALS

Pere Lluís ARTIGUES CONESA, Conxita FERRER ÁLVAREZ, Jacinto SÁNCHEZ GIL DE MONTES

El projecte de construcció d'una nova connexió d'abastament d'aigua a Santa Coloma de Farners i a altres municipis de la comarca de la Selva motivà l'elaboració d'aquest estudi d'impacte sobre el patrimoni històric i cultural, amb la finalitat de reduir al màxim els efectes de deteriorament o destrucció sobre qualsevol element patrimonial a causa de la construcció d'aquesta infraestructura.

Els treballs varen ser duts a terme per l'empresa CODEX-Arqueologia i Patrimoni, sota la direcció de l'arqueòleg Pere Lluís Artigues Conesa i amb la col.laboració dels arqueòlegs Jacinto Sánchez Gil de Montes i Conxita Ferrer i Alvarez, a partir de l'encàrrec realitzat per l'empresa Aigües Ter Llobregat,

La zona d'estudi per on passa la canonada es troba dins de la comarca de La Selva i inclou els termes municipals de Fogars de la Selva, Maçanet de la Selva, Sils, Vidreres, Caldes de Malavella, Riudarenes i Santa Coloma de Farners.

Figura 1. Vista del traçat analitzat durant el present estudi d'impacte, amb la situació dels elements patrimonials localitzats.

METODOLOGIA

Aquest estudi d'impacte sobre el patrimoni històric i cultural es va realitzar seguint, en tot moment, una metodologia precisa, estructurada a partir de dues línies de treball:

La consulta dels elements patrimonials ja registrats als inventaris de Patrimoni Arqueològic i Arquitectònic de la Direcció General de Patrimoni de la Generalitat de Catalunya, completada amb la bibliografia especificada que existeixi sobre el tema.

La prospecció superficial intensiva de tot el recorregut del traçat, amb els següents objectius: primer, revisar l'estat de conservació i la situació planimètrica dels elements patrimonials prèviament identificats en la consulta anterior, per tal d'avaluar l'afectació que podrien rebre amb la construcció de la nova canonada; segon, identificar i delimitar, amb el treball de camp, nous elements del patrimoni arqueològic i arquitectònic, que queden registrats de forma planimètrica, fotogràfica i amb la realització de fitxes individualitzades de descripció de l'element.

RESULTATS OBTINGUTS

El traçat de la conducció s'inicia en el municipi de Fogars de la Selva i fins el PK 11+400, ja en el terme municipal de Maçanet de la Selva, discorre paral·lel a l'autopista AP-7. A partir d'aquest punt travessa l'autopista i passa proper a Ca n'Avellana de Maçanet en direcció al terme municipal de Sils, travessant la A-2 i la C-63. En aquest punt surt un ramal en direcció al dipòsit de Vidreres. Des del punt anterior el traçat discorre gairebé paral·lel a la carretera A-2 fins el terme municipal de Caldes de Malavella,

punt en el qual torna a travessar la A-2 per tornar al terme municipal de Sils, passant per la Barceloneta i les Mallorquines. Un cop aquí, el traçat entra en el terme municipal de Riuradenes, punt en el qual hi ha un segon ramal que va fins el dipòsit de Can Pruna. A partit del punt anterior el traçat discorre paral·lel a la C-63 fins que travessa aquesta en direcció a Serramagra. D'aquí es dirigeix a Can Prats, Can Rosset. Passat Can Rosset surt el tercer i últim ramal en direcció al dipòsit Les Comes. El traçat de la canonada continua en direcció a Can Rostoll, ja en el terme municipal de Santa Coloma de Farners. D'aquí es dirigeix a Sant Marçal i Mas Llorenç i travessa la C-63 per vorejar el municipi de Santa Coloma de Farners i finalitzar passat Can Manya, on s'ha de fer el dipòsit d'abastament.

Un cop realitzada la prospecció superficial es van poder documentar un total de 11 elements patrimonials que quedaven afectats, directament o indirectament, per aquest traçat. D'aquests, 4 corresponien a elements del patrimoni arqueològic i 7 a elements del patrimoni arquitectònic.

Cal destacar, que pel que fa als elements del patrimoni arqueològic, tots ells quedaven afectats directament per la construcció de la canonada. Tres d'aquests elements (1. Arq. Bellavista, 2. Arq. Casa Nova d'en Travé-Cal Perals LS-73, i 3. Arq. Can Pedrer/Can Domènech) estaven registrats amb anterioritat a l'actual estudi, mentre que l'element 4 (4. Arq. PK 22+050 al PK 22+250) corresponia a un punt localitzat de nou arrel de la prospecció superficial intensiva.

Pel que fa als 3 primers punts (1. Arq. Bellavista, 2. Arq. Casa Nova d'en Travé-Cal Perals LS-73, 3. Arq. Can Pedrer/Can Domènech) (DDAA 1983), es tractava de jaciments prehistòrics amb una cronologia que aniria des del Paleolític al Neolític final o al Calcolític – Bronze antic. Cal dir que en la nostra prospecció no varem poder identificat en cap d'ells cap tipus de material, si bé hem de remarcar que en molts casos es tractava de camps conreats i zones amb densa vegetació que dificultaven molt la visió.

En el cas del punt 4 (4. Arq. PK 22+050 al PK 22+250) es tractava d'un camp conreat, en el qual durant la nostra prospecció es varen trobar diversos fragments de ceràmica medieval (ceràmica grisa medieval).

Pel que fa als 7 elements del patrimoni arquitectònic, cap d'ells estava afectat directament pel traçat constructiu de la nova canonada. Tots els punts corresponien a masies que ja havien estat registrades amb anterioritat a l'actual estudi (1. HC. Can Calabres o Mas Serra de Guàrdies, 2. HC. Can Dot, 3. HC. La Granota, 4.HC. Can Mònica, 5.HC. Can Fanés, 6.HC. Can Carós de la Tallada i 7. HC. Ca L'Oliveres).

CONCLUSIONS I MESURES CORRECTORES

Un cop finalitzat el present estudi, podem dir, a *modu*s de conclusions, que es van localitzar un total de 11 elements del patrimoni dins l'àrea d'estudi. D'aquests 4 corresponien a elements del patrimoni arqueològic i estaven directament afectats pel projecte, els altres 7 elements formaven part del Patrimoni Arquitectònic i no es trobaven directament afectats pel projecte constructiu.

En quan a les mesures correctores, es refereixen al conjunt d'accions destinades a evitar qualsevol efecte de deteriorament o destrucció dels elements patrimonials per les obres de construcció de la nova canonada. Cada element té assignada una mesura correctora específica, depenent del tipus d'element i del seu grau de proximitat al traçat projectat. Tot i això, existeix una mesura correctora general aplicable a tot el traçat: el control per part d'un arqueòleg de qualsevol rebaix de terres que afectin al subsòl, ja que no es pot descartar l'existència d'estructures arqueològiques que no deixen cap evidència en superfície.

Per als elements patrimonials que no es troben directament afectats per la construcció del traçat de la canonada, s'ha proposat tenir en tot moment present la seva situació i protegir-los, si fos necessari, davant de qualsevol afectació derivada dels treballs secundaris de l'obra (obertura de camins, acopis de terres, etc.).

D'altra banda, per als elements afectats directament les mesures correctores vàrien segons l'element. Així en el cas dels jaciments 1, 2 i 3 (1. Arq. Bellavista, 2. Arq. Casa Nova d'en Travé- Cal Perals LS-73, 3. Arq. Can Pedrer/ Can Domènech), es tracta de jaciments prehistòrics en els quals actualment no s'han pogut veure indicis. Tot així, ateses les informacions, la seva inclusió en l'inventari de patrimoni arqueològic de la Generalitat i l'escassetat de restes materials que solen deixar aquest tipus de jaciments, es fa necessària una intervenció preventiva prèvia a l'inici de l'obra.

Atès que, segons sembla, les restes sortien superficials i que no semblava haver-hi massa potència de sediments, s'ha plantejat excavar

sondejos d'unes dimensions de 2 m per 2 m, de forma manual. Aquests sondejos, simplement, han de permetre comprovar si realment hi ha jaciment arqueològic afectat per les obres. Si els resultats són positius, caldrà procedir a l'excavació posterior en extensió; en el cas que els resultats siguin negatius, es proposa fer un rebaix controlat amb màquina amb pala de neteja per acabar de descartar qualsevol possible resta. En el cas concret del jaciment 2, atesa la seva extensió, es podria plantejar d'inici combinar els treballs manuals i mecànics.

En el cas del jaciment 4, d'època medieval, es planteja fer unes rases de sondeig que es començarien amb màquina retroexcavadora amb pala de neteja. La finalitat seria, també, comprovar si les ceràmiques localitzades en superfície corresponen realment a un jaciment arqueològic en el subsòl. Els sondejos s'ubicaran de forma que, en el cas de resultats positius, permetin delimitar una àrea que hauria de ser objecte d'una posterior excavació extensiva.

BIBLIOGRAFIA

AA.VV. 1983, Deu anys d'investigació arqueològica en el camp de la Prehistòria antiga (1972-1982), *Butlletí de l'Associació Arqueològica de Girona*, Girona.